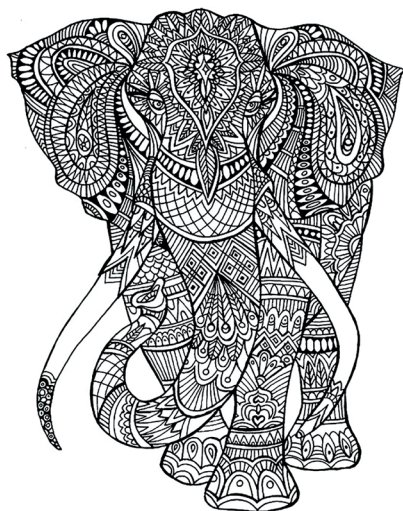

KALILA VA DIMNA

Hind eposi

Yoshlar nashriyot uyi
Toshkent – 2018

**UO‘K 398(=512.133)
KBK 82(50‘)
O‘ 16**

Tarjimon: Suyima G‘aniyeva

KALILA VA DIMNA / Hind eposi. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 292 b.

«Kalila va Dimna» uzoq vaqtlardan beri o‘zbek xalqiga ma’lum. Uning ko‘p hikoyatli so‘zlari, ajoyib hikoyalari har xil yo‘llar bilan xalq orasida keng yoyilib, og‘izdan og‘izga o‘tib kelmoqda. Asarning o‘zbek xalq ijodi va yozma adabiyotiga ham ta’siri katta. Butun dunyo xalqlarining, jumladan o‘zbek xalqining ham mulkiga aylanib qolgan shoh asarni qayta o‘qish baxti sizga muborak bo‘lsin, aziz kitobxon!

**UO‘K 398(=512.133)
KBK 82(50‘)**

ISBN 978-9943-5220-6-0

**© Yoshlar nashriyot
uyi, 2018**

IBN-ASH-SHOH AL-FORSIY NOMI BILAN MASHHUR BO'LGAN BEHNUD IBN SAHVONING MUQADDIMASI

Bu muqaddimada brahmanlarning piri murshidi, hind faylasufi Beydabo nima sababdan hind podshohi Dobshalimga «Kalila va Dimna» kitobini yozib taqdim qilganini bayon etamiz. Bu kitobning mazmun va maqsadini johil kimsalardan pinhon tutish uchun undagi rivoyatlar hayvonlar va qushlar tilidan naql etiladi.

Beaql odamlar uchun u yuzaki ko'rinar, ammo farosatli odamlar esa unda g'oyat chuqur, ibratli ma'no javohirlarini topadilar, manbalari juda boy va go'zal ekanligini ko'radilar. Bu kitob faylasuf uchun – keng bir fazo, aql uchun – buyuk mashq maydoni, kitob muxlislari uchun – unutilmas xotira, ma'nosiga tushunadiganlar uchun – ajoyib bir ibrat xazinasidir.

Biz Eron shahanshohi Xusrav Anushirvonning nima uchun hakimlar boshlig'i Barzuyani hind mamlakatiga «Kalila va Dimna» kitobini olib kelish uchun yuborganini hikoya etamiz. Barzuya Hindistonga kelganidan so'ng, hind shohining xazinasiga yashirinchalik kirib, «Kalila va Dimna»ni ko'chirishga rozilik bergan kotibni topish uchun qanday hiylalar ishlatganini, hind olimlarining boshqa kitoblarini, har tomoni o'n xonali bo'lgan shaxmatni va bu kitobni qanday qilib Eronga keltirganini tasvir etamiz.

Biz bu yerda nima uchun Buzurjmehr Ibn-al Buxteqoning bu kitobga muqaddima yozganligini aytib, ayni zamonda kitobning fazilatlarini ham ko'rsatib o'tamiz. Biz bu kitobni qo'lga olgan har bir odamni

uni o'rganishga, unga qayta-qayta murojaat qilishga, uning foydali va ibratli tomonlariga diqqat etishga da'vat etamiz. Yolg'iz shu vaqtdagina o'quvchi bu kitob inson orzu qiladigan har narsadan afzal ekanligini ko'radi. Buning uchun kitobdagi majoziy so'zlarning mag'zini chaqmoq lozimdir. Aks holda, o'quvchi kitob oldiga qo'yilgan maqsadni tushuna olmaydi. Biz bu yerda Barzuyaning qaytishi va kitobni o'qish usulini kashf etganini, Buzrujmehr nima uchun «Barzuya hakim» nomi bilan maxsus bir bob yozganini, bu bobda Barzuyaning tug'ilganidan boshlab qanday o'qiganini, ilohiyotga berilgani va turli oqimlar bilan tanish bo'lganligini, bu bobni «Sher va ho'kiz» bobidan oldin keltirilganining sababini ham ko'rsatib o'tamiz.

Ali ibn ash-Shoh Forisiyning naql qilishicha, faylasuf Beydabo quyidagi sabablarga ko'ra hind podshohi Dobshalim uchun «Kalila va Dimna» kitobini yozgan. Rumlik Iskandar Zulqarnayn g'arb shohlarini mag'lub qilgandan keyin sharq podshohlari eroniylar va boshqalarga qarshi hujum boshladi. U o'z dushmanini mag'lubiyatga uchratmaguncha yoki o'ziga tobe etmaguncha qattiq kurash olib borar, urushni istaganlar bilan urushar, sulh istaganlar bilan sulh tuzar edi. Eron shohlari uning yo'lida to'g'anoq bo'lgan birinchi dushmanlari edi. Eroniylar birinchi urushdayoq tumtaraqay bo'lib, har yoqqa to'zg'ib ketdi. Bundan so'ng Iskandar Zulqarnayn Xitoy tomon qo'shin surdi. Eng avval hind mamlakatini zabt etish zarur edi. Iskandar hind podshohini o'ziga bo'ysundirmoqchi, o'z dini va hukmronligini unga qabul ettirmoqchi bo'ldi. Bu vaqtda Hindistonda Forek nomli kuchli botir, yengilmas va tadbirli kishi hukmdorlik qilardi.

U Iskandar Zulqarnaynning bostirib kelayotganidan xabar topgach, urushga tayyorgarlik ko'ra boshladi. Urush uchun lozim bo'lgan butun tadbirlarni ko'rdi. Pahlavonlarni chaqirib, jangga hozirlik ko'rishni

amr etdi. Qisqa muddat ichida jangovar fil to‘dalari, maxsus hujumga o‘rgatilgan yirtqich hayvonlar, tamg‘a bostirilgan otlar, uzun nayzalar, o‘tkir qilichlar, yarqiroq qalqonlar hozirladilar.

Yunonlar Forek turgan joyga yaqinlashganida hindlarning shu mahalgacha misli ko‘rilmagan lak-lak otliq askarlar hozirlab qo‘yganlari haqida Iskandarga xabar yetkazdilar. Buni eshitib Iskandar jangning mag‘lubiyat bilan tugashi mumkinligidan cho‘chidi. Iskandar hiyla-kor va shafqatsiz bo‘lishi bilan birga, sezgir va tadbirli odam ham edi. U askarlar qarorgohi atrofida xandaq qazdirib, shu yerda ma‘lum vaqtga qadar sabr qilib turish, hind shohiga qarshi qanday jang qilish haqida kengash qurib, kerakli tadbir-choralarni ko‘rishga qaror qildi. U munajjimlarni chaqirtirib, hind podshohiga hujum qilish, uni yengish uchun qaysi kun yaxshi ekanligini aniqlashni amr etdi. Munajjimlar shohning buyrug‘ini bajo keltirib, xayrli kun va soatni belgilab berdilar. Iskandarning shunday bir odati bor edi: u qaysi shaharni zabt etsa, u yerdagi turli sohada shuhrat qozongan mohir ustalarni o‘zi bilan olib ketar edi. U o‘sha ustalarga, misdan ichi bo‘sh bo‘lgan ot va suvorilar yasanglar, bu otlar g‘ildiraklar ustiga o‘rnatilgan va itarganda tez sur‘at bilan harakat etadigan bo‘lsin, deb buyruq berdi. Iskandar, topshiriq bajarilgandan keyin, otlarning ichini neft bilan to‘ldirib, suvorilarga jang kiyimlarini kiygizishni va ularning hammasini qo‘shinning markaz qismiga joylashtirishni, ikki tomonning qo‘shinlari to‘qnashishganda, otlarga o‘t yoqib, qo‘yib yuborishni amr etdi. Toki dushmanning fillari qizib ketgan suvorilarga hujum qilganda xartumlari kuyib, qochishga majbur bo‘lsinlar.

U ustalarga bu ishlarni tezlik bilan bajarishni buyurdi. Ustalar jadallik bilan ish boshladilar. Munnajjimlar belgilagan kun tobora yaqinlashib kelardi. Zulqarnayn o‘z elchilarini hind podshohining yoniga

yuborib, taslim bo'lmog'ini unga taklif etdi. Lekin bunga javoban Forek: «Zulqarnayn azal dushmanimdir, unga qarshi qat'iy qarshilik ko'rsataman», – deb javob qaytardi.

Zulqarnayn Forekning bu qarorini eshitgandan so'ng suvorilar bilan hujum boshladi. Forek ularga qarshi fillarni jang maydoniga chiqartirdi. Iskandar-ning sarkardalari mis suvorilarni olg'a surdilar. Fillar hamlaga o'tib o'z xartumlari bilan mis suvorilarga yopishdilar. Xartumlari kuygandan keyin ustlaridagi askarlarni irg'itib, oyoqlari bilan toptab, hech narsaga qaramay qocha boshladilar. Bu holni ko'rib Forek orqasiga qaramay qochdi, uning qo'shini har tomonga to'zib ketdi. Iskandarning askarlari esa quvlab borib ularni qidira boshladi. Shu vaqt Iskandar qichqirdi:

– Ey hind podshohi, kel, men bilan olish, o'z qo'shiningga, odamlaringga rahm qil. Ularni o'lim girdobiga tashlama. Falokat ro'y berganda qo'shinni tashlab qochmoqlik shohlarga yarashmaydi... Shoh o'zining butun kuch va quvvatini ishga solib, ularni mudofaa etmog'i, ularning najoti uchun o'z jonidan kechmog'i lozim. Shoh o'zining mol-dunyosi va hayotini ularga fido qilmog'i kerak. Qo'shinni qo'yib, mening qoshimga, ma'rakai maydonga chiq, kim kimni o'ldirsa, o'sha xushbaxt bo'ladi.

Forek Zulqarnaynning bu so'zlarini eshitgach, baxtini sinamoq va g'olib kelmoq orzusi bilan unga ro'baro' bo'ldi. Har ikkala hukmdor bir necha soat ot ustida qilich o'ynatdilar. Lekin hech biri ustun kela olmadi. Iskandar toliqib, boshqa najot yo'li yo'qligini bilgandan keyin, shunday bir na'ra tortdiki, buning sadosidan yer-u ko'k larzaga keldi. Forek askarlarim boshiga biror falokat tushdi shekilli, nega bu na'ra tortyapti, deb orqasiga qayrilib qaradi. Iskandar shu paytda bir zarba bilan uni yerga qulatdi. O'z shohlarining boshiga tushgan bu falokatni ko'rgan hindlar hujumga o'tdilar,

o'z shohlari bilan birga o'lishni sharaf hisoblab, qizg'in jang boshladilar. Iskandar esa bong urib, agar taslim bo'lsalar ularga muruvvat qilishni aytdi va shundan keyin ular ustidan g'alaba qozonishga muvaffaq bo'ldi. Iskandar hindlar mamlakatini qo'lga kiritib, ishonchli odamlaridan birini ularga shoh qilib tayinladi. O'zi esa lozim bo'lgan tadbir va choralarni ko'rib, o'z hokimiyatini yaxshilab o'rnatgunga qadar Hindistonda qoldi. So'ngra o'zining boshqa maqsadlarini amalga oshirish uchun safarga jo'nadi. U o'z qo'shinlari bilan Hindistondan uzoqlashgach, hindlar Iskandar qo'yib ketgan shohga bo'ysunishdan bosh tortdilar. Ular: Hindiston kabi ulkan bir davlatga g'ayri jins bir odam podshohlik qilsa yarashmaydi. Bunday yot odam bizga iltifotsiz bo'ladi, hamisha bizlarni tahqir etadi, – dedilar va hind shahzodalaridan birini – Dobshalimni shoh qilib ko'tardilar. Iskandar qo'yib ketgan odamni esa taxtdan tushirdilar. Ammo Dobshalimning mavqei mustahkamlangandan keyin g'ururga berildi va atrofidagi shohlarni bezovta qila boshladi. U hamisha jangda g'olib kelar, shuning uchun ham atrofida bo'lgan shohlar vahimaga tushardilar, aholi esa undan yurak oldirib qo'ydi. O'z qudrati, hokimiyatining mustahkamligidan mag'rurlangan Dobshalim raiyatning qayg'usini chekmas, uni xo'rlar va ranjitar edi. U borgan sari haddidan oshardi.

Dobshalim zamonida o'z bilimi va ma'rifati bilan shuhrat qozongan, brahmanlardan bo'lgan donishmand bir faylasuf bor edi, hamma maslahat so'rab unga murojaat etar edi. Uning oti faylasuf Beydabo edi. Shohning raiyatga qarshi bunday adolatsizligini ko'rgan Beydabo uni adolat va to'g'rilik yo'liga qaytarish uchun chora izlay boshladi. U o'z shogirdlarini to'plab so'radi:

– Bilasizmi, men sizlar bilan nima haqida maslahatlashmoq istayman?

– Yo‘q, bilmaymiz, – deb javob berdi ular.

– Men Dobshalim podshohning haddan oshgan adolatsizligi, uning qilayotgan son-sanoqsiz jinoyatlari va xalqqa zulm qilayotganini ko‘rib o‘ylab qoldim va uzoq mulohazadan so‘ng shunday qarorga keldim. Biz shohning fe‘li ayniganini payqaganimizda, uni yaxshilik qilishga, adolatli bo‘lishga targ‘ib etishimiz kerak. Agar uni o‘z holiga qo‘yib bersak, bu biz uchun kechirilmas gunoh bo‘ladi, sonsiz-sanoqsiz falokatlar yuz beradi, biz qo‘rqoqlar va bizlarni o‘zlaridan aqlsiz hisoblaydigan, bizni mensimaydigan ahmoq odamlar vaziyatiga tushib qolamiz. Men tug‘ilib o‘sgan vatanimni tark etish fikrida emasman. Podshohning qabih ishlar qilishiga, xalqqa jabr-u zulm etishiga aql va idrokimiz yo‘l qo‘ya olmaydi. U bilan kurashmoq uchun bizning aqlidan bo‘lak hech bir qurolimiz yo‘q. Madad izlab boshqa mamlakatlarga borish ham foyda bermaydi. Podshohning kirdikorlarini ma‘qul ko‘rmaganligimizni va undan noroziligimizni podshoh sezsa, u bizni albatta halok etadi.

Siz bilasizki, go‘zal manzarali, noz-ne‘mat ko‘p bo‘lgan yerda itning sher bilan ilonning ho‘kiz bilan birga turishi tahlikalidir. Ko‘ngilsiz hodisalar va falokatlardan o‘zini himoya qila bilmoq, xavfning oldini olib, do‘stlar orttirmoq faylasufning burchidir. Aytishlaricha, bir faylasuf o‘z shogirdlariga shunday deb yozgan ekan: «Yomonga qo‘shni bo‘lgan odam, dengiz sayyohiga o‘xshaydi: u g‘arq bo‘lishdan qutulsa ham, qo‘rquvdan qutula olmaydi. Agar bunday odam tahlikali va dahshatli bir yerga borsa, uni fahmsiz va idroksiz bir hayvon deb hisoblamoq lozimdir, zotan, foydali va zararli narsalarni, hatto vahshiy hayvonlar ham farq eta biladilar. Axir, suv ichmoq uchun hayvonlar ham o‘z to‘dalarini xavfli yer-larga hech olib bormaydilar, tasodifan shunday joyga kelib qolsalar, savqi tabiiy u yerdan qochishga majbur etadi, ular o‘z jonlarini saqlab qoladilar».

Men sizlarni mana shu masala yuzasidan bu yerga yig‘dim. Sizlar mening eng yaqin odamlarim va sir-doshlarimsiz, mening tayanchim va takiyagohimsiz. Ma‘lumdirki, yolg‘iz qolgan odam qayerda bo‘lmasin halok bo‘ladi, o‘ziga ko‘makchi topa olmaydi. Bu bora-da shunday bir rivoyat ham bordir:

Bir to‘rg‘ay bir filning yo‘li ustida o‘ziga uya qurib, tuxum bosdi. Fil esa shu so‘qmoqdan suv ichishga bo-rar ekan. Fil suv ichishga ketayotganida uyani toptab, tuxumni ezib o‘tib ketdi. To‘rg‘ay bu badbaxtlikni ko‘rib darhol, bu filning ishi ekanligini angladi. Uchib borib filning boshiga qo‘ndi va dedi:

– Shohim! Sen nima uchun tuxumlarimni pachoq-lab, bolalarimni halok etding? O‘zingga nisbatan meni zaif, kuchsiz va notavon deb sanaganing uchun shun-day qildingmi?

– Ha, yolg‘iz shuning uchun, – dedi fil.

To‘rg‘ay buni eshitgach, uchib qushlar yoniga bordi va boshiga tushgan falokatni aytib berdi.

Qushlar: «Biz filni nima ham qila olardik? Biz kuchsiz parrandalarmiz», dedilar.

To‘rg‘ay ularga dedi: «Iltimos qilaman, siz men bilan borib filning ko‘zini cho‘qib ko‘r qiling. Uning boshiga men ham sho‘r ish solishni bilaman». Ular rozi bo‘ldilar. To‘rg‘ay bilan uchib borib, filning ko‘zi-ni o‘yib-o‘yib tashladilar. Shundan keyin fil na suv ichish, na bir ovqat topib yeyishning ilojini qila oldi. Turgan joyida nima topsa, shu bilan kifoyalanib kun kechiradigan bo‘ldi. To‘rg‘ay buni ko‘rgach, alamiga chidolmay, hovuz yoqasiga kelib qurbaqalarga fil ustidan shikoyat qildi. Ular: «Biz kuchli filga qarshi nima ham qila olardik?» dedilar. To‘rg‘ay aytdi: «Siz fil turgan joyga yaqin bo‘lgan bir chuqurning cheti-ga borib, o‘sha yerda baland ovoz bilan vaqir-vuqur qilsangiz, fil sizning ovozingizni eshitib, u yerda suv bor ekan, deb yoningizga boradi-da, chuqurga qulab

ketadi». Qurbaqalar bunga rozi bo'ldilar. Chuqur chetiga borib vaqirlay boshladilar. Suvsizlikdan qiynalgan fil qurbaqalarning ovozini eshitib, ular tomon yo'l oldi va chuqurga yiqilib halok bo'ldi. To'rg'ay esa uchib borib uning boshiga qo'ndi va qanot qoqib dedi: «Ey, o'z kuchiga ishonib, menga haqorat ko'zi bilan boqqan zulmkor! Jussam kichkina bo'lsa-da, zo'r aql egasi ekanligimni ko'rsatdim, sening bo'ying daroz bo'lsa-da, aqling qisqa ekan, xo'sh, endi nima deysan?!»

Beydabo o'z yonida o'tirganlarga: «Sizlardan eshitaylik, fikrlaringizni bayon qiling», dedi. Ular aytdilar:

– Ey aqlli, adolatli va donishmand faylasuf, bizning oramizda eng bilimdon odam sendirsan. Bizning mulohaza va fikrimizning sening zakovating oldida nima ahamiyati bor. Biz bilamiz, suvda timsoh bilan birga suzmoq tahlikalidir. Lekin bu yerda gunoh timsohda emas, uning yashaydigan yeriga borgan odamdadir. Agar kimda-kim o'zi ilonning og'zidan zaharini olib ichsa, ilon aybdor emas. Kim sherning g'origa kirmoqchi bo'lsa-yu, sher hujumidan qjlamani omon desa bekor aytibdi. Bu zolim podshohga falokat va baxtsizlik ta'sir qilmaydi. Shohga kayfi chog' vaqtida uchrashilmasa, sen ham, bizlar ham uning g'azabidan qutula olmaymiz. Beydabo dedi:

– Rost aytdingiz, savolimga go'zal javob berdingiz. Lekin ma'rifatli odamlar ham o'zlaridan past va yuqori vazifadagi odamlar bilan maslahatlashmog'i kerak. Xususiy masalalarni hal etishda bir aql ozlik qilganidek, umumiy masalalarni yechishda ham kifoya qilmaydi. Me-ning Dobshalim shoh bilan ko'rishmoqqa ahd qilganim rostdir. Sizlarning so'zlaringizni tinglab, menga samimiy do'st ekanligingiz, mening ham, o'zingizning ham hayotingiz uchun tashvish tortayotganligingiz ayon bo'ldi. Lekin men shunday reja tuzib, tadbir o'ylab qo'ydimki, buning natijasini sizlar men podsho bilan uchrashgandan va u bilan

suhbatlashgandan keyin bilasiz. Sizlar podshoh huzuridan chiqqanligimni eshitishingiz bilanoq to'planishib, albatta, mening qoshimga kelinglar.

Beydabo do'stlari bilan xayrlashib, ketishga ijozat berdi. Ular o'rinlaridan turib duoi fotiha o'qib tarqaldilar. Beydabo brahmanlarning maxsus kiyimini kiyib podshoh saroyiga yo'l oldi. Shohning darvozaboniga salom berib, xayrli bir ish yuzasidan shohni ko'rishim kerak edi, dedi. Darvozabon kirib shohdan ijozat so'radi. O'sha kun shohning bo'sh fursati bor edi, kirishga ijozat berdi. Beydabo ichkari kirib, shohga bosh egib ta'zim qildi-da, qaddini rostlab, biror og'iz ham so'z aytmay jim turaverdi. Dobshalim uning indamay turganligini ko'rib: «Bu faylasuf yolg'iz ikki maqsad bilan mening huzurimga kelishi mumkin: yo mendan biror in'om istab kelgan, yoki boshiga falokat tushgan-u, panoh istab mendan o'z dushmaniga eng og'ir va oliy jazo berishni so'ragani kelgan», deb o'yladi.

Keyin bu fikridan qaytdi: yo'q, faylasuflar bu xil ish bilan kelmaydilar. Shohlar o'z nufuzi jihatidan faylasuflardan ustun bo'lsalar ham, faylasuflar o'z bilimlari bilan shohlardan afzaldirlar. Zotan, donishmandlarning shohlarga ehtiyojlari yo'q, shohlar esa qanchalik boy bo'lmasinlar, donishmandlarga muhtojdirlar, ularsiz yashay olmaydilar. Men aql bilan hayoni eng yaqin va ajralmas do'st deb bilaman, biri yo'qolsa, ikkinchisini ham topib bo'lmaydi. Insonlar va hayvonlar orasida bo'ladigan do'stlik ham xuddi shundaydir. O'z yo'ldoshini yo'qotgan kimsa butun umr shu do'stini eslab qayg'uradi, azob chekadi. Kimki olimlardan hayo qilmasa, ularni hurmat etmasa, ularning afzalliklarini e'tirof etmasa, ularni haqoratlardan qutqarmasa, unday odamning aqli zoye ketadi va hayoti barbod bo'ladi. Olimlarga qarshi adolatsizlik qilganligi uchun unday odamni ahmoqlar qatoriga qo'shib qo'yadilar.

So'ng u Beydaboga qarab dedi:

– Men indamay turishingdan boshingga biror falokat tushgan bo'lsa kerak, deb o'ylayman. Sening uzoq jim qolganingdan shuni angladim va o'z-o'zimga dedim: «Beydabo bu yerga bizni tomosha qilishga kelmagandir. Uni bu yerga kelishga majbur qilgan bir sabab bo'lishi kerak. Axir, u zamonamizning eng zakovatli odami-ku! Uning bu yerga kelishining sababini so'ramoqqa ehtiyoj bormi? Agar u yuz bergan adolatsizlikning oldini olish uchun bizdan ko'mak istagudek bo'lsa, yordam qo'limizni cho'zib, orzulariga yetkazmoq lozimdir. Agar uning maqsadi bu dunyoning ne'matlari bo'lsa, amr etayin, uni istaganicha ta'min qilsinlar. Agarda u yolg'iz shohlarga xos bo'lgan va boshqalarning daxli bo'lmagan masalalar bilan kelgan bo'lsa, garchi unday ishlarga bevosita aralashuv fikrida bo'lmasa ham, men unga qanday jazo berish kerakligi haqida o'ylab ko'rishim kerak. Mening diqqatimni raiyat ishlariga jalb etish uchun kelgan bo'lsa, ularni tekshirtirib ko'raman. Axir aqlli odamlar yaxshi xabar keltiradilar, ahmoqlar esa, aksincha, yomon xabar bilan keladilar». Shunday qilib, so'zlash uchun senga ijozat beraman, ayt, nima istaysan?

Beydabo shohning so'zlarini eshitgach, biroz tinchlandi, yuragini bosgan qo'rquv tarqalgandek bo'ldi. Bosh egib ta'zim qilgandan so'ng dedi:

– Har narsadan avval Ollohdan tilagim shuki, shohning umri uzun, taxt va toji abadiy bo'lsin. Shoh menga yuksak hurmat ko'rsatdi, bu mendan keyingi olimlarning obro'yini orttiradi va dunyo turguncha donishmand odamlarning xotiridan chiqmaydi, chunki shoh o'z yuzini men tomon o'girdi, o'z marhamatini mendan ayamadi. Meni bu yerga kelishga majbur etgan narsa yolg'iz shohning o'ziga xayrli maslahat berishdir. Men shohdan olimlarga, ularning sha'niga munosib muomala qilishni talab etaman. U fikrimni aytmoqqa ijozat berib, meni erkin qo'ysa bas, shundan

keyin nima qilsa uning ishidir. Shoh mening aytgan so'zlarimga bovar qilmagan taqdirda ham men o'z burchimni ado etgan bo'laman. Xalq bu haqda mendan minnatdor bo'ladi.

Shoh dedi:

– Ey Beydabo, so'zla, men sening aytganlaringga diqqat bilan quloq osaman, yuragingda nimaiki bo'lsa, hammasini ayt, men senga shunga loyiq hadya berayin.

Beydabo dedi:

– Shohim, mening fikrimcha, insonni butun hayvonlardan yuqori qo'ygan, uni dunyoning butun sirlaridan voqif etgan to'rt narsa bordir: hikmat, aql, qanoat va adolat. Ilm tahsil etmoq, savod chiqarmoq va har narsani atroflicha tushuna bilmoq – hikmatga; tadbir, sabr, nazokat, marhamat – aqlga; hayo, olijanoblik, o'zini qo'lga olmoq va o'zining haq-huquqini bilmoq – qanoatga; to'g'rilik, va'daga vafo, ezgu ishlar qilmoq va yaxshi xosiyatli bo'lmoq – adolatga tegishlidir. Bu sifatlarning barisi bir odamda mujassam bo'lsa, dunyodagi eng buyuk saodat ham uni gangitib qo'ymaydi, eng katta baxtsizlik ham uni sarosimaga sola bilmaydi. Bunday odam uni xursand qilmaydigan narsalarning borligidan g'am yemaydi, o'zida mavjud narsalardan taqdir mahrum etgudek bo'lsa, xafalanmaydi, boshiga falokat kelsa, o'zini yo'qotib qo'ymaydi. Hikmat – bitmas va tunganmas xazinadir, xarjlaganing bilan u kamaymaydi, asraganing bilan unga nuqson yetmaydi. Hikmat shunday liboski, kiyganing bilan eskirmaydi. U nihoyasi yo'q rohatdir. Mening shoh qarshisida so'zlashga jur'at eta olmay turganimning sababi qo'rquv va shohga bo'lgan hurmatim edi. Shohlardan qo'rqmoq, xususan, o'zidan avval o'tgan shohlarga nisbatan sha'n va shavkati ortiq bo'lgan shohdan qo'rqmoq lozimdir. Otalar debdurlarki, tilingni saqla, boshing salomat bo'ladi, o'rinsiz so'zlam-

oqning natijasi pushaymonlikdir. Naql qilurlarkim, bir podshoh maslahat uchun yoniga to'rt olimni chaqirib debdi: «Har bi-ringiz shunday bir hikmatli so'z aytingki, u tarbiyaning asosi bo'lsin». Birinchisi aytibdi: «Donishmand odamlarga yarashadigan narsa so'zlamaslikdir!» Ikkinchisi: «Dunyoda eng foydali narsa shuki, inson o'z aqli bilan maslahatlashmasdan so'z boshlamasin», debdi. Uchinchisi aytibdi: «Inson uchun eng xayrli narsa o'ylamasdan so'zlamaslikdir». To'rtinchisi debdi: «Inson uchun eng tinchi shuki, u o'zini tole ixtiyoriga topshirsin».

Deydilarki, bir kun Xitoy, Hind, Eron va Rum podshohlari bir yerga yig'ilib: «Har birimiz shunday bir so'z aytaylikki, dunyo turguncha tursin», deb shartlashibdi. Xitoy shohi debdi: «Men aytgan so'zimni qaytarib olishdan ko'ra, aytmagan so'zni og'izdan chiqarmaslikka harakat qilaman». Hind shohi debdi: «Men o'z foydasini ko'zlab aytgan so'zi zarar bergan va o'zini halok qilgan odamga hayron qolaman». Eron shohi debdi: «Og'zimdan chiqmagan so'zim – qulimdir, aytganim esa hojam». Rum shohi debdi: «Men aytgan so'zimdan hech vaqt pushaymon bo'lmaganman, aytganimdan esa juda tez-tez pushaymon bo'laman. Shohlarning indamasligi foydasiz va bema'ni suhbatlardan ko'ra yaxshidir. Inson har narsadan ko'proq o'z tili tufayli baloga yo'liqadi».

Oллоh shohning umrini uzun qilsin, u menga erkin so'zlashga ruxsat berdi. Men esa maqsadga o'tmasdan oldin shuni aytib o'tishlikni istaymanki, aytmogchi bo'lgan so'zlarimning mevasini men emas, shoh teradi. Mening so'zlarimdan keladigan foyda ham yolg'iz shohga nasib bo'ladi: shoh ham naf ko'radi, ham shuhrat qozonadi, men esa faqat o'z burchimni ado etgan bo'laman, xolos. Shohim! Aytmogchi bo'lgan so'zim shuki, sen o'zingdan oldin o'tgan, shaharlar bino etgan, ro'yi zaminni bo'ysundirgan o'z ota-bobo-

laringning taxtida o'tiribsan. Ular qal'alar qurganlar, lashkarlarga sarkardalik qilganlar, mol-dunyo to'plaganlar va uzoq umr ko'rganlar. Ularning otlari behisob, aslahalari ko'p bo'lgan. Ular o'z umrlarini shod-xurramlik bilan kechirganlar, bu ularning foydali ishlar qilishlariga mone bo'lmagan, ularni muruvvatli bo'lish xislatidan mahrum etmagan. Ular o'z davlatlarining buyuk qudratiga, o'zlarining sha'n va shavkat-lariga qaramay, zimmalariga olgan vazifalarini uddalaganlar.

Ey, baxt yulduzi hamma yulduzlardan ham porloq bo'lgan shoh, endi sen ularning yerlariga, shaharlarga, davlatlariga voris bo'lding, Olloh senga saltanat berdi. Senga davlat va lashkar meros qoldi, lekin zim-mangga tushgan vazifani uddasidan chiqmayapsan, hokimiyatni qo'lga olgan shohlardan talab etilgan qonun-qoidaga rioya qilmayapsan. Yo'q, sen had-dingdan oshding, zulm qilmoqdasan, mag'rurlanding, raiyatga haqorat ko'zi bilan qarab, unga yomonlikni ravo ko'rasan, jabr-zulmingning son-sanog'i yo'qdir. Holbuki, senga munosib bo'lgan sharafli vazifa – o'z ajdodlaring yo'lidan, sendan avval o'tgan shohlar-ning yo'lidan bormoq, senga meros qolgan savob ishlarni davom ettirmoq, nomingni bulg'aydigan ishlardan qo'l tortmoq edi. Sen o'z raiyating dodiga quloq berishing lozim, ular uchun shunday qonunlar joriy qilmog'ing kerak ediki, bu qonunlar xotiralarda alal-abad yashasin, zamon o'tgan sari sening shuhratingni orttirsin: bu qonunlar abadiy sulh va adolat ramzi bo'lib qolsin. Shuhratparastlik va mansabparastlikka berilib ish ko'rgan odam aqlli hisoblanmaydi. Mamlakatni adolat bilan idora etadigan odam aqlli va tadbirkor hisoblanadi. Shohim, sen yaxshilab o'ylab ko'r, aytgan-larim senga og'ir botmasin. Axir, bu so'zlarni aytishdan maqsad sening in'oming yoki marhamatingdan umid-vor bo'lmoq emas. Yo'q, men sening huzuringga vijdon azobini chekayotgan samimiy bir do'st sifatida keldim.

Beydabo aytadiganlarini aytib, nasihatini tugatgach, shohning yuragi urib ketdi, u nafrat bilan Beydaboga dedi:

– Sen menga juda og‘ir so‘zlar aytding. Mening mamlakatimda shunday so‘zlarni yuzimga aytishga jur‘at qila oladigan yana boshqa bir odam topilishiga inonmayman. Yoshi kichik, kuchsiz, qo‘lidan foydali ish kelmaydigan sendek odam bunga qanday qilib jur‘at etding? Sen jur‘at qilib menga shunday so‘zlar aytdingki, ularni tilga olishga hech kimning haqqi yo‘qdir. Haddan tashqari tiling uzunligiga hayron qoldim. Men boshqalarning tilini qisqa qilmoq uchun seni og‘ir jazoga mahkum etishim kerak. Bu shoh bilan uchrashish sharafiga muyassar bo‘ladigan, sen talab qilgan narsalarni orzu etadigan barcha boshqa odamlarga ibrat bo‘lsin.

Shu so‘zlarni aytib, shoh Beydaboni qatl qilishga farmon berdi. Farmonni bajarish uchun Beydaboni olib chiqqanlarida shoh fikridan qaytib, uni o‘ldirmay, zindonga tashlashni buyurdi. Beydaboni oyoqlariga kishan solib, zindonga tashladilar. So‘ngra podshoh uning shogirdlarini, unikiga kelib-ketuvchilarni tutib kelish uchun odam yubordi. Beydaboning shogirdlari boshqa mamlakatlarga qochdilar, dengizlardagi orollarga yashirindilar. Beydabo uzoq vaqt zindonda yotdi, shoh u qayoqda deb so‘ramadi va uni esga olmadi. Hech kim uni shohning yodiga solishga jur‘at eta olmas edi.

Bir kecha shohning uyquasi kelmadi, u ko‘zlarini osmonga tikib, falakning aylanishi va yulduzlar harakati haqida xayol surib ketdi. Shunda o‘yga tolib, osmon haqidagi bir masalani hal etmoqchi bo‘ldi. Birdan Beydabo yodiga tushdi, uning so‘zlarini eslab, o‘zining qilgan ishidan pushaymon bo‘ldi. U o‘z-o‘ziga dedi: «Men bu donishmandning haqli talablariga e‘tiborsizlik bilan qarab, yaxshi ish qilmadim. Shu ishni jahl ustida

qildim, otalar esa, shohlar g'azab vaqtida o'zlarini tutib olishlari kerak, deganlar. Chunki g'azab har narsadan ko'ra ko'proq nafratga loyiqdir. Shuning uchun ham serjahl odamdan hamisha nafrat qiladilar, xasislik ham yaxshi sifat emas, mo'lhilik mavjud yerda uni kechirib bo'lmaydi, yolg'on gapirmoq, qo'pollik bilan tavoze qo'shni bo'lolmaydi. Men sodiq, pok va samimiy bir odamga duch kelib edim, lekin uni munosib ravishda qarshi olmadim, uning hurmatini joyiga keltira bilmadim. Yo'q, uning jazosi bunday bo'lishi kerak emas edi. Men uning aytganlariga quloq osishim, maslahatiga kirishim lozim edi...»

Shoh o'sha soat Beydaboni olib kelishlarini buyurdi. Beydabo eshikda ko'rinishi bilan shoh dedi:

– Ey Beydabo! Sen o'z aytgan so'zlaring bilan meni yo'ldan ozdirishni istamagan bo'lsang kerak?

Beydabo dedi:

– Ey saodatli shohim! Men faqat sening foydangni, raiyat foydasini ko'zlab so'zladim, saltanating abadiy bo'lsin deb aytdim.

Shoh unga dedi:

– Ilgari aytgan so'zlaringni oqizmay-tomizmay yana bir takrorla.

Beydabo so'zlar, shoh uning so'zlarini diqqat bilan tinglab turib qo'lida ushlab turgan narsani yerga bir urdi. So'ngra u boshini ko'tarib Beydaboga o'tirishni buyurdi. Beydabo o'tirdi. Shoh unga dedi:

– Ey Beydabo! Sening aytganlaring menga yoqdi, yuragimdan joy oldi. Men sening maslahatlaringni o'ylab chiqib, ularga amal qilaman.

So'ngra Beydaboning oyoqlarini kishandan bo'shatdilar va unga shohona libos kiydirdilar.

Shu zamon Beydabo dedi:

– Shohim! Men nimaiki so'zlagan bo'lsam, hammasi sening foydangdir.

Shoh dedi:

– To‘g‘ri aytyapsan, ey donishmand! Endi men shu kengashda butun davlatni senga topshiray!

Beydabo dedi:

– Shohim! Meni bu ishdan ozod qil. Men sensiz bu ishning uddasidan chiqa olmasman.

Shoh uning gapini ma‘qul topdi va ketishga ijozat berdi.

Lekin u chiqib ketgach, shoh noto‘g‘ri ish qilib qo‘yganini tushundi va uni qaytarib kelish uchun odam yubordi. Beydabo qaytib kirdi. Shoh unga dedi: «Men seni bu ishdan ozod qilish fikridan voz kechdim. Shunday qat‘iy qarorga keldimki, yolg‘iz sengina bu ishni bajara olasan, sendan bo‘lak hech kim uni hal eta olmaydi. Mening so‘zimga quloq os, rozilik ber». Beydabo rozi bo‘ldi.

U zamondagi shohlarning shunday bir odati bor edi: kimniki vazir qilmoqchi bo‘lsalar, uning boshiga toj kiydirib, otga mindirar va saroy a‘yonlari qurshovida shahar aylantirar edilar. Shoh Beydaboga toj kiydirib, otga mindirib shaharni kezdirtishga farmon berdi. Bu amr bajo keltirilgandan so‘ng Beydabo adolat va haqqoniyat masnadiga o‘tirdi. U zo‘ravonlarga qarshi kurashib, zaiflar yonini oldi, zulmkorlarga jazo berdi, adolatli qonunlar joriy qildi. Beydaboning shogirdlari bu xabarni eshitgach, har tarafdan kela boshladilar va shohning unga baxsh etgan bu hokimiyatidan, in‘om va ehsonidan behad shod bo‘ldilar. Ular Ollohning irodasi bilan Beydabo shoh Dobshalimni yaramas ishlardan tiya olganligi uchun shukur qildilar.

Ular o‘sha kunni bayram deb e‘lon etdilar va bu kun qiyomatgacha ularning mamlakatida bayram qilinadigan bo‘ldi.

Beydabo Dobshalimdan xotirjam bo‘lgach, mamlakatni idora etishdan bo‘shagan vaqtlarida foydali fikrlar ifoda qilgan ko‘p nafis kitoblar yozdi.

Shoh esa Beydaboning maslahatiga kirib, raiyatiga mehribonlik ko'rsatib, adolat bilan podshohlik qila boshladi. Buni ko'rgan butun aholi va saroy ahllari shohdan rozi va mamnun bo'ldilar, Beydabo o'z shogirdlarini to'plab, ularga ajoyib pand-nasihatlar qildi.

– Bilaman, men shoh oldiga ketganimda, sizlar o'zingizcha, u adolatsiz, g'addor hukmdor huzuriga borishga qaror qildi, demak, u aqldan ozib qolibdi dedingizlar. Endi esa mening rejalarim va fikrimning to'g'riligini ko'rib turibsiz va men shohning yoniga uning xususiyatlarini o'rganmay, ko'r-ko'rona kelmaganimni angladingiz. Men shunday bir gap eshitganman: «Shohlar ham yoshlarga o'xshash jo'shqin va qiziqqon bo'ladilar. Bu sarmastlikning oldini esa yolg'iz donishmandlar va olim odamlargina ola biladilar. Ular o'z so'zlari bilan podshohlarni tarbiyalashlari, maslahatlari, oydin va ishonarli dalillar bilan ularni adolatsizlik va qabih ishlardan saqlab qolishlari lozimdir».

Men olimlarning shohlar haqida aytgan bu so'zlari donishmandlarga topshirilgan vazifa deb qabul etdim, chunki hakimlar muolaja bilan badanni xastalikdan qutqarib, uni sog'aytirganlaridek, aqlli odamlar ham o'z nasihatlari bilan podshohlarni bunday mastlik uyqusidan uyg'otmoqlari lozim. Men bu ishni o'z holi-cha qoldirishni istamadim. Shuningdek, men o'lgandan so'ngra yer yuzida yashagan insonlar mening va sizning haqingizda g'iybat qilib: «Dobshalim shohning davrida Beydabo nomli bir faylasuf yashagan edi, lekin u shohni jinoiy ishlardan qaytarib qolmagan edi», deb gapirib yurishlarini ham istamayman. Agar birortasi: «U o'z jonini saqlab qolish uchun gapirolmagan edi», desa, boshqalari unga javoban: «U shohdan va uning saroyidan uzoqlarga ketsa ham bo'lar edi», deydi. Lekin Vatanni tark etish juda og'irdir. Men hayotimni qurbon qilishga qaror qildim. Mendan keyin yashaydigan olimlar meni haqli deb hisoblaydilar. Men or-

zularim yo barbod bo'ladi yoki g'alaba qozonadi, deb o'zimni o'tga tashladim, endi esa siz buning oqibatini ko'rib turibsiz.

Qandaydir bir masalda shunday deyilgan: «Quyidagi uchta narsa bo'lmasa, hech vaqt ulug' mavqega musharraf bo'lish mumkin emas: biri mashaqqat chekish, ikkinchisi mol-davlat sarf etish, uchinchisi e'timodga ega bo'lish». Tahlikali ishga kirishishga jasorat etmagan odam orzusiga yeta olmaydi.

Shoh raiyat bilan yaxshi munosabatda bo'lar, Beydabo esa hamma ishlarni idora etar edi. Shunday qilib, Dobshalimning hukmronligi mustahkamlandi. U raiyat ishi bilan bevosita shug'ullanish, dushmanlarning harakatini kuzatish va ularga qarshi kurash olib borish ishlaridan ozod bo'lgani uchun (bu ishlarning hammasini Beydaboning o'zi olib borar edi), hind faylasuflari tomonidan ota-bobolariga bag'ishlab yozilgan kitoblarni o'qish bilan mashg'ul bo'ldi. U xazinada o'ziga ham bag'ishlangan bir kitob bo'lishini istadi. Bunday kitobni faqat Beydabogina yozishi mumkinligini u yaxshi bilar edi. Shoh Beydaboni yoniga chaqirib, xilvatda unga dedi:

– Ey Beydabo! Sen hind faylasufisan, hind olimisan. Men o'zimdan avval o'tgan shohlarning hikmat xazinalari bilan tanishib, ko'p narsa tushundim. Men nomiga kitob bag'ishlanmagan va o'sha kitobda uning olib borgan janglari, hayoti, o'zining va saroy ahllarining fazilatlarini haqida biror narsa yozilmagan hech bir podshoh topmadim. Ularning ba'zilarini o'z donishmandliklarini ko'rsatmoq uchun shohlarning o'zlari yozganlar, ba'zilar esa faylasuflar tomonidan yozilgan. Ularning boshiga tushgan savdo, ya'ni o'lim mening ham boshimga tushadi, deb qo'rqaman. O'limga chora yo'qdir. Shunda mening xazinamda shohlar uni o'qib, mening kim ekanligimni va qanday ishlar qilganligimni bilib oladigan biron kitob topilmasa, yaxshi

bo'lmaydi. Istagim shuki, sen butun ilm-u hunaringni ishlatib, mening haqimda bir ajoyib kitob yozsang va unda xalqni qanday qilib idora etish va tarbiyalash lozimligini ko'rsatsang, shohlarning axloqi qanday bo'lishini, raiyat bilan qanday munosabatda bo'lishi, raiyatning shohga qanday xizmat qilishi zarurligini bayon etsang, balki shunda men uchun davlat ishlarini boshqarish oson, raiyat uchun ham yengil bo'lardi. Bu kitob kelajak asrlar uchun mendan yodgor bo'lib qolishini istar edim.

Beydabo buni eshitgandan so'ng tiz cho'kib shohga ta'zim qildi va boshini ko'tarib dedi:

– Ey tolei baland shoh! Baxt yulduzing porlasin. Umring uzoq bo'lsin! Haqiqatan ham shohning yuksak fazilati, qudratli aql-idroki uni hidoyat yo'liga olib chiqdi, hozirgina eshitgan so'zlarim menda sen buyurgan buyuk ishni bajarishga ishtiyoq uyg'otdi. Qodir Olloh shohning baxt-saodatini abadiy etsin, uni o'z niyatiga yetkazsin, meni esa uning orzusini bajarish sharafiga muyassar qilsin. Shoh nimaiki istasa, amr etsin, men butun aql-zakovatimni ishga solib, uning amrini bajo keltirishga tayyorman.

Shoh dedi:

– Ey Beydabo! Sen hamisha yuksak aqling, yuksak fazilating tufayli shohning amr-farmonlarini bajo keltirib nom chiqazgansan. Men seni yaxshi bilaman. Sen butun imkoniyat va qobiliyatingni ishga solib shunday bir kitob yozki, unda ham jiddiy va hazil-mutoyiba so'zlar, ham hikmat va falsafaga oid fikrlar mujassamlashgan bo'lsin, aqlli odamlar undan ham hikmat darsi olsinlar, ham kulgidan o'zlarini to'xtatolmasinlar.

Beydabo bosh egib dedi: «Men shohning amrini maqbul ko'rdim, ammo buning uchun ma'lum vaqt berilishini istayman». Shoh dedi: «Qancha vaqt kerak?» Beydabo dedi: «Bir yil».

Shoh dedi: «Ey Beydabo! Mayli, bir yil vaqt beraman».

So'ngra shoh Beydaboga kitobni tamom qilganiga qadar yaxshi tirikchilik kechirishi uchun shohona in'omlar berilishini amr etdi.

Beydabo bir necha kun kitobni nimadan boshlash, qay shaklda yozish, boblarga nima deb nom qo'yish ustida bosh qotirdi. So'ngra u o'z shogirdlarini to'plab dedi:

– Shoh menga shunday bir vazifa yukladiki, mening ham, sizning ham, butun mamlakatimizning ham shuhrati shu vazifaning bajarilishiga bog'liqdir. Mana shu ish yuzasidan men sizlarni chaqirtirdim. Dobshalim – shoh o'zining nomiga atab bir kitob yozishni topshirdi. U hikmat xazinasi bo'lishi kerak. Endi har biringiz bu sohaga oid biror narsa yozib menga bering, unda yuksak aql hamda qobiliyatingiz darajasi o'z aksini topgan bo'lsin.

Ular shunday javob berdilar:

– Ey hurmatga loyiq faylasuf va nozik ta'b ustoz! Seni donishmand, aql-farosatli, benuqson qilib yaratgan Ollohga qasamyod qilib aytamizki, hech vaqt bunday narsa bizning aqlimizga kelmagan edi. Sen bizning rahnamoimizsan, oramizda sendan salohiyatli kishi yo'qdir. Sen bizning sha'n va shuhratimizsan, biz o'zimiz sening ko'magingga muhtojdirmiz. Lekin shunga qaramay, amringni bajo keltirishga harakat qilamiz.

So'ngra Beydabo shohning maqsadini, kitobning qay tartibda yozilishi haqida aytgan gaplarini ularga gapirib berdi.

Ammo ular shoh yozishni buyurgan bu kitob haqida biror fikr ayta olmadilar.

Shogirdlarning ojizligini ko'rgan Beydabo, bu ishni faqat ko'p o'ylab, chuqur mulohazalar yurgizib amalga oshirish mumkinligiga amin bo'ldi. U dedi: «Men o'ylab

qarasam, kema uni idora qiluvchi dengizchilarning kuchi bilangina harakat etishi mumkin ekan. Lekin shuni ham aytib o'tayki, kema butun mas'uliyatni o'z ustiga olgan kema darg'asining buyrug'i bilangina to'lqinlarni yorib dengizlar osha oladilar. Kemada dengizchilar ko'p bo'lib, unga haddan ortiq ko'p yo'lovchi tushgan bo'lsa uni botib ketishdan saqlab qolish mumkin emas».

U kitobni yozish haqida uzoq o'yladi, bu narsa uning xayolidan nari ketmadi. Nihoyat, xilvatga chekinib kitobni o'zining bir iste'dodli sho-girdi bilan birgalikda yozishga kirishdi. U bir talay qog'oz, o'zi va shogirdiga yetadigan bir yillik ozuqa to'plagan edi... Ular bir xonaga kirib, eshikni berkitib oldilar. Beydabo shogirdiga aytib turar, shogirdi esa yozib borar va yozganini o'qib eshittirardi. Mazmun hamda shakl jihatidan yaxshi va go'zal kitob yozilguniga qadar ular shu zaylda ishladilar. Beydabo kitobni o'n to'rt bobga bo'ldi, ularning har biri o'zicha mustaqil edi. Har bobni o'qigan kishi o'zi uchun foydali ma'lumot olsin deb har qaysi bobda savol va javob bor edi. Beydabo bu kitobga «Kalila va Dimna» deb nom qo'ydi. Kitobda barcha gaplar vahshiy hayvonlar, darranda va parandalar tilidan beriladi. Toinki, kitob shakl jihatidan sodda odamlarga ermak, mazmuni aqlli odamlarga ibrat bo'lsin. Bu dunyoda ham, u dunyoda ham insonga nima lozim bo'lsa, hammasini ular bu kitobda topa olsinlar, shohga tobe bo'lish va yoki zararli narsalardan qochib qutula olish uchun qanday tadbirlar foydali ekanligini bundan o'rgansinlar. Beydabo bu kitobni ham tashqi ko'rinish, ham ichki jihatdan boshqa hikmatli kitoblar shaklida yozdi. Shunday qilib, undagi hayvonlar ermak, ularning so'zlari esa hikmat va nasihat bo'ldi.

Beydabo bu ishni boshlar ekan, kitobning avvaliga ikki do'stni, ularning qanday qilib do'stlashganlari

va bu mustahkam do'stlikni bir xoin qanday qilib buzganligini tasvir etdi.

U shogirdiga nima aytsa, shunigina yozishni, o'zidan bir narsa qo'shmaslikni buyurdi, chunki ehtiyotsiz biror so'z aralashib qolsa, uning ma'nosiga putur yetkazardi.

Beydabo kitobning jiddiy yerlarini qayd etib o'tar edi. Shunday qilib, hayvonlar tilidan aytilgan hikmatli so'zlarga to'la bo'lgan bir kitob maydonga keldi. Beydabo va uning shogirdi kitobning tashqi ko'rinishi qanday bo'lishi masalasini bir chetga qo'yib, uning mazmunini tashkil etgan hikmatli nasihatlar va ibratli o'gitlar bilan mashg'ul bo'ldilar.

Johil odamlar o'zlari haqida yozilgan bu kitobning ma'nosini tushunmaslar, hayvonlarning so'zlashlariga hayron qolib, uni hazil deb o'ylarlar – kimki bu kitobni yaxshi o'zlashtirmasa, undagi so'zlarning ma'nosi uning uchun qorong'i qoladi. Bunday odamlar ushbu asarning maqsadini tushunmaydilar, holbuki, faylasufning birinchi bobda olg'a surgan maqsadi aka-ukalarning inoqlashuvlarini, ularning do'stligini qaysi vositalar bilan mustahkamlashni tasvir etishdan va shaxsiy manfaati uchun ikki do'st orasiga dushmanchilik soladigan razil odamlardan ehtiyot bo'lishga chaqirishdan iboratdir.

Kitob yozilib, belgilangan muhlat tamom bo'lgach, Dobshalim shoh Beydaboga odam yuborib, muddat tugadi, sen nima ish bajarding, deb aytishni buyurdi. Beydabo shohga, men bergan va'damni bajardim. U o'z a'yon-u ashroflarini to'plab, menga amr etsin, o'shalarining huzurida kitobimni o'qib berayin, deb xabar yubordi.

Dobshalimning yuborgan odami unga bu xabarni yetkazganida u nihoyatda sevinib ketdi. Mamlakat fuqarosining to'planishi uchun kun belgiladi. So'ngra Hindistonning eng uzoq yerlarigacha jarchilar yuborib,

kitobni eshitishga taklif etdi. Belgilangan kun xalq yig'ildi. Podshoh o'zi hamda Beydabo uchun ikkita taxt yasatdi. Hamma hozir bo'lgach, Beydabo shohning qabul marosimlarida donishmandlar kiyadigan va qora jundan to'qilgan libosini kiyib shoh qarshisiga keldi, yerga qadar egilib ta'zim qildi va boshini ko'tarmay turdi.

Shoh unga dedi: «Ey Beydabo, boshingni ko'tar! Bu kun motam kuni emas, shod-xurramlik kunidir».

Kitob o'qilar ekan, shoh undan har bobning ma'nosini, uning ko'zlagan maqsadini so'rar, u esa har bobning maqsad va ma'nosini izohlab berar edi. Shoh bundan yanada sevinar va faylasufning iste'dodiga tahsin qilar edi.

Shoh dedi: «Ey Beydabo! Sen orzu qilgan narsamni ro'yobga chiqarding, mening istagim shu edi. Endi tila tilagingni, berayin».

Beydabo shohga baxt-saodat tilab, dedi: «Shohim, menga davlat kerak emas, boshqa liboslardan o'z ustimdagi kiyimimni afzal ko'raman. Lekin, ruxsat berilganligi uchun o'z iltimosimni shohga bildirib o'tsam».

Shoh dedi: «Xo'sh, qanday iltimosing bor? Sen nima so'rasang biz bajo keltiramiz».

Beydabo dedi: «Shohdan so'raydigan narsam shuki, mening kitobimni oqqa ko'chirtirib, ota-bobolarning asarlari kabi uni ham ehtiyot saqlasalar. Men bu kitob hind diyoridan chiqib ketmasin, uning borligidan xabardor bo'lgan eronliklar uni qo'lga kiritib, yo'q qilib yubormasinlar deb qo'rqaman. Xullas, bu kitob «Hikmat uyi», ya'ni kutubxonadan tashqariga chiqmasin».

Shundan so'ng shoh Beydaboning shogirdlarini chaqirib, ularga qimmatli liboslar va boshqa in'omlar berdi.

Bu kitob haqida xabar shoh Xusrav Anushiravonga yetib bordi. Anushiravon esa ilmni va ibratli kitoblarni juda sevar edi.

Shuning uchun u, Barzuya hakimni Hindistonga yubordi. Barzuya ham butun hiyla va nayranglarni ishga solib, kitobni qo'lga tushirib keldi va eron xazinasi-ga topshirdi. Shundan keyingina Anushiravonning ko'ngli joyiga tushdi.

IBN MUQAFFA TARTIB ETGAN KITOBDAGI MUQADDIMA

Abdulhasan Abdulla ibn Muqaffa shunday naql etadi: Xudo o'z qudrati bilan olamni yaratdi, insonlarni aql-idrokda boshqa hayvonlardan afzal qilib yaratdi. Chunki aql saxovat eshiklari va saodat xazinalarining kalitidir. Bu dunyoning noz-u ne'matlariga ega bo'lish, u dunyoning azob-u uqubatlari-dan xalos bo'lish aql va idrokka bog'liqdir. Iste'dod, aql-idrok esa ikki xildir: biri – tabiiy, ya'ni onadan tug'ma bo'lib, ikkinchisi – kasbiy, ya'ni tajriba vositasi bilan erishiladigan. Insonlarda bo'lgan tabiiy iste'dod yog'ochdagi yonish xususiyatiga o'xshaydi: yog'ochga o't qo'yilmasa yonmaydi, shunga o'xshash tabiiy iste'dod, aql va kamol ham tajriba bo'lmasa, o'zini ko'rsata olmaydi. Olimlar, tajriba inson aql-idrokini kamolga yetkazadi, deganlar.

Har kim tabiiy aql-idrokka ega bo'lib, ilm-u hunar kasb etishga intilsa, bu dunyoda ham o'z orzusiga yetadi, u dunyoda ham rohat ko'radi... Bilmoq lozimdirki, har ishning o'z sababi, har sababning o'z sababchisi va har sababchining o'z makon va zamoni bordir. Umrning uzunligi va davlatning borligi shularga bog'liqdir. Bu kitobning Hindistondan Fors mamlakatiga keltirilishining sababi shuki, Olloh taolo qudratli, saodatli Anushiravon Kusro ibn Qubodni aql nuridan va adolat xazinasidan bahramand etgan, ishbilarmon, favqulodda g'ayratli qilib yaratgan. U o'zining bu xislatlari soyasida ilm o'rganib, turli sohada shunday kamolot

darajasiga yetganki, undan avvalgi shohlarning hech biri bunga erisholmagan.

Kunlardan bir kun uning qulog'iga quyidagi xabar yetib keldi: hind xazinasida parranda, darrandalar, vahshiy hayvonlar tilidan yozilgan bir kitob bor emish; bu kitob saxovat manbai, ilm-hikmat kaliti emish; u shohlarga naf keltirganidek, xalqqa ham foydali emish; bu kitobning nomi «Kalila va Dimna» emish.

Anushiravon odil bu kitobni qo'lga kiritish niyatiga tushdi. U iste'dodli olim, fozil, fors hamda hind tillarini yaxshi biladigan bir odam topishni va bu muhim ishni unga topshirishni amr etdi.

Ancha axtarishlardan so'ng yuqorida aytilgan xususiyatlarga ega bo'lgan va tib ilmida shuhrat qozongan Barzuya otli yosh yigitni topdilar.

Anushiravon uni yoniga chaqirib dedi:

– Ko'p mulohazalardan so'ng senga juda mas'uliyatli va muhim bir ish topshirish qaroriga keldik. Sening aql-zakovat, buyuk iste'dod egasi ekanliging, ishbilarmonliging, g'ayratli va irodali ekanliging bizga ma'lumdur. Hindistonda bir bebaho kitob bor, deb aytadilar. Biz o'sha kitobni keltirib, mamlakatimizdagi boshqa hind kitoblari qatoriga qo'yilishini istar edik. Safar tayyorgarligini ko'rib, Hindistonga azimat qil va nima qilib bo'lsa ham o'sha kitobni olib kel. Senga yetarli darajada pul va mol-davlat beramiz. Ularni lozim bo'lgan yerda keragicha xarjlaysan. U yerda ko'proq qolishga to'g'ri kelsa, senga yana pul kerak bo'lib qolsa, yoz, yuboramiz. – So'ngra u munajjimlarga yo'lga chiqish uchun yaxshi kun va soat belgilab berishni buyurdi. Barzuya belgilangan kuni ellik xurjun dinor olib safarga chiqdi. Butun qo'shin, sarkardalar va davlat arboblari uni kuzatib qoldilar. Barzuya o'z ustiga yuklatilgan vazifani bajarish ishtiyoqida yo'l bosar edi. U Hindistonga yetib borgandan so'ng podshohning poytaxtiga keldi va o'sha yerda istiqomat

qila boshladi. U olimlar yig'ilishiga, a'yon va akobirlar majlisiga, faqir-fuqaro to'planadigan yerlarga borar, har joyni ko'rar, shohning yaqin odamlari, shaharning mo'tabar kishilari, olim va faylasuflari haqida surishtirib, ma'lumot to'plar edi. U qayerga bormasin, hamma yerda odamlarga aralashib yurar, hamma bilan do'stlashib ketar edi. U hammaga, men bu yerga ilm o'rganmoq va tahsil olmoq uchun kelganman, der edi. Chuqur ilmi borligiga qaramay, o'zini sodda tutar va o'zini avom odamlardan deb tanittirar edi. Nihoyat, u axtarganini, istagan odamini topdi. Bu odam o'z aqli, iste'dodi va hushyorligi bilan boshqalardan ajralib turar edi. Barzuya u bilan do'stlashdi, unga shu qadar yaxshiliklar qildiki, oxiri aka-ukaday bo'lib qoldilar. Oz vaqt ichida Barzuya uning xulq-atvorini o'rganib, sadoqatini sinovdan o'tkazdi. So'ngra o'z-o'ziga dedi: «Agar sirim kalitini unga berib, ko'nglim eshigini ochsam, nonko'rlik qilmas, do'stlik va o'rtoqlik hissigi xiyonat qilmas».

Vaqt o'tib, ularning orasidagi samimiylik ancha mustahkamlangach, Barzuya uning omonatga xiyonat qilmasligiga, sirni hech kimga ochmasligiga ishonadi. Bir kun unga shunday dedi: «Birodar, mening bir sirim bor, uni hozirga qadar sendan yashirar edim, lekin bilishimcha sen buni sezar eding, chunki donoga bir ishora kifoyadir».

Hind dedi: «To'g'ri aytasan, sen o'z maqsadingni yashirishga qanchalik urinsang ham, lekin men ba'zi bir alomatlardan uni payqab yurar edim. Endi sen o'zing so'z ochib qolding, men aytib bera qolay. Sen bizning viloyatning nafis va qimmatli boyligini olib borib o'z shohingning hikmat xazinasiga qo'yimoq uchun kelibsan, buni esa makr va hiyla bilan amalga oshirmoqchisan. Lekin men sening sabr-u irodangga qoyil qoldim. Suhbat vaqtlarida biror so'z bilan siringni fosh qilib qo'yarsan, deb poylab yurdim. Lekin bunday

bo'lmadi, matonating, ehtiyotkorliging senga bo'lgan e'tiqodimni oshirdi, do'stlik va birodarlik hislarini kuchaytirdi. Chunki hech bir zot bu qadar iroda va o'zini tuta bilish qobiliyatiga ega bo'lmaydi, begona viloyatda, axloq va odatlarini bilmagan bir xalq orasida hech kim o'zini sen kabi tuta olmaydi.

Insonning aqli sakkiz narsada namoyon bo'ladi: birinchi – nazokatli va muloyim muomalada; ikkinchi – o'zi kim ekanligini bilib shunga rioya qilishda; uchinchi – odil shohlarga itoat etib, ularning orzu-istaklarini amalga oshirishda; to'rtinchi – o'z sirlarini do'stga bildirish-bildirmaslikni bilishda; beshinchi – o'zining va boshqalarning sirini saqlashda; oltinchi – shohlar saroyida ehtiyot bo'lib, shirin til bilan saroy odamlarini qo'lga ola bilishda; yettinchi – tilini tiyib, ortiqcha so'zlamaslikda; sakkizinchi – majlislarda jim o'tirishni odat qilib, so'ralmagan narsalarni aytmaslik va pushaymonlik keltiradigan so'zlarni tilga olishdan saqlanishda.

Kimda bu sakkiz xususiyatning hammasi bor bo'lsa, u do'stlaridan istagan narsalarni ola biladi va orzusiga yeta oladi. Bu xususiyatlarning hammasi senda bordir. Sening men bilan do'stlashishdan maqsading nima ekanligi ham ma'lum bo'ldi. Bunday fazilatlarga ega bo'lgan odamning orzu va istaklarini ro'yobga chiqarmoq muruvvatli odamlar nazdida xato hisoblanmasada, lekin sening xohishing meni dahshatga keltirdi. Bu juda buyuk va tahlikali bir ishdir».

Barzuya qarasa, hind uning makr va hiylasini tushundi. Uning so'zlariga e'tiroz bildirmasdan, juda yumshoq va muloyimlik bilan dedi:

– Men bu sirni ma'lum qilish uchun juda ko'p hozirliklar ko'rdim, aytadiganlarimni qismlarga bo'lib, unga sarlavhalar qo'ydim, muqaddimasi va xotimasini belgiladim, undan butoq va shoxchalar o'stirdim. Shoyad shu yo'l bilan saodat sahrosida maqsadimning

jamolini qoplagan qo'rquv pardasini otib tashlab, se-ning hurmat va yordaming soyasida vatanga oq yuz bilan qaytsam. Lekin sen birgina ishora bilan mening butun fikrimni tushunding va meni uzundan-uzoq, zeriktiruvchi tushuntirishdan xalos etding. Haqiqatan ham men sen bilan mana shu maqsadimga yetishish umidida do'stlashgan edim...

Hind dedi:

– Aqlli odamlar uchun do'stlikdan aziz hech narsa yo'qdir. Do'stlik beg'araz bo'lmog'i kerak. Lekin butun tilslarning kaliti sirni saqlay bilishdadir. Uchinchi odam bilmagan sir yoyilmas, chunki uchinchi odam eshitgan sir og'izdan og'izga o'tadi va buning oldini olish mumkin bo'lmaydi. Men sening do'stligingdan shu qadar xursandmanki, uni hech bir narsaga almashtira olmayman. Lekin agar bir odam bu ishdan xabar top-sa, bizning birodarligimiz shunday buziladiki, uni hech qanday mol va davlat bilan tiklab bo'lmaydi. Bizning shoh juda hushyor va qahrlidir, arzimas narsa uchun ham og'ir jazo beradi. Buni bilib qolsa nima bo'ladi-a?

Barzuya dedi:

– Do'stlikning eng ulug' sharti sir saqlamoqdir. Mening esa bu ishda sendan boshqa sirdoshim yo'qdir. Men sening olijanobligingga, aql va zakovatingga ishonaman. Bu ishning tahlikali ekanini tushunaman, lekin oramizdagi do'stlik haqqi, sen meni o'z orzuim-ga yetishdan mahrum qilmassan, deb umid qilaman. Bilginki, bu sirni men hech kimga fosh qilmayman. Lekin sen o'z yaqin odamlaringdan, yor-u oshnola-ringdan kimdir bilib qolib shohga aytib qo'yadi, deb qo'rqasan. Men ketaman, sen bu yerda qolasan, bizdan boshqa hech kim bu sirdan voqif bo'lmagach, sen rohat-farog'atda hayot kechirasan.

Hind biroz o'ylab, keyin, lozim bo'lgan kitoblarni Barzuyaga bera boshladi. Barzuya zo'r qo'rquv ichi-da, ehtiyotlik bilan ishga kirishib, kecha-yu kunduz

ko'chirib yozib olish bilan mashg'ul bo'ldi. Xullas, u kitobdan va yana bo'lak kitoblardan nusxa ko'chirdi. So'ngra ishlari qanday ekanligi haqida Anushiravonga maktub yozib yubordi.

Anushiravon maktubni o'qib behad sevindi. Falakning gardishi shodlikni g'amga aylantirmasidan oldin Barzuyaga maktub yozib, tezda yetib kelishni amr qildi. Xatda hushyor bo'lish, hech narsadan qo'rqmaslik, kitobni yaxshi saqlash, to'plagan narsalarini olib qaytishda ehtiyot bo'lish zarurligini uqtirib o'tdi. So'ngra maktubga muhr bosib qosidga – choparga berdilar. Maktubning dushman qo'lga tushmasligi uchun qosidga, yashirin yo'llar bilan bor, hech kimning ko'ziga ko'rinma, deb tayinladilar.

Maktub Barzuya qo'lga tekkach, u darhol yo'lga tushib, Anushiravon saroyiga yetib keldi. Uning kelganini shohga xabar qildilar. Anushiravon o'sha zamonAQ Barzuyani o'z huzuriga taklif etdi. Barzuya ichkari kirib bosh egib ta'zim qildi. Shoh uning chehrasidan horg'inligini, tashvish tortganligini, hamon hayajondan qutulmaganligini uqib, achingan holda dedi:

– O'zingni qo'lga ol, ey baxtiyor inson! Sen ulug' ish qilding, bizning cheksiz minnatdorchiligimiz va benihoya hurmatimizga sazovor bo'lding. Bor, bir hafta dam ol. Keyin kelasan, nima kerak bo'lsa, hammasini bajo keltirishni amr etaman.

Yetti kun o'tgach, Anushiravon a'yon-ashrofini chaqirtirdi. Saroy ahllari to'plangandan so'ng Barzuyani chaqirtirib, kitobni o'qishni buyurdi. Barzuya o'qigan sari o'tirganlarning taajjubi ortar, kitobning go'zalligiga hayron qolar edilar. O'qish tugagandan keyin ular Barzuyani olqishlab, bu ishda muvaffaqiyat qozongani uchun Tangriga shukur etdilar.

Anushiravon xazinalar eshigini ochishni amr etdi. U xazinalardagi pul va javohirlardan Barzuya tortin-

may istaganicha olishi mumkinligini aytdi. Barzuya podshohga ta'zim qilib dedi:

– Podshohning marhamati va muhabbati men uchun hamma narsadan qimmatlidir. Qanday mol-davlat, qanday boylik shahanshohning menga ko'rsatgan navozishiga arziydi? Menga shohning salomatligidan boshqa hech narsa kerak emas. Lekin zoti oliyning taklifi yerda qolmasin deb, shahanshoh huzuriga kelganda kiyladigan va Xuziston kimxobidan tikilgan shohona marosim libosidan olayin.

– Yana Barzuya so'zini davom ettirib dedi: – Menga topshirilgan vazifani bajarishda duch kelgan qiyinchiliklar, xavf-xatar va iztiroblar kutilgandan oz bo'ldi. Bandalarda sadoqat bilan xizmat qilmoqdan boshqa orzu yo'qdir. Vazifaning yaxshi bajarilishi, muvaffaqiyatlar yolg'iz shohning baxt-saodati va tolei soyasida sodir bo'ladi. Bu yerda bo'lmagan paytimda sening oilamga ko'rsatgan mehribonligingga nisbatan qilgan xizmatim hechdir. Lekin men o'zim uchun shohning lutfi karami oldida kichkina sanalgan bir narsani istardim. Agar shoh shu istagimni bajarsa, meni ham bu dunyo, ham u dunyoda rozi qilgan bo'lardi va baxtiyor shohning nomi hamisha yaxshilik bilan yodlanadigan bo'lardi.

Anushiravon dedi:

– Sen mening shohligimga sherik bo'lmoqni istagan taqdiringda ham tilaging qabul bo'lur. Nimaiki xohlasang, ochiq ayt!

Barzuya dedi:

– Shoh agar maslahat ko'rsa, Buzurjmehr bu kitobga mening haqimda maxsus bir fasl ilova etsin va unda mening kim ekanligim, nasl-nasabim, san'atim, qaysi din va mazxabdaligimni yozsin. Shoh bu haqda amr bersa, menga qilgan yaxshiliklari kishilar xotirasida abadiy saqlanib qolar, mening shohga qilgan xizmatim unutilmagan bo'lardi.

Bu soʻzlarni eshitib Anushiravon va uning atrofidagilar hayron qoldilar. Barzuyaning oʻtkir aql va isteʼdod egasi ekanligini eʼtirof etib, hammalari uning bunday xohish bildirishiga haqqi bor, degan qarorga keldilar.

Anushiravonning amri bilan Buzurjmehrni chaqirdilar. U yetib kelgach, Anushiravon shunday dedi:

– Sen Barzuyaning qanchalik sodiq va fidokor ekanligini, bizning amrimizni bajo keltirish uchun oʻz boshini naqadar katta tahlika ostiga qoʻygani, qanday iztiroblar chekkanligini bilasan. Biz Barzuya xizmatlari evaziga istaganicha mol-dunyo olishini taklif etgan edik. Lekin u buni rad etib, xazinadan hech narsa olmadi. Sening bu kitobga Barzuya haqida maxsus bob ilova qilib, uning tarjimai holini yozishingni iltimos qildi. Biz ham shunga rozi boʻldik. Endi senga shunday bir bob yozishni va u tamom boʻlgach, jamoatni yigʻib oʻqib berishingni topshiraman. Lekin shunday qilib yozginki, sening nimalarga qodir ekanligingni mamlakatning barcha katta-kichigi bilsin.

Barzuya shohning buyrugʻini eshitgach, taʼzim etib tashakkur bildirdi.

Buzurjmehr ushbu bobni yozib, uni goʻzal ibora va hikmatli soʻzlar bilan bezadi va shoh tayin qilgan kuni Barzuya va mamlakat aholisi oldida oʻqib berdi. Podsho va yigʻilganlarning hammasi Buzurjmehrning uslubi va mahoratiga qoyil qoldilar. Podshoh xizmat haqi evaziga Buzurjmehrga oltin, kumush, qimmatbaho javohirlar va zarvaraq toʻn taklif qildi, lekin Buzurjmehr toʻndan boshqa hech narsa olmadi.

Soʻngra Barzuya Anushiravonning qoʻlini oʻpib dedi:

– Oллоh shohimning umrini uzun, baxtini porloq qilsin, bu dunyoda ham, u dunyoda ham farogʻat koʻrsin. Podshohning bu iltifoti uning naqadar marhamatli ekanligini yana bir karra butun dunyoga

namoyish qildi, uning shuhratini oshirdi va men bandasini behad mamnun etdi. Kitobxonlar bu bobni o'qir ekanlar, uning nima uchun yozilganini tushunib, eng fazilatli ish odil shohlarga xizmat etish ekanligini, insonlarning eng sharaflisi davr podshohi tomonidan taqdirlanib, o'ziga yarasha mavqega erishgan kimsalar ekanligini anglab oladilar...

BUZURJMEHR BUXTEQONING
«KALILA VA DIMNA»
KITOBIGA YOZGAN MUQADDIMASI

Nasihat, hikmat va masallar majmuasidan iborat bo'lgan bu «Kalila va Dimna» kitobi hind brahmanlari va olimlari tomonidan yozilgandir. Har bir xalqning olim va faylasuflari qanday vositalar bilan bo'lmasin, o'z orzu va istaklarini amalga oshirmoq, mavjud tartibni intizomga solmoq uchun hamisha fikr yuritganlar, har xil tadbirlar ila ish ko'rmoqchi bo'lganlar, bu haqda har xil asarlar yozmoqqa intilganlar. Shulardan biri qushlarning va yovvoyi, yirtqich hayvonlarning tilidan yozilgan, g'oyat chuqur ma'noli, nafis ramz va muammolarga to'la ushbu kitobdir. Olimlar bu yo'lni tanlab zo'r imtiyozga ega bo'lganlar: avvalo, bu bilan ular xohlagan so'zlarini aytib, har bir bobni orzu qilganlari darajada bezash imkoniyatiga ega bo'ldilar. Buning ustiga, ular shu yo'l bilan nasihat, hikmat, latifa va hazil-mutoyiba javohirlarini bir-biriga qo'shganlar, toki dono odamlar bu kitobni mutolaa qilib, foydalansinlar, nodon odamlar esa, uni afsona deb o'qisinlar.

Yosh shogirdlar esa, savodli bo'lmoq, ilm orttirmoq, naql aytmq maqsadida bu kitobda yozilganlarni osonlik bilan yodlarida saqlab qolgusidirlar. Katta bo'lib, aql va tajriba egasi bo'lganlarida, yodlab olgan va esda saqlab qolgan naqlar ustida fikr yuritib, ularni

tushunganlarida dillari naqadar foydali hikmatlar bilan to'lganligini ko'radilar va o'zlari kutmagan ulkan boylikka, bitmas-tuganmas xazinaga ega bo'lganlarini biladilar. Yoshlarning xursandligi katta bo'lganda otasidan meros bo'lib qolgan xazinani topgan va shu tufayli umrining oxiriga qadar qiyinchilik ko'rmasdan yashay olishni bilgan odamning sevinchiga o'xshaydi.

Bu kitobni o'qiganda uning nima uchun yozilganligi va qanday maqsadlarni ko'zda tutganligini tushunish kerak. Aks holda, odam bu kitobdan foyda ololmaydi, uning boyliklaridan bebahra qoladi. Bu kitobni tushunishning birinchi sharti shuki, uni to'g'ri va diqqat bilan o'qiy bilishdir. Zotan, bir narsani diqqat bilan o'qimasdan turib uning ma'nosini tushunmoq mumkin bo'ladimi axir? O'qishni yaxshi biladigan odam bu kitobni o'ylab o'qishi va uning ma'nosiga yetishga shoshilmasligi lozim, chunki uning ma'nosiga odam chuqur o'ylab qiyinchilik bilan erishadi.

Naql qilibdurlarkim, bir kishi sahroda xazina topib olibdi va o'z-o'ziga: «Agar bu xazinani bir o'zim tashisam, ko'p vaqtim bekor ketadi, o'zim qiynalib, qaytaga xafa bo'laman. Yaxshisi, bir necha xizmatkor topib, bir necha ulovni kira qilib, biroz muddat ichida xazinaning hammasini uyga tashib olay», debdi.

U xuddi shunday qiladi. O'zi xazinaning tepasida qolib la'l va javohirlar yuklangan ulovlarni uyiga yuboradi. Lekin yukni olib ketayotgan hiylakor odamlar boyliklarni u kishining uyiga emas, o'z uylarigaolib borishni maqsadga muvofiqroq deb biladilar.

U nodon kishi esa o'z manziliga kelganida pushaymonlikdan boshqa hech narsa topmaydi.

Yana shunday haqiqatni bilish lozimki, foyda kitobni yodlashda emas, uni tushuna bilishdadir. Kimki bilmagan ishga yopishsa, uning ahvoli so'zni yodlab olgan, lekin ma'nosini tushunmagan odamning ahvoliga o'xshaydi.

Hikoyat. Hikoya qilibdurlarkim, bir odam arabcha o'rganishni havas qilib, savodli do'stlarining biridan qizil lavha ustiga bir necha arabcha so'zni yozib berishni iltimos qilibdi. Do'sti ham iltimosini bajaribdi. U odam arab so'zlari yozilgan qizil lavhani uyiga olib boradi va unga har zamon-har zamonda qarab qo'yib, nihoyat, endi u arab tilini juda yaxshi bilib oldim, degan fikrga keladi. Bir kun majlisda arabcha so'zlamoqchi bo'ladida, misi chiqadi. Majlisda bo'lganlardan biri uning xatosini yuziga solib kuladi. U odam bundan g'azablanib: «Mendan xato topa olmaysan – qizil lavhada shunday yozilgan», deb javob beradi...

Insonlar ilmni egallab olishlari, uning ma'nosiga chuqur tushunishlari kerak, chunki ilm narigi dunyoga olib boriladigan eng katta sovg'adir, bu dunyoda esa bilimli bo'lmasdan yashash qiyindir. Quyoshning jamoli yer yuzini yoritganligi va hayotga abadiy umr bag'ishlagani kabi, ilm ham qalblarni nur bilan yoritadi. Tajribaning shifobaxsh dori-darmonlari odamlarni og'ir jaholat kasalligidan xalos etadi. Yaxshi ishlar ilmga yarashadigan bezakdir. Bilim daraxtining mevasi odamlarga xayrixohlik va boshqalarni ranjitmaslikdir. Ilmli bo'lib, unga amal qilmaganlar, bila turib tahlikali yo'ldan qaytmagan va yo'lda qaroqchilarga uchrab bor-yo'g'idan ajralgan odamlarga o'xshaydilar; o'ziga yoqmaydigan ovqatning zararli ekanligini bila turib, undan bosh tortmaydigan, natijada, halok bo'ladigan kasal odamlarga o'xshaydilar. Xullas, ishining yomon ekanligini bila turib nafsini tiyolmagan odam azob-uqubat oloviga yo'liqadi. Masalan: biri ko'r, biri sog' ikki odam o'raga yiqilib yaralansa, farosatli odamlar ko'zi sog' odamni ayblaydilar, ko'zi ojiz kishining ishini uzrli deb biladilar.

Bilimli bo'lish har narsadan oldin insonga o'z hurmatini oshirmoq va izzatini saqlamoq uchun kerakdir. Ilm, boshqalarga o'rgatish uchungina qo'lga kiritilsa,

odam undan biron foyda ko'rmasa, u suvidan hamma foydalanadigan, lekin bundan o'zi bebahra bo'lgan buloqqa o'xshaydi.

Ikki narsadan, ya'ni ilm va mol-dunyodan odam avval o'zi foydalanib, so'ngra boshqalarga ulashib berishi kerak. Yaxshi natija bergan tajribalarni odam avval o'ziga, so'ngra boshqalarga tatbiq etishi lozim, ya'ni odam avval o'zini, shundan keyin boshqalarni davolashi kerak.

Kimki bu so'zlarning ma'nosiga yetmasa va ularni bekorchi deb hisoblasa, beaql ko'rga o'xshaydi. Aqlli odam qiladigan ishining oxiri nima bilan va qanday tugashini oldindan ko'z o'ngiga keltirishi kerak, qayerga borishini yo'lga chiqishdan oldin bilishi kerak. Aks holda, u yo'lning yarmida sarson bo'lib qoladi, falokatdan boshqa narsaga yo'liqmaydi. Ajdodlarining hayotidan ibrat darsi olib, ularning tajribasidan foydalangan odam aqlli hisoblanadi – o'zbilarmon odam hamisha mashaqqat ichida yashaydi. Ziyonli har narsada bir foyda bor deb aytadilar, eng yaxshisi, boshqalarning ko'rgan ziyonlarini nazarda tutib, ularning foydali tajribalaridan istifoda etishdir. Bu yo'ldan bormagan odamlar kundan-kunga muvaffaqiyatsizlikka uchraydilar va nihoyat, tajribadan saboq olib to'g'ri yo'lga tushib olganlariga qadar o'lim vaqti kelib qoladi. Kimki fursatni qo'ldan bersa, harakat qilib bir ishni amalga oshirish o'rniga tanballik qilsa, to'g'riligi shubhali yo'lg'on xabarlarini to'g'ri deb hisoblab, ularni boshqalarga gapirib yursa, yolg'onchining tilyog'lamaligiga ishonsa, o'z tarafdorlarini fitnachi odamlarning so'zlariga inonib ranjitsa, mas'ul vazifalarni aqlli odamlarga topshirmasa, unday kishining yashashga haqqi yo'qdir.

Aqlli odamlar tuban va yaramas muhitga tushib qolsalar, tezda undan qutulishga harakat qilishlari kerak. Kimki ko'r-ko'rona noma'lum yo'lga chiqsa,

xalqning ketayotgan to'g'ri yo'lidan uzoqlashadi va qancha ko'p yursa, shuncha ko'p adashadi. Agar bir odamning ko'ziga tikan kirs va u bu tikanni chiqarib olmasdan, uni ahamiyatsiz bir narsa hisoblab ko'zini ishqay boshlasa, mutloq ko'r bo'ladi. Aqlli odam ko'pning ra'yi bilan hisoblashib, unga ishonishi kerak, lekin shu bilan birga aql va tajribaning so'zlariga ham quloq osishi kerak. Xullas, soddadillik va xatolarga yo'l bermaslik kerak. Aqlli odam o'ziga ravo ko'rmaganni o'zgaga ham ravo ko'rmasligi kerak. Chunki har bir ishning o'z mukofoti bor, muddat yetganda albatta oqibati ma'lum bo'ladi.

Bu kitobni o'qigan odamlar har narsadan oldin uning mag'zini chaqib, unga oroyish bergan istioralarni, ramzli va muammoli so'zlarni tushunib olishlari kerak.

Ibn Muqaffo bu muqaddimaga ilova qilib aytadiki, men bu kitobning hind tilidan qilingan tarjimasini ko'rdim va Iroq, Shom, Hijoz ahli ham undan foydalansinlar, deb uni ona tillari bo'lgan arabchaga tarjima qilishni xohladim. Men bu kitobni mumkin qadar asliga to'g'ri va oydin tarjima qilishga harakat qildim, toki kitobxonlar va talabalar undan osonlik bilan foydalana olsinlar.

BARZUYA HAKIM HAQIDAGI BOB

Fors hakimlarining buzrug'i Barzuya shunday naql qiladi: «Mening otam qo'shin boshliqlaridan, onam esa Zardo'sht pirimug'onlari oilasidan edi. Ollohning menga baxsh etgan ilk ne'mati ota-onamning muhabbati bo'ldi. Ular mening haqimda qayg'urar, boshqafarzandlaridan ko'proq sevar, mening tarbiyam bilan maxsus shug'ullanar, yeyish-ichishimga alohida e'tibor berar edilar. Yetti yoshga yetganimda tib ilmini o'rganish uchun meni

maktabga berdilar. Bu ilmning foydali ekanligini anglab uni zo'r ehtiros bilan o'rgana boshladim. Keyin bu hunarda shuhrat qozonib, kasallarni davolay boshladim. Shu bilan birga hamma odamlar singari men ham to'rt narsa orzu qila boshladim: mol to'plamoq, kayf surmoq, boshqalarning hurmatiga sazovor bo'lmoq va abadiy shuhrat qozonmoq. Shuni aytish kerakki, tib ilmining butun dunyoda zo'r hurmati bordir. Tib kitoblarida: «Tabiblarning eng fozili bemorlarni pulsiz muolaja etuvchilardir, bu yo'l bilan ular ham bu dunyoning, ham narigi dunyoning ne'matlaridan bahramand bo'ladilar», deb yozilgan. Dehqonning urug' sepihdan maqsadi yerdan g'alla undirib o'z rizq-ro'zini topishdir. Hayvonlarning yem-xashagi bo'lgan o't o'z-o'zidan o'saveradi.

Xullas, qayerda sog'ayishiga umidi bo'lgan kasal odamni eshitsam, borib uni muolaja eta boshladim. Birozdan keyin tengqurlarimning mol va davlati menikidan ziyod ekanliklarini ko'rdim. Nafsim ustun chiqib, mol-dunyo to'plamoq havasiga tushdim. To'g'ri yo'ldan ozishimga sal qoldi. O'z-o'zimga dedim: «Ey apsan. Aqlli odam aziyati ko'p, foydasi kam bo'lgan narsani orzu qiladimi? Agar sen yaxshi ot qoldirib ketish fikrida bo'lsang, bu foniylar dunyoda ochko'z va xasis bo'lma. Noto'g'ri fikrlardan qayt, savob orttirishga harakat qil. Odamning hayoti bir-biriga zid bo'lgan to'rt unurning qorishmasidan iborat, xuddi yigirilgan ipga o'xshaydi, uning uzoq vaqt uzilmasdan tura olishiga ishonch yo'q.

Odam badanining a'zolari bir mix bilan qoqilgan oltin butga o'xshaydi. Mix sug'urib olinsa, but bo'laklarga bo'linib ketganidek, odamning badani ham yashash qobiliyatini yo'qotib, parchalanib ketadi. Qarindosh-urug'laring, do'st-oshnolaring bilan ko'pda mag'rurlanma va ular bilan birga bo'lishni ortiqcha havas qilma. Hamisha shodliklaridan ko'p bo'ladi. Bu

g'am va g'ussa ustiga yana hijron dardi va ayriliq alami ham insonga hamrohdir. Ba'zan shunday ham bo'ladiki, biri o'z oilasini boqish, xotini va bolalarini ta'min qilish uchun mol yig'ib, boylik to'plashga majbur bo'ladi va bu yo'lda o'zini qurbon qiladi. Bunday odam olovga tashlangan xushbo'y ud yog'ochiga o'xshaydi, uning hididan boshqalar foydalanadi, o'zi esa yonib kul bo'ladi».

Yana o'z-o'zimga dedim: «Sen bemorlarni muolaja qilishdan qolma, jamoat hakimning qadrini bilmaydi, degan gaplarga quloq solma. Agar biror odamni o'lim changalidan qutqarib olishga muvaffaq bo'la olsang, buning savobi har narsadan ko'p ekanligini nazarga ol.

Uzoq davom etgan og'ir kasallik tufayli bola-chaqasi bilan osh-nonga muhtoj bo'lib qolgan bir odamni muolaja etish va uning salomatligini qaytarib berish qanchalik savob ish ekanligini kim e'tirof etmaydi?»

O'z nafsim bilan olishib, o'zimni yana to'g'ri yo'lga sola bildim. Hech narsa olmasdan sidqidil bilan bemorlarni davolay boshladim, uzoq muddat shu ish bilan mashg'ul bo'ldim. Bu xizmatim evaziga rizqi ro'z darvozalari qarshimda ochila berdi. Shohlar menga birin-ketin sarupolar in'om qila boshladilar, xazina darvozasini ochib qo'ydilar. Hindiston safaridan avval ham, keyin ham kam bo'lmadim. Boylikda, shon-u shavkatda o'z tengdoshlarimdan o'zib ham ketdim.

Kunlardan bir kun men tib ilmining muvaffaqiyatlari va natijalari haqida, beradigan foyda va samalari borasida fikr yurita boshladim. Natijada, tib ilmi sog'liqni abadiy saqlay olmaydi, hech bo'lmasa biror kasallikni tamomila yo'qotib, uni qaytib kelmaydigan qila olmaydi, degan xulosaga keldim. Bas, shunday ekan, aqlli odam tib ilmini shifobaxsh etuvchi ilm deb hisoblay oladimi? Shunday savob ishlar qilib oxiratni o'ylash menga zarurroq ko'rina boshladi. Aytishlariga ko'ra, oxiratni o'ylash har qanday kasallikni bir yo'la

yo'qotadi, yo'qotganda ham qaytib kelmaydigan qilib yo'qotadi.

Men mana shularning hammasini o'ylab chiqqandan so'ng tib ilmidan qo'l tortib, ilohiyot bilan mashg'ul bo'la boshladim. To'g'risi, men endi avvali-yu oxiri ko'rinmaydigan bir yo'lga tushdim. Yo'l qorong'i va xatarli edi. Na bir yo'l biluvchi odam bor edi, na bir yo'l yorituvchi mash'al. Tib kitoblarida ham bu haqda bir narsa deyilmagan ediki, o'shanga suyanib shak va shubhadan, hayrat va taradduddan qutulsam. Turli xalqlarning dini orasida ham katta farq va ziddiyat bor edi. Ularning orasida xoliq va maxluq, yaratuvchi va yaratiluvchining kelib chiqishi, dunyoning oxiri haqida katta-katta tortishuvlar bo'lardi, ularning har birisi o'zi aytgan so'zlarni to'g'ri, muxolifning aytganini noto'g'ri deb bilardi.

Shunday o'ylar bilan shak va shubha sahrosida goh oldinga ketar, goh orqaga chekinardim, tepalar oshib, vodiylarni bosib o'tardim, lekin na maqsadga olib boradigan va na haqiqatga erishtiradigan to'g'ri bir yo'l topa bilardim. Nihoyat, butun din olimlari bilan ko'rishib, ularning e'tiqodlarini o'rganib, yuragimga mos to'g'ri bir tariqat topishga ahd qildim. Butun din-mazhablar bilan chuqur tanishib chiqdim, qarasam, har toifa o'z dinining ustunligidan lof uradi, boshqalarnikini esa yomonlaydi. Men ulardan birontasiga ham ergashmadim, o'z dardimga darmon topolmadim. Ularning hammasi bema'ni-beburd ekanligi menga oydin bo'ldi. Aqlli odam ularning so'zlaridan hech birisini qabul eta olmas edi.

O'z-o'zimga dedim: «Agar men bunday mulohazalardan so'ng bu dinlardan birini qabul etsam, quyidagi hikoyatda bayon etilgan nodon o'g'ri ahvoliga tushib qolaman».

O'g'ri hikoyasi: Deydilarki, bir o'g'ri o'z hamrohlari bilan bir boy odamning uyiga o'g'rilikka tushadi. Uy

egasi oyoq tovushidan uygʻonib ketadi va tomda oʻgʻri borligini sezadi. Xotinini asta uygʻotib, unga ahvolni tushuntiradi va deydi: «Men oʻzimni uxlaganga solib yotaman, sen baland tovush bilan mendan bunchalik mol-dunyoni qanday qilib topganligimni soʻragin. Men javob berishni istamasam, sen qattiq turib javob berishni talab qil». Xotini eri aytganidek savol berdi. Eri dedi: «Ey xotin, meni tinch qoʻy, bunaqa savollar beraverib boshimni qotirma. Toʻgʻrisini aytadigan boʻlsam, odamlar eshitib qoladilar, deb qoʻrqaman, biz beobroʻ boʻlamiz, jamoat bizdan yuz oʻgiradi».

Xotin uni qoʻyarda-qoʻymay, aytib berishni soʻray-verdi.

Eri dedi: «Sening soʻrashingning sababi nima? Erning yashirin siri bilan xotinning nima ishi bor?»

Xotini dedi: «Bilgim kelyapti».

Eri dedi: «Bu mol-dunyo oʻgʻrilik bilan topilgan. Men bir vaqtlar abjir oʻgʻri edim. Oydin kechalarda davlatmand odamlarning devorlari tagiga kelib afsun oʻqirdim-da, oy nuri tushib turgan uyning tomiga chiqib, yetti marta «Sholem, sholem» deb, oy shuʻlasi ustiga oʻtirib, uyning oʻrtasiga hech qiynalmasdan sakrab tushardim. U yerda ham yetti marta «Sholem, sholem» deyishim bilan uydagi bor pul va qimmatbaho buyumlarning hammasi oldimda yigʻilib qolardi. Kuchim yetganicha koʻtarib, yana yetti martaba «Sholem, sholem» deya oy shuʻlasiga suvora boʻlib darchadan chiqib ketardim. Mana shu afsun tufayli hech kim meni koʻrmas va mendan badgumon ham boʻlmas edi. Sekin-asta mana shu boyliklarni qoʻlga kiritdim. Bu soʻzni hech kimga oʻrgata koʻrma».

Oʻgʻrilar buni eshitib, afsun oʻrganib olganliklari uchun juda quvondilar. Biroz payt poylab yotdilar-da, uy egalarining uxlaganliklariga ishonch hosil qilgach, oʻgʻriboshi yetti marta «Sholem, sholem» dedi, lekin oyogʻini darchaga qoʻyishi bilan yerga qulab tushdi.

Uy egasi darhol o'rnidan turib to'qmoq bilan o'g'ringing boshiga tushirdi. Keyin u: «Men aziz umrimni sarf qilib topgan davlatimni osonlikcha olib ketaman deb o'yladingmi? Sen kimsan? Aytmasang, hozir o'ldiraman», dedi.

O'g'ri dedi: «Men sendek tilyog'lama odamning so'ziga aldanib to'rga ilingan laqma va nodon odamman».

Xullas, laqma bo'lganim uchun haqiqatni topa olmادim va o'z-o'zimga dedim: «Avlod-ajdodimning dinida qolib, ko'r-ko'rona unga rioya etsam, men faqat ajdodi jodugar bo'lgani uchun o'zini haqli hisoblagan jodugarga o'xshab qolaman. Agar yangidan din axtarishni boshlay desam, umr yetmaydi deb qo'rqqaman, chunki o'limim yaqinlashib qolgan. Taraddud ichida yashaydigan bo'lsam, fursatni qo'ldan berib, hech bir savob ish qila olmay, bu dunyodan o'tib ketaman. Shuning uchun men barcha dinlardan voz kechib, har narsadan ustun hisoblangan xayrli ishlar bilan mashg'ul bo'lishga, aqlga sig'adigan ishlar bilan shug'ullanishga ahd qildim.

Shundan beri men jonivorlarni urish, o'ldirishdan, odamlarni ranjitish, tahqir etishdan, ularga xiyonat qilishdan voz kechdim, yolg'on so'zlash, bo'hton, g'iybatdan tilimni tiydim; xalqqa ozor berish va dunyo moliga hirs qo'yishdan, nayrangbozlik va jodugarlik kabi nолоyiq ishlardan chekindim. Yomonlardan qochdim, yaxshilarga qo'shildim. To'g'rilik va tozalikka do'st bo'ldim. Chunki dunyoda to'g'rilikdan yaxshi do'st bo'lmaydi. To'g'rilik bilan har narsaga erishsa bo'ladi. Bu shunday davlatki, ulashganing bilan ozaymaydi, xarjlaganing bilan kamaymaydi. To'g'ri odam podshohdan ham qo'rqmaydi, o't, suv, vahshiy hayvonlar va boshqa zararli narsalar ham unga ziyon yetkaza olmaydi. Kimki to'g'ri yo'ldan chetga chiqib, davlat orttirish bilan shug'ullansa, o'z umrini yomon

ishlarga sarf etsa, u odamning boshiga quyidagi hikoyada zikr etilgan savdogarning boshiga tushgan ish tushadi».

Savdogar hikoyasi: Deydilarki, bir savdogarning qimmatbaho toshlari (javohirlari) ko'p ekan. Ularni teshish uchun savdogar kuniga yuz dinor haq to'layman deb bir odamni boshlab keladi. U odam uyga kelib ish boshlamoqchi bo'lib turganda, burchakdagi ajoyib bir changni ko'rib qoladi. U diqqat bilan changga qarab turganida savdogar undan, chalishni bilasanmi, deb so'raydi. Xizmatkor: «Bilganda qanday», deb javob beradi. Xizmatkor chang chalishni g'oyat yaxshi bilardi. Savdogar: «Chal!» deb buyuradi. Xizmatkor changni olib hazin va dilrabo bir kuyni chala boshlaydi, shirali bir ovoz bilan ashula aytadi. Savdogar uni zo'r zavq bilan tinglab huzur qilib o'tiradi, javohirlar esa teshilmay qoladi. Kech bo'lgach, xizmatkor o'z haqini so'raydi. Savdogar deydi: «Javohirlar qanday bo'lsa, shunday qoldi. Qilinmagan ishga haq berilmaydi». Xizmatkor asabiylashib, savdogarga baqirib: «Men sening buyurgan ishingni qildim. Xizmatimga haq to'lamaslikka haqqing yo'q», dedi.

Savdogar xizmatkorga va'da qilingan haqni berishga majbur bo'ldi.

Mo'min bo'lishni orzu qilib, toat-ibodat bilan shug'ullanishga qaror qildim. Tashqi ko'rinishim bilan ichki dunyom, so'zim bilan ishim bir-biriga mos bo'lishini istadim. Chunki mo'minlik va to'g'rilik gunohni qaytaradigan po'lat libosdir.

To'g'rilik va mo'minlik samaralaridan biri shuki, umrning bebaqoligi, dunyoning foni ekanligi seni cho'chitmaydi. Taqvodor odam bu o'tkinchi dunyoning ishlariga nazar tashlasa, undagi qabohatni haqiqat ko'zi bilan ko'radi, narigi dunyoga bo'sh qo'l bilan ketmaslik uchun yaxshilik qiladi, shuhratparastlikdan voz kechadi. Ko'ngli tinch bo'lishi uchun o'z

toleidan rozi bo'ladi. Dunyoning mashaqqatlaridan qutulish va butun gunohlarini yuvish uchun uzlatga chekinadi, hammaning muhabbatini qozonish uchun hech kimga hasad qilmaydi. Mol-dunyoning qo'ldan ketishi tashvishidan xalos bo'lish uchun saxiylikni o'ziga kasb qiladi, pushaymon bo'lmaslik uchun aql bilan ish ko'radi, qanoatli bo'lish uchun oxiratni esdan chiqarmaydi. Yanglishmaslik uchun ketini o'ylab ish qiladi, rohat va farog'atda yashashi uchun odamni ranjitmaydi.

Men xudojo'ylikning mashaqqatlari haqida o'ylaganim sari unga rag'batim ortardi. Lekin bu dunyoning lazzatidan voz kechib, naqdni qo'ldan berib, nasiya orqasidan yugurish qiyin bir ish ekanligini bilardim. Bu yo'lda xato qilib qo'ysam, ham bu dunyom, ham oxiratim kuyishidan va natijada, pushaymon bo'lishdan qo'rqardim. Agar shunday bo'lib chiqsa, men og'zidagi suyak aksini suvda ko'rib, uni olish uchun o'zini suvga otgan, natijada, og'zidagi suyakdan ham ayrilgan it ahvoliga tushib qolardim.

Kishining dilini siyoh qiladigan bunday tushunchalar meni yo'ldan adashtirib, ikki dunyomdan mahrum etishiga oz qolgan edi. Men qaytadan bu dunyoning ishlari haqida fikr yuritib va uning noz-u ne'matlarini ko'z o'ngimga keltira boshladim. Menga oydin bo'ldiki, bu dunyoning ne'matlari kamalakka o'xshab oz umrli va o'tkinchidir. Buning ustiga, ular sho'r suvga o'xshab, ichganda tashnaligingni orttiradi, ular zahar aralashtirilgan bolga o'xshaydi – u avval shirin ko'rinadi, keyin esa o'ldiradi. Ular uyg'ongan-dan keyin achinish hissini uyg'otadigan shirin tushga o'xshaydi. Bu dunyoga berilgan odam ipakqurtiga o'xshaydi – u qanchalik ko'p ipak o'rasa, o'z qo'l-oyog'ini shunchalik qattiq bog'lagan va najot yo'li shu qadar qiyinlashgan bo'ladi.

Bularning hammasini o'ylab chiqqach, men yana xudojo'ylik yo'liga o'tmoqchi bo'ldim, lekin tag'in o'zimga qarshi chiqib dedim: «Menga bu dunyoning ishlaridan qochib u dunyoni o'ylashim, keyin esa mo'minlik mashaqqatlaridan qo'rqib yana dunyoviy hayotga yuz o'girishim yaxshi emas. Agar men shunday qilgudek bo'lsam, avval bir-biriga dushman ikki da'vogardan birining so'zini eshitib, uning foydasiga hukm chiqargan; ikkinchisini eshitgach, uning foydasiga qaror chiqargan riyokor qoziga o'xshab qolaman, bu yo'l bilan muammoni hal etib bo'lmaydi».

Nihoyat, men toat-ibodat bilan shug'ullanishga qaror qildim, chunki bu dunyoning mashaqqatlariga bardosh berish oxirat azobiga qaraganda hechdir, bu dunyoda olinadigan lazzat narigi dunyoda beriladigan azoblarning mingdan biricha ham yo'q. Har qalay oxirida ko'proq lazzat beradigan ozgina mashaqqat ko'proq mashaqqat keltiradigan ozgina lazzatdan afzaldir. Agar bir odamga, senga yuz yil umr berib, har kuni go'shtingdan bir parcha kesib olaman, uni yana tikib sog'aytiraman, shu yuz yil o'tgach, sen har qanday azoblardan qutulib rohatda yashaysan, deb shart qo'yilsa, u odam uchun abadiy ne'mat ichida yashashga nisbatan bu uqubatli yuz yil bir soatdan ham oz ko'rinishi mumkin.

Ajabo, yashash azob-uqubatchadan iborat emasmi? Inson ona qornida paydo bo'lganidan to umrining oxiriga qadar uqubat chekmaydimi? Tibbiy kitoblarda yozilishicha, bola ona qornida go'yo bir tugunga tugilgandek parda ichida o'sadi, qiynalib nafas oladi, tor, qorong'i qorinda tasavvurga sig'maydigan aziyatlarda ichida tug'ilguniga qadar yotadi. Oy-kun yaqinlashgach, bola harakat qila boshlaydi, u yorug'lik va kenglikka chiqishga intiladi.

Bola tug'ilgach, unga hatto yengil shamol tegsa yo yumshoq qo'l tegib ketsa, terisi shilib olingan

odamdek azob chekadi. Shundan keyin bola uchun mashaqqatli va musibatli kunlar boshlanadi. Och qolganda ovqat, suvsaganda suv so'ray olmaydi, biror yeri og'risa, ayta olmaydi. So'ngra beshik, yo'rgak azoblari... Uxlaganda hamisha osmonga qaratib yotqiziladi, u qanchalik qiynalmasin, oyoq-qo'lini qimirlata olmaydi. Ko'krakdan ajratilgandan keyin uning tarbiyasi bilan mashg'ul bo'la boshlaydilar: falon narsani yema, piston narsaga qo'l tegizma, falon so'zni aytma, falon narsaga qarama deydilar, kasal bo'lsa, achchiq dorilar ichiradilar... Balog'atga yetganidan keyin uylanish, uy-ro'zg'or tashvishi, bola-chaqa dardi, mol-davlat to'plash, pul yig'ish hirsini bilan kun kechiradi. Bundan tashqari, inson vujudida bir-biriga zid to'rt unsur (qon, o't, safro va balg'am) mavjud bo'ladi. So'ngra falokatlar, musibatlilar, kasalliklar bir-biriga ulanib ketaveradi. Ilondan, chayondan, vahshiy hayvonlardan qo'rqish, issiq va sovuqdan, qor va yomg'irdan o'zini asrash tashvishi... Agar umri vafo etib, qarigudek bo'lsa, qarilik bilan bog'liq bo'lgan turli kasallik, zaiflik, azob-uqubatlarga bardosh berishi kerak. Buning ustiga dushmanlarning qasdi va yomon niyatlilarning hasadi...

Faraz qilaylik, aytilganlarning birortasi ham ro'y bermadi, inson eng yaxshi sharoitda sog' va salomat yashadi. Lekin o'lim vaqti yetishganda nima bo'ladi? O'g'il-qiz, qarindosh-urug', oshna-og'ayni bilan vido-lashmoq, achchiq o'lim sharbatini ichmoq zarur bo'lgan damda bu dunyoga bo'lgan muhabbat shami insonning qalbidan osonlik bilan o'chadi deysizmi?

Shunday ekan, hech bir aqlli odam, insonlar bora-bora o'zlarining go'zal fazilatlarini yo'qotib, mol-dunyo uchun umr sarf etishlarini ravo ko'rmaydi. Chunki boqiy dunyoni foniy dunyoga, abadiylikni muvaqqat narsalarga almashtirish, musaffo va pok bir ruhni iflos va tuban bir badanga

qurbon berish katta ayb va kechirib bo'lmaydigan xato hisoblanadi.

Men zamonaning xarob bo'layotganini, falokatga qarab to'g'ri ketayotganini ko'rib turibman. Haqiqat go'yo odamlardan qochayotgandek. Foydali ish va yaxshi so'zlar unutilib, to'g'ri yo'llar bekilayotgandek. Adolat yo'qolib, o'rnini zulm, vahshat egallagan, ilm eshiklari qulflanib, jaholat darvozalari ochilgan, razolat va xiyonat, e'tibor va muruvvatni siqib chiqargan. Do'stlik zaiflashib, dushmanchilik kuchaygan, yaxshi odamlar tahqir etilib, azob-u mashaqqat ichida, yomonlar esa hurmat qozonib, kayf-safo va rohatda yashamoqdalar. Hiyla va riyokorlik uyg'oq, vafo va sadoqat esa g'aflat uyqusida. Yolg'on – ozod, rost-go'ylik – mahbus, haq – mag'lub, nohaqlik – g'olib, zolim – haqli, mazlum – haqsiz, xasislik – hokim, qanoat – mahkum, qozi – g'addor, zohid – riyokor...

Men dunyoning bu ishlarini o'ylab ko'rgach, butun mavjudotning sarvari va butun borliqning eng mukammal maxluqi bo'lgan odam o'z umrining qadrini bilmaydi, o'z hayotining najoti uchun kurashmaydi deb o'yladim. Men bu ahvolni kuzatib ko'p taajjublandim, diqqat bilan qarab, insonlarning baxtli yashashlariga mone bo'lgan narsa ularning mol to'plash kasaliga muhtalo bo'lib qolishi ekanligini ko'rdim, bu mol to'plash insonning totib ko'rish, hidlash, sezish kabi ehtiyojlarini qondirish uchun qilayotganini bildim. Lekin bu sezgilarning hech biri maqsadga yetish uchun kifoya qilmaydi. Insonga mol-dunyo nasib bo'lsa-da, u bu dunyoda ham, oxiratda ham ziyondan boshqa bir narsa keltirmaydi.

Bu tuyadan qochib qutulmoqchi bo'lgan odamning holiga o'xshaydi. Bir odam quturgan tuyadan xalos bo'lmoq uchun jar ustiga egilgan ikki shoxga osilib, jar yoqasiga oyoq qo'yadi, lekin oyog'i ostidagi indan to'rtta ilon bosh chiqarib turgani ko'ziga chalinadi,

jarning ostiga nazar tashlasa, u yerda bir ajdaho og‘zini ochib, uning tushishini kutib turganligini ko‘radi, yuqoriga qarasa, oq va qora sichqonlar u osilib turgan shoxlarni to‘xtovsiz kemirayotganliklarini ko‘radi. Bu ahvoldan qutulish yo‘lini o‘ylab turganida undan nariroqda bir asalari uyasiga ko‘zi tushadi, barmog‘ini bolga botirib yalay ketadi, bolning shirinligi uning boshini shu darajada aylantiradiki, natijada, u o‘zining qanday ahvodaligini unutadi, oyoqlarini to‘rt ilonning boshiga qo‘yganligi va bu ilonlar har onda chaqib olishlari mumkinligi, sichqonlar shoxlarni albatta kemirib sindirishlari, shoxlar sinsa u ajdaho domiga tushishi muqarrarligi xayolidan ko‘tariladi. Jaholat pardasi kuchli aql nurini to‘siq qo‘yadi, lekin oz fursat o‘tmay, jarga qulab halok bo‘ladi.

Men dahshatli, chuqur jar deb bu dunyoni nazarda tutaman. Shoxlarni kemirgan oq va qora sichqonlar – kecha va kunduzdir. Ularning har ikkalasi insonlarning umrini ozaytirish, halok etish uchun uzluksiz bir-birini almashtirib turadi; to‘rt ilon – borliqning mohiyatini tashkil etgan to‘rt unsurdir; bulardan birortasi o‘z muvozanatini yo‘qotsa, inson darhol mahv bo‘lib ketadi: bol – azobi ko‘p, foydasi kam bo‘lgan, odamlarni to‘g‘ri yo‘ldan ozdirib, ularga najot darvozalarini bekitgan foniylar dunyodir; ajdaho – hech kim qochib qutula olmaydigan o‘limdir. Ajal sharbatini ichishga to‘g‘ri kelganida, Azroil tepangga kelib turganida o‘limdan qutulib bo‘lmaydi, pushaymonlik ham foyda bermaydi, na tavgaga vaqt qoladi, na duo o‘qimoqqa majol...

Xullas, eng oxiri, men qanday bo‘lsam, shundayligimcha qolishga, qo‘limdan kelgancha yaxshi ishlar qilishga qaror qildim. Umid qilamanki, balki shu yo‘l bilan haqiqat yo‘lini topib, o‘z nafsimga o‘zim hokim bo‘laman, najot eshigini ochaman. Bir qancha vaqt shu umid bilan yashadim, nihoyat, Hindistonga safar

qildim. Men u yerda ham haqiqatning tagiga yetish uchun kuchim boricha harakat qildim, ko'p kitob o'qidim. Hindistondan qaytishda bir talay kitob keltirdim. Ulardan biri taqdim etayotganimiz «Kalila va Dimna»dir.

SHER VA HO'KIZ BOBI

Hind rojasi bir brahmanga dedi: – Menga bir hikoya aytib berginki, unda xoin odamning yolg'onchiligi, bo'htonlari natijasida ikki do'st orasidagi sadoqat adovatga aylanib, bir-birlaridan ajralib ketishgan bo'lsin.

Brahman dedi: – Agar ikki do'st orasiga bir xoin kirib qolsa, albatta nizo tushadi, ular xuddi sher va ho'kiz kabi bir-birlariga dushman bo'lib qolishadi.

Shoh so'radi: – Ular qanday qilib dushman bo'lib qolibdilar?

Hikoyat: Brahman dedi: – Naql qilibdurlarki, bir badavlat savdogar bor ekan, uning bolalari katta bo'lganlarida hech qanday ish bilan mashg'ul bo'lishni istamabdilar. Otalarining molini sovura boshlabdilar.

Ota ularni yig'ib debdi: – O'g'illarim! Odam bu dunyoda uch narsaga intiladi, bu uch narsa esa, to'rt vosita bilan qo'lga kiritiladi. Bu uch narsaning biri – yaxshi turmush kechirmoq, ikkinchisi – odamlar orasida yuksak mavqega ega bo'lmoq, uchinchisi – oxirat savobini topmoq uchun savobli ishlar qilmoqdir. Bu uch narsaga erishmoq uchun vosita bo'lgan to'rt narsa quyidagilardir: halol mehnat bilan davlat to'plamoq; qo'lga kiritilgan davlatni saqlay bilmoq; isrofga yo'l qo'ymasdan davlatini o'zi, oilasi va aka-ukalari uchun xarjlamok... Nihoyat, mumkin qadar o'zini ziyonli ishlardan tiymoq. Bu to'rt shartdan bittasini ham bajarmagan odam o'z orzusiga yetolmaydi. Chunki

odamning davlati bo'lmasa, u o'zi yeb, boshqalarni to'ydira olmaydi; agar davlati bo'lsa-yu, lekin uni rasamadi bilan xarjlamasa, sal o'tmasdan bu davlat yo'q bo'lib ketadi.

Shuning uchun debdurlarki, mol-davlatni qo'lga kiritishdan ko'ra, uni xarjlash qiyindir...

Agar odam pul topib turmasa, bor davlatini naqadar oz xarjlasa ham, bu davlati tezda tamom bo'ladi – surma oz-oz ishlatilishiga qaramay, baribir tugaydi...

Shuning uchun debdurlar: «Toma-toma ko'l bo'lur, hech tommasa cho'l bo'lur». Odam davlat yig'ib, uni xayrli va foydali ishlarga xarjlamasa, unday odamni badavlat emas, yo'qsil deb hisoblash kerak. Bunday odamning davlati keraksiz yerlarga o'rinli-o'rinsiz sarf bo'lib ketadi. Bu suv keladigan yo'li bor-u, chiqadigan yo'li bo'lmagan bir hovuzga o'xshaydi – suvning ortig'i foydali yerlarga sarf bo'lmasdan toshib, atrofni bosib ketadi.

Nihoyat otaning nasihati o'g'illariga ta'sir qildi, ularning har qaysisi bir kasb-hunar bilan mashg'ul bo'la boshladi. Katta o'g'il savdogarchilik qilish uchun uzoq bir mamlakatga safarga chiqdi. Yo'lda bir katta botqoqlikka duch keldi. Uning yuk tashuvchi ikki ho'kizi bor bo'lib, birining oti Shatraba, ikkinchisining oti Bandaba edi. Shatraba o'sha yerda botqoqqa botib qoldi, savdogar va uning xizmatkorlari ko'p qiyinchiliklar bilan Shatrabani balchiqdan chiqarib oldilar, lekin u juda holsizlanib yurishga majoli qolmagan edi. Savdogar o'z xizmatkorlaridan birini Shatraba yonida qoldirib, bir necha kun uni parvarish qilishni, kuch-quvvatga kirgach uni yetaklab kelishni buyurdi.

Bir-ikki kun o'tgandan keyin ho'kizning yonida qolgan xizmatkor zerikdi, ho'kizni qoldirib savdogarning yoniga bordi va unga Shatraba o'ldi, dedi. Ho'kiz bo'lsa o'sha joydan ketib, suvi serob, o'ti mo'l bir go'zal joyga yetib bordi va o'sha yerda yashay boshladi.

Ko'p vaqt o'tmay semirib ketdi. U xursand bo'lganidan o'ynoqlab ma'rab yurar edi. Shu yerning yaqinida o'rmon podshohi sher va uning xizmatida jonivorlar: ayiq, qashqir, shoqol va shunga o'xshash hayvonlar yashardi. Sher mendan ulug'i va mendan zo'ri yo'q, deb o'ylar, hech kimni nazar-pisand qilmas edi. Lekin u hech vaqt ho'kizni ko'rmagan, uning ma'rashini eshitmagan edi. Shuning uchun u Shatrabaning bo'kirganini eshitib qo'rquvga tushdi va buni xizmatimdagi hayvonlar sezishmasin deb o'z joyidan jilmay o'tiraverdi, ovga ham chiqmay qo'ydi.

Uning yonida bo'lgan hayvonlar orasida ikkita shoqol bor edi. Ulardan birining oti Kalila, ikkinchisining oti Dimna edi. Ikkovlari ham sezgir va makkor edilar. Lekin Dimna ziyrakroq va yovuzroq edi.

Dimna Kalilaga dedi: – Birodar, sen sher haqida qanday fikrdasan? U bir necha kun bo'ldiki, joyidan jilmaydi, ovga ham chiqmay qo'ydi.

Kalila dedi: – Senga daxli bo'lmagan narsalarni nega surishtirasan? Bizning ahvolimiz oydin: biz shoh xizmatidamiz va uning davlati soyasida yashaymiz. Biz shohlar majlisida suhbat qilishlik huquqiga ega bo'lgan va shohlar ishiga aralashadiganlardan emasmiz. Ovozini chiqazma, bilib qo'yki, aloqasi bo'lmagan ishlar bilan shug'ullanganing boshiga maymunning qismati tushadi.

Dimna dedi: – Maymunga nima bo'lgan edi?

Maymun va duradgor hikoyasi: Kalila dedi: – Naql qilibdurlarki, bir maymun bir duradgorning yog'och ustida o'tirib pona bilan uni yorayotganini ko'rdi. Duradgor bir ponani qoqqandan keyin ikkinchisini chiqarib olar, uni boshqa yerga qoqar va shunday qilib yog'ochni yorib borardi. Duradgor zarur ish bilan bir yoqqa ketdi. Buni ko'rgan maymun unga daxli bo'lmagan ishga aralashib duradgorning ishini davom

ettirmoqchi bo'ldi. U orqasini yog'ochning yorig'iga qilib, yuzini ponaga qaratib yog'och ustiga minib oldi. Uning dumi yog'ochning yorig'iga tushib turgandi, u ponani sug'ura boshladi. Maymun ponani chiqargan ham ediki, dumini yog'och qisib oldi. Maymun hushidan ketdi, to duradgor yetib kelguncha shu ahvolda yotdi. Duradgor esa kelib maymunni urib o'ldirdi. Shuning uchun debdurlarki: «Duradgorlik maymunning ishi emas».

Dimna dedi: – Men hikoyangni eshitib, nima demoqchi bo'lganligingni tushundim. Lekin bilib qo'yginki, shohga yaqin bo'lgan har kimsa faqat o'z qornini to'ydirishni ko'zlamaydi, chunki qorinni har qayerda to'ydirsa ham bo'ladi... Yo'q, bunday odam har narsadan avval ulug' martaba va mansabga erishib do'stlarni quvontirishi, dushmanlarni g'azablantirishi kerak, faqat hayvonlarga qornini o'ylaydi. It quruq suyakdan sevingani kabi, bunday odam ham unga berilgan kichik bir in'omdan sevinadi va shu bilan qanoatlanadi. Olijanob irodali odamlarni esa, kichik narsalar qoniqtira olmaydi. Quyonna ovlashga chiqqan sher tog' echkisini ko'rib qolib, quyonna qo'yib unga otiladi...

Ozgina narsaga qanoat qilmoq ma'naviy yo'qsillik va xasislik alomatidir. Yuksak mavqega erishgan odamning umri gul kabi qisqa bo'lsa ham, aqlli odamlar uni uzoq umr ko'rди deb hisoblaydilar va aksincha, oz narsaga qanoat qilgan odamning umri qarag'ay daraxtidek uzun bo'lsa-da, himmat ahli oldida uning qadr-u qimmatini bo'lmaydi.

Kalila dedi: – Men gaplaringga tushundim, lekin esingni yig'ib ol, bilginki, har odamning o'z yeri va o'z mavqei bo'ladi. Biz ulug' mansab, yuksak darajaga loyiq tabaqadan emasmiz, buni talab ham qila olmaymiz. Biz sog'-salomat kun kechirsak, shuning o'zi kifoyadir...

Dimna dedi: – Odamlarning mavqei har xil bo‘ladi. Iste’dod va qobiliyatli odamlar past martabadan baland martabaga chiqib oladilar. Irodasi zaif, aqli kam bo‘lganlar esa yuksak mavqedan pastga tushib ketadilar. Yuksak darajaga chiqmoq juda qiyin, pastga qulash esa juda oson gap. Chunonchi, og‘ir toshni yerdan uzishga ko‘p kuch va mehnat talab qilinadi, uni yerga tashlash uchun esa kuch sarf etilmaydi.

Mard va irodali odamlardan o‘zgalar oliy darajaga ko‘tarila olmaydilar. Biz yuksak mansabga loyiqmiz va hozirgi past martabada qolishga rozi bo‘lmasligimiz kerak.

Kalila dedi: – Sen nima qilmoqchisan?

Dimna dedi: – Men fursatdan foydalanib sher-ning huzuriga bormoqchiman. U qo‘rquv va hayajon ichidadir. Balki biror maslahat bilan uning ko‘nglini ovlarman, shunday qilib, unga yaqinlashib, yuksak mansabga erishaman.

Kalila dedi: – Sen sher-ning qo‘rquv va hayajon ichida ekanligini qayerdan bilding?

Dimna dedi: – Men buni aql va idrokim bilan bildim. Aqlli odamlar odamning ichidagini uning tashqi alomatlaridan, qiyofasidan bilib oladilar.

Kalila dedi: – Shohlar xizmatida bo‘lmaganing, shoh majlislarining tartib-qoidalarini bilmaganing holda sen qanday qilib sher bilan do‘stlashasan-u, undan qanday qilib mansab ola bilasan?

Dimna dedi: – Katta va mas’uliyatli ish, og‘ir yuk kuchli va baquvvat odamni charchata olmaydi. G‘ariblik va yolg‘izlikdan aqlli odam qo‘rqmaydi... Farosatli va hushyor odamlar har narsaning yo‘lini tez topa oladilar.

Kalila dedi: – Shohlar fazilat egalariga emas, balki o‘zlariga yaqin, ota-bobolari unga xizmat qilib kelgan odamlargagina iltifot ko‘rsatadilar. Shohlar bu jihat-

dan tok novdasiga o'xshaydilar, o'zlariga juda yaqin turgan yog'ochlarga chirmashadilar.

Dimna dedi: – Sen haqsan, lekin men bilamanki, shohning yaqin odamlari va ulardan oldin o'tganlar hamisha bu mansabga ega bo'lmaganlar. Ular sekin-asta shohga yaqinlashib, bu darajaga ko'tarilganlar. Men ham ulardek mansabga erishishga imkoni boricha harakat qilaman. Deydilarki, shu vaqtga qadar shohning g'azabiga uchramasdan, uning tahqirlariga chidamasdan, o'z jahlini bosib, odamlar bilan yumshoq muomala qilmasdan oliy mansabga erisha olgan biror odam shoh eshigida bo'lgan emas.

Kalila dedi: – Aytaylik, sen sher bilan do'stlashib olding, lekin qanday hiyla ishlatib undan oliy mansab olasan?

Dimna dedi: – Agar men unga yaqinlasha olsam, avvalo uning tabiati xususiyatlarini o'rganaman, unga hurmat ko'rsatib butun orzularini yeriga yetkazaman. U mening fikrimcha, mamlakat foydasiga qaratilgan biror yaxshi ish boshlasa, men uning ishini maqtab, bu tadbir keltiradigan foydalarni og'iz ko'pirtirib gapiraman va shohni xursand qilaman. Mabodo, menimcha, natijasi zararli bo'lishi mumkin biror ishga qo'l urishni istasa, men ehtiyotlik bilan, muloyim tarzda bu ishning zararli tomonlarini izohlab beraman, agar u bu ishdan qaytsa, qanday foydali ish qilganini tushuntirib beraman. Boshqalardan bunday xizmat ko'rmagan sher bular evaziga menga yanada ko'proq iltifot ko'rsatadi.

Donishmand odamlar istasalar yolg'onni chinga, chinni esa yolg'onga aylantira oladilar... Mohir rassomlar qalam bilan devorga shunday rasmlar chiza oladilarki, ular devordan chiqib kelayotganga o'xshab ko'rinadi. Sher mendagi bu qobiliyat va iste'dodni ko'rganidan keyin unga yaqin bo'lishimni mendan ham ko'proq istab qoladi.

Kalila dedi: – Agar shu niyatda bo‘lsang ehtiyotlik bilan ish tut. Hukmdorlar xizmatida bo‘lish xatarlidir. Donishmandlar aytibdurlarki, faqat nodon odamlar-gina quyidagi uch ishga kirishadilar: biri – shohlarga yaqin bo‘lmoq, ikkinchisi – totib ko‘rish maqsadida zahar ichmoq va uchinchisi – xotinga sir aytmoq. Aqlli odamlar podshohni shunday toqqa o‘xshatadilarki, u dur va gavhar, shirin mevalar koni bo‘lishi bilan birga, palang, sher, zaharli ilon va boshqa yirtqichlar makoni hamdir. Unga chiqmoq mumkin, lekin u yerda yashamoq juda xavflidir.

Dimna dedi: – Sening aytganlaring to‘g‘ri, lekin xatardan qo‘rqqan maqsadga yeta olmaydi...

Kuchli iroda va zo‘r aql egasi bo‘lmaganlar quyidagi uch ishning uddasidan chiqa olmaydilar: shohga xizmat qilmoq, dengizda safar qilib, savdogarchilik bilan mashg‘ul bo‘lmoq va dushmanga qarshi jang olib bormoq. Donishmandlar debdurlarki, bahodir kishilar faqat ikki joyga loyiqdirlar: yo shoh xizmatida bo‘lib shuhrat qozonmoq, yoki uzlatga chekinib zohidlik qilmoq.

Kalila dedi: – Xudo niyatingga yetkazsin. Lekin men bu ishingga qarshiman, hech vaqt senga sherik bo‘lolmayman.

Dimna sher yoniga kelib salom berdi. Sher mu-lozimlaridan: «Bu kim?» – deb so‘radi. Ular dedilar: «Falonchining o‘g‘li falonchi». «Otasini tanir edim», dedi sher. So‘ngra Dimnani yoniga chaqirib so‘radi: – Sen qayerda, nima ishlar qilib yuribsan?

Dimna dedi: – Men sizdek ulug‘ podshohga biror foydam tegib qolar degan umidda eshigingizda xizmat qilib yuribman. Agar biror xizmatlari bo‘lsa uni bajon-udil bajarsam. Podshohning saroyida shunday ishlar ham bo‘ladiki, kichik vazifadagilar ham asqotib qoladi. Sizning dargohingizda tovusdan tortib pashshaga qadar hammaga ish topiladi. Mavqe yu-

zasidan eng quyi, jussa jihatidan eng zaif xizmatchilar ham foyda yoki ziyon keltira oladilar. Yo'lda xor bo'lib yotgan bir quruq cho'p ham ba'zan ishga yarab qoladi. U bilan ba'zan quloq kovlaydilar, ba'zan tish tozalaydilar. Zararli ish bilan foydali ishning farqiga boradigan maxluqdan esa yana ham o'rinli istifoda etilsa bo'ladi.

Sher Dimnaning bu so'zlarini eshitib, uning o'ziga xayrixoh va aqlli ekanligini ko'rib, xurram bo'ldi. So'ngra yaqinlariga qarab dedi: – Iste'dodli va ish-bilarmon odam vazifasi kichik, nufuzi oz bo'lsa ham, xalq orasida shuhrat topadi. Bunday odamlar yonib turgan olovga o'xshaydi. E'tibor berganmisiz, uni puf-lab o'chirmoqchi bo'lsalar, baland ko'tarilib, langillab yonib ketadi.

Dimna bu so'zlarni eshitgandan so'ng shohga manzur bo'ldim, deb o'zida yo'q xursand bo'lib ketdi va dedi: – Shohning barcha odamlari, yaqinlari o'z fikrlarini, ilm va tajribalarini undan yashirmasliklari kerak. Chunki shoh o'z xizmatidagilarni yaxshi bilishi kerak, ularning har birining aql-idroki va ixlosini bilmasa, ulardan yaxshi foydalanish, vazifaga to'g'ri tayin etishda qiyin bo'ladi. Urug' yer ostida yotsa, hech kim u bilan qiziqmaydi, u qachon tuproqni yorib, yerni zumrad kabi bezasa, uning nima ekanligi ma'lum bo'ladi, so'ngra parvarish qilib uni o'stiradilar.

Shoh har kimdan o'z layoqati va aql-idrokiga qarab foydalanishi kerak. Xizmatga tayin qilishda shohlar avvalo shu xususiyatni nazarda tutishlari lozim. Raiyatning podshohlar oldidagi haq-huquqlaridan biri shuki, shoh har kimga qobiliyatiga qarab mansab berishi, ya'ni layoqatsiz odamlarni iste'dodli va qobiliyatli odamlardan afzal ko'rmasligi kerak. Ikki narsa hech kimga, jumladan, shohlarga yarashmaydi: sallani oyoqqa, paytavani boshga o'rash. La'l va yoqut qo'rg'oshin bilan qoplansa ham, bu bilan ularning ba-

hosi tushmaydi, lekin bu ishni qilgan odam shu bilan o'z ahmoqligini oshkor qilib qo'yadi.

Ishning muvaffaqiyatli tugashi yordamchilarning ko'pligida emas, ishbilarmonliklaridadir. Baland tog'ga chiqqan bilan odamning nufuzi baland bo'lmas, balki inson o'z boshiga bir dunyo balo orttiradi. Hunar egalari quyi mansabda bo'lsalar-da, aqlli odamlar ularga mensimaslik bilan qaramasliklari kerak. Harom o'lgan hayvon payini olib, undan yoini bukadigan tanob yasaydilar, shohlar minadigan egarlarni bezaydilar. Davlatmand va dong'i ketgan nasldan bo'lmaganlari uchun hunar egalarini quyi mansablarga tayin etmoq, iste'dodsiz odamlarga esa ulug'larning vorisi bo'lgani uchungina yuksak martaba bermoq shohlarga yarashmaydi. Shoh odamlarni mamlakatga keltirishlari mumkin bo'lgan foydalariga qarab munosib mansabga tayin etishlari kerak. Iste'dodsiz odamlar o'z ajdodlarining xizmatini o'zlarining baxt-saodatlarini vositasiga aylantirsalar ko'p zarar yetkazadilar, hunar egalari halok bo'lib ketadilar. Inson uchun o'z jonidan aziz hech narsa yo'qdir. Lekin badanning biror a'zosi og'rib qolsa, uni uzoq va yot shaharlardan keltirilgan dori darmonlar bilan muolaja qiladilar.

Sichqon hamma bilan hamxona bo'lsa ham, uning ozori borligi uchun odamlar ularni qirib yo'qotishga tirishadilar. Lochin yirtqich qush bo'lsa ham, undan foydalanish umidida odamlar yaxshilab parvarish qiladilar. Shohlar esa qo'llariga qo'ndiradilar.

Dimna so'zini tugatdi. Shohning Dimnaga bo'lgan ixlosi yanada ortdi, unga iltifot qilib bir necha shirin so'z aytdi. Dimna shoh bilan yolg'iz qolgandan keyin shunday dedi: – Necha muddat bo'ldiki, shoh bir yerda o'tirib qoldilar, buning sababi nedur?

Sher o'zining qo'rqayotganini Dimnadan yashirmoqchi bo'ldi, lekin shu choqda Shatraba to'satdan shun-

day ma'rab yubordiki, uning ovozi sherni gangitib qo'ydi. U o'zini bosa olmay sirini Dimnaga ochdi:

– Hech qayerga chiqmasligimning sababi shu sen eshitgan ovozdir, bilmayman, u kim ekan. Lekin uning kuchi va jussasi ovozigga yarasha bo'lsa kerak, degan gumon qilaman. Agar shunday bo'lsa, bu yerdan ketish kerak.

Dimna dedi: – Bu ovozdan bo'lak shohni bezovta qiladigan narsa yo'qmi? – «Yo'q», – dedi shoh.

Dimna dedi: – Faqat shu sababga ko'ra ona yurtning tark etib ketmoq nojoizdir. Donishmandlar aytibdur-larki, ko'p gapirish aqlning ozligidan, yolg'on so'zlash irodaning zaifligidan, ovozning balandligi ichida hech narsa yo'qligidan dalolat beradi. Tulki bilan nog'ora masalidan ma'lumki, har bir ovozi yo'g'on, gavdasi katta pahlavon bo'la bermaydi.

Sher so'radi: – U qanday masal?

Masal. Deydilarki, bir tulki o'rmon oralab keta-yotib, bir daraxtning tagida nog'ora yotganini ko'rib qolibdi. Shamol esgan sari daraxt butoqlari nog'oraga tegar va nog'oradan dahshatli ovozlar chiqar edi. Tulki nog'oraning ovozi yo'g'onligi va jussasining kattaligiga qarab nog'oraning yog'i bilan go'shti ham ovozi va jussasiga yarasha ko'p bo'lsa kerak, deb og'zining suvi keldi. Ko'p urinib nog'orani yorishga muvaffaq bo'ldi. Lekin qurigan teridan bo'lak hech narsa topmagach: «Gavdasi yo'g'on va ovozi baland narsaning ichi bo'sh bo'lar ekan», dedi.

Dimna so'zini davom ettirib dedi:

– Men bu masalni shuning uchun keltirdimki, podshoh yo'g'on ovozni eshitib bezovta bo'lmasinlar. Agar ijozat bersalar, men o'sha ovoz kelgan joyga borib haqiqatni bilib kelay.

Bu so'zlar sherga manzur bo'ldi. Dimna shohning ruxsati bilan o'rnidan sakrab turdi va yo'lga tushdi. U chiqib ketgandan keyin shoh o'ylga cho'mdi. Dim-

nani jo'natganligidan pushaymon bo'ldi va o'z-o'ziga dedi: «Dimnaning fikrini ma'qullab to'g'ri ish qilmadim, chunki podshohlar saroyida bekordan-bekorga zulm ko'rgan, uzoq vaqt yashab mashaqqatli hayot kechirgan yoki davlat va hurmatni qo'ldan bergan, yoki vazifadan tushirilgan, yoki o'zi foydali ishlardan chetlatilgan, o'rtoqlarining afv, o'zining esa mahkum etilganligini ko'rgan, yoki ayni bir gunoh uchun o'z o'rtoqlaridan ko'ra og'ir jazolangan, yoki ayni bir xizmat evaziga o'z o'rtoqlariga qaraganda juda oz mukofot olgan, yoki dushmani bilan kurashib mag'lub bo'lgan, yoki dinida qattiq turmagan, yoki podshohning ziyoniga bo'lgan ishlarda o'zi uchun foyda axtargan, yoki dushman tomoniga o'tib ketishi mumkin bo'lgan bir mulozimni uzoq sinamasdan turib, dushman yoniga yuborish va uni sirdan voqif qilish shoh uchun yaxshi emas, asli shoshmaslik kerak edi.

Dimna ko'p narsani biladigan va uzoqni ko'radiganlardandir. U uzoq muddat mening dargohimda mashaqqat chekdi, lekin evaziga mukofot olmadi. Agar ko'nglida kiri bo'lsa, xiyonat qiladi, fitna qo'zg'atadi. Dushmanni mendan kuchli ko'rsa, unga moyil bo'lib, mening sirlarimni aytib beradi».

Shoh shunday o'ylar ichida hayajonlanar, goh turar, goh o'tirar, goh u yon-bu yonga yurar va ko'zini Dimna ketgan tarafdin uzmas edi.

Nogoh uzoqdan Dimna ko'rindi, sherning ko'ngli taskin topdi va kelib o'z o'rniga o'tirdi. Dimna kelishi bilan sher:

– Nima qilding? – deb so'radi.

Dimna dedi:

– Men o'kirib yurgan ho'kizni ko'rdim. Shohni bezovta qilgan ovoz o'shaniki ekan.

Shoh so'radi: – U juda kuchlimi?

Dimna dedi: – Men unda kuch-quvvatdan asar ko'rmadim. Unga yaqinlashganimda men bilan bir

do'st kabi so'zlasha boshladi. Menga hech narsa qilmadi, nazarimda, uning tabiatida kuch-qudrat va tavoze-korlikdan ko'ra ko'proq tamagirlik ustun turadi. Qo'rqmaganim uchun uni ortiqcha hurmatlashni lozim ko'rmadim.

Sher dedi: – Hali bu uning kuchsizligini ko'rsatmaydi, bu bilan aldanib qolmaslik kerak, chunki qudratli to'lqinlar katta daraxtlarni qo'porib, mustahkam binolarni yiqitib yuboradi, lekin kichik va nozik o't-alafni sindirolmaydi. Dushman olijanob va lutf-karam egasi bo'lmasa, hech kim uning kuchli va shon-shuhratli ekanligini tan olmaydi, har kimning o'z kuchi va mavqeiga qarab muomala qilmoq lozim...

Dimna dedi: – Shoh bundan tashvish tortmasalar ham bo'ladi. Agar buyursangiz, men borib uni olib kelayin, u shohning mute qullaridan bo'lsin.

Sher bu so'zlarni eshitib xursand bo'ldi va uni olib kelishni Dimnaga amr qildi. Dimna Shatrabaning yoniga borib tap tortmay u bilan so'zlasha boshladi: – Sher seni o'z huzuriga olib kelish uchun meni yubordi. Agar hayallamay huzuriga borsang, shu paytgacha qilgan gunohlaringdan o'tishga so'z berdi. O'ylab ko'r, buyruqqa bo'ysunmay bu yerda qolsang, o'sha ondayoq borib bor gapni sherga aytib beraman.

Shatraba dedi: – Axir, u sher deganing kim o'zi?

Dimna dedi: – U yirtqich va vahshiy hayvonlar podshohidir.

Shatraba sher va vahshiy hayvonlar nomini eshitib, qo'rquvdan titray boshladi. U Dimnaga dedi: – Agar mening salomat qolishimga kafil bo'lsang, sen bilan birga boraman.

Dimna ont ichib, sog'-omon qolishga kafil bo'lishini aytdi. Har ikkovi sherning yoniga jo'nadilar. Sher ho'kizni mehribonlik bilan qarshi oldi va uning bu yerlarga qachon va nima uchun kelganligini so'radi.

Ho'kiz boshidan o'tganlarini so'zlab berdi. Shatraba shu yerda qolsa, sher uni o'z marhamati va lutf-karamidan bahramand etishini aytdi. Ho'kiz rozilik bildirib, minnatdorchiligini izhor etgandan so'ng sherning xizmatida qoldi.

Sher Shatrabani hurmat qilib, unga haddan tashqari lutf va marhamat ko'rsatdi, uni o'z mahramlari qatoriga kiritdi va sinovdan o'tkazib aql-idroki komil ekanligini ko'rgach, uni o'ziga maslahatchi va sirdosh qilib oldi. Sher Shatrabaning xulq-atvori bilan yaqindan tanishgani sari unga bo'lgan mehri oshib borar, kundan-kunga uning martabasini ko'tarar, borgan sari ko'p in'omlar berar edi. Nihoyat, ish shu darajaga yetdiki, ho'kizning hurmati barcha mahramlarnikidan yuqori bo'lib ketdi.

Dimna sherning ho'kizga ko'rsatayotgan bu yuksak lutf-karamini, uning sherga yaqinligini, boshqalardan mansabi va e'tibori ortib borayotganini ko'rgach, hasadi kelib, ko'ziga dunyo qorong'i bo'lib ketdi. Dimnaning kuni tunga aylandi, uyqusi qochdi. U bir yerda o'tirib orom ola olmaydigan bo'lib qoldi. U Kalilaning yoniga kelib, shikoyat qila boshladi: – Birodar, mening ojizligim va xomligimni qaraki, sherning ishini to'g'rilab, o'z ishimni rasvo qilib qo'ydim. Ho'kizni sherning yoniga boshlab kelganimdan beri uning martabasi ortib bormoqda. Mening esa darajam quyi tushib ketdi.

Kalila dedi: – Zohidning boshiga tushgan ish sening ham boshingga tushibdi-da!

Dimna dedi: – Uning boshiga qanday ish tushgan ekan?

Hikoyat. Kalila dedi: – Naql qilibdurlarki, bir podshoh bir zohidga qimmatbaho libos hadya qilibdi. Buni ko'rgan bir o'g'ri zohidning huzuriga kelib, xizmatini qila boshladi, undan tariqat qonun-qoidalarini o'rganishga kirishdi. Ular do'stlashib bir yerda yashay boshlabdilar.

Bir kechasi o'g'ri fursatni g'animat bilib, podshoh hadya qilgan libosni olib ketdi. Ertasiga zohid libosni ham, yangi muridni ham topa olmadi. U libosni murid o'g'irlab ketganini payqab, uni qidirib topish uchun shaharga ketayotgan ekan, yo'lda ikkita qo'chqorning bir-biri bilan urishib turganlarini ko'rib qoldi. Ikkala qo'chqor ham bir-birlarini yarador qilgan va jarohatlaridan qon tomar edi. Bir tulki kelib tomgan qonlarni yalardi. Ikki qo'chqor shoxlarini to'g'rilab bir-birlariga tashlanganlarida, tulki o'rtada qolib majaqqlanib ketdi.

Zohid kechqurun shaharga yetib keldi, tunashga joy axtara boshladi. Nihoyat, buzuq bir xotinning uyiga tushdi. Bu xotin uyida bir necha qiz saqlar edi. Ulardan biri nihoyatda go'zal bo'lib, jamoliga jannatdagi hurlar ham hasad qilishar edi.

Xotinlarni hayajonga soladigan, erkaklarda hasad uyg'otadigan baland bo'yli, xipchabel, shirin so'z bir yigit u qizga oshiq bo'lib qolgan edi va boshqa erkaklarning unga yaqinlashishiga yo'l qo'ymas edi... Bu esa haligi buzuq xotinning qiz tufayli oladigan foydasini kamaytirib qo'ydi. U, axir bir kun qiz yigit bilan qochib ketadi, deb tashvishlanar edi. Shuning uchun yigitni o'ldirishga qaror qildi. Xotin o'z fikrini amalga oshirmoqchi bo'lgan kechasi zohid uning uyiga kelib tushgan edi. Xotin o'sha qiz va yigitni juda ko'p may ichirib qattiq mast qilib qo'ydi. Ularning ikkalasi qattiq uyquga ketganlarida xotin bir qamishning uchiga zahar solib olib keldi. Qamishning bir uchini yigitning burniga to'g'rilab, boshqa uchini esa o'z og'ziga olib zaharni yigitning dimog'iga puf-lamoqchi bo'ldi. Lekin shu payt yigit to'satdan aksirib yubordi, zahar xotinning og'ziga kirib ketdi va shu zahoti til tortmay o'ldi. Buni ko'rgan Zohid erta bilan, quyosh ufqdan bosh ko'targanda bu fisq-fasod o'chog'idan qochish uchun boshqa joy izlay boshladi.

Zohidga bir kosibning rahmi kelib uyiga olib keldi va xotiniga zohidni yaxshilab kutib olishni buyurib, o'zi bir o'rtog'inikiga mehmonga ketdi. Kosib xotinining o'ynashi bor ekan, bir sartaroshning xotini esa ular orasida vositachi ekan. Kosibning xotini eri ketishi bilanoq sartaroshning xotinini o'ynashinikiga yubordi, erim ziyofatga ketdi, tez yetib kel, deb aytirib yubordi. Kech kirganda o'ynash kelib eshik oldida poylab turgan edi, kosib mehmondorchilikdan qaytib keldi. Avvallari ham shubhalanib yurgan odamini eshik oldida ko'rgach kosib uyga kirib xotinini rosa do'pposladi va ustunga bog'lab qo'ydi. O'zi esa o'rniga kirib yotdi. Yarim kechada, hamma uyquga ketganda sartaroshning xotini kelib dedi: – Nima uchun o'ynashingni shunchalik muntazir qilasan? Istamasang ayt, ketsin. – Kosibning xotini dedi: – O'rtoqjon, agar rahming kelayotgan bo'lsa, meni yechib yubor, seni o'z o'rnimga bog'lab qo'yay. Do'stim bilan ko'rishib uzr so'ray va tezlik bilan qaytib kelay. Buning evaziga nima desang beraman. – Sartaroshning xotini uning gapiga ko'ndi. Kosibning xotini uni ustunga bog'lab, o'zi o'ynashi yoniga ketdi. Shu payt kosib xotinini chaqirib qoldi, sartaroshning xotini esa, u tanib qoladi, deb damini chiqarmadi. Kosib yana chaqirdi, sartaroshning xotini yana ovoz bermadi. Kosibning g'azabi toshib o'rnidan turdi-da, sartarosh xotinining burnini kesib qo'lga berdi: «Buni o'z oshig'ingizga tuhfa qilib yuboring», dedi.

Birozdan keyin kosibning xotini qaytib kelib, dugonasining burni kesilganini ko'rib, xafa bo'ldi va uzr so'radi. Keyin uni yechib yuborib, ustunga o'zini bog'ladi. Sartaroshning xotini burni qo'lida, uyiga jo'nadi. Zohid butun hodisalarni kuzatar va oradan o'tgan so'zlarni eshitib yotar edi. Kosibning xotini bir soat turdi, so'ng qo'lini duoga ko'tarib yolvora boshladi: – Xudoyo xudovando, agar erim meni be-

gunohdan-begunoh burnimni kesgan bo'lsa, burnimni o'rniga qo'y, avvalgiday bo'lib ketay. – Bu so'zlarni eshitgan kosib dedi: – Ey haromzoda jodugar, nimalar deyapsan?

Kosibning xotini dedi: – Ey zolim, sen menga jabr-sitam qilgan bo'lsang, Xudo menga rahm qildi, tur, uning marhamatini tomosha qil! Men begunoh bo'lganim uchun Xudo burnimni sog'aytirdi va xaloyiq o'rtasida meni sharmanda qilmadi.

Kosib chiroqni yoqib, xotining yoniga keldi, qarasa, burni joyida. U darrov gunohiga iqrar bo'ldi, xotinidan uzr so'radi. Shirin so'zlar bilan bundan buyon unga ozor bermaslikka, yaramas, og'zi shaloq, yolg'onchi odamlar bo'htoniga ishonmaslikka va o'zining nomusli, duosi mustajob xotinini ranjitmaslikka so'z berdi.

Sartaroshning burni kesilgan xotini esa uyiga kelgach, erimga va qo'ni-qo'shnilarimga nima deyman, qanday hiyla ishlightsam ekan, degan o'y bilan qayg'uga botdi. Shu payt sartarosh uyg'onib dedi:

– Asboblarimni tayyorla, bir mo'tabar odamning uyiga soch olgani borishim kerak.

Xotin imirsilab, oxiri bitta ustarani ochib, erining qo'liga berdi. Sartarosh g'azab bilan qorong'ida ustarani xotini tomonga otdi. O'sha zahoti xotini o'zini yerga tashlab, «voy burnim, voy burnim!» deb faryod ko'tardi. Sartarosh nima qilarini bilmay qoldi. Xotining qarindoshlari yig'ilib uni malomat qila boshladilar. Sartarosh bechora iqrar bo'lishni ham, inkor etishni ham bilmas edi. Har qalay tong otdi, xotinning qarindoshlari sartaroshni qoziga olib bordilar. Ittifoqo, zohid kosibning uyidan chiqib qozining mahkamasiga kelgan edi. U qozi bilan qadrdon oshna edi.

Qozi sartaroshni so'roq qildi: – Ey usta, begunoh xotinni nega bu ahvolga solding? – Sarta-

rosh javob berishdan ojiz edi. Qozi uning ustidan hukm chiqarmoqchi bo'lganida zohid o'rnidan turib dedi:

– Ey qozi, shoshma. Bir sababi bo'lmaganda o'g'ri to'nni olmasdi, qo'chqorlar tulkini o'ldirmasdi, buzuq xotin zaharlanib o'lmasdi va sartaroshning xotinini burni kesilmasdi. Mana shu balolarni biz o'z boshimizga o'zimiz orttirdik.

Qozi sartaroshni qo'yib, zohidga o'girildi va nimalar bo'lganini so'radi. Zohid hamma ko'rgan narsalarini boshdan-oyoq gapirib berdi va dedi: – Agar menda muridlarimni, menga tobe odamlarni ko'paytirish umidi bo'lmaganda edi, o'g'riga aldanmagan, libosimni oldirmagan bo'lardim. Agar tulki badnafs va tamagir bo'lmasa edi, qo'chqorlar orasida qolib o'lmas edi. Ko'ngli egri xotin birovning hayotiga qasd qilmasa, o'zi zahar yutib jon bermas edi va sartaroshning xotini harom ishga yordam bermasa, burni kesilib rasvo bo'lmas edi.

Kalila dedi: – Sen bu baloni o'z boshingga o'zing orttirganingni bilib qo'y, deb bu masalni aytdim. Uning natijasini o'ylab ko'rmading.

Dimna dedi: – Rost aytasan, bu ishni o'zim qildim. Endi sen qanday maslahat berasan?

Kalila dedi: – O'zing qanday fikrdasan?

Dimna dedi: – Men bir hiyla ishlatib, ustalik bilan o'z yo'limdagi g'ovni olib tashlamoqchiman. Agar imillab fursatni qo'ldan berib qo'ysam, aqlli odamlar oldida xor bo'laman. Buning ustiga, men yangi mansab orqasidan quvayotganim, yoki biror narsa talab qilayotganim yo'qki, meni ochko'z va tamagir desalar. Bir necha narsalar borki, odamlar ularni qo'lga kiritish uchun hiyla ishlatib, tadbir bilan harakat qilishni lozim deb biladilar. U narsalar quyidagilardir: qo'ldan chiqqan o'ljani yana qayta qo'lga kiritish va zararli narsalarni bartaraf qilish; erishilgan yutuqni qo'lda

saqlagan holda, kelajakda yuz berishi mumkin bo'lgan falokatning oldini olish.

Men avvalgi mavqeimga qaytish va avvalgidek farog'atda yashash niyatida bo'lganim uchun shunday bir hiyla ishlatayki, ho'kiz yer yuzi bilan vidolashib yer ostini o'ziga makon qilsin. Bu bilan yuragim tinchiydi, sherga yaqinroq bo'lib olaman. Sher ho'kizga marhamatini haddan oshirib yubordi, bu bilan o'z mahramlarini norozi qilib qo'ydi.

Kalila dedi: – Ho'kizning mansabini ko'tarib sher xato qildi, deb o'ylamayman.

Dimna dedi: – U Shatrabaga behad muruvvat ko'rsatib, boshqa xayrixohlarni nazardan chetda qoldirdi. Shunga ko'ra hamma shohdan ranjigan. Donishmandlar aytibdurlarki, olti narsa podshohlikning dushmanidir: – mahrumlik, fitna, ehtiros, ofat, tezlik, tuturiqsizlik. Mahrumlik – xayrixohlarni o'zidan uzoqlashtirish, aql va tajriba egalarini o'z vazifalaridan quvish va shunday qilib, sadoqatli va iste'dodli odamlardan ajralish demakdir. Fitna – kutilmagan isyon va ichki urushlarning boshlanishi, dushman qilichining o'z g'ilofidan chiqishi demakdir. Ehtiros – xotinga, ovga, kayf-u safoga va ichkilik kabi narsalarga haddan ortiq mayl ko'rgazishdan iboratdir. Ofat – xastalik, vabo, toshqin, yong'in kabi narsalardir. Tezlik – jazo va siyosatni haddan oshirmoqdir. Tuturiqsizlik – do'stlik qilish lozim bo'lgan joyda dushmanlik, yaxshilik o'rnida yomonlik qilmoq demakdir.

Kalila dedi: – Aytganlaringning hammasini tushundim, lekin sen ho'kizni qanday qilib o'ldirmoqchisan, axir uning kuchi sening kuchingdan ortiq, oshna-og'aynilari esa senikidan ko'pdir.

Dimna dedi: – Sen bunga ahamiyat berma, chunki ishning muvaffaqiyati jismoniy quvvatdan va ko'makchilarning ko'pligidan bo'lmaydi. Otalar, maslahat

va tadbir bilan qilingan ishni qo'l kuchi bilan qilib bo'lmaydi, deganlar. Bir qarg'aning hiyla ishlatib ilondan qasos olganini eshitmaganmisan?

Kalila dedi: – U qanday qasos olgan ekan?

Hikoyat: Dimna dedi: – Bir qarg'a tog'dagi daraxtda o'ziga in qurgan ekan. Uning yaqinida bir ilon uyasi bor ekan. Qarg'a bola ochishi bilan ilon uning bolalarini yeb qo'yaverar ekan. Bir kuni qarg'a nasihat qilmoqchi bo'lib ilonning yoniga keldi va dedi: – Yodingda saqla, shunday masal bor: «Zulm qilichini ishlatgan xuddi shu qilichdan o'zi halok bo'ladi!»

Biroq qarg'aning bu nasihati ilonga, albatta, ta'sir qilmadi. Shundan keyin qarg'a o'z do'sti shoqolning yoniga keldi va dedi: – Bu zolimning zulmidan bir iloj qilib qutulmoqchiman.

Shoqol so'radi: – Qanday qilib qutulmoqchisan? – Qarg'a dedi: – Ilon uxlagan vaqtda tumshug'im bilan uning ko'zlarini o'yib olaman, zora shundan keyin jondan aziz bolalarim uning balosidan xalos bo'lsalar.

Shoqol dedi: – Bu to'g'ri tadbir emas, dushman-ga qarshi shunday bir tadbir ko'rki, o'zingga zarar yetmasin. Sen bu fikringdan voz kech. Qisqichbaqani o'ldirmoqchi bo'lgan baliqchi qush kabi o'z aziz joningni halok qilib qo'yma.

Qarg'a so'radi: – U o'zini qanday halok etibdi?

Hikoyat: Shoqol dedi: – Bir baliqchi qush ko'l qirg'og'ida o'ziga uya qilgan ekan. Istaganicha baliq tutib yer va rohat-farog'atda yasharkan. U qarib quvvatdan qolgandan keyin ovga yaramay qolibdi. «Afsus, umrim tez o'tib ketdi va qarigan choqda tajribadan boshqa hech narsam qolmadi. Endi quvvatim ketganida biror yo'l topib, qolgan kunlarimni kechirishim kerak», deb qayg'uga botgan holda ko'l yoqasiga kelib qo'ndi. Shunda uzoqdan qisqichbaqa uni ko'rib yoniga keldi va so'radi: – Nima bo'ldi, nega g'amgin ko'rinasan?

Qush javob berdi: – Nega g‘amgin bo‘lmayin, o‘zing bilasan, mening tirikchiligim har kun bir-ikki baliq bilan o‘tardi. Men shunga qanoat qilib, undan ortig‘ini talab qilmas edim. Bugun ikki ovchi bu yerdan o‘ta turib, birisi dedi: – Bu suvda baliq ko‘p ekan, ov qilaylik. Ikkinchisi, falon suvda baliq bundan ko‘pdir, avval uni ovlab, so‘ngra bu yerga kelamiz, – dedi.

Agar ular qaytib kelishsa, bu yerdagi barcha baliqlarni ovlab ketishadi. Menga o‘limdan bo‘lak iloj qolmaydi. Qisqichbaqa bu so‘zni eshitgach, darhol borib hamma gapni baliqlarga aytib berdi. Baliqlar hayajonga tushib baliqchi qushning yoniga keldilar va dedilar: – Biz sendan maslahat so‘ragani keldik. Agar dushmanning ham oldiga kelib, maslahat so‘rasalar, u bundan bosh tortmasligi kerak (ayniqsa, bu maslahat uning o‘ziga ham foydali bo‘lsa). Sening tirikchiliging biz bilan edi, biz omon bo‘lsak sening foydang-ku. Endi biror maslahat ber, nima qilaylik?.. – Baliqchi qush dedi: – Ovchilar bilan urishib bo‘lmaydi, lekin yaqin joyda bir ko‘l borligini bilaman, uning suvi oshiqhlarning ko‘z yoshidek musaffo, qirg‘og‘i qamish bilan qoplangan... Agar o‘sha yerga ko‘chsangiz, salomat qolib, noz-u ne‘mat ichida yashaysiz.

Baliqlar dedilar: – Juda yaxshi maslahat, lekin sen yordam bermasang, biz u yerga qanday ko‘cha olamiz?

Baliqchi qush dedi: – Bu ish qanchalik ko‘p vaqt talab etmasin, men sizga yordam berishdan bosh tortmayman. Tezroq harakat qilish kerak, ovchilar hademay kelib qolishlari mumkin.

Baliqlar ko‘p yalinib-yolvorishganidan keyin baliqchi qush har kuni ulardan bir nechtasini olib borib o‘sha atrofdagi bir tepalik ustida yeb qornini to‘yg‘azar edi. Qolgan baliqlar bir-birlariga hasad qilishar, qachon bizga gal kelarkin, deb shoshilar edilar. Baliqchi qush esa ularning laqmaligiga hayron bo‘lib, o‘z-o‘ziga der edi:

– Dushmanning tilyog‘lamaligiga uchib, unga ishonganlarning jazosi shunaqa bo‘ladi.

Bir necha vaqt o‘tgandan keyin qisqichbaqa ham ko‘chmoqchi bo‘ldi. Baliqchi qush uni orqasiga olib baliqlar mozori bo‘lgan haligi tepaga qarab parvoz qildi. Qisqichbaqa uzoqdan juda ko‘p baliq suyagini ko‘rib voqeani angladi va o‘z-o‘ziga dedi:

– Tahlika vaqtida dushmanga qarshi chora ko‘rmaslik o‘z joningga qasd qilish bilan barobar. Kishi dushmandan g‘olib kelsa – shuhrat qozonadi, halok bo‘lsa – nomi qoladi, – shuni deb qisqichbaqa baliqchi qushning bo‘yniga qisqichlarini cho‘zib, bo‘g‘zidan oldi va shunday qattiq siqdiki, u behush bo‘lib qulab tushdi va til tortmay jon berdi.

Qisqichbaqa undan qutulib, baliqlar yoniga sudralib keldi va bo‘lgan voqealarni so‘zlab berdi.

Bu masalni shuning uchun aytdimki, sen bilgin: ko‘p kishilar o‘z makr-u hiylasi tufayli halok bo‘ladilar. Men senga bir ish o‘rgatay, shu yo‘lni tutsang, o‘zing salomat qolasan, dushmaning ilon esa halok bo‘ladi.

Qarg‘a dedi: – Oqil do‘stlar maslahatiga kirmaslik ahmoqlikdir.

Shoqol dedi: – Sen havoga parvoz qilib, uy va ko‘chalarga nazar sol. Agar ko‘zing biror qimmatbaho narsaga tushsa, uni olib parvoz qil. Lekin shunday uchginki, odamlar seni ko‘rib tursinlar va qimmatbaho narsani qaytarib olish uchun orqangdan ergashsinlar. Sen ilon uyasiga haligi narsani tashla. Shunda odamlar ilonni o‘ldirib, narsani olib ketadilar va sening joning omon qoladi.

Qarg‘a uchib borib bir hovliga qo‘ndi. Bir xotin marvaridni yerga qo‘yib, yuz-qo‘lini yuvar edi. Qarg‘a marvaridni olib qochdi va shoqol aytganidek, uni uyasi oldida yotgan ilonning yoniga tashladi. Qarg‘aga ergashib kelgan kishilar ilonni o‘ldirdilar va marvaridni olib ketdilar..

Dimna dedi: – Bu masalni shuning uchun keltirdimki, kuch bilan erishilmagan narsaga hiyla bilan erishsa bo'ladi.

Kalila dedi: – Ho'kiz qanchalik quvvatli bo'lsa, uning aqli ham shu qadar kamol topgan. Sen uni qanday qilib alday olasan?

Dimna dedi: – To'g'ri aytasan, lekin ho'kiz menga ishonadi, uning mendan ko'ngli to'q. Shu sababdan uni alday olaman, sher quyon hiylasiga ishonib halok bo'lgani kabi, ho'kiz ham mening qo'limda halok bo'ladi.

Kalila so'radi: – U qanday halok bo'lgan edi?

Hikoyat. Dimna dedi: – Deydilarki, go'zal bir o'rmon bor edi. Suvi mo'l, o'ti serob bo'lgan bu manzil yovvoyi hayvonlar uchun bir jannati ma'vo edi, lekin o'sha yaqinda yashovchi bir sher ularning tinchligini buzar, yeganlarini ularga harom qilar edi. Bir kun hayvonlar ittifoq bo'lishib, sher qoshiga bordilar va dedilar: – Biz hammamiz sening fuqarolaringmiz, sen esa har kuni qiynalib, bittamizni arang tutib yeysan. Sen hamisha bizni qidirib rohatingni buzasan, biz esa qo'rquv ichida yashaymiz. Bugun maslahatlashib, seni ham zahmatdan qutqarish, o'zimizning ham rohatimizni ta'min etish maqsadida shunday xulosaga keldik: agar sen hujum qilib bizni qo'rqitmasang, o'zimiz har kuni o'z ichimizdan ovqat vaqtida senga bir jonivor keltirib beramiz.

Sher rozi bo'ldi. Bir necha muddat ahvol shu yo'sinda davom etdi.

Bir kun navbat quyonga yetdi. U yoronlariga dedi: «Agar meni shoshirmasangiz, sizlarning hammangizni bu qonxo'r, g'addor zulmkorning dastidan qutqaraman».

Hayvonlar dedilar: «Qarshiligimiz yo'q». Quyon shoshmasdan sher oldiga ravona bo'ldi, sherning ovqatlanadigan vaqtida yetib bormadi. Sher ochiqib

qoldi, uning ko'zlari qonga to'lib, tishlarini g'ijirlatib turar edi.

Quyonna ko'rgach, na'ra tortib dedi: – Qayerdan kelding, hayvonlar nima qilmoqdalar?

Quyonna javob berdi: – Podshoh omon bo'lsinlar, hayvonlar menga qo'shib yana bir quyonna yuborgan edilar. Yo'lda nogoh bir sher uchrab, sherigimni olib qoldi. «Bu podshoh hazratlariga atalgan tortiq, qo'yib yuboring», desam: «Bu yer mening joyimdir, men kuchda ham, shon-u shavkatda ham u sherdan ortiqman, shuning uchun bu yerdagi ovlar avval menga tegishli», deb lof urdi. Men sizga xabar qilish uchun qochib qoshingizga keldim.

Sher g'azab bilan o'rnidan sakrab turdi va: «Uni menga ko'rsat!» dedi.

Quyonna oldinga o'tib ya tushdi, sher esa uning ketidan borardi. Quyonna uni chuqur quduq labiga keltiradi. Quduqning suvi nihoyatda tiniq edi, kimki unga qarasa, o'z aksini aniq ko'rar edi.

Quyonna dedi: – O'sha sher shu quduqda, lekin men undan qo'rqaman, agar siz meni o'z bag'ringizga olsangiz, ko'rsataman. Sher quyonna o'z quchog'iga olib quduqqa qaradi. Quduqda o'ziga o'xshash bir sherni va uning quchog'idagi quyonna ko'rdi. Shunda quyonna yerga qo'yib o'zini quduqqa otdi va yuqoriga chiqolmay halok bo'ldi. Quyonna sihat va salomat hayvonlar yoniga qaytib keldi. Ular hol-ahvol so'radilar.

Quyonna sherning suvga g'arq bo'lib o'lganini gapirib berdi.

Kalila dedi: – Agar sherga ziyon yetkazmay ho'kizni o'ldira olsang, uning yo'rig'i boshqa, chunki hech bir aqlli zot o'z manfaati uchun boshlig'iga zarar yetkazmaydi.

Shuning bilan ularning suhbatı tugadi. Dimna bir necha kun sherning huzuriga bormadi. Bir kun sherni yolg'iz topib huzuriga kirdi.

Sher dedi: – Dom-daraging yo‘q, bir necha kundan beri seni ko‘rmayman. Nima, biror hodisa ro‘y berdimi?

Dimna dedi: – Shunday, lekin xilvat joyda aytaman.

Sher dedi: – Hozir ayni vaqtidir. Tezroq ayt, chunki kechiktirib bo‘lmaydigan boshqa muhim ishlarim bor.

Dimna dedi: – Hukmdorning ko‘ngliga yoqmaydigan so‘zlar demoqqa va nasihat qilmoqqa har kim ham jur‘at eta bermaydi. Lekin hukmdorning aqli raso bo‘lsa, ayniqsa, agar aytilgan so‘zlar uning foydasiga xizmat qilsa va aytuvchining o‘z burchini bajarib yaxshilik qilishdan boshqa hech qanday maqsadi bo‘lmasa, u bu so‘zni aytmog‘i va hukmdor esa unga quloq osmog‘i lozim. Agar so‘z aytilib bo‘lgandan keyin so‘zlovchining joni salomat qolsa, bu uning uchun eng yuksak mukofot bo‘ladi. Bu so‘zlarni shuning uchun ham aytsa bo‘ladiki, podshohning aqli raso, u kamolotda boshqalardan nihoyatda ustundur. Bunga ko‘ra, u aytiladigan so‘zlarni shohlarga xos bo‘lgan vazminlik bilan eshita oladi. Mening aytadigan so‘zlarim muhabbat va sadoqat mevasi bo‘lib, ularda yolg‘on va riyokorlik yo‘qligi oydindir. Butun vahshiy hayvonlarning tirikchiligi sizning hayotingizga bog‘liq ekanligi ma‘lumdir. Aqlli va olijanob odamlar aytilishi lozim bo‘lgan gaplarini shohga aytmasalar, kasalliklarini tabibdan yashirsalar, xavf-xatar yaqinlashayotganidan do‘stlarni ogoh qilmasalar, o‘zlariga xiyonat etgan bo‘ladilar.

Sher dedi: – Sening samimiy va sadoqatli ekanliging menga ma‘lum. Qilayotgan ishlaring bundan dalolat beradi. Agar yangi biror narsa sezgan, bilgan bo‘lsang, ayt, samimiyating va sadoqatingni yana bir marotaba ko‘rsat.

Dimna dedi: – Shatraba, arkoni davlat va lashkar-boshilar bilan yashirinch a kengashib, debdiki: «Sherni sinadim, kuch va quvvatining darajasini, fahm va farosatining saviyasini o'rgandim. Ularning har birida katta bir nuqson ko'rdim».

Shundan men uning ko'rnamak va xiyonatchi ekanligini payqadam. Siz esa, shohim, bu nonko'r va vijdotsizga haddan ortiq marhamat ko'rsatdingiz, hurmat va nufuzda uni o'zingiz bilan barobar darajaga ko'tardingiz. Jiddiy masalalarni hal etib hukm chiqarishda unga shunchalik katta huquq berdingizki, endi fitna devi uning diliga tuxum qo'ydi va shohlik havasi uni vasvasaga sola boshladi. Donishmandlar aytibdurlarki, agar podshoh, o'z mu-lozimlaridan birortasining sha'n-shavkat, mol-dunyo va nufuzda o'ziga barobar bo'lib qolganligini sezsa shu ondayoq uni yo'qotishi kerak, o'zi halok bo'ladi. Bu ishda qanday yo'l tutish lozimligini shohning o'zi hammadan yaxshi biladi. Lekin mening fikrimcha, ho'kizning masalasini kechiktirib, fursatni qo'ldan berib bo'lmaydi. Chunki ish shu darajaga yetishi mumkinki, u vaqt hech qanday tadbir foyda bermay qoladi. Donishmandlar, inson ikki nav: hushyor va tadbirsiz bo'ladi, deyдилar. Hushyor odamlar ham ikki xil bo'ladilar: ular biri xavf yuz berishidan ilgari uning oldini oladilar, ikkinchisi hodisa sodir bo'lgandan keyin o'zlarini yo'qotib qo'ymay, darhol chorasini ko'rib, baloni daf qiladilar.

Aqlli odamlar hamisha hushyor bo'ladilar, ho-disalar jilovini o'z qo'llarida saqlab, xavfli girdobga tushmasdan sohilga yetib oladilar...

Tadbirsiz odamlarga kelsak, ular ikkilanadigan, jasoratsiz, tez-tez fikrlaridan qaytadigan bo'ladilar, bir hodisa ro'y berganida ular o'zlarini yo'qotib qo'yadilar. O'z baxtlarini saqlab qolish qobiliyatidan mahrum bo'lganlaridan oh-voh qila-qila, o'zlarini har

yoqqa uradilar. Uch baliq hikoyasidagi kun ularning boshiga keladi.

Sher so‘radi: – Qanday bo‘lgan edi?

Hikoyat. Dimna dedi: – Naql qilibdurlarki, yo‘ldan uzoq, o‘tkinchilardan xoli bir yerda ko‘l bor edi. Unda uch baliq yashar edi. Bulardan ikkisi tadbirchan va ehtiyotkor, biri esa xom va tajribasiz edi. Kunlarning birida tasodifan ikki ovchi ko‘l yonidan o‘tib qoldi, ko‘zlari uchta baliqqa tushdi. Ular ertaga kelib uchala baliqni tutishga va‘dalashib jo‘nab ketdilar. Baliqlar ularning so‘zini eshitgan edilar. Ularning biri juda tadbirli bo‘lib, zolim zamonaning zulmi va g‘addor falakning vafosizligini ko‘rgan, aql va tajribani orttirgan edi. U darhol ehtiyot chorasini ko‘rib, suv kelar tarafdin chiqib, boshqa ko‘lga borib oldi. Ko‘p vaqt o‘tmay baliqchilar kelib, suvning kirar va chiqar tomonini mahkam bekitdilar.

Birinchi baliqqa nisbatan tajribasizroq, lekin aql va farosatdan mahrum bo‘lmagan ikkinchi baliq vaziyatni ko‘rib shunday dedi: – Fursatni qo‘ldan berdim, g‘ofillar ishining oxiri shunday bo‘ladi. Endi tadbir va hiylani ishga solish payti keldi. Tipirchilab u yoq-bu yoqqa qochgan bilan foyda yo‘q. Umidsizlikka tushmay najot yo‘lini axtarmoq kerak.

Shuni deb baliq suv yuziga qalqib chiqdi va o‘zini o‘lganga solib yotdi. Bir baliqchi uni olib, o‘lgan gumon qildi va suv chiqib ketadigan ariq bo‘yiga tashladi. Baliq sudrala-sudrala oqar suvga tushib oldi, hiyla ishlatib o‘z jonini qutqardi.

Xom va tadbirsiz baliq esa o‘zini yo‘qotib, u yoqdan-bu yoqqa qochib yurar, goho suv ostiga sho‘ng‘ir, goho yuzaga chiqar edi, oqibat baliqchilar to‘riga ilindi.

Sher aytdi: – Masala ravshandir, lekin Shatraba mendan shuncha marhamat ko‘rgandan keyin xiyonat qilish fikriga tushadi deb o‘ylamayman. Axir shu vaqtga qadar unga yaxshilikdan o‘zga narsa qilinmagan edim-ku!

Dimna dedi: – Shundaydir, podshohning qilgan katta yaxshiliklari uni shu fikrga olib keldi... Sharmsiz odamlar orzu etgan vazifalariga yetishguncha samimiy va sadoqatli bo'ladilar, bu vazifaga erishishlari bilan o'zlari loyiq bo'lmagan yana yuksak martabani egallash xayoliga tushadilar va bu yo'lda hiyla hamda xiyonat ko'chasiga kiradilar. Razil odamlar qo'rqqanlaridan xizmat qiladilar va o'z muhabbatlarini izhor etadilar.

Sher dedi: – Mening fikrimcha, Shatrabaning ko'ngil oynasi changdan xoli va ko'ngli bu xayoldan pokizadir. Men hamisha unga inoyatlar qilar edim, nahot, yomonlikni o'ylasa!

Dimna dedi: – Podshohga ma'lumdirki, fikri buzuk odam hech qachon rostgo'y bo'lmaydi. Yo'ldan ozganni jazo va mukofot bilan hamma vaqt ham to'g'ri yo'lga solib bo'lavermaydi. Quloqlariga toshbaqa bilan chayon qissasi chalinmagan edimi?

Sher dedi: – Qani, so'ylab ber.

Hikoyat. Dimna dedi: – Bir toshbaqa bilan bir chayon do'st edilar. Ular bir kun safarga otlandilar. Nogoh yo'lda bir anhorga duch keldilar. Chayon o'ta olmasligini sezib, hayron bo'lib to'xtadi.

Toshbaqa dedi: – Ey aziz do'stim, senga nima bo'ldi, g'amgin bo'lib turibsan?

Chayon dedi: – Birodar, men bu suvdan qanday o'taman deb hayronman.

Toshbaqa dedi: – G'am yema, orqamga mindirib, seni bexatar o'tkazib qo'yaman.

Toshbaqa chayonni orqasiga mindirib suvga tushdi, suzib borayotganida uning qulog'iga bir narsaning tiqirlagani eshitildi va chayonning harakatidan shubhalanib so'radi: – Eshitayotganim qanday ovoz, sen nima qilyapsan?

Chayon javob berdi: – Nishimning nayzasini sening qalqoningga urib sinab ko'rmoqdaman.

Toshbaqa dedi: – Ey bemuruvvat, men o‘zimni girdobga tashlab, seni suvdan bexatar o‘tkazmoqchi bo‘lsam-u, sen orqamga nish ursang. Bilasanki, nayzang mening qalqonimga zarar yetkazolmaydi.

Chayon dedi: – Mening tabiatim, xoh do‘st orqasiga bo‘lsin, xoh dushman siynasiga bo‘lsin, nish urmoqni taqozo etadur.

– Donishmandlar zoti yomonni tarbiyalasang, obro‘yingdan mahrum bo‘lasan, deb bekorga aytma-ganlar.

Shunday deb toshbaqa suvga sho‘ng‘idi, chayon esa tushib halok bo‘ldi.

Bu masalni shuning uchun keltirdimki, Shatraba-niing zoti yomon, o‘zi nopok.

Shunday qilib, Dimna hiyla, angiz so‘zlar bilan o‘z maqsadiga erishdi, suvni loyqalantirib, sherniing g‘azabini qo‘zg‘ata oldi. – Aytibdurlarki, podshoh o‘z mulozimlariga hadda ortiq marhamat va lutfkaram ko‘rsatmasligi kerak, toki ular boshqa kattaroq narsa umidida dushman tarafiga o‘tib ketmasinlar; shun-day qilish kerakki, ular xavf va ehtiyoj, qo‘rquv va umid orasida yashasinlar: na umidsizlikka tushsinlar va na quturib ketsinlar... Egri odamdan to‘g‘rilik kelmasligini podshoh bilmog‘i kerak. Yo‘ldan ozgan odamni jazo berish bilan to‘g‘ri yo‘lga qaytarish har gal mumkin bo‘laveradigan ish emas. Itning qayril-ma dumini qanchalik mahkam bog‘lab qo‘ymang, u to‘g‘ri bo‘lmaydi, bog‘ni yechgan zamonoq avvalgi holiga qaytadi. Kimki achchiq bo‘lsa ham, o‘z do‘stlari nasihatiga quloq solmas ekan, ishining oqibati pu-shaymonlik bo‘ladi. Bu – hakim buyurgan dorilarni ishlatmay, parhez qilmay, o‘zining ko‘ngli tilagan taomlarni yegan, istagan ichimliklarni ichgan be-morning har daqiqa dardi og‘irlashib ketgani kabidir... Shohning mulozimlari ularga qilingan yaxshiliklar evaziga o‘z bilganlarini shohlarga aytib turishga maj-

burdirlar. Shohlar ham buni talab qilishga haqlari bor. Shohdan hech bir narsani yashirmaganlar mulozimlarning eng sodiqlaridir. Oxiri xayrli bo'lgan ish eng yaxshi ish sanaladi. Eng yaxshi odamlarning maqtovi eng oliy mukofotdir. Ehtiyoj sezilmaganda ham har bir ishda yaqindan yordam beruvchi do'st – do'stlarning eng yaxshisidir. Muloyimlik va sofdillik eng yaxshi xislatlardandir. Ochko'z va xasis bo'lmagan – odamlarning eng badavlatidir. Davlatdan mag'rurlanmagan, kambag'allikdan ruhiy tushkunlikka tushmagan – insonlarning eng komilidir...

To'shagi tikandan, yostig'i ilondan bo'lgan odamning uyquasi shirin bo'la olmaydi. Inson idrokining rasoligi, aqli komilligining alomati shuki, do'stlardan biri dushmanlik qilsa va yo mulozimlardan biri g'ururlanib ketsa, bunga qarshi darhol chora ko'radi, fursat topib, ziyon yetkazmasdan burun uni bir yoqlik qiladi. Chunki dushmanga muhlat berilsa, uning qudrati ortadi, vaqt berilsa, kuch yig'adi...

Ishning avvali-yu oxirini tushunmagan, katta hodisalar yuz berganda yaxshi tadbir ko'ra olmagan, fursat qo'ldan ketgandan va dushman g'olib kelgandan keyin o'z yaqinlarini koyib har biriga bir jazo bergan shoh podshohlarning eng ojizidir... Mamlakatni idora etish shartlaridan biri hamlaga tayyorlangan dushmanni darhol bartaraf etishdir.

Sher dedi: – Sening so'zlaring juda dahshatli va qahr-u g'azab bilan sug'orilgan. Lekin xayrixoh odamning so'zlariga quloq osmaslik to'g'ri emas. Shatraba dushmanlik fikriga tushsa, uning yetkaza oladigan zararlari meni qo'rqit olmaydi. Chunki u mening taomimdir. Uning yemishi o't-alaf, meniki esa go'shtdir. Buning ustiga, u bilan mening oramizda salom-alik, ishonch, hurmat bor. Deb durlarki, aqlli odamlar ishonchga xiyonat etmaydilar. Endi men nimaga asoslanib Shatrabaga xiyonat qila olaman.

Majlislarda takror-takror uni maqtab, undan rozi ekanligimni, uning aqli va farosatidan mamnunligimni, unga sodiqligimni hamisha aytib kelganman. Endi bu aytganlarimning aksini qilsam, men so‘zimning ustidan chiqmaydigan va tez-tez fikridan qaytadigan odamdek bo‘lib qolaman. Bundan keyin hech kim men bergan va‘dalarga yurakdan ishonmay qo‘yadi.

Dimna dedi: – «Shatraba mening taomimdir», deb shoh aldanib qolmasinlar. Shatraba o‘zi bir narsa qila olmasa ham, atrofiga do‘stlarini to‘plab, hiyla va riyokorlik bilan maqsadiga yetishi mumkin. Butun yirtqich hayvonlar uning tarafiga o‘tib ketadilar deb qo‘rqaman. Chunki Shatraba ularning qalbida senga adovat, o‘ziga rag‘bat hissini uyg‘otgan. Bularning ustiga, agar Shatraba boshqalarni senga gijgijlatolmagan taqdirda ham, uning hijroni visolidan yaxshiroqdir.

Sher Dimnadan so‘radi: – Xo‘sh, endi nima qilay?

Dimna dedi: – Chirigan tishni sug‘urib tashlamaguningcha og‘rig‘i qolmaydi... Hazm bo‘lmagan taomni qayt qilib tashlamaguncha, ko‘ngil behuzurligi bosilmaydi. Yaxshilikni bilmagan, do‘stlik o‘rniga dushmanlik xayoliga tushgan yaramas raqibni halok qilmaguncha, uning dastidan qutulib bo‘lmaydi.

Sher dedi: – Sening so‘zlaringdan keyin Shatrabaning diydorini ko‘rishni ham istamayman. Birortani yuboray, borib unga qayerga xohlasa ketaverishi mumkinligini aytib kelsin, aslo ko‘zimga ko‘-rinmasin.

Dimna bu so‘zlar Shatraba qulog‘iga yetib borsa, u darhol o‘zini oqlash uchun dalillar keltirishini, Dimnaning yolg‘on gapirib, hiyla ishlatganini fosh etishini yaxshi bilar edi. Shuning uchun tezda sherga dedi: – Ehtiyotkorlik jasurlikning fazilatidir. Bunday qilishga maslahat bermayman, chunki aytilmagan so‘zlarni har qachon aytsa bo‘laveradi, lekin aytilgan so‘z erkin harakat etmoqqa xalal yetkazishi mumkin.

Aytilgan soʻz – otilgan oʻq, uni qaytarib boʻlmaydi... Mabodo Shatraba bu xabarni eshitsa, oʻzining fosh etilishini bilib qoʻshin toʻplashi, shaylangan holda urushgani kelishi mumkin.

Aql va tajriba egalari oshkora gunoh uchun yashirin jazo va aksincha, yashirin gunoh uchun oshkora jazo berishni maslahat koʻrmaydilar.

Sher dedi: – Hech qanday dalil boʻlmasdan, faqat gumonga asoslanib yaqinlarni uzoqlashtirish, ularni halok etishga intilish – oʻz ildiziga oʻzi bolta urish demakdir. Podshohlar butun ishlarda, xususan mukofot va jazo berishda atroflicha mulohaza yuritmoqlari darkor.

Dimna dedi: – Shohning aytganlari toʻgʻri. Lekin bu hiylagar kelguncha fursatni qoʻldan bermay, yaxshi hozirlik koʻrmoq kerak. Shatrabaga diqqat bilan qaralsa, uning qanday fikrda ekanligini jirkanch basharasidan ham bilsa boʻladi. Chunki doʻst bilan dushman orasidagi farq, ularning qarashlari, yurish-turishlarida koʻzga tashlanib turadi. Xiyonat yoʻliga kirgan boʻlsa, uning tashqi belgilari quyidagicha boʻladi: kayfiyati buziladi, koʻzi olazarak boʻladi, oʻng va soʻlga alanglayveradi, shohni suzib olishga tayyorlanib turganday boʻladi.

Sher dedi: – Bu boshqa masala. Agar haqiqatan ham men bu belgilardan birortasini unda koʻrsam, oʻsha zamonAQ shubhalarim tasdiqlanadi.

Dimna sherning bu soʻzlarini eshitgach, oʻz hiylasi taʼsir etganini angladi va hoʻkizni ham yoʻldan urish uchun uning yoniga joʻnashlikka qaror qildi. Lekin sherda shubha uygʻotmaslik uchun avval undan ijozat olishni lozim koʻrdi.

– Ijozat bersangiz, Shatrabaning yoniga boray, uning qanday fikrda ekanligini bilib, sizga xabar qilay.

Sher ijozat berdi.

Dimna boshini quyi solib gʻamgin holda Shatrabaning yoniga keldi. Shatraba uni mehribonlik bilan qarshi

olib dedi: «Bir necha kundan beri seni ko'rmayman, kayfiyating qalay?»

Dimna javob berdi: – Ixtiyori o'z qo'lida bo'lmagan, boshqalar amriga mute bo'lgan, hamisha qo'rquv va iztirob ichida yashagan, bir daqiqa bo'lsa-da, erkin nafas olib, yurakdagi so'zlarini aytolmaydigan kim-saning kayfiyati nechuk bo'lur edi!

Ho'kiz dedi: – Nima bo'ldi o'zi?

Dimna dedi: – Nima bo'lardi, hech narsa. Inson-ning manglayiga nima yozilgan bo'lsa, o'sha bo'ladi... Hech toleyidan qochib qutulgan odamni uchratding-mi? Kimni ko'rdingki, xotinlar suhbatida birortasiga maftun bo'lmagan bo'lsin? Yaramas odamlarga ishi tushib, xor bo'lmasin? Fitnachi odamlar bilan ul-fatchilik qilsin-da, oxirida o'zi pushaymon bo'lmasin? Podshohlar mulozimati bo'lsin-da, yana buning ustiga joni ham salomat qolsin?

Shatraba dedi: – So'zlaringdan ko'rinadiki, sher-dan senga bir ozor yetgan va uning qahridan qo'r-qasan.

Dimna dedi: – To'g'ri. Lekin o'zim uchun qo'rq-mayman, balki do'stlar uchun tahlikaga tushib qol-ganman. Senga do'st ekanligim, oramizdagi do'stlik aloqalari, birinchi daf'a sher meni sening oldingga yuborganida senga halol xizmat qilganim o'zingga ma'lum. Shuning uchun ham men biron yaxshi yo yomon, xayrli yo zararli hodisani sezsam, uni sendan yashirolmayman.

Shatraba dedi: – Ey ahdiga vafodor, aziz do'stim! So'zla va tezroq meni bo'lgan hodisalardan xabardor qil!

Dimna dedi: – Bir e'tiborli odam sher og'zidan shu gaplarni eshitibdi: «Shatraba juda yaxshi semiribdi, ko'rganda og'zingning suvi keladi. Uning bu yerda tirik qolishining ma'nosi yo'qdir... Jonivorlarni uning shirin go'shti bilan mehmon qilsam». Bu gapni eshit-gach, sherning naqadar qonxo'r va yirtqich ekanini

payqadim, seni xabardor qilib, qardoshlik burchimni bajo keltiray, deb tezda sening yoningga keldim. Bu bilan do'stlik, vijdon va ahd-u paymon shartlarini ado etdim.

Endi birgina yo'l bor – tezda bir chora ko'rib, hiyla bilan joningni saqlab qolishing kerak.

Shatraba Dimnaning aytganlariga diqqat bilan quloq soldi. Sherning bergan va'dalari, ichgan ontlarini eslab, dedi: – Sherning mendan g'azablanishiga asos yo'q, chunki unga shu vaqtgacha mendan hech bir xiyonat sodir bo'lmadi. Mening haqimda sherga yolg'on so'zlar so'zlab, uni yo'ldan chiqarganlar, sher ham shunday mulozimlarning bo'hton va iftirolariga ishonib, mendan achchiqlangan. Sherning xizmatida xoin mulozimlar ko'p. Fitnachilar bilan do'st bo'lgan kimsa, eng yaxshi odamlar haqida ham yomon fikrda bo'ladi, vaqt o'tgandan so'ng ko'zlari moshdek ochilib, pushaymon yeydi. Bu xuddi o'rdakning xatosiga o'xshaydi!

Dimna so'radi: – U qanday xato qilgan ekan?

Hikoyat. Shatraba dedi: – Bir o'rdak tiniq suvda oyni ko'rib, uni baliq deb o'yladi va suvga sho'ng'idi, lekin hech narsa topmadi. Bir necha martaba sho'ng'ib charchagandan keyin o'rdak bu ishning bahridan kechdi. Bir necha kundan keyin ko'lga rasmana baliqlar suzib keldilar, lekin o'rdak har gal baliq ko'rganda uni oyning aksi gumon qilib, ularni tutib yeyishga harakat qilmadi. Shunday qilib, yanglish tajriba natijasida u hamisha ochlik birla kun kechirdi.

Agar sherga mening haqimda yomon g'araz bilan gap aytgan bo'lsalar, sher ham boshqa xiyonatlar shohidi bo'lganligi uchun bunga ishongan... Agar sher sababsiz mendan nafrat qilayotgan bo'lsa, bu nihoyatda afsuslanarli va taajjublanarli hodisadir. Agar g'azab va noroziligining biror sababi bo'lsa, uzr so'rash va xatoni tuzatish yo'li bilan uni rozi qilish mumkin.

Lekin fitnachilar qurgan hiyla tuzog'ini buzmoq va haqiqatni ochmoq g'oyat mushkuldir. Chunki yolg'on va fitnaning haddi-hududi bo'lmas, u bora-bora ortar, lekin ozaymas. Sher bilan mening munosabatimni buzadigan hech bir voqeani eslay olmayman. Yolg'iz ayrim vaqtlarda men yaxshi niyat bilan uning ba'zi fikrlariga qo'shilmagan edim, nahotki shularni be-odoblik va behurmatlik hisoblagan bo'lsa. Lekin men aytgan so'zlarning hammasi xayrli va foydali edi. Ularni ham hech vaqt ko'pning oldida aytmas edim, aytganda hamisha ta'zim bajo keltirib, ehtiyotlik bilan, qattiq botmaydigan qilib aytar edim.

Nasihatning xiyonatga, xizmatning adovatga sabab bo'lishi hech aqlga sig'maydigan narsadir...

Har kimki maslahat vaqtida maslahatchining so'ziga, muolaja chog'ida tabibning, shariat masalalarida zohidning so'ziga kirmasa, yaxshi ish foydasidan, muolaja shifosidan va ibodat savobidan mahrum bo'ladi. Balki sherning g'azabiga saltanat istig'nosi va podshohlik sarmastligi sababdir. Podshohlikdan mast bo'lgan shohlarning ko'ziga xoinlar sodiq odamlar siymosida, sodiq odamlar esa xoinlar qiyofasida ko'rinadilar. Shuning uchun olimlar debdurlarki, «Nahang birla daryoda o'ynashmoq xavflidir, lekin shohlarga yaqinlik qilmoq bundan ham qo'rqinchlidir». Shoh xizmatining ozori ko'p va zarari benihoyadir. Hikmat ahli shohlarni olovga o'xshatibdurlar. Uzoqdan o'tning nurini ko'rganlar, uning kuydirishini xayollariga keltirmaydilar, gumon qiladilarki, sultonga yaqin bo'lishda manfaat ko'pdir, haqiqatda esa bunday emas. Sultonning yuz yillik inoyati uning bir soatlik siyosati bilan ham barobar emas. Bu, lochin bilan tovuq mu-nozarasiga o'xshaydi.

Dimna so'radi: – Ular qanday munozara qilibdilar?

Hikoyat. Shatraba dedi: – Bir kun lochin tovuqqa debdi:

– Ey tovuq, sen bevafo va ahdingda turmaydigan badfe'l parrandasan.

Tovuq so'radi: – Mendan qanday bevafoqlik sodir bo'ldi?

Lochin dedi: – Bevafoqlikning alomati shuki, odamlar senga ko'p yaxshiliklar qiladilar. Uylarida dunyoga kelibsan, suv va donlarini yeb katta bo'libsan, yana seni it va qushlardan asraydilar. Lekin qachonki seni tutmoqchi bo'lsalar, tomdan tomga qochasan va nola qilasan, tuzlarining haqini oqlamaysan, valine'matingdan qo'rqasan. Men esa vahshiy jonivorman. Lekin agar bir-ikki kun ular bilan ulfat bo'lsam, qo'llaridan taom yesam, tuzlarini oqlayman. Ularga ov qilib beraman. Uzoqqa ketgan bo'lsam, chaqirsalar uchib kelaman.

Tovuq dedi: – Gaping rost. Sening uchib kelishing va mening qochishimning boisi bor, sen hech qachon lochinning sixga tortilganini ko'rganmisan? Men esa ancha tovuqlarning sixda biryon bo'lganlarini ko'rdim. Agar sen ko'rgan bo'lsayding, ularning yoniga sira yo'lamas eding, men tomma-tom qochsam, sen tog'ma-tog' qocharding.

Bu masalni shuning uchun keltirdimki, bilib ol: shohlarning siyosatlarini ko'rganlar tinchlarini yo'qotadilar.

Shatraba so'zida davom etib dedi: – Balki menda bo'lgan iste'dod shohning g'azabiga sabab bo'lgandir. Chunki yaxshi otni kuchli va chopqir bo'lganligi uchun jilovlab minadilar. Mevali daraxtning shoxini mevasi borligi uchun sindiradilar, tovuq esa go'zalligi uchun hamisha pati yuluq va qanoti qirqilgan bo'ladi...

Hunar egalarini hamisha iste'dodsiz va baxil odamlar oyoq osti qiladilar, ular olchoq va razil odamlarning nafrat va g'azabiga sabab bo'ladilar. Iste'dodsiz, baxil, olchoq va razil odamlar iste'dodli va olijanob odamlardan ko'pdur, shuning uchun

g'iybat va bo'hton bilan yaxshilarni halok etadilar. Xasis saxiyni ko'rsa, johil olim bilan bir majlisga tushsa, ahmoq oqil bilan suhbat qursa yuraklari siqilib, qonlari qaynab ketadi. Iste'dodsiz odamlar hunar egalarini yerga urib, ularni gunohkor qilib ko'rsatishga harakat etadilar. Diyonatni jinoyat qilib ko'rsatadilar, baxt-saodat vositasi bo'lgan hunar va iste'dodni baxtsizlik vasilasiga aylantiradilar.

Agar taqdir taqozo qilgan bo'lsa, fe'li aynigan podshohga qarshi turish quturgan sherni zanjirlashdan, zaharli ilonni tutishdan qiyin.

Dimna dedi: – Sherning bu qarorining sababi yovuzlarning tuhmati emas. Ochig'ini aytganda, u kuchli zolim, g'addor, hiylakor va xoindir. Bunaqalarining do'stligining avvali hayot kabi shirin, so'nggi esa o'lim kabi achchiq bo'ladi.

Shatraba dedi: – To'g'ri aytasan, men sherning xizmatiga kirib xatoga yo'l qo'ydim... Ajal haydab meni bu yerga olib kelgan ekan. Yo'qsa, men qayda-yu, sher bilan do'stlik qayda?! U go'sht yeydi, men esa o't. Men uning taomi, u esa mening dushmanim! Toleim shu ekan! Meni girdobga tashlagan narsa ochko'zlik, boylik va dabdaba, sha'n va shavkat hirs bo'ldi... Asalari nilufar gulining rangini ko'rib, darhol unga qo'nadi, shirasini so'rib, hididan zavqlana boshlaydi. U bu ishga shunday berilib ketadiki, uchib ketish kerakligini unutib qo'yadi. Nilufar sekin-asta o'z yaproqlarini yumadi va asalari ular ichida qolib halok bo'ladi. O'z qismatiga rozi bo'lmay, ortiqcha narsalar talab qilgan odam, go'zal chamanliklarda rang-barang chechaklarning xushbo'y hidiga va yashil yaproqli daraxtlarning mevalariga qanoat qilmay, filning qulog'iga kirgan va qulog'ining bir harakati bilan halok bo'lgan pashshaga o'xshaydi. Qadr-qimmatni bilmagan odamga xizmat qilmoq – sho'r yerga urug' sepmoq, o'lik bilan kengashmoq, kar qulog'iga hikmat darsi

o'qimoq, oqar suv yuziga g'azal yozishga urinmoq bilan barobar...

Dimna dedi: – Bu so'zlarni qo'y, o'zingni qutqarish uchun biror chora ko'r.

Shatraba dedi: – Men nima ham qila olar edim? Sher men to'g'rimda yomon fikrda bo'lmasa ham uning yaqinlari meni o'ldirmoqqa sa'y qilmoqdalar. Agar shunday bo'lsa, biror chora ko'rmoq mushkuldir. Chunki zolimlar bir-birlariga qo'shib bironi mahv etishga qasd qilsalar, birgalashib sherdan g'olib chiqqan bo'ri, zog' va shoqol kabi o'z maqsadlariga erishadilar.

Dimna so'radi: – U qanday bo'lgan edi?

Hikoyat. Shatraba dedi: – Naql qilurlarki, bir zog', bo'ri va shoqol bir sherning xizmatida edilar. Ularning maskani yo'l ustida edi. Bir kun bir savdogarning tuyasi karvondan ayrilib o'rmonga kelib qoldi. Sher-ni ko'rgach, unga bosh egib salom berdi. Sher ham muloyimlik bilan bu yerga qanday kelib qolganligini surishtirdi. Tuya ahvolni gapirib bergach, sher: – Endi qayerda turmoqchisan? – deb so'radi.

Tuya dedi: – Shohimning ixtiyori nima bo'lsa shu.

Sher dedi: – Mayling bo'lsa, mening yonimda qolib rohat-farog'atda yashashing mumkin.

Tuya buni eshitib shod-u xurram bo'ldi, o'sha o'rmonda o'tlab semirib yuraverdi. Kunlardan bir kun sher ovga ketayotganda bir mast filga duch keldi. O'rtalarida shiddatli urush boshlandi. Sher og'ir yarador bo'lib ingray-ingray o'rmonga qaytdi va bir burchakda ingrab yotdi. Bir necha kun ovga chiqa olmadi. Sherning oviga sherik bo'lib yurgan bo'ri, zog' va shoqol och qoldilar. Buni sezgan sher ularga dedi: – Och qolib qiynalayotganga o'xshaysizlar, bu yaqinda biror ov ko'rsangiz xabar beringlar, men uni ushlab parchalay. Sizning ham qorningiz to'yadi, mening ham. – Ular tashqari chiqib maslahat qildilar: –

Tuya bizning oramizda ortiqcha. Uning sherga nima nafi bor-u, bizga nima foydasi. Hech birimizga o'rtoq bo'la olmaydi. Hozir sherni majbur qilamiz, uni yesin, qoldig'i bizga tegadi.

Shoqol dedi: – Bu gapni sherga aytib bo'lmaydi, chunki sher unga omonlik berib o'z xizmatida olib qolgan. Kimki podshohni xiyonatga yo'llab, ahd-paymonni buzishga da'vat etsa, do'st-oshnolarini balo tuzog'iga tashlagan bo'ladi, baxtsizlik o'qini o'ziga qaratgan bo'ladi.

Zog' dedi: – Bu bobda shunday hiyla ishlatish kerakki, podshohning o'zi o'z ahdini buzishga majbur bo'lsin. Sizlar shu joyda tek turinglar, men hozir kelaman. Zog' uchib sher qarshisiga bordi va ta'zim qilib turdi.

Sher so'radi: – Biror narsa topdingizmi?

Zog' dedi: – Ochlikdan ko'zlarimiz hech narsani ko'rolmaydi. Agar podshoh rozilik bersa, hammaga yetadigan bir ne'mat bor.

Sher dedi: – U nima deganing?

Zog' dedi: – Ana u tuyay bizlarning oramizda begonadir. Uning bu yerda yurishidan shohga hech foyda yo'q.

Sher g'azab bilan dedi: – Bu gaping insof va mu-ruvvatdan emas, buni vijdon qabul qilmaydi. Men tuyaga bergan va'damni qanday qilib buza olaman?

Zog' dedi: – Men buni ham o'ylab qo'ydim. Donishmandlar aytibdurlarki, falokat yuz berganda bir kishini bir oila uchun, bir oilani bir qabila uchun, bir qabilani bir shahar uchun, shahar aholisini esa podshoh uchun fido qilsa bo'ladi. Ahdni buzmaslik uchun ham bir vaj va iloj topiladi. Shunda ahd ham buzilmagan bo'ladi, podshoh ham ochlik tahlikasidan qutulgan bo'ladi. – Sher buni eshitgach, boshini quyi solib o'tirdi.

Zog' o'z yoronlari qoshiga kelib dedi: – Sher boshda g'azablanib gapimga quloq solgisi kelmadi, oxirida

indamay qoldi. Endi maslahat shuki, hammamiz tuyaning oldiga borib sherning ochlikdan azob chekayotganini gapirib beraylik va aytaylik: – Sherning davlati soyasida to‘q va shod-xurram kun kechirdik. Agar endi uning boshiga og‘ir kun kelganda shoh uchun jonimizni fido qilmasak, nonko‘r bo‘lamiz...

Keyin sherning yoniga boramiz-da, uning bizga katta iltifotlar ko‘rsatganini e‘tirof etib, jonimizni unga qurbon qilishga tayyorligimizni aytamiz, har birimiz navbat bilan: «Shoh bugun meni yesinlar», deymiz. Boshqalarimiz: «Yo‘q meni yeng», deb turib olamiz. Shunday qilib, biz ham sherga bo‘lgan minnatdorchiligimizni izhor etgan bo‘lamiz, ham salomat qolamiz.

Ular aldab-suldab tuyani o‘z so‘zlariga ko‘ndirdilar, tuya sherning huzuriga borishga rozi bo‘ldi. Hammalari sherning qoshida bosh egib ta‘zim qildilar.

So‘zni zog‘ boshladi: – Shohning umri uzun, davlati abadiy bo‘lsin. Bizning tirikligimiz shohning sog‘lig‘iga bog‘liqdir. Shohning boshiga musibat tushgandan keyin bizning yashashimizning nima ma‘nosi bor? Bo‘yim kichkina va vujudim zaif bo‘lishiga qaramay men o‘zimni shoh hazratlariga fido qilishga qaror qildim... Agar shoh mening go‘shtimni yemoqchi bo‘lsalar, marhamat tayyorman.

Boshqalari dedilar: – Sening go‘shting bilan kim to‘yadi?

Shoqol so‘z boshladi, u ham zog‘ga o‘xshab o‘zining fidokorligidan lof ura boshladi. Sheriklari unga: – Sening go‘shting sassiq va zararli, shohga loyiq emas, – dedilar. Undan keyin bo‘ri gap boshlab, o‘z go‘shiti yaxshiroq ekanini aytdi. Sheriklari bo‘riga ham e‘tiroz bildirib: Sening go‘shting qattiq, tomoqqa tiqilib qoladi va zaharlaydi. Seni ham yeb bo‘lmaydi, – dedilar.

Navbat bechora tuyaga yetdi. U makkor sheriklarining «samimiy»ligiga ishonib, o‘z go‘shiting toza va

lazzatligini maqtay ketdi. Hammalari bir ovozdan uning so'zini quvvatladilar: – Juda to'g'ri va chin yurakdan gapiryapsan, o'zing chiroylisan, go'shting mazali, podshoh hazratlarining mijozlariga juda mos keladi, hammamizga ham yetadi, – deb hammalari tuya ustiga yopirilib, bechorani pora-pora qildilar. Shu yo'sinda tuya ularning hiyla tuzoqlariga ilinib halok bo'ldi.

Bu masalni shuning uchun keltirdimki, agar dushmanlar yig'ilib so'zni bir yerga qo'ysalar, ularning hiylasi bekor ketmaydi.

Dimna dedi: – Xo'sh, sen qanday fikrdasan?

Shatraba dedi: – Urishib qarshilik ko'rsatmoqdan o'zga ilojim yo'q. Agar bir odam umr bo'yi ibodat qilib, mol-mulkini faqir-fuqaroga ulashsa, baribir uning savobi o'z mol-mulkini, o'z nomusini saqlash uchun bir soat kurashgan odamning savobidan kam bo'ladi. Chunki kurashib halok bo'lgan kimsa ham shuhrat topib, hurmatga sazovor bo'ladi, chunki bunday o'lim sharaflil hisoblanadi. Pichoq suyakka yetganda, jon bo'g'izga kelganda mol-jon, imon va maslak uchun olib boriladigan kurashning savobi juda katta.

Dimna dedi: – Aqlli odam olishuvga oshiqmaydi, tayyorgarlik ko'rmasdan katta va tahlikali ishni boshlamaydi. Dushman bilan mumkin qadar yumshoq muomala qilib nizoni tinchlik va do'stlik yo'li bilan hal etishga tirishadi. Donishmand kimsalar o'zlarining zaif dushmanlariga ham mensimaslik bilan qaramaydilar, chunki dushman kuchsiz bo'lsa, har xil hiyla va nayrangga murojaat qiladi, shu yo'l bilan u g'alaba qozonishi mumkin. Holbuki, sherning qo'rqmas, jasur, kuchli va qudratli ekanligi hammaga ma'lum. Kimki dushmanni mensimasa va urushning nima bilan tamom bo'lishini oldindan ko'rmasa, tatavani pisand qilmagan daryo tangrisi kabi pushaymon bo'ladi.

Shatraba soʻradi: – Tatava nima qilibdiki u pushaymon boʻlgan?

Hikoyat Dimna dedi: – Aytibdurlarki, dengiz qirgʻogʻida, tatava degan bir juft qush yashar edi. Bir kun tatavaning modasi:

– Tuxum qoʻymoq uchun yaxshi joy topish lozim, – dedi.

Nar javob berdi: – Tuxum qoʻyishga shu yer yaxshi, boshqa joyga koʻchishga ehtiyoj yoʻq.

Moda dedi: – Oʻylab koʻrish kerak. Agar dengiz toshib, mavj ursa, toʻlqin bolalarimizni olib ketadi, mehnatimiz zoye ketadi.

Nar dedi: – Dengiz tangrisining yurak yutib biz tomonga kelishi gumon. Agar bu yerga kelib bolalarimizni halok qilsa, undan qasos olish oson.

Moda dedi: – Odam oʻz kuchini bilsa, haddidan oshmasa yaxshi boʻladi. Sen qaysi kuch va qudratinga ishonib dengiz tangrisiga tahdid solasan va qasos olaman, deb qoʻrqitmoqchi boʻlasan. Bu fikringdan qayt, xavfsiz bir joy topishga urin. Xayrixoh doʻstlar soʻziga kirmagan kimsa toshbaqaning holiga tushadi.

Nar soʻradi: – Toshbaqa nima boʻpti?

Hikoyat. Moda dedi: – Aytibdurlarki, bir koʻlda ikki oʻrdak va bir toshbaqa yashardilar. Qoʻshni boʻlganlari uchun ular bir-birlari bilan doʻst va ittifoq edilar. Birdan gʻaddor falak ularning tinchgina turmushini buzdi. Ularning hayot manbai boʻlgan suv kamaya boshladi. Buni koʻrgan oʻrdaklar toshbaqa yoniga kelib dedilar: – Vidolashmoqqa keldik, ey aziz doʻstimiz, salomat qol!

Toshbaqa bu gapni eshitib, nola qildi va koʻz yoshlarini oqizib dedi: – Ey, mening aziz doʻst va mehribon birodarlarim! Suvning ozayishi men uchun yana ham dahshatlidir, men suvsiz yashay olmayman. Endi muruvvat vaqti keldi, meni ham xalos etmoq uchun bir tadbir koʻringlar.

Oʻrdaklar dedilar: – Sendan ayrilish va hijron dardini chekish biz uchun yanada ogʻir. Sendan ajralib qayerga ketmaylik va qanday noz-u neʼmat ichida yashamaylik, bizga tatimaydi. Lekin sen oʻz doʻstlaring nasihatlariga quloq solmaysan, oʻz foydangni tushunmaysan. Seni ham birga olib ketishimizni xohlasang, bir shartimiz bor: osmonga koʻtarilgandan keyin bizni kim koʻrmasin va nima demasin, indamaysan, ogʻizni mahkam yumib ketaverasan.

Toshbaqa dedi: – Roziman. Aytganingizni qilaman: tishimni tishimga qoʻyib, hech nafasimni chiqarmayman.

Oʻrdaklar bir novda topib keltirdilar. Toshbaqa uning oʻrtasidan tishladi, oʻrdaklar ikki boshidan tishlab osmonga koʻtarildilar. Odamlar ularni koʻrib taajjub bilan oʻng va soʻldan: «Oʻh-hu, anavini qaranglar, oʻrdaklar toshbaqani uchirib olib ketyapti», deb qichqira boshladilar. Toshbaqa bir muddat indamay bordi, keyin oʻzini tuta olmay, «koʻrolmaganlarning koʻzi chiqsin» demoqchi boʻlib ogʻiz ochgan edi hamki, yerga tushib chilparchin boʻldi.

Oʻrdaklar bu voqea hammaga ibrat boʻlsin deb uni har yerda gapirib yurdilar.

Nar dedi: – Nima demoqchi boʻlganingni tushundim. Lekin bunga qaramay qoʻrqmasdan tuxumlaringni shu yerga qoʻyaver. – Moda uning aytganini qildi. Narning balandparvoz soʻzlaridan gʻazablanib dengiz tangrisi qattiq toʻlqin koʻtardi. Toʻlqin qushning endigina tuxumdan chiqqan bolalarini olib ketdi.

Bu holni koʻrgan moda iztirobga kelib narga dedi: – Suv bilan hazillashib boʻlmasligini bilardim. Sen esa oʻz manmanliging bilan bolalarimizni halok etding. Endi oʻz boshimizga bir falokat kelmasaydi.

Nar dedi: – Koʻp kuyma. Kishi tupurgan tupugini qaytib ogʻziga olmaydi. Men aytgan soʻzimda turib dengiz tangrisidan albatta qasos olaman.

Erkak tatava darhol boshqa qushlarning yoniga bordi. Ularning boshliqlarini yig'ib o'z boshiga tushgan falokatni ularga aytib berib, dedi: – Agar hammamiz bir bosh, bir qanot bo'lib bu baloning oldini olmasak, dengiz tangrisi haddidan oshib quturaveradi, butun qushlar naslini yo'q qilib yuboradi.

Qushlar yig'ilib Semurg'ning yoniga keldilar va ahvolni unga batafsil so'zlab berdilar: – Agar dengiz tangrisidan o'ch olib bera olmasang, bugundan boshlab seni qushlarning podshohi deb tanimaymiz.

Semurg' buni eshitgach, qanot qoqib osmonga ko'tarildi. Bundan dadillangan boshqa qushlar ham dengiz tangrisidan intiqom olish uchun Semurg'ning ketidan parvoz qildilar. Dengiz tangrisi Semurg'ning qudratini va bahamjihat bo'lgan boshqa qushlarning kuch va matonatini yaxshi bilardi. Shuning uchun tatavaning bolalarini qaytarib berishga majbur bo'ldi.

Dimna dedi: – Men bu masalni shuning uchun keltirdimki, hech vaqt dushmani mensimaslik kerak emas, birinchi bo'lib urush boshlash oqil kishining ishi emas.

Shatraba dedi: – Xo'p, men birinchi bo'lib urush boshlamayman, lekin sher menga qasd qilsa, o'zimni mudofaa qilishga majbur bo'laman.

Dimna dedi: – Albatta shunday qilish kerak, endi hujumga shaylangan sherining alomatlarini aytib beray: agar sher qomatini bukib, tuklarini xurpaytirib, dumlarini yerga urganini ko'rsang, bilginki, u hujumga tayyorlanayotir.

Shatraba dedi: – Yaxshi, men bu alomatlarni ko'rsam, butun shubhalarim tasdiqlangan bo'ladi va sherining menga hamla qilmoqchi bo'lganiga ishonch hosil qilaman.

Dimna shod-u hurram bo'lib Kalilaning yoniga keldi.

Kalila so'radi: – Ishlaring qanday boryapti?

Dimna javob berdi: – Ko'ngildagidek, hamma ish o'z joyida...

So'ngra ikkalasi sher yoniga keldilar. Shu payt Shatraba ham kelib qoldi. Sherning nazari Shatraba-ga tushishi bilanoq qaddini bukib, dumini yerga ura boshladi.

Shatraba sher hujum qiladi, deb o'ylab, o'z-o'ziga dedi:

– Shoh xizmatida bo'lmoq ilon bilan bir yerda yotmoq yoki sher bilan bir g'orda yashamoq kabi qo'rqinchli va tahlikalidir. Ilon uxlagan va sher uyquga ketgan bo'lsa ham, oxirida biri zahrini soladi, ikkinchisi esa hamla qilish uchun og'zini ochadi. – Shatraba bularni xayoldan kechirgach, u yoq-bu yoqqa qarab jangga hozirlandi. Buni ko'rgan sher hujumga o'tdi. Ikkovlari uzoq olishdi, har ikki tomondan ham ko'p qon to'kildi.

Kalila bu holni ko'rib Dimnaga dedi:

– Ming hiylaga ming bir fitna qo'shding sen,

Orzuingga osonlikla yetding sen,

Yog'sa hamki yomg'ir tinmay uch yuz yil,

Yuva olmas sen ko'targan changni, bil.

Ey, nodon! Endi o'z makr-hiylangning qabih oqibatini tomosha qil!

Dimna so'radi: – Qaysi qabih oqibatni?

Kalila dedi: – Valine'mating bo'lmish sherning sharmandali ishi, ho'kizning o'ldirilishi va qonining bekorga oqizilishi, sipoh orasidagi parokandalik, se-ning qo'pol makkorliging oqibatidir. Agar sen nodon bo'lmasayding, bu sherni bunday qabih jinoyat qilishga qadar olib kelmagan bo'larding. Odamlarning eng nodoni o'z do'stini keragi yo'q urushga tortadi. Aqlli odamlar qudratli, kuchli, yengilmas bo'lganlari holda ham urushdan o'zlarini olib qochganlar, fitnani bostirish urush tahlikasini yo'qotishni zarur deb bilganlar. Musohaba yo'li bilan hal etilishi mumkin

bo'lgan masalalarda o'z shohini urushga chorlagan vazir eng ahmoq va eng noloyiq vazirdir. U xiyonat qilib ishga zarar yetkazishdan boshqaga yaramaydi, chunki mansab egalarining aqli qilichidan o'tkir bo'lmog'i lozim. Qilich bilan erishiladigan narsaga aql va tadbir vositasi bilan ham erishish mumkin. Maslahat bilan bitishi mumkin ishlarni dudama xanjar bilan ham bartaraf qilib bo'lmaydi...

Men sening xudbinligingni, shirin xayol va yoqimli tushga o'xshagan bu aldanchi dunyoning boyliklariga xarisligingni yaxshi bilardim. Lekin bularni yuzingga aytishga andisha qilar edim. G'aflat uyqusidan uyg'onib o'zi tushunib qolar deb yurar edim. Lekin sen tobora haddingdan oshyapsan. Endi sening ba'zi nuqsonlaringni ko'rsatish, naqadar johil va nodon ekanligingni, naqadar yaramas ishlar qilganligingni ochiq aytish vaqti keldi. Lekin mening aytadiganlarim «daryodan bir qatra» qabilida bo'ladi. Aytibdurlarki, podshoh uchun so'zi ishidan ustun bo'lgan vazirdan ko'ra xavfli narsa bo'lmaydi. So'z berib bajarmagan odam bilan aytmasdan ishni bajargan odamning farqi katta. Senda shu xususiyat bor: tiling hunaringdan, so'zing ishingdan ustundir. Sher sening aytganlarining ishonib bechora ho'kizni halok qildi. Debdilarki, so'z tajribaga asoslanmagan bo'lsa, shakl mazmunsiz, davlat adolatsiz, do'stlik sadoqatsiz, boylik saxovatsiz, ilm hikmatsiz, hayot osoyishtaliksiz bo'lsa, ular befoydadir. Saxovatli va adolatli shohning vaziri yomon niyatli, raiyatga zulmkor bo'lsa, fuqaro shoh adolatidan mahrum etiladi, marhamat eshiklari ular yuziga berkitiladi. Bu esa ichida nahang yashaydigan toza va shirin suvli hovuzga o'xshaydiki, har qanday tashna odam unga na qo'l suqa oladi va na oyoq.

Sodiq va ishbilarmon xizmatchilarning ko'pligi yaxshidir, ular podshohlikning ziynatidir. Sen esa sherning yonida mendan boshqa hech kim bo'lmasin,

uning eng yaqin va ishonchli mahrami faqato'zimgina bo'lay deysan. Lekin o'zgalarni baxtsiz qilib baxtga erishgan, sodiq va samimiy do'stlarga xiyonat qilib, ularni halok etish yo'li bilan hurmat qozonmoqchi va mansabga erishmoqchi bo'lgan odamday ahmoq va razil zotning bo'lishi mumkin emas. Riyokorlik bilan ibodat qilib savob topish, yomon niyat va zo'rlik bilan ayollar muhabbatiga sazovor bo'lish, zahmat chekmasdan ilmga yetish mumkin emas. Lekin bu so'zlarimdan foyda yo'qdir, chunki bilaman, ular senga ta'sir etmaydi. Mening senga nasihatim bir qushning maymunlarga bergan nasihatiga o'xshaydi.

Dimna so'radi: – U qanday nasihat?

Hikoyat. Kalila dedi: – Bir to'da maymunlar bir tog'da yashar edilar. Bir kun quyosh botib, dunyo yuzini zulmat pardasi qoplaganda jilovsiz izg'irin har tomonga yugura va maymunlarga hujum qila boshladi. Bechora maymunlar sovuqdan titrar va isinish uchun biron chora axtarar edilar. Nogoh bir joyda yaltiroq qurti ko'rib qoldilar. Uni cho'g'deb o'ylab, talay o'tin yig'ib atrofiga qaladilar va hadeb puflay boshladilar. Ularning qarshilaridagi daraxt ustida bir qush: «Bu olov emas, kechalari yaltirab ko'rinadigan yaltiroq qurt», – deb qichqirib, faryod qilar edi. Maymunlar esa uning gapiga e'tibor bermas edilar. Shu asnoda o'tkinchi bir odam kelib ahvolni ko'rdi va qushga: «O'zingni ko'p koyitma, ular sening so'zingga quloq soladigan, foydasiz ishdan voz kechadiganlardan emas, ularga nasihat qilish – qilichni toshga urish va shakarni suv ostiga bekitish bilan barobardir», – dedi.

Qush odamning so'zlariga e'tibor bermay, maymunlarning xatosini tushuntirish uchun daraxtdan tushib ular yoniga keldi. Maymunlar uni o'rab olib boshini uzib tashladilar.

Sening ishing ham maymun ishiga o'xshaydi. Xayrixohlarning nasihatiga quloq osmayсан. Ammo bir kun

keladiki, sen bu hiylakorliging va yengiltakligingdan pushaymon bo'lasan, o'shanda yuz-ko'zingni tirnab qanchalik yig'lamagin va boshingni urib, ko'kragingni qanchalik pora-pora qilmagin, baribir foyda bermaydi. Otalar aytibdurlarki, so'nggi pushaymonning foydasi yo'qdir – u, hiylagar odamga buyurmagan tilla kabi senga ham foyda bermaydi.

Dimna so'radi: – Hiylagarga nima bo'пти?

Hikoyat. Kalila dedi: – Ikki o'rtoq bor edi. Biri sodda va ikkinchisi hiylagar edi. Ular bir kuni savdogarchilik qilish uchun bir yoqqa ketisharkan, yo'ldan bir xalta tilla topdilar, soddadil hiylagarga dedi: – Omadimiz o'ngidan keldi, endi ularni bo'lib olib orqaga qayta qolaylik. – Hiylagar dedi: – Taqsim qilib o'tiramizmi? Hozir kimga qancha kerak bo'lsa bo'lib olib, qolganini ehtiyot qilib bекitib ketaylik. Zarur bo'lganda esa kelib olarmiz.

Soddadil uning so'ziga ko'nib «xo'p» dedi. Oltindan keragicha olib, qolganini bir daraxt ostiga ko'mdilar. Shaharga kelib, har biri o'z uyiga ketdi. O'zini aqlli deb hisoblagan hiylagar ertasi kun borib, ko'milgan tillaning hammasini olib ketdi. Soddadil o'z qo'lidagini xarjlab bo'lgach, hiylagar qoshiga kelib dedi: – Yur, oltindan picha olib kelaylik, juda muhtoj bo'lib qoldim. – Hiylagar u bilan birga tilla ko'milgan joyga keldi, lekin hech narsa topmadilar. Hiylagar soddadilning yoqasidan ushlab: – Tillalarni sen olgansan, chunki bo'lak hech kimning bundan xabari yo'q edi, – dedi. Soddadil bechora, olmadim deb har qancha ont ichsa ham foydasi bo'lmadi. Hiylagar uni qoziga olib borib, bo'lgan gapni aytib berdi va tillalarni da'vo qildi. Qozi so'radi: – Guvoh va dalil bormi?

Hiylagar dedi: – Ostiga tilla ko'milgan daraxt guvohlik berib, tillani bu noinsof olib ketgan, dedi.

Qozi bu so'zni eshitib, hayron bo'ldi. Ancha gap-u so'zdan keyin ertasiga guvohlik bergani daraxt yoniga

borishga qaror qilindi. Hiylagar sevinib uyiga keldi va otasiga dedi: – Bu tilla hangomasini o‘z foydamizga hal etish sizga bog‘liq bo‘lib qoldi. Sizga ishonib daraxt guvohlik beradi, dedim. Endi mening gapimga ko‘nsangiz, olib kelgan tillalarim o‘zimizga qoladi va yana shuncha tillaga ega bo‘lamiz.

Otasi so‘radi: – Men nima qilishim kerak?

Hiylagar dedi: – U daraxtning ichi kovak bo‘lib, unga o‘n odam bermalol yashirinsa bo‘ladi. Kechasi borib u yerga joylashib olishingiz kerak, ertaga qozi daraxt tagiga kelganda, daraxt nomidan guvohlik bersangiz bo‘ldi.

Otasi dedi: – Ey o‘g‘il, makr-hiyla ko‘pincha hiylagarning o‘ziga zarar yetkazadi. Tag‘in sening makring ham qurbaqa makriga o‘xshab qolmasin.

O‘g‘li so‘radi: – Qurbaqa qanday makr ishlatibdi?

Hikoyat. Otasi dedi: – Bir qurbaqa ilonga qo‘shni edi. Qurbaqa har bolalaganida ilon uning bolalarini yeb ketardi. Qurbaqaning bir qisqichbaqa do‘sti bor edi. Bir qurbaqa uning yoniga borib, dedi: – Ey birodar, menga bir chora ko‘rsat. Keyingi paytlarda bir zo‘r va shafqatsiz dushman paydo bo‘lib qoldi, u bilan olishib yenga olmayman. O‘zim bu yerga o‘rganib qolganim uchun hech qayoqqa keta olmayman. Manzilim go‘zal, ob-havosi musaffo, yeri zumraddek yam-yashil.

Qisqichbaqa dedi: – G‘am yema. O‘zingdan kuchli dushmani yolg‘iz hiyla bilangina yengib bo‘ladi.

Falon joyda latcha degan bir hayvon yashaydi. Sen bir qancha baliq tutib, ularni o‘sha hayvonning uyasidan to ilonning inigacha to‘kib bor. U hayvon hid bilib uyasidan chiqadi, baliqlarni yeb-yeb ilonning uyasigacha keladi va sen ilondan xalos bo‘lasan. – Qurbaqa bu hiyla bilan ilonni o‘ldirtirdi. Bir necha kundan so‘ng haligi hayvon ovqat izlab boyagi baliq yegan yo‘lidan keldi, lekin baliqni topmay, qurbaqani va uning bolalarini yeb ketdi.

Bu masalni men, har kim birovga choh qazisa o'zi yiqilib tushishini ko'rsatish uchun so'zlab berdim.

Hiylagar o'g'il dedi: – Ota, qo'ying, gapni qisqa qiling. Bu ish andak mehnat talab qilsa hamki, foydasi ko'p.

Chol bechorani mol-dunyo hirs va otalik muhabbati yo'ldan urdi, u o'g'lining gapiga kirdi.

Ertasi kun qozi shahardan chiqib daraxt ostiga keldi. Tomosha qilish uchun anchagina boshqa odamlar ham unga ergashib kelgan edi. Qozi yuzini daraxtga o'girib, tillalarning nima bo'lganini so'radi. Daraxtdan tillalarni soddadil olib ketgan, degan sado chiqdi. Taajjublangan qozi daraxt atrofida aylanib yurib, unga diqqat bilan razm soldi. Daraxtning katta kovagi borligini ko'rdi-da, masalani tushundi. O'z-o'ziga: «Xiyonatga marhamat yo'q», deb daraxt atrofiga shox qalatdi va o't qo'ydi. Chol bir soatcha chidab jim turdi, lekin halok bo'lishini bilib yolvora boshladi. Qozining buyrug'i bilan uni daraxt ichidan chiqardilar. Qozi savol-javob qilib haqiqatni bildi, soddadilning to'g'riligi, hiylagarning makri ma'lum bo'ldi. Chol chekkan azoblariga va nomusiga chiday olmay shu yerning o'zidayoq jon berdi. Hiylagarni jazolab, adabini berdilar va otasining o'ligini yelkasiga qo'yib shaharga jo'natdilar. Soddadil esa to'g'riligi tufayli hamma tillalarni olib o'z uyiga ravona bo'ldi.

Hiylaning natijasi yomon, xiyonatning oqibati xatarli ekanligini bilgin deb masalni keltirdim... Ey Dimna, sen shaxsiyatparastlik, qalloblikda shu darajaga yetibsanki, til uni tasvirlashdan ojiz, aql uni tasavvur qilishga kuchsizdir. Sening makr-u hiylalaringni do'stlarga qanday «foyda» yetkazishini o'z ko'zing bilan ko'rib turibsan, lekin senga uning ziyoni tegmaydi, deb o'ylaysanmi?.. Sen ilon kabi ikki tillisan, lekin ilondan battarsan, sening har ikkala tilingdan zahar tomadi. Ariq va soy suvi dengizga quyilganga qadar

shirin bo'ladi, oilaning ishi yomon odam aralashguncha, qardoshlik va do'stlik muhabbati razil odamlar oraga tushguncha mustahkam bo'ladi. Men hamisha senga yaqin bo'lishdan qo'rqar edim. Donishmandlar debdurlarki, fisq-u fasod, razil va olchoq odamlar, gar-chi senga qarindosh bo'lsalar ham, ulardan qochmoq lozim. Razil va xoin odamlarning do'stligi ilonni tarbiyat qilishdek bir narsa. Ilon egasi unga qanchalik yaxshi parvarish etsa ham, payt kelganda bir kun o'z egasining yorug' kunini qorong'i kechaga aylantiradi, o'z vafosizligini namoyon qiladi. Fe'l-atvorlari uncha yaxshi bo'lmasa-da, aslida aqlli odamlar bilan do'st-lash, ularning aql va kamolidan, bilim va tajribasidan bahra ol. Ularning yomon xulqlarini o'rganma. Lekin ahmoq va johil odamlardan qochmoq zarur. Chunki ulardan yomonlikdan bo'lak narsa chiqmaydi. Ular bilan do'stlashgan pushaymon bo'ladi. Sen ham shular toifasidansan. Sendan hech bir yaxshilik chiqmaydi, chunki seni izzat-hurmat qilgan, seni martabangni ko'targan shohning boshiga ne kulfatlar solmading!

Sening ishing, «Sichqon yuz botmon temirni yegan bir shaharda o'n botmon keladigan bolani bir qiyg'ir olib qocha olmaydimi?» – degan savdogarning gapiga o'xshaydi.

Dimna so'radi: – Unga nima bo'lgan ekan?

Hikoyat. Kalila dedi: – Unchalik boy bo'lmagan savdogar bir kun safarga chiqmoqchi bo'ldi. Uning yuz botmon temiri bor edi. Shu temirni bir oshna-sining uyiga qo'yib ketdi. Savdogar safardan qaytib temirni so'raganida oshnasi dedi: – Men omonatingni uyning burchagiga qo'yib xotirjam yuraveribman, o'sha burchak yonida sichqonning uyasi bor ekan, la'natilar fursatni g'animat topib, butun temirni ke-mirib qo'yishibdi.

Savdogar dedi: – Gaping to'g'ridir. Men ham sich-qon juda temirga o'ch bo'ladi deb eshitgan edim.

Uy egasi suyunib, savdogar so‘zimga ishon-di va temiridan voz kechdi, deb mulozamat qila boshladi, so‘ng dedi: – Uzoq safardan kelibsan, mening uyimda qol. Mehmon qilaman.

Savdogar dedi: – Bugun zarur ishlarim bor, ertaga kelarman.

Savdogar ko‘chaga chiqib oshnasining o‘ynab yur-gan o‘g‘lini olib ketib, o‘z uyiga yashirib qo‘ydi. Ertasi kun savdogar oshnasining uyiga kelganda u yig‘lab o‘tirar edi. Savdogardan: – O‘g‘limni ko‘rmading-mi? – deb so‘radi. Savdogar dedi: – Kecha senikidan ketayotganimda bir qiyg‘ir bir go‘dakni changaliga olib uchib ketayotganini ko‘rib qoldim. O‘sha sening o‘g‘ling bo‘lmasin?

Oshnasi jahl bilan dedi: – Sen axir to‘g‘ri kelmay-digan yolg‘onni nega gapirasan?! Esingni yedingmi, axir kichkina qiyg‘ir bir bolani ko‘tarib olib keta olarmidi?

Savdogar istehzoli kulib dedi: – Unchayam ajab-lanma. Axir yuz botmon temirni sichqon yeb qo‘ya-digan bu shaharda o‘n botmon keladigan bolani qiyg‘ir ko‘tarib ucholmaydimi? – Oshnasi gapni qayerga bu-rayotganini fahmlab uy egasi dedi: – Sichqon temirni yemagan, bolamni keltirib, temiringni olib ket.

Bu masalni shuning uchun keltirdimki, bilib qo‘y: shohning boshiga shuncha kulfatlar solgan kimsa boshqalarga undan ham ko‘p zarar yetkazishi mumkin. Shunday bo‘lgandan keyin hech kimning senga ishon-chi qolmaydi. Do‘stga vafo qilmagan, xayrixohlikni bilmagan odam bilan do‘st bo‘lish hech qanday yaxshi natija bermaydi. Tushunmaganga, qadriga yetma-ganga yaxshilik qilishdan, quloq solmaganga nasihat qilishdan va og‘zi bo‘shga sir aytishdan katta xato bo‘lishi mumkin emas. Ming nasihat qilganim bilan sening tabiati o‘zgarmaydi. Sendek kasofat bilan do‘st bo‘lish falokat keltiradi. Sahar shabadasi ham

do'stlikka o'xshaydi: u agar gulzordan essa, xushbo'y bo'ladi, najosat bor yerdan essa, badbo'y bo'ladi. Bilib turibman, bu so'zlarim senga og'ir botyapti, chunki to'g'ri so'z achchiq bo'ladi, nodon va beaql odamlarga aslo yoqmaydi.

Kalilaning so'zi shu yerga yetganda Shatraba o'z qoniga belanib sher changalida jon bergan edi. Sher buni ko'rib, jahldan tushdi, so'ngra fikrga cho'mib, o'z-o'ziga dedi: – Bechora Shatraba, naqadar aqlli, farosatli va shijoatli eding. Bilmadim, to'g'ri ish qildimmi yo xato qildimmi? Sening haqingdagi gaplar rostmi yoki qasddan uydirilgan fitnami? Har holda bu men uchun qattiq musibat bo'ldi. Endigi afsus va pushaymondan foyda yo'q.

Dimna uzoqdan sherning tashvish tortayotganini ko'rib, pushaymon bo'layotganini darhol angladi va Kalilaning so'zini bo'lib sherning yoniga keldi: – Ey shohi jahon, sizni buncha o'ylatib qo'ygan narsa nima? Bu kundan ham muborak kun bo'ladimi? Axir shoh g'olib kelib, nusrat topdilar, dushman mag'lub bo'lib qonga belandi.

Sher dedi: – Shatrabani o'ylaganim sari uning do'stligi, samimiyligi, odobi, xulq-atvori, bilimi, ish-bilarmonligi, jasorat va shijoatliligi yodimga tushib qalbim g'am va alamga to'lmoqda. U davlatimning pushtipanohi va lashkarimning takyagohi edi, u raqiblarim ko'ziga botadigan tikan, do'stlarim yuziga yarashadigan bir xol edi...

Dimna dedi: – Bu tuznamak dushman uchun hasrat chekmang. Qo'lga kiritgan zafardan shodlanmoq lozim, uni sizga yuborilgan katta bir baxt deb bilmoq kerak... Xavfli odamlarning gunohini kechirmoq aqlli odamlarga yarashmas. Shohning dushmanlari uchun eng ishonchli zindon – qabr va eng ta'sirli qamchi – qilichdir.

Aqlli shohlar ko'pincha o'zlariga yoqmasa ham, mahoratli odamlarni yonlariga chaqirib olib, ularni

mansabdor qiladilar, aksincha, yoqimli odamlarni tadbirsizligi uchun o'zlaridan uzoqlashtiradilar, jazolaydilar. Achchiq bo'lsa ham odam foydali dorini ichadi. Ish qilishga, qilich tutishga yaraydigan qo'lning barmog'ini agar ilon chaqsa, butun badan salomatligi uchun uni qirqib tashlaydilar.

Bu so'zlarni eshitgach, sher biroz taskin topdi. Lekin oradan birmuncha vaqt o'tgach, ho'kizning ishi yuzasidan tekshirish o'tkazdilar. Dimnaning qabih ishlari, ho'kizga tuhmat qilgani oshkor bo'ldi. Ho'kiz qasosi uchun uni sher qatl qildi.

«Nima eksang shuni o'rasan». Hiyla va xiyonat daraxtining mevasi musibat va falokat bo'ladi..

Bir iflosning tuhmati bilan ikki do'stning bir-biridan ayrilgani haqidagi rivoyat shundan iboratdir.

DIMNA ISHINING TEKSHIRILISHI

Roja brahmanga dedi: – Men sening xoin va tuhmatchi dushman haqida aytib bergan dostoningni eshitdim. U qaysi yo'l bilan haqni nohaq qilgani, sherni yo'ldan chiqargani, do'stlikni dushmanlik bilan, ahillikni adovat bilan almashtirganini bildim. Endi, agar mayling bo'lsa, marhamat qilib, sher Dimnaning ishini qanday fosh etganini, Dimna o'zini oqlash uchun qanday bahonalar keltirganini so'zlab bersang.

Brahman dedi: – Nohaq qon hech vaqt yerda qolmaydi. Sher ho'kizni o'ldirgach, biroz hovuridan tushdi. Keyinchalik bu ishni shoshilinch qilib qo'yganligidan pushaymon bo'ldi.. Shatraba bergan va'dalari va uning bilan qurgan ajoyib suhbatlari yodiga tushib vijdon azobida qiynala boshladi. Shatraba uning yaqinlari orasida eng mo'tabari edi. U doimo hayvonlardan Shatraba haqida hikoya qilib berishini iltimos qiladigan bo'ldi. Bir kecha qoplon

bilan soʻzlashib oʻtirib tunni yarim qildi. Qoplon ijozat olib oʻz uyiga ketdi. Yoʻli Kalila va Dimna uylari yonidan oʻtar edi. Ularning uylari yonidan oʻtib ketayotganida Kalila bilan Dimnaning gaplashayotganlarini eshitib qoldi. Qoplon sekin-asta borib quloq soldi. Kalila der edi: – Dimna, sen zoʻr tahlikali ish qilding. Hiyla ishlatib sherning Shatrabaga berganahdini buzishga muvaffaq boʻlding, bu bilan sherga zoʻr xiyonat qilding. Bu jinoyating har vaqt ochilishi mumkin. Unda nima qilasan? Hech kim seni kechirmaydi, vahshiy hayvonlarning hech biri mudofaa qilmaydi, balki hammalari ittifoq boʻlib, seni qatl etishni talab etarlar. Men ham bundan keyin sen bilan qoʻshni boʻlishni istamayman, sen bilan doʻstlikdan kechaman, endi men bilan koʻrishmay qoʻyaqol. Sening qiliqlaringdan nafratlanaman. Visoling hijroningdan koʻra dahshatliroq. Olimlar debdurlarki: «Ahmoqdan qanchalik uzoq boʻlsang, boshing shunchalik salomat boʻladi...»

Dimna dedi: – Ey azizim, oʻtgan ishga salovat! Boʻlar ish boʻldi, hadeb menga taʼna qilaverishdan foyda yoʻq. Kel, eski gaplarni qoʻy, xursandchilik qilaylik, dushman yoʻq boʻldi. Maqsadga erishish uchun yoʻl ochildi, orzu gʻunchalarining gullash payti keldi. Men xiyonat va jinoyat yaxshi emasligini oʻzim ham bilaman. Lekin hasad va mol-u mansab ishtiyoqi, shuhratparastlik meni bu ishga majbur qildi.

Qoplon bu soʻzlarni eshitib, sherning onasi yoniga bordi va dedi: – Malika, bir sir bor, agar uni saqlashga soʻz bersangiz, sizga aytib beraman.

Sherning onasi soʻz berdi. Qoplon butun eshitganlarini, Kalila xijolat chekayotganini, Dimna oʻz jinoyatlariga iqrar ekanligini soʻzlab berdi.

Ertasi kuni ertalab sherning onasi oʻgʻlining huzuriga keldi. Sherning juda gʻamgin ekanini koʻrib soʻradi: – Ey oʻgʻlim, nega xayol surib oʻtiribsan?

Sher javob berdi: – Qilgan ishimdan juda xafaman. Shatrabaning menga qilgan xizmatini, ko'rsatgan sadoqatini eslaganim sari yuragim o'rtanib ketadi. U menga xayrixoh maslahatchi va samimiy bir do'st edi. Ming urinsam ham Shatrabani yodimdan chiqara olmayman, u ko'z o'ngimdan nari ketmaydi.

Sherning onasi dedi: – Shohning yuragi Shatrabaning gunohsiz o'ldirilganligidan darak berib turganga o'xshaydi. Aftidan, bu ish chuqur tekshirilmasdan hamda asosli dalillarga suyanmasdan amalga oshirilgan. Do'stlar orasini buzgan bir xoin o'zini do'st qilib ko'rgaza bilibdi. Shatraba haqida uydirma afsonalar to'qib, shohni yo'ldan ozdirishga muvaffaq bo'libdi. Endi shohning aql va idroki g'azab o'tini so'ndirganga o'xshaydi. Shak-shubhalar zulmati ichida aql nuridan ko'ra e'tiborli bir rahnamo bo'lmaydi. Sen aql nuri bilan haqiqatni ko'rganga o'xshaysan.

Dimna o'lgudek shuhratparast, uchiga chiqqan fitnachidir. Bu uning yurish-turishidan, gapi va harakatlaridan ham ochiq ko'rinib turadi. Men uning hamisha yolg'onchi ekanligini bilardim, lekin shoh mulozamatida bo'lganligi uchun, badnom bo'lmasin, deb indamasdim.

Ayniqsa, bu keyingi hodisa to'g'risida qiziq narsalarni gapiradilar.

Shoh dedi: – Men Shatrabani o'ldirganligim uchun o'zimni oqlashga boshqalar oldida o'zimni haqli ko'rgazishga urindim, lekin bunga vaj topa bilmadim. O'ylaganim sari Shatrabaning gunohsiz ekanligiga qanoat hosil qila boshladim. U bechora hasad qilib, menga hujum etishgacha yetib borish darajasida aqlsiz emas edi. Men ham norozilikka, adovatga va nafratga sabab bo'ladigan bironta ish qilganim yo'q unga. Bularning hammasini o'ylaganimdan keyin shunday bir qarorga keldim: bu ishni tekshirish zarur, albatta, garchi, uni tekshirishning Shatraba uchun foydasi bo'lmasa-da,

lekin haqiqat ayon bo'lsin, fitnachi jazosini tortsin va mening xalq oldida yuzim qora bo'lmasin... Rostni yolg'ondan ajratish, kim do'st, kim dushman ekanligini bilib olish juda foydalidir. Agar bu haqda biron narsa bilsang, yo eshitgan bo'lsang, aytib ber.

Sherning onasi dedi: – Eshitganman, lekin ayta olmayman. Chunki senga yaqin kimsalardan biri sirni oshkor etmaslik uchun menga ont ichirgan. Ontni buzish va sirni ma'lum qilish nomardlikdir. Olimlar ham aytibdurlarki: «Sirni birovga aytib bo'lmaydi, aytilsa, u sir bo'lmaydi».

Sher dedi: – Odamlarning bu bobda so'zlari har xildir... Agar sir saqlash foydali bo'lsa, uning yo'li boshqa. Ammo bu sirni saqlamoq odamlar uchun zararli bo'lsa, uni fosh etmoq kerak. Xiyonatchining sirini saqlamoq unga sherik bo'lmoqdir. Balki o'sha sirni senga yetkazgan odam mas'uliyatdan qochib, gunohini bo'ynidan soqit qilmoqchi, seni bu ishga aralashtirmoqchi bo'lgandir. Mening bu aytganlarimni nazarda tutib, agar lozim topsang, meni bu sirdan voqif qil.

Sherning onasi dedi: – Aytganlaring to'g'ri va aqlga muvofiqdir. Lekin sirni aytsam, ikki yomon narsaga yo'l qo'ygan bo'laman. Birinchidan, ishonib sirni aytgan zot menga dushman bo'lib qoladi, ikkinchidan, bundan keyin hech kim menga ishonmay qo'yadi.

Sher dedi: – So'zlaringning samimiy va mantiqiyligini rad etib bo'lmaydi. Chunki omonatga xiyonat qilish gunohdir... O'sha kimsaning nomini aytmasang ham bo'ladi, hech bo'lmasa umumiy tarzda gapirib ber.

Sherning onasi dedi: – Afv etishning fazilati, saxovatning xislati haqida olimlar nimalar degani hamma-ga ma'lum. Olimlar insonga ziyon yetkazmaydigan va fitna-fasod qo'zg'atmaydigan ishlar yuzasidan qilingan afvni ma'qullaganlar. Xalqqa ziyon, shohga zarar yet-

kazadigan jinoyatchi va fitnachilarni, dushmanlarning bosh ko'tarishlariga yordam beradigan xoinlarni afv etish to'g'ri emas. Bunday hollarda intiqom va qasos joizdir... Seni bu baloga duchor qilgan Dimna yolg'onchi, fitnachi va xoindir.

Sher dedi: – Ona, meni yolg'iz qo'y, bu haqda o'ylab olay.

Sherning onasi uyiga ketdi. Sher o'yga cho'mdi. Biroz vaqt o'tgach, askarboshilarni, sarkardalarni va onasini chaqirtirdi. Dimnani keltirishlarini buyurdi. Dimna ichkari kirganda sher qovog'ini solib, yuzini teskari qilib o'tirib oldi. Dimna darhol baloning eshigi ochilganini, chora yo'li bekilganini tushundi. So'ngra o'z do'stlarining biridan shivirlab so'radi: – Nima bo'ldi? Shoh nega g'amgin ko'rinadi? Sizlarni bu yerga to'plashining boisi nimadir?

Sherning onasi dedi: – Sening qilgan ishlaring sherni o'yga solib qo'ydi. Xiyonating ochildi. Sherning sadoqatli maslahatchisi ustidan qilgan tuhmat va bo'htonlarning oshkor bo'ldi.

Dimna dedi: – Dunyo hodisalari haqida ota-bobolarimiz aytmagan va bizga ma'lum bo'lmagan hikmatli so'zlar yo'qdir. Aytibdurlarki, ishi yurishmagan odam qanchalik aqlli bo'lmasin, qanchalik chuqur fikr qilib o'zini falokatdan qutqarmoqqa harakat etmasin, bari-bir, balo girdobiga tushadi. Shohlarga xizmat qilib, salomat qolishni orzu qilmoq, niyati buzuq fitnachi odamlar nasihatini saodat kaliti deb hisoblamoq – suv yuziga xat yozish bilan barobardir. Shoh huzurida to'g'ri so'zlagan odamning qo'rquvi ham ko'p bo'ladi, chunki shohning do'stlari ham, dushmanlari ham bunday odamning raqibiga aylanadilar. Shuning uchun haqiqatni bilgan odamlar vafosiz dunyodan yuz o'girib, uning aysh-u ishratidan, kayf-u safosidan qo'l tortadilar, tanholikni odamlar bilan birga bo'lishdan, Xoliqqa ibodat qilishni maxluqqa xizmat qilishdan

yuqori qo'yadilar, chunki ibodatda adolatsizlikka yo'l qo'yilmaydi... Insonlarning qiladigan ishlari esa aksinchadir: ular hamma narsani bir-biriga aralashtirib, qorishtirib yuboradilar. Ba'zan noloyiq xizmatchilarni samimiy deb ko'klarga ko'taradilar, ba'zan esa sodiq va xayrixoh odamlarni jazolaydilar. Insonlar yanglishadilar, ular savob bilan gunohni farq qilmaydilar. Tadbirlari haqiqatga yaqin bo'lgan, ehtiyot uchun nohaq qon to'kmaydigan shoh yaxshi va saodatlidir. O'z xizmatida bo'lgan odamlar bilan to'g'riligi va samimiyligiga qarab muomala qilish shohlarning eng yaxshi xosiyatlaridandir. Shohning o'zi yaxshi biladi va bu yerda o'tirganlar ham tasdiqlashi mumkinki, men bilan ho'kizning orasida bunday baxtsizlikka sabab bo'ladigan kelishmovchilik va adovat yo'q edi. Shatraba men hasad qiladigan vazifada emasdi, ayni zamonda, u mening nafratimga sabab bo'ladigan biron ish ham qilmadi. Men eshitganlarimni shohga yetkazib uni ogohlantirdim, bu bilan shohning tuzini oqlab, o'z burchimni ado etdim. Shoh mening ko'nglim to'g'riligini, niyatim yaxshi ekanligini sinab ko'rib, o'z aqli va irodasi bilan bu ishni qildi. Endi bir qancha fitnachi va xoinlar, shohning dushmanlari mening bu samimiyligimdan tashvish va sarosimaga tushib, jonimga qasd qilmoqdalar... Har holda, men tirik qolsam, shohning rohati buziladi deb gumon qilmayman va shoh xizmatlarim evaziga meni o'ldirtiradi, deb o'ylamayman.

Dimnaning so'zlarini tinglab sher dedi: – Ishini tekshirib, haqiqatni barqaror qilish uchun Dimnani qoziga topshirmoq kerak. Chunki, masalani tamomila oydinlashtirmasdan, gunohni isbotlamasdan, ehtimolni haqiqat deb hisoblab hukm chiqarish adolat va insofdan emas.

Dimna dedi: – Qaysi bir adolatli va vijdonli qozi aql va farosatda, adolatda podshohdan ham yuqori

bo'la oladi? Shubhalarni bartaraf etmoq va haqiqatni yuzaga chiqarmoq uchun jiddiy tekshirish o'tkazish eng to'g'ri yo'ldir. Aminmanki, agar tekshirish to'g'ri o'tkazilsa, sodiqligim aniqlanadi, shoh g'azabidan qutulaman... Xohishim shuki, mening ishimni jiddiy tekshirishni amr etsangiz. Chunki astoydil harakat qilinmasa, toshdan o't chiqarib bo'lmaydi. Agar menda biron gunoh bor bo'lsa, ishimni bu darajada jiddiy tekshirishni talab qilmasdim. Ishonchim komilki, natijada, naqadar sodiq ekanligim ayon bo'ladi. Sassiqlik yoki xushbo'y narsaning hidi har tarafga tez tarqaladi. Mening kichkina bir gunohim bo'lsaydi, fursat borida qochib ketardim, shoh xizmatida qolib bu baloni kutib o'tirmasdim. Ishim adolat bilan tekshiriladi, bunda g'arazga yo'l qo'yilmaydi, deb umid qilaman. Tekshirishning ketishi haqida shohga har kuni ma'lumot berib turilishini iltimos qilaman. Shoh g'alabalar ko'zgusi, zafarlar oynasi, dunyoning bezagi bo'lgan o'z aqli tarozisida ularni o'lchab ko'rsin. Shunda ho'kizning o'ldirilishida hech bir gunohim yo'qligi oydinlashadi...

Axir men nima uchun shunday bir xiyonat qilishim kerak edi? Men yuksak mavqe va mansab egasi emas-manki, undan ham yuqori mavqe va darajani havas qilsam. Men shoh xizmatida bo'lib, uning adolati va saxovati soyasida hamisha bir parcha nonga qornim to'q edi, nega endi unga qarshi bosh ko'tarayin? Garchi, men shohning quli bo'lsam ham, meni u o'z adolatidan bebahra qiladi, deb o'ylamayman.

O'sha yerdagilardan biri dedi: – Dimna bu so'zlarni xoqonning ulug'ligini ko'rsatish uchun emas, balki baloni o'zidan daf qilish uchun gapiryapti.

Dimna dedi: – Mening qalbimni mendan yaxshi kim biladi? O'z foydasini har kim o'zi biladi. Zarur bo'lgan paytda har kim o'z haqqini himoya etmasa, biron uni himoya qilarmidi? Sening bu so'zlaring

aqling kamligidan va nodonligingdan dalolat berib turibdi. Shoh sening gaping quruq tuhmat ekanligini tushunmayapti, deb o'ylama. Shoh biroz diqqat qilsa, bu so'zlarni nima maqsadda gapirayotganingni tushunib oladi, xayrixohlikni badxohlikdan, yaxshilikni yomonlikdan ajratib oladi. Shohning aql va zakosi bir umrlik ishni bir kechada bajarishga qodir, bir boqish va nazar tashlash bilanoq katta bir qo'shinni o'ziga tobe eta oladi.

Sherning onasi dedi: – Har doim makr va hiyla ishlatib kelgan, jinoyat va xiyonatni o'z hunari deb bilgan xoinning endi pand-nasihat qilayotganiga g'oyat taajjub qilaman. Ey munofiq! Sen hamon makr va hiyla bilan o'zingni qutqarmoqchisan.

Dimna dedi: – Yaxshini yomondan, foydani zarardan ajrata oladigan odam ko'rib turibdiki, men va'daga vafo qilib o'z burchimni sadoqat bilan ad etdim. Shohning o'zi yaxshi biladiki, hech bir xoin uning oldida biron so'z aytishga jur'at qila olmaydi. Endi shoh menga adolatsizlik qilsa, zarari o'ziga ham tegadi.

Kimki ishni shoshib qilsa, zararli narsa bilan foydali narsaning farqiga bormasa, u o'z do'stini xizmatkoridan ajrata olmay qolgan xotin vaziyatiga tushadi.

Sher so'radi: – Xotinga nima bo'пти?

Hikoyat. Dimna dedi: – Aytibdurlarki, Kashmir viloyatida Jamiz otli bir savdogarning oy yuzli, sunbul sochli bir xotini bor edi. Bu xotin shu qadar go'zal ediki, hali falak ko'zi bunday jamolni ko'rmagan, hatto inson xayoli ham bunaqa go'zalni tasavvur etmagan edi. Ularga mohir bir rassom qo'shni edi. U bilan savdogarning xotini oshiq va ma'shuq edilar.

Bir kuni xotin unga dedi: – Sen hamisha goh ovoz berib, goh tosh otib kelganingni bildirib, odamlarda shubha uyg'otasan. Endi kelganingni bildirish uchun boshqa bir yo'l top.

Rassom dedi: – Men ikki rangli chodir tiktiraman. Bir tarafining oqligi oy yog‘dusidek, ikkinchi tarafining qoraligi oydinsiz qorong‘i kechadek. Sen uni ko‘rishing bilan darhol chiqib yonimga kelasan.

Savdogarning xizmatkori bu so‘zlarni devor orqasi-da eshitib turgan edi. Bir necha kundan keyin chodir bitdi. Rassom bir ish bilan ko‘chaga chiqib ketganda xizmatkor chodirni rassom kanizidan so‘rab olib yopindi-da, xotinning yoniga ketdi. Rassomning kanizi uning mahbubi edi. Savdogarning xotini bilmasdan shoshilib chiqdi, xizmatkor murodini hosil qilib chiqib ketdi va chodirni o‘z joyiga qo‘ydi. Sal vaqt o‘tmay rassom uyiga keldi. Ma‘shuqasini sog‘inib, chodirni yopinganicha savdogarning uyiga keldi. Xotin yana yugurib chiqdi va dedi: – Xayrli bo‘lsin ey azizim, ketganingga bir soat bo‘lmay, yana keldingmi?

Rassom masalani darrov tushundi. Uyiga qaytib kelib, kanizining adabini berdi, chodirga o‘t qo‘ydi.

Men bu masalni shuning uchun keltirdimki, xoqon shoshib mening masalamda noto‘g‘ri hukm chiqarmasinlar. Men bu so‘zlarni azob berishlaridan tashvishlanayotganim yoki o‘limdan qo‘rqqanim uchun aytayotganim yo‘q. Chunki, o‘limdan qutulib bo‘lmaydi. Ertami-kechmi, baribir u boshingga keladi.

Agar mening bir emas, ming jonim bo‘lsa ham ularni shoh uchun qurbon qilishga tayyorman, hammasidan kechib ikki dunyoning rohatiga ega bo‘lgan bo‘laman. Lekin shoh ishning oqibatini o‘ylab, ehtiyot bilan harakat qilishi kerak. Chunki u raiyatsiz yashay olmaydi. Tuhmat gapga ishonib, layoqatli mulozimlarni halok etishning zarari ko‘pdir, do‘stlaringni o‘ldirsang, yakkalanib qolasan. Layoqatli mansabdorlar va ishbi-larmon qullar hamisha topilavermaydi. Sadoqatli, ish-bilarmon odamlarni yetishtirish unchalik oson emas... Bir toshning oftob tobi bilan la‘lga aylanishi uchun ozmuncha yillar kerakmi?!

Sherning onasi qarasa, Dimnaning soʻzlari sekin-sekin oʻtirganlarga taʼsir qilyapti. U shoh Dimnaning usti yaltiroq, ichi qaltiroq dalillar va bahonalariga inonib, uni jazolashdan voz kechib oʻtirmasin, deb qoʻrqdi. Chunki, Dimna soʻzlashda mohir, tilyogʻlamalikda usta edi. Shuning uchun ham sherga qarab dedi: – Xomush oʻtirishingdan dushmanni gaplariga ishonayotganga oʻxshaysan? «Sukut – alomati rizo», deyдилar.

Sherning onasi shunday deb gʻazab bilan oʻrnidan turib chiqib ketdi. Sher qozilar ishni tekshirib hukm chiqargunlaricha Dimnani zindonga solishni buyurdi.

Shundan keyin sherning onasi oʻgʻlini xilvatga chaqirib dedi: – Men Dimnaning nihoyatda hiylakor ekanligini ilgari juda koʻp eshitgan edim. Lekin uncha ishonmas edim. Endilikda esa uning yolgʻonni toʻqishga, bahona topishga chechanligini koʻrib shubhalarim tarqaldi. Agar xoqon gapirishga ozgina fursat bersa, u oʻzini girdobdan qutqarib olardi. Bu qallobni tezlik bilan yoʻq qilish kerak, unga muhlat berib boʻlmaydi.

Sher dedi: – Shohlar saroyiga yaqin odamlarning ishi hamisha fisq-u fasoddir. Ular bir-birlarini koʻrolmayдилar, bir-birlariga hasad qiladilar. Hasad shunday oʻtdirki, agar tutasa, hoʻl-u quruq barobar yonadi. Hasadning oqibati shundayki, bir-birini koʻrarga koʻzi boʻlmagan uch kishi qissasidagidek, hasadchi oʻziga ham yaxshilikni ravo koʻrmay qoʻyadi.

Sherning onasi soʻradi: – Uch hasadchi nima qilishibdi?

Sher dedi: – Aytadilarki, uch kishi bir-biriga hamroh boʻlib safarga chiqqan edi. Yoshi ulugʻi qolgan ikkisiga dedi: – Siz nima sababli oʻz vatanlaringiz rohatidan kechib, safar qiyinchiliklarini ixtiyor etdingiz?

Biri dedi: – Men bir joyda yashar edim. Ishi yurishgan odamlarga hasad qilib, ularni hech koʻra olmas edim. Oʻylab-oʻylab bir kun, oz vaqtga boʻlsa ham

vatandan chiqib ketsam, ko'ra olmaydigan narsalarni ko'rmay qo'ya qolsam, degan qarorga keldim.

Boshqasi dedi: – Men ham shu sababdan musofirlikni ixtiyor etdim.

Yoshi ulug' sayyoh ham shu sababdan dashtga chiqib ketganini aytib berdi.

Uchala hasadchi topishganlaridan xursand bo'lib yo'lga ravona bo'ldilar. Bir kuni biyobonda yo'ldan bir hamyon oltin topib oldilar. Hamjihatlik bilan oltinni bo'lib olishga qaror qildilar. Lekin har birining hasad olovi yonib, boshqasining oladigan ulushiga ko'z olaytira boshladi. Shunday qilib, bir kecha-yu bir kunduz jazirama biyobonda och, tashna va uyqusiz holda janjal qildilar. Ertasi kun shu yerning podshohi ovga chiqqan edi, mahramlari bilan o'sha yerdan o'tib qoldi. Podshoh uch hasadchini ko'rib ahvol so'radi. Ular bor gapni aytib berdilar: – Biz uchovimiz ham hasad o'tida kuyib-yonamiz, shu sababdan vatandan judo bo'lib edik. Mana endi topib olgan oltinlarni taqsimlashda o'rtamizda nizo chiqdi. Bu oltinni taqsimlab berishga qodir bir odamga muhtoj bo'lib turganimizda, mana shohning o'zlari g'oyibdan kelib qoldilar.

Podshoh dedi: – Har biringiz o'zlaringizning qay darajada hasadchi ekanligingizni so'zlab bering, hasadingiz darajasiga qarab oltinni taqsimlab beraman.

Biri dedi: – Mening hasadim shu darajada kuchliki, hech vaqt ehson va shafqat qilishni va biron kishining xushvaqt bo'lishini xohlamayman.

Ikkinchisi dedi: – Senda hasadning o'zi yo'q ekan. Men esa birov-birovga o'z molidan ehson qilsa, jonim chiqib ketadi.

Uchinchisi dedi: – Siz ikkovingiz ham hasaddan bebahra va benasib ekansiz. Men birovga yaxshilik qilsam, o'zgalarga ham yaxshilik qilar ekan, deb kuyib ketaman.

Podshoh bularning ichi qoraligiga hayron qolib dedi:

– So‘zlaringizga qaraganda, bu oltin sizlarga harom. Sizlarning har biringizga loyiq azob-uqubat lozimdir. Birovga bir narsa ehson qilishni xohlama-ganning jazosi shuki, uni badnom qilib, dunyo ne‘matlaridan mahrum etish kerak. Birovga birov ehson qilganini ko‘ra olmagan odamni o‘ldirib, undan qutulgan yaxshi. O‘zgaga ham, o‘ziga ham hasad qiluvchi odamni dunyodagi barcha azob turlari bilan qiynab o‘ldirish kerak.

Shoh buyrug‘iga binoan, birinchi hasadchining boshini yerga qilib osdilar, ikkinchisining boshini kesdilar, uchinchisining esa badaniga zahar surtib o‘ftobga qo‘ydilar. Shunday qilib, hasad uch kishini jazoga giriftor qildi. Hasad davosiz darddir. Hasadchi hamisha birovning shodligidan g‘amnok, rohatidan alamnok bo‘ladi.

Hasad shunday yomon xususiyatki, uning kasridan odam o‘ziga ham yaxshilikni ravo ko‘ra olmay qoladi. Shohlar saroyiga yaqin odamlarning ishi ig‘vo, hasad, adovat, chaqimchilik va bir-birini yomonlashdan iboratdir. Kecha-kunduz ular bir-birlarining payiga tushib, bir-birlarini g‘iybat qiladilar. Kim iste’dodli bo‘lsa, uning haqida shuncha ko‘p mish-mishlar to‘qiydilar... Balki Dimnaning mavqei va menga yaqinligi saroydagilarga yoqmas. Bilmadim, hammalarining Dimna haqida til biriktirganday bir xil so‘z aytishlari menga xayrixohliklaridanmi yoki Dimnaga bo‘lgan adovat va nafratdanmi? Men haqiqatni yuzaga chiqarmaguncha uni o‘ldirishni o‘zimga ravo ko‘ra olmayman, chunki hissiyot va nafsoniyatga berilish aql va kamolot oynasiga dog‘ tushiradi va to‘g‘ri qaror chiqarishga mone bo‘ladi. Agar hunar egalarini va ishbilarmon odamlarni yolg‘iz shubha va gumonga asoslanib xoin hisoblab o‘ldirsam, balki yuragim taskin

topar, lekin menga ham, mamlakatga ham buning zarari katta.

Dimnani zindonga tashlab, oyoqlariga og'ir kishan soldilar. Kalilaning eski do'stiga rahmi kelib, kech kirishi bilan Dimna yoniga keldi. Dimnaning ahvolini ko'rib, ko'zlaridan qonli yoshlar oqizdi va dedi:

– Ey birodar! Seni bunday musibat va azobda ko'rib qanday chiday olaman. Sensiz yashashning men uchun ma'nosi yo'qdir, endi men kim bilan birga ul-fatchilik qilib, kim bilan o'ynab-kulaman? Shodligim va g'amlarimni kim bilan baham ko'raman?

Endi ish borib shu darajaga yetganda, men senga nima desam ham arziydi, chunki men bularning hammasini oldindan ko'rgan, shuning uchun senga nasihat qilib, ko'zingni ochishga harakat qilgan edim. Lekin sen so'zlarimga quloq bermasding. Agar ilgarilari senga nasihat qilmagan, ogohlantirmagan bo'lsam, bugun sening xiyonatingga sherik bo'lib o'tirar edim. Lekin sening xarisliging, takabburliging aqlingdan, bilimingdan ustunlik qildi. Men senga olimlar tomonidan aytilgan, «xoin o'z vaqtidan oldin o'ladi», degan masalni eslatib o'tgan edim. Bu bilan olimlar insonning o'ldirishini emas, sening tortayotgan azob-uqubatlaringni, hozirgi ahvolingni nazarda tutganlar, bu – o'limdan ham og'irdir. Har holda, bu ahvolda yashashdan ko'ra o'lim afzal. «Tilingni saqlasang, boshing omon qoladi», deb juda to'g'ri aytganlar.

Til bo'lsaydi o'z qalbining sirdoshi,
Kesilmasdi til egasining boshi.

Dimna dedi: – Ey birodar, sen hamisha haq so'zni aytar va to'g'ri maslahatlar berar eding. Lekin hasad, mansab orzusi aqlimni oldi, nasihatlariningni ko'z oldimda beqadr qildi. Bu ishning zarari bag'oyat va xatari benihoya ekaniga aqlim yetar edi,

lekin nafsini tiya olmay sog'lig'iga zararli taomni yegan kasal kabi o'zimni yenga olmadim. Bilaman, bu balo urug'ini o'zim sepdim. Kim nima eksa, shuni o'radi. Inson o'zi ekan daraxtning zaharli ekanini mevasini o'ziga yedirganlaridan keyin biladi. Ko'rib turibmanki, menga ham qilgan ishlarim hosilini yig'ish va aytgan so'zlarim jazosini tortish vaqti keldi. Lekin do'stim bo'lganing uchun senga ham ozor berishlari mumkinligi meni tashvishga solyapti. Agar eskitdan do'st-sirdosh ekanimizni nazarda tutib, seni guvohlikka chaqirsalar va sen, Xudo ko'rsatmasin, rostgo'yliging tufayli barcha bo'lgan gaplarni aytib bersang, u vaqt men ikki hissa og'ir azob chekaman. Unda sen uchun ham, men uchun ham najot yo'li berkilgan bo'ladi, chunki sen mening ishlarimni bilib yurarding. Sen boshqalar to'g'risida shahodat bersang ham hech kimda shak-shubha uyg'onmaydi, shunday samimiy do'st bo'la turib men haqimda aytgan so'zlaring inobatli bo'ladi. Endi mening qay ahvolda ekanligimni o'zing ko'rib turibsan. Muruvvat va marhamat payti, gunohlarni kechirish vaqti yetdi.

Kalila dedi: — Nima demoqchi bo'lganligingni angladim. Olimlar debdilarki, har kim ham azobga bardosh berolmaydi, kulfatga tushgan odam jonini azobdan qutqarish uchun yolg'onmi, rostmi, haqmi, nohaqmi, og'ziga kelganini qaytarmaydi. Men senga hozirgi vaziyatda najot yo'lini ko'rsata olmayman. Eng yaxshisi shuki, gunohingni bo'yningga ol va bo'lgan ishni e'tirof qilib uzr so'ra. Shunday qilsang hech bo'lmaganda narigi dunyo azobidan qutulib qolasan. Chunki, baribir, seni qilgan ishing uchun o'ldiradilar.

Dimna dedi: — Men bu haqda o'ylab ko'ray, biror qarorga kelsam, senga aytarman.

Kalila bu suhbatdan yuragi siqilib, parishon holda uyiga qaytdi. Ketma-ket ro'y berishi mumkin bo'lgan

musibat va balolarni ko'z o'ngiga keltirdi, g'amdan ko'rpa-to'shak qilib yotib oldi, biroq o'rnida ilon chiqqandek to'lg'ana boshladi. Nihoyat, kechga borib qorni shishib ketdi, tong otmay, nafasi bo'g'ilib jon taslim qildi.

Kalila bilan Dimna zindonda gaplashayotgan paytda bir vahshiy hayvon ular yaqinida biqinib yotib, butun gaplarni eshitib olgan edi... Ertasiga u sherning onasi yoniga kelib hammasini aytib berdi. Sherning onasi dedi: – Xoin odamlarni kechirish, sodiq odamlarni o'ldirish demakdir. Fitnachi va riyokor odamlarni salomat qoldirish, ularning ishiga sherik bo'lish, demakdir.

Sher qoziga Dimnaning ishini tezlatishni, uni biladiganlarni so'roq qilib, eshitganlarini har kun shohga xabar qilib turishni buyurdi.

Ertasiga hamma qozilar to'plandilar, jar solib jamoatni ham yig'dilar. Qozining vakili jamoatga yuzlanib baland ovoz bilan dedi: – Shoh Dimnaning ishi tezlikda tekshirilib haqiqatni aniqlashni, shubhalarni bartaraf qilib, Dimna ustidan hukm chiqarishni amr qildi. Lekin, shoh bu hukm juda odil bo'lishi kerakligini, buning uchun Dimnani taniganlar uning yaxshi-yomon ishlarini chiqib gapirishlari lozimligini uqtirib o'tdi. Toinki, xun nohaq ketmasin!

Qozi vakili so'zini tugatdi. Hamma sukutga ketdi. Hech kim chiqib gapirishga botinmas edi. Chunki o'tirganlar uchun bu masala ancha qorong'i edi. Ular tasmollab bir narsa deyishni va shu tufayli behuda qon to'kilishini xohlamasdilar.

Bu holni ko'rib Dimnaga jon kirdi va jamoatga qarab dedi: – Agar gunohkor bo'lsaydim, sizning indamasligingizga sevinar edim. Lekin, men begunohman. Gunohkor bo'lmagan odam haqida hech kim yomon so'z aytishi mumkin emas. Har biringiz mening to'g'rimda nima bilsangiz gapiring. Lekin

esingizda tutingki, har bir soʻzning bu dunyoda ham, u dunyoda ham oʻziga yarasha mukofoti bor. Ogʻzingizdan chiqqan har bir soʻz bir odamga hayot bagʻishlashga va yoki bir insonni yoʻq qilib yuborishga qodir. Haqiqatni bilmasdan, yolgʻiz gumon va taxminga asoslanib guvohlik beradigan va bu bilan meni halok qiladigan odam tabobat ilmini bilmay tabiblik daʼvo qilgan kishi kuniga tushadi.

Qozilar soʻradilar: – U qanday boʻlgan edi?

Hikoyat. Dimna dedi: – Rivoyat qilibdurlarki, bir shaharda tajribali, bemorga toʻgʻri va foydali maslahat beradigan, aqlli, xizrnafas bir tabib yashar edi. Bu hakim xasta boʻlib, insonning eng qimmatli neʼmati boʻlgan koʻzidan ajralib, koʻr boʻlib qoldi. Shundan foydalanib, bir hayosiz nodon odam oʻzini tabib qilib koʻrsatib, nom chiqara boshladi.

Ushbu shahar podshohining bir qizi bor edi. Shoh uni oʻz akasining oʻgʻliga uzatgan edi. U homilador boʻlib tugʻish vaqti yaqinlashganda ogʻir kasal boʻlib qoldi. Shoh tajriba va muolajada shuhrat topgan koʻr tabibni chaqirtirib keldi. U ayolning kasalini soʻrab-suriishtirgach, dardini darhol topdi, unga «zamahron» dorisidan bir misqolini toza mushk va dolchingga qoʻshib ichirishni buyurdi. Unga dorini tayyorlashni taklif qilganlarida, u aytdi: – «Mening koʻzlarim koʻrmaydi, oʻzlaringiz tayyorlarsizlar». Shu orada nodon «tabib» kelib qolib, gapga aralashdi: – «Bu mening ishim, men tayyorlay olaman», dedi.

Shoh uni oʻz yoniga chaqirib, turli giyohlar saqlanadigan xonaga kirib dorini tayyorlashni buyurdi. U ilmsiz va nodon odam darrov oʻsha xonaga kirib, hech narsa bilmagani holda ishga kirishdi: zahar solingan bir idishni oldi, unga dorilarni aralashtirdi va olib chiqib ayolga berdi. Shohning qizi uni ichishi bilanoq jon berdi. Podshoh gʻazablanib oʻsha doridan qolganini nodon hakimga ichirdi, uning butun aʼzoyi

badani ko'm-ko'k bo'lib, shu joyning o'zida qotib qoldi.

Bu masalni shuning uchun keltirdimki, masaladan xabardor bo'lmay so'z aytganning, bilmagan ishga kirishganning ahvoli shunday bo'ladi.

O'tirganlardan biri dedi: – Jinoyatini avom xalqdan so'rab-surishtirib o'tirishga ehtiyoj bo'lmagan, razilligi va riyokorligi a'yon-u ashrafga oydek ravshan bo'lgan badbaxt Dimna o'limga sazovordir. Dimnaning lo'ttibozligi, qalbining qoraligi, uning yuzidagi alomatlaridan ham ko'rinib turibdi.

Qozi dedi: – Qaysi alomatlardan, ularni aytib ber, xalqqa ham ma'lum bo'lsin.

U shaxs dedi: – Olimlar debdurlarki, kimning qoshlari oralig'i uzoq bo'lsa, o'ng ko'zi chap ko'zidan kichikroq bo'lsa va tez-tez yumib ochsa, burni chap tomonga biroz qiyshaygan bo'lsa va uchida uchta tuk bo'lsa, o'zi hamisha yerga qarasa, unday odamga fisq-fasod hamroh, hiyla va makr yo'ldoshdir. Bu alomatlarning hammasi Dimnada bordir.

Dimna dedi: – Ollohning hukmi haqdir, unda sahv-xato bo'lishi mumkin emas. Agar sen sanab chiqqan alomatlar haqiqatning mezonini, adolatning o'lchovi bo'lsa va yolg'iz shularga asoslanib to'g'rini yolg'ondan, haqni nohaqdan ajratish mumkin bo'lsa, u vaqtda hech bir kimsani hech qanday mas'uliyatga tortib bo'lmaydi. Na yaxshiligi uchun unga mukofot berib bo'ladi va na yomonligi uchun jazo. Chunki Xudo tomonidan yaratilgan bu xususiyatlarni hech kim yo'q qilish qudratiga ega emasdir... Agar menga tuhmat yuzasidan to'nkalgan bu ishni qilgan bo'lsam (Xudo saqlasin), demak, meni bunga shu alomatlar majbur etibdi. Bu alomatlarni Xudo yaratganligi tufayli men ularni yo'q qilishga qodir emasman, binobarin, jazoga ham sazovor emasman... Gar shunday ekan, qanday qilib sizlar meni bu alomatlarga

asoslanib baloga duchor qila olasizlar? (Sizlar bu bilan Xudoni gunohkor hisoblagan bo'lasizlar-ku!) Sen bu bema'ni so'zlaring bilan o'z nodonligingni va omiligingni hammaga ayon qilding. Sen o'zing bilmagan ishingga aralashib yuribsan, og'zingdan chiqqan gapning ma'nosiga tushunmaysan.

Dimnaning bu so'zlaridan keyin hamma og'ziga tolqon solgandek jim bo'lib qoldi, hech kim biron narsa deyishga jur'at eta olmadi.

Qozining buyrug'i bilan Dimnani zindonga olib ketdilar.

Dimna zindonga kelgan edi hamki, Kalilaning Ruzbeh otli do'sti Kalilaning o'lganini unga xabar qildi. Dimna buni eshitgach, yuragi g'am-g'ussaga to'ldi, oh chekib, ko'zlaridan seldek yosh to'kdi va marsiya o'rnida shu she'rni o'qidi:

Hiyla-nayrang ojizdir o'limning qarshisida,
Hech qutqargan bo'lganmi yoqasini ajaldan?!
Agarda o'lmak uchun tug'ilgan bo'lsa inson,
Yana yaxshi bo'lardi, tug'ilmasa azaldan.

Dimnaning bu so'zlarini eshitib, o'sha yerda hozir bo'lganlar qonli ko'z yoshlarini oqizib, unga tasalli bera boshladilar.

Dimna dedi: – Alvido, Kalila! Boshimga og'ir kunlar kelganda, baxtsiz hodisalar ro'y berganda u mening hamdardim, maslahatdoshim, panohim edi. U do'stlarning sirlarini saqllovchi xazina edi. Falak ham bu sirlarni aytishga uni majbur etolmasdi. Endi men uchun tiriklikning nima lazzati bor? Ruzbeh, agar boshimga tushgan bu musibatli kunda sen bu yerga kelib do'stlik qo'lini menga uzatmaganingda edi, dod-faryod qilib o'zimni o'ldirar edim... Endi sen Kalila o'rniga menga birodarsan. Sendan boshqa hech kimim yo'q. Qo'lingni ber, do'st bo'laylik.

Ruzbeh juda xursand bo'lib dedi: – Sening bu iltifotingdan ko'p minnatdorman. Do'stlik qadrini bilganlar sen bilan hamsuhbat va sirdosh bo'lishni o'zlariga sharaf deb hisoblaydilar. Koshki, men biron ishingga yarab, senga yordam ko'rsata olsam.

Ular bir-birlarining qo'llarini siqib, do'st bo'lishga ont ichdilar. So'ngra Dimna dedi: – Falon joyda xazina yashirib qo'yganmiz. Kalila bilan ikkimizniki edi, olib kel, sen ham quruq qolmayсан.

Ruzbeh xazinani olib keldi. Dimna o'z hissasini oldi, Kalilaning hissasini Ruzbehga berdi va hamisha shohning yonida bo'lib, uning haqida nimaiki desalar, kelib aytib berishini iltimos qildi.

Ruzbeh uning taklifini mamnunlik bilan qabul etdi.

Ertasi kun bosh qozi yig'ilishda bo'lgan voqealarni shohga aytib berdi. Sher unga javob berib yuborgach, onasini o'z yoniga chaqirtirdi. Onasi bo'lgan voqealarni eshitgandan keyin, juda bezovta bo'lib qoldi:

– Senga qattiq gapirib, xafa qilib qo'yamanmi, deb qo'rqaman. Lekin, o'ylaganlarimni aytmасam, shohga xiyonat qilgan, uni o'z maslahatim va nasihatimdan bebahra etgan bo'laman.

Sher dedi: – Maslahat berilishi kerak bo'lgan vaqtda qo'rqish yaxshi emas. Sening aytadiganlaring beg'arazdir, nima desang, qabul etaman. So'zlayver.

Sherning onasi dedi: – Shoh yolg'onni rostdan, foydani zarardan ajrata olmayapti. Dimna o'ziga berilgan fursatdan foydalanib shunday fitna uyushtirishi mumkinki, shohning aqli uning oldida ojiz qoladi, har qanday o'tkir qilich ham bu fitna to'rini kesolmay qoladi... – Shu so'zlarni aytdi-da, sherning onasi jahll bilan o'rnidan turib ketdi.

Ertasi kun Dimnani keltirdilar, jamoat yig'ildi, qozilar to'plandi va majlis boshlandi. Qozixona vakili Dimna haqidagi aybnomani o'qidi.

O'tirganlar biron so'z aytmaganlaridan keyin bosh qozi Dimnaga qarab dedi: – Bu yerga yig'ilganlar indamay o'tirgan bo'lsalar-da, ko'ngillarida sening xoinligingga amindurlar. Shu ahvolda jamoa o'rtasida yashamog'ingdan nima foyda bor? Endi sen uchun eng to'g'ri yo'l – gunohingni bo'yningga olib tavba qilish va shu bilan u dunyo azobidan o'zingni saqlab qolishdir. Xiyonatni e'tirof etsang, u dunyoga yorug' yuz bilan borgan bo'lasan. Rost, sen so'roq vaqtida o'zingni himoya qilish uchun dalillar keltirishga ustasan, lekin shuni bilginki, rasvo bo'lib yashamoqdan, mardlik bilan o'lmoq yaxshidir.

Dimna dedi: – Qozi aniq dalillarga ega bo'lmagan holda, o'z ehtimoli va o'zgalar gumoniga ko'ra hukm chiqarmoqchi. Bu katta xatodir. Agar sizlarda shubha bor bo'lsa-yu, meni gunohkor degan qarorga kelgan bo'lsangiz, bu hali men haqiqatan ham gunohkor ekanligimni bildirmaydi. Men o'zimni, nima qilgan, nima qilmaganimni yaxshi bilaman. O'zing bilgan haqiqatni boshqalarning gumoni uchun qurbon qilish aqlsizlikdir, bunga qonun ham, shariat ham yo'l qo'ymaydi. Siz meni tuhmatchi, gunohkor deb gumon qilib, shuncha shovqin ko'taryapsizlar-u hech gunoh ish qilmagan men indamay o'tiraveraymi? Holbuki, mening nazarimda, hech kimning o'zimchalik qadri yo'qdir, insonning o'z jonidan ham aziz narsasi bo'larmi? Mening vijdonim hatto hech qanday qimmatga ega bo'lmagan odamga ham o'limni ravo ko'rmaydi-yu, uni o'zimga ravo ko'ramanmi! Ey qozi, bu da'volaringdan kech, agar nasihat qilmoqchi bo'lsang, uning yo'li boshqa. Avvallari sen odil eding, to'g'ri so'z eding, endi esa mening baxtim qaroligidanmi yoki shaxsiy g'arazdanmi, bilmadim, bu ishda yanglish yo'l tutib, masalani bir taraflama hal etmoq, o'zingning shaxsiy gumoningga asoslanib noto'g'ri hukm va nohaq qaror chiqarmoq fikriga tushib qolibsana... Kimki bilmagan

ishi yuzasidan guvohlik bersa, qarchig‘ayning boshiga tushgan narsa uning ham boshiga tushadi.

Qozi dedi: – Uning boshiga nima ish tushibdi?

Hikoyat. Dimna dedi: – Aytadilarki, bir mashhur va ma‘ruf marzbon bor edi. Uning Bahoriya degan oy yuzli, gul yonoqli, nomusli va iffatli bir xotini bor edi... Shu kishining bir qarchig‘aychisi bor edi. U juda hayosiz va nopok odam edi. Bir kuni bu behayoning ko‘zi marzbonning xotiniga tushib qoldi. Unga yetishish orzusida ko‘p harakatlar qildi, hech bir ish chiqara olmadi. Umidi uzilgandan keyin, u xotinni bebro‘ qilish va shu yo‘l bilan undan qasos olish fikriga tushdi. Bir ovchidan ikkita to‘tiqush oldi va ularning biriga, balx tilida: «Men darvozabonning xonim bilan bir uyda yotganini ko‘rdim», degan jumlani, ikkinchisiga esa, «Men endi hech narsa aytmayman», degan jumlani o‘rgata boshladi. Yetti oy ichida to‘tilar bu gaplarni takrorlab aytadigan bo‘ldilar. Bir kuni marzbon o‘z do‘stlari bilan ulfatlashib sharob ichib o‘tirganlarida, qarchig‘aychisi ikki to‘tini olib kelib ularning oldiga qo‘ydi. To‘tilar o‘rganib olgan ikki jumlani takror etar edilar. Marzbon balx tilini bilmagani uchun to‘tilarning gapini tushunmadi, lekin qushlarning ovozi yoqib qoldi – parvarish qilib tur, deb ularni xotiniga topshirdi. Oradan bir necha kun o‘tgach, marzbon uyiga Balxdan mehmonlar keldi. Ovqatdan keyin sharob ichib o‘tirgan edi, marzbon to‘tilar solingan qafasni o‘rtaga olib kelib qo‘ydi. To‘tilar odatlariga ko‘ra, o‘sha ikki jumlani takror-takror aytar edilar. Mehmonlar to‘tilar gapini eshitgach, bir-birlariga qarab hayron bo‘lganlaricha, boshlarini quyi solib uzoq sukut qilib o‘tirdilar. Nihoyat, marzbondan so‘radilar: – Sen bu qushlarning nima deyayotganlarini tushunasanmi?

Marzbon dedi: – Yo‘q, so‘zlarini tushunmayman, lekin ovozlari juda yoqadi.

Mehmonlardan biri uy egasiga bu soʻzlarning maʼnosini aytib berdi va qoʻlini dasturxondan tortib, dedi: – Bizning shaharda xotini yomon uydan taom yemaydilar.

Qarchigʻaychi darhol soʻzga aralashib dedi: – Qushlarning soʻzi toʻgʻri, men ham bir necha dafʼa koʻrganman, guvohlik berishim mumkin.

Marzbon dargʻazab boʻlib xotinini oʻldirmoqchi boʻldi. Xotini bir odam orqali eriga aytdirdi: – Meni oʻldirish uchun shoshilmasin. Men uning qoʻlidaman, istagan vaqtida oʻldirishi mumkin. Aql va tajriba egalari hukm chiqarish, ayniqsa, qon toʻkishga shoshilmasliklari, sabrli boʻlishlari zarur. Mening haqimdagi ishni tekshirish kerak, agar toʻgʻri chiqsa, oʻldirishi mumkin. Balxlik mehmonlardan soʻrasin, oʻsha ikki qush shu ikki jumladan boshqa narsa biladilarmi? Agar bilmasalar, demak, bu soʻzlarni toʻtilarga hayosiz, nonkoʻr xizmatchi oʻrgatgani maʼlum boʻladi. Chunki, u menga soʻz otgan, meni oʻynash qilib olmoqchi boʻlgan, lekin oʻqi toshga tekkan edi. Shundan keyin u mendan qasos olish niyatida bu hiylani oʻylab chiqargan...

Marzbon xotiniining aytganiga quloq solib, toʻtilarning ikkita oʻrgatilgan jumladan boshqa narsa bilmasligiga qanoat hosil qildi, xotiniining gunohsizligi maʼlum boʻldi. Marzbon qarchigʻaychini chaqirib kelishni buyurdi. Qarchigʻaychi maqsadga yetdim, deb suyunib qoʻlida toʻtiqush bilan kirib keldi. Marzbonning xotini soʻradi: – Sen mening yomon ishlar qilganimni koʻrgan edingmi?

Qarchigʻaychi: «Ha, koʻrganman» demoqchi boʻlib ogʻzini ochgan ham ediki, qoʻlidagi qush uning ikki koʻzini oʻyib oldi.

Xotin dedi: – Koʻrmagan narsani koʻrdim degan koʻzning jazosi shu boʻladi.

Dimna dedi: – Men bu masalni shuning uchun keltirdimki, bilmagan narsani bilaman deb birovga

choh qazish, qoralash – bu dunyoda ham, u dunyoda ham og‘ir gunohdir.

Dimnaning so‘zi tugagach, bo‘lgan gaplarning hammasini yozib shohga yetkazdilar. U tazkirani onasiga ko‘rsatdi.

Onasi dedi: – Shoh sog‘ va salomat bo‘lsin. Bu hiylakor endi boshqa usullar qo‘llamoqchi. U makr va hiyla ishlatib shohni mahv etmoq fikriga tushibdi. Bo‘hton, tahdid va qo‘rqitish yo‘liga o‘tibdi. U endi fitna qo‘zg‘atib, butun ishlarni ost-ust qilmoqchi, shohning sodiq, jur‘atli va e‘tiborli vazirining boshiga solgan falokatlarini shohning boshiga solmoqchi.

Bu so‘zlar sherni o‘ylatib qo‘ydi, bir lahza mulohazadan so‘ng onasiga qarab dedi: – Ey ona, Kalila va Dimnaning so‘zlashib turganini eshitgan kim edi, hech bo‘lmasa shuni aytsang, Dimnani o‘ldirishga mening qo‘limda bir asos bo‘lar edi.

Sherning onasi dedi: – Ishonib sir aytgan odamning nomini bildirishim menga juda og‘ir. Omonatga xiyonat qilib gunohga botishni xohlamayman. Lekin bu sirni menga aytgan kimsadan ijozat so‘rab ko‘ray, agar ko‘nsa, aytib beraman.

Sherning onasi o‘z xonasiga borib qoplonni yoniga chaqirtirib, dedi: – Shohning senga qilgan yaxshiliklari, lutf-karami o‘zingga ham, o‘zgalarga ham ayon. Buning natijasida shuhrat qozonding, martabang oshdi. Endi sen shohning tuzini oqlash uchun Dimna haqida menga aytgan so‘zlaringni sherning oldiga borib takrorlaysan. Shunday qilsang, zolimning jazolanishiga, nohaq o‘ldirilgan ho‘kizning oqlanishiga yordam bergan bo‘lasan.

Qoplon itoatgo‘ylik bilan dedi: – Agar mening bir emas, mingta jonim bo‘lib, hammasini shohga fido qilsam ham, menga qilgan yaxshiliklarini uza olmayman. Men kim edimki, uzr so‘rab sher oldida guvohlik berishdan bo‘yin tovasam va shohning yo-

mon gumonlariga sabab bo'lsam. Modomiki, ish shu darajaga yetibdi, men shohning xohishiga amal qilib, nima qilish kerak bo'lsa, shuni bajaraman.

U sher va butun hayvonlar oldida Kalila va Dimna orasida bo'lib o'tgan gaplarni batafsil aytib berdi. Bu so'z og'izdan og'izga o'tib, har yerga yoyildi. Kalila hamda Dimnaning suhbatini eshitgan hayvonga ham yetib bordi. Shundan keyin bu hayvon, men ham guvohlik bermoqchiman, deb shohga xabar yubordi. Sher uni olib kelishni amr etdi. U kelib zindonda eshitganlarining barini shohga bayon qildi. O'tirganlar undan so'radilar: – Axir nega o'sha kuni kelib, eshitganlaringni aytib bermading?

U javob berdi: – Men yolg'iz bo'lganim uchun bir kishining shohidligi hukm chiqarishga yetarli bo'lmaydi, deb o'ylagan edim. Endi esa shohid ikkita bo'ldi, binobarin, Dimna haqida hukm chiqarmoq mumkin.

O'tirganlar ham, qozilar ham, shohid ikkita bo'lganligi uchun endi Dimna haqida hukm chiqarish mumkin, degan qarorga kelishdi. Shoh Dimnaning qo'l va oyog'ini zanjirband qilib zindonga solishlarini buyurdi. Dimna zindonda ochlik va tashnalikdan azob va uqubat chekib o'ldi. Hiylakor va xoin, hasadchi va fitnachilarning oqibati shunday bo'ladi...

CHINKABUTAR, QARG'A, SICHQON, TOSHBAQA VA OHU BOBI

Roja brahmanga dedi: – Bir fitnachining oraga kirib ikki do'st o'rtasida qanday adovat va dushmanlik paydo bo'lgani, nihoyat, bir begunoh bechoraning qoni to'kilgani haqidagi hikoyani eshitdim. Mayling bo'lsa endi samimiy do'stlar haqida ularning sadoqat va birodarliklari to'g'risida, bu sadoqat va qardoshlikning fazilati borasida so'zlab bersang.

Brahman dedi: – Aqlli odamlar uchun do‘stlikdan qimmatli hech narsa yo‘qdir. Chunki yaxshi kunlarda do‘stlaring bilan ulfatchilik qilib, xursand bo‘lasan, yomon kunlar boshingga tushganda do‘stlaring senga hamdard va yordamchi bo‘ladilar. Qarg‘a, sichqon, kabutar, toshbaqa va ohu masali bunga yaxshi misol bo‘la oladi.

Roja dedi: – U qanday masal?

Masal. Brahman dedi: – Debdurlarki, Kashmir viloyatida bir xushmanzara ajoyib chamanzor bor edi. Ovga serob bo‘lganligi uchun u yerga ovchilar tez-tez kelib turishar edi. Shu chamanzorda sershox, barglari quyuq baland daraxt ustida qarg‘a uya qurib kun kechirar edi. Bir kun qarg‘a o‘z inida u yoq-bu yoqqa qarab o‘tirganida, bo‘ynida to‘r, orqasida to‘rva, qo‘lida tayoq ushlab, shoshilganicha shu daraxt tomon kelayotgan badbashara bir odamga ko‘zi tushdi. Qarg‘a o‘z-o‘ziga dedi: «Bu odam bir baloni boshlab kelayotganga o‘xshaydi, u kimni to‘rga solish qasdida kelyapti, meni tutmoqchimi yo boshqasini? Yaxshisi, qimir etmay o‘z joyimda turay, qani nima bo‘lar ekan».

Ovchi daraxt ostiga kelib to‘rni yoydi-da, don sepib, o‘zi berkindi. Bir soat o‘tar-o‘tmas bir to‘da kabutarlar uchib keldilar. Ularning boshlig‘ini Chinkabutar der edilar. Ko‘pni ko‘rgan, ziyrak va chaqqon edi. Kabutarlar u bilan faxrlanar, har doim unga bo‘ysunar, u qayerga boshlasa, o‘sha yerga uchar va uning sharofati bilan yaxshi kun kechirar edilar.

Kabutarlar to‘dasi donni ko‘rganlaridan keyin hech narsadan shubha qilmay pastga tushdilar va to‘rga ilindilar. Ovchi buni ko‘rib sevinib ketdi, ularni tutish uchun joyidan shoshib turdi. Kabutarlar patillab, har biri o‘z jonini xalos qilish uchun harakat qilar va bir-biriga urilar edilar. Buni ko‘rgan Chinkabutar dedi: – Vahimaga tushmanglar. Har biringiz o‘zingiznigina emas, hammaning xalos bo‘lishini o‘ylanglar. Endi

birgina chora qoldi: hammamiz kuchimizni to'plab baravariga parvoz qilishimiz kerak.

Kabutarlar boshliqlar aytgandek qildilar, ham-malari baravariga uchib, to'r bilan birga ko'kka ko'tarildilar.

Ovchi ular ketidan yugurdi, u, oxiri bular char-chab, biror joyga qo'narlar, deb umid qilardi.

Bo'layotgan voqealarni kuzatib turgan qarg'a o'z-o'ziga dedi:

– Men bularning ketidan borib, ish nima bilan tugashini ko'ray, chunki shunday hodisa mening ham boshimga tushishi mumkin. O'shanda bular tajribasi-dan foydalanaman. Boshqalarning boshiga tushgan hodisadan o'zi uchun ibrat olgan odamni hushyor va farosatli, deydlar.

Ovchining chopib kelayotganini ko'rgan Chinkabutar yoronlariga dedi: – Bu surbet ovchi hamon ketimizdan kelyapti, bizdan voz kechadiganga o'xshamaydi. Agar ko'zidan g'oyib bo'lmasak, bizdan ko'ngil uzmaydi. Ochiq joyga emas, daraxtzorlarga borib qo'naylik, shunda u bizni topolmay, orqasiga qaytib ketar. Mening bu yaqinda bir sichqon do'stim bor, unga aytsak, to'rimizni qirqadi va bizni ozod qiladi.

Kabutarlar uning so'ziga kirib, u boshlagan tomon-ga qarab uhdilar. Ovchi ovorai sarson bo'lib orqasiga qaytdi.

Voqeaning nima bilan tamom bo'lishini bilish uchun qarg'a ham ular orqasidan to'xtovsiz uchib borardi.

Kabutarlar sichqon maskani yoniga tushdilar.

Sichqonning oti Ziyrak, o'zi juda aqlli va chaqqon edi, hayotning issiq-sovug'ini ko'rgan, achchiq-chuchugini totgan edi. Biror falokat ro'y bersa, qochib chiqib ketish uchun inidan ancha teshik ochgan, iniga somon solib, ozuqa bilan to'ldirgan edi.

Chinkabutar uning uyasiga kelib chaqirdi. U ham kabutarning ovozi eshitishi bilanoq inidan yugurib

chiqdi va vafodor do'stini tuzoqda ko'rgach, ko'zlari-
dan yosh oqizib dedi: – Ey aziz va mehribon do'stim!
Kim seni bu ahvolga soldi? Chinkabutar javob berdi:
– Yaxshilik ham, yomonlik ham taqdirdan. Kimning
peshanasiga nima yozilgan bo'lsa, ertami, kechmi,
shu narsa uning boshiga keladi, undan qochib qutulib
bo'lmaydi... Qismat bizni bu balo girdobiga soldi. U
bizga don ko'rsatib, ko'zimizni bog'ladi va aqlimizni
qora pardaga chulg'adi. Hammamiz balo zanjiriga,
baxtsizlik changaliga tushdik. Mendan ko'ra quvvat-
liroq va sha'n-shavkatliroq bo'lganlar ham qismatdan
qochib qutula olmaganlar. Vaqt-soati kelganda kun va
oy tutiladi, baliq daryo tagidan yuzaga qalqib chiqadi,
qush osmon bag'ridan yerga tushadi, nodonlar maq-
sadga yetadi, aqlililar ojiz qoladilar...

Sichqon bu so'zlarni eshitgach, Chinkabutar o'ral-
gan iplarni qirqa boshladi. Chinkabutar dedi: – Avval
o'rtoqlarim o'ralgan iplarini qirqqin. Sichqon uning
so'ziga parvo qilmadi. Chinkabutar yana dedi: – Ey
aziz do'stim, avval o'rtoqlarimni banddan ozod qil!
Sichqon dedi: – Sen o'z joningni xalos etishni istamay-
sanmi, yashashga sening haqqing yo'qmi? – Chinka-
butar dedi: – Men ularga rahbar bo'lish vazifasini o'z
zimmamga olganman. Shuning uchun ularning menda
haqlari bor, ularni asrash mening burchimdir... Buning
ustiga, men ularning harakati va yordami tufayli ov-
chining qo'lidan xalos bo'lgan edim. Endi men ham o'z
burchimni ado etib, o'zimdan avval ularni qutqazishim
kerak. Yana shunisi borki, agar sen mening iplarimni
qirqa boshlasang, charchab qolishing va do'stlarim
to'rda qolib ketishlari mumkin. Lekin men to'rda qol-
sam, sen qanchalik charchamagin, baribir meni to'rda
qoldirmaysan. Hammadan oldin o'zimni qutqazsam,
ta'na va malomatga qolaman.

Sichqon dedi: – Bu muruvvatli va insofli odamlar-
ning xosiyatidir. Bu xosiyat do'stlaringning senga

bo'lgan ishonchi va muhabbatini yanada mustahkamlaydi.

Shuni deb sichqon astoydil ishga kirishib, kabutarlarning iplarini qirqa boshladi. Birozdan so'ng, kabutarlar va Chinkabutar to'rdan ozod bo'ldilar.

Qarg'a sichqonning jonbozligini va iplarni qirqishdagi mahoratini ko'rib, u bilan do'stlashmoq fikriga tushdi va o'z-o'ziga dedi: – Kabutarlar boshiga tushgan ish mening ham boshimga tushishi mumkin. Bunday do'st kerak bo'lib qoladi.

U sichqon ini yoniga kelib, chaqirdi.

Sichqon so'radi: – Kim?

Qarg'a dedi: – Men, qarg'aman.

Qarg'a uning kabutarlarga qilgan yaxshiligi, va-fodorligini aytib berdi va dedi: – Sening naqadar muruvvatli va olijanob ekanliging menga ma'lum bo'ldi. Shuning uchun sen bilan do'stlashish orzusiga tushdim. Bu do'stlikning nimaiki shartlari bo'lsa, bajo keltirishga hozirman.

Sichqon dedi: – Sen bilan mening o'rtamda hech umumiylik yo'q, binobarin, do'st bo'lishimiz ham mumkin emas. Aqlli odamlar nodon odamlar ahvoli-ga tushmaslik va hikmat ahllariga kaltafahm bo'lib ko'rinmaslik uchun mumkin bo'lmagan narsalarni orzu qilmaslik kerak. Quruqlikda kemadan, dengizda otdan foydalanishni istaganlar o'zlarini kulgili holga solgan bo'ladilar. Chunki boshida aqli bor odam bunday ishni qilmaydi. Sen bilan mening oramizda qanaqa muhabbat bo'lishi mumkin! Axir men sening taomingman, demak, sening yoningda bir lahza bo'lsa-da, tinch, bexavotir yashay olmayman. Kimki o'z tengi bilan bo'lmasa, uning boshiga ham kaklik boshiga tushgan savdo tushadi.

Qarg'a dedi: – Uning boshiga nima savdo tushibdi?

Hikoya: Sichqon dedi: – Bir kun bir kaklik tog' etagida sayr qilib yurar va qahqahasining sadosi falak

gumbazigacha yetardi. Nogoh bir lochin o'sha yerdan uchib o'tdi. U kaklikning yurishini va xandon otib kulishini ko'rib ko'ngli ochilib ketdi va unga mehr qo'yib, u bilan suhbat qilish xayoliga tushdi. O'zicha: «Bir mehribon yor hammaga ham lozimdir, – deb o'yladi. – Bu kaklik juda chiroyli, dilrabo va xushraftor ekan, agar shunday yor va hamdaming bo'lsa, suhbatidan ko'ngil bahra olg'ay».

Shu so'zlarni aytib, lochin ohista kaklikka yaqinlashdi. Kaklikning ko'zi unga tushishi bilan qo'rqqa-nidan bir tosh teshigiga kirib ketdi. Lochin havodan tushib teshikka yaqin keldi va dedi: – Ey kaklik, ilgari sening bu qadar ajoyib qush ekanligingni bilmas ekanman. Bugun sening qahqahalaring va yurishing meni asir qildi. Mendan aslo qo'rqmay mehr qo'ysang, do'stlik daraxtidan murod mevasi yetishar degan umiddaman.

Kaklik bekingan joyidan ovoz berdi: – Ey qahramon, men bechoradan qo'l tort va o'zingcha bugun bir kaklikni tutib yedim, deb qo'ya qol. O't bilan suv bir-biriga qo'shilgandagina ikkimiz do'st bo'la olamiz.

Lochin dedi: – Ey aziz, o'zing bir o'ylab ko'r, mehribonlikdan o'zga qanday narsa meni shirin so'zlashga majbur qilishi mumkin? Changalimdan quvvat ketdimiki, senga o'xshaganlarni ov qila olmay hiyla ishlatsam, tumshug'imga putur yetibdimiki, shikorga yaramay qolgan bo'lsam. Menda hamdamlik va hamsuhbat bo'lishdan boshqa orzu yo'q. Mening suhbatim senga ko'p foyda keltiradi. Birinchidan, yirtqich qushlar mening himoyam ostida ekanligingni ko'rib, senga tajovuz qilmaydilar va sen tog' etagida xotirjam yo'rg'alab yuraverasan. Ikkinchidan, seni o'z uyamga olib boraman, u yerda baland mavqeda, o'z hamjinslaringdan baland darajada bo'lasan, o'z jinsingdan bir chiroyligini keltirib beraman, u bilan birga o'ynab-kulib yurasan.

Kaklik dedi: – Sen qushlar amirisan. Parrandalar-ning ixtiyori sening qo‘lingda. Agar iltifotingdan umidvor bo‘lib aytganingga ko‘nsam, ehtimolki, ta‘bingga yoqmagan biror ish qilib qo‘yib, g‘azabingga giriftor bo‘laman. Yaxshisi shuki, o‘z xilvatxonamda tinchgina o‘tiray va xatardan xoli bo‘lmagan hokimlar xizmatini ixtiyor qilmay qo‘ya qolay.

Lochin dedi: – Ey azizim, do‘stlikning ko‘zi ko‘r ekanligini bilmaysanmi? U aybni ko‘rmaydi, do‘stdan sodir bo‘lgan har qanday yomonlik zebo ko‘rinadi. Men sening qilgan ishlaringga muhabbat ko‘zi bilan qarab, so‘zlaringni mehr qulog‘i bilan eshitaman.

Kaklik uzrini aytib qancha bahona keltirmasin, lochin uning uzrini qabul qilmadi. Nihoyat, kaklik teshikdan chiqdi, ular bir-birlari bilan quchoqlashib, do‘st bo‘lishga ahd-u paymon qildilar. Lochin kaklikni o‘z uyasiga olib ketdi. Ular totuvlik va xursandchilik bilan umr kechira boshladilar. Kaklik lochindan qo‘rqmay ibosiz gaplar aytib, beadabona harakatlar qila boshladi. So‘z orasida u qahqaha otib kular, lochin ham bularni hazilga yo‘yib, o‘zini bilmaslikka solar edi. Ammo do‘stining harakatlari uning jahlini chiqaza boshladi. Bir kun lochin betoblanib, ovga chiqa olmadi. Kechasi qorni juda ham ochdi, ginalar esiga tushsa, kaklikni yegisi kelar, ahd-u paymon esiga tushsa, o‘zini bosar edi.

Kaklik lochinning avzoyini ko‘rib, o‘zining halok bo‘lishi muqarrar ekanini tushunib qoldi va fig‘on chekib dedi: «Afsuski, avvalda ishning oxirini o‘ylamadim, yetti yot begonaga oshna bo‘ldim. Ulug‘lar nasihatini quloqqa olmadim, ular: «Nojins suhbatidan ilondan qochgandek qoch», degan edilar. Bila turib o‘zimni o‘tga tashladim, hayotim iplari uzildi, endi nima qilay?»

Kaklik o‘zi bilan o‘zi gaplashib turganda, lochin ozor changalini yozib, qonxo‘r tumshug‘ini charxlab, kaklikka tashlanishga bahona qidirar edi.

Lochin hech qanday bahona topa olmay, betoqat bo'lib, achchiq aralash dedi: – Menga oftob yomon ta'sir qildi, sen esa soyada rohat qilib yotibsan.

Kaklik dedi: – Ey jahongir amir, hozir tun, hamma olam qorong'ilik qo'ynida. Sizga qaysi oftob yomon ta'sir qilyapti-yu, men nimaning soyasida rohat qilib yotibman.

Lochin aytdi: – Ey beadab, meni yolg'onchi qilasanni? – deb changalini yozdi, kaklikni ikki butidan ajratib tashlab, go'shtini yedi.

Bu masalni shuning uchun keltirdimki, sen bilib ol: har kim dushman bo'lgan g'ayrijins maxluq bilan suhbat qursa, zararsiz ekanligidan ko'ngli to'q bo'lma-gan kishi bilan oshna bo'lsa, falokatga yo'liqadi.

Qarg'a sichqonga dedi: – Aqlingni boshingga yig'ib o'ylasangchi, seni ranjitishdan menga nima foyda, seni yeganim bilan na qornim to'yadi, na ko'zim. Lekin sening do'stliging menga ming daraja ko'p foyda keltirishi mumkin. Aminmanki, sen bilan do'st bo'lish uchun uzoqdan kelganimni nazarga olib, meni rad etmaysan, ko'kragimdan itarib tashlamaysan, chunki bu sening sha'ningga yarashmaydi, insof bunga yo'l qo'ymaydi. Hayot sening yuksak darajada axloqli, saxovatli va shijoatli ekanligingni ko'rsatdi. Qanchalik harakat qilma, hunar va iste'dodingni sir saqlay olmaysan. Hunar va iste'dod mushk-anbar kabitdir, uni qanchalik bekitma, u shunchalik atrofga yoyilib, ham mayoqni muattar qilib yuboradi.

Sichqon dedi: – Mubolag'ani haddan oshirib yubording. Meni do'st bo'lishga targ'ib etmoqdasan, lekin kichkina sabab bilan muhabbat iplari uzilishi mumkin. Donishmandlar debdilarki, dushman so'ziga aldanib bo'lmaydi. Muhabbatdan lof urganga yaqinlashmoq xatodir. Do'stlik da'vosini qilgan dushman-ning so'ziga ishongan odamning boshiga albatta suvori boshiga tushgan savdo tushadi.

Qarg'a so'radi: – Uning boshiga nima savdo tushibdi?

Hikoyat. Sichqon dedi: – Karvonlar yoqib ketgan gulxanning o'tini shamol uchirib, dashtga o't tushib ketgan edi. Tuya mingan bir kishi o'sha yerdan o'ta turib, olovlar o'rtasida bir ilonning to'lg'anib yotganini ko'rdi. U, o't balosidan qutula olmay zaharli ko'zlaridan qon yosh to'kib suvoriga yalinib dedi: – Marhamat qilib, meni bu do'zaxdan qutqar, savob bo'ladi.

Suvori rahmdil kishi edi. U ilonning zorini eshitib, bechoraga yuragi achidi, ilon, garchi odamzodga dushman bo'lsa ham, hozir qiyin ahvolda qolibdi, uni bu balodan qutqarsam savob bo'lar, deb o'yladi. U to'rvasini nayza uchiga bog'lab ilon tomonga uzatdi. Ilon sevinib to'rvaga kirdi. Suvori birozdan keyin to'rvani ochib, ilonga dedi: – Bor, eson-omon qutulganingga shukur qilib, uyingga ket, bundan buyon hech kimga ozor berma.

Ilon dedi: – Ey yigit, bu so'zlaringni qo'y. Men seni va tuyangni chaqib, zaharimni solmay ketolmayman.

Suvori dedi: – Axir senga yaxshilik qildim, seni olovdan qutqardim, gunohim shumi?

Ilon dedi: – Ha, sen yaxshilik qilding, ammo o'rin-siz yaxshilik qilding. Bilasanki, men zararli maxluqlar avlodidanman, boshqa narsani mendan kutish mumkin emas. Nima uchun meni qutqarding? O'ldirmoq lozim edi, sen esa odamzod dushmaniga rahm qilding. Yaxshilikka yomonlik mening kasbimdir. Yomonlarga yaxshilik qilish, yaxshilarga yomonlik qilish, demakdir. Endi men seni zaharlasam, bu ishim senga tanbeh, o'zgalarga ibrat bo'ladi.

Suvori dedi: – Ey noinsof, yaxshilikka yomonlik qaysi mazhabda bor?

Ilon dedi: – Odamzod mazhabida bor. Men sening ijozating bilan o'z matolaringizni o'zlaringizga sotmoqchi va o'z kosangizda o'zingizga zahar ichirmoq-

chiman. Tezroq javob qil, avval o'zingni chaqaymi yo tuyangni?

Suvori dedi: – Meni ham chaqma, tuyamni ham.

Ilon dedi: – Nega endi! O'zlaringiz ham yaxshilikka yomonlik qilasizlar-ku!

Suvori ilonning bu gapini inkor qildi va dedi: – Bu da'voga guvoh kerak.

Shu orada bir sigir ko'rinib qoldi.

Ilon dedi: – Ey sigir, yaxshilikning jazosi nimadir?

Sigir dedi: – Odamzod mazhabida yaxshilikning jazosi yomonlikdir. Men bir necha yildan beri ularni-kida turaman. Har yili bola tug'ar va uylarini sut bilan qaymoqqa to'latar edim. Hozir boladan, sutdan qoldim, qaridim, o'tlab semirsin, deb meni dalaga haydab qo'ydilar. Kecha egam kelib u yog'–bu yog'imni ushlab, biroz semirganimni ko'rib, qassobga sotdi. Mana bugun so'yishga olib ketayotirlar. Yaxshiligimning jazosi shu bo'ldi.

Ilon dedi: – Ey yigit, eshitdingmi?

Suvori dedi: – Eshitdim, ammo bir guvohning shohidligi yetishmaydi. Yana bir guvoh kerak.

Ilon atrofga qarab bir daraxtni ko'rib, uning yo-niga keldi.

Ilon so'radi: – Ey daraxt, yaxshilikning mukofoti nima?

Daraxt dedi: – Odamzod mazhabida yaxshilikning mukofoti yomonlik, foydaning jazosi ziyondir. Dalil shuki, men bu dashtda ko'kargan birdan-bir daraxt-man, odamlar issiqda horib-charchab kelib, soyamda dam olishadi. Nafaslarini rostlab olgach, yuqoriga qarab, «anavi shoxi arraga dasta bo'ladi, anavinisi teshabop ekan», deb shoxlarimni kesib yoki arralab oladilar. Mendan foyda ko'rsalar ham, menga azobni ravo ko'radilar.

Ilon dedi: – Ikki guvoh bo'ldi. Endi tan ber, seni chaqay.

Suvori dedi: – Jon juda shirin narsa. Yana bir kishi guvohlik bersa, uzrga o‘rin qolmaydi.

Ittifoqo o‘sha yerdan bir tulki o‘tib qoldi. Bularni ko‘rib to‘xtadi-da, so‘zlariga quloq soldi, keyin savol-ni kutmasdanoq: «Yaxshilikning jazosi yomonlikdir, – dedi, keyin suvoriga qarab, – sen bu ilonga nima yaxshilik qilib eding?» – deb so‘rab qoldi.

Suvori bo‘lgan gapni aytib berdi.

Tulki dedi: – Sen o‘zing aqlli odamga o‘xshaysan-u, lekin nega yolg‘on gapirasan?

Ilon dedi: – Rostini aytyapti, bu odam meni to‘rva-ga solib, olovdan chiqardi.

Tulki hayron bo‘lib so‘radi: – Bu so‘zga qanday qilib ishonsa bo‘ladi, axir shunday katta ilon bu kichik to‘rvaga sig‘ishi mumkinmi?

Ilon dedi: – Agar ishonmasang, to‘rvaga kirib ko‘rsatay, shubhaga o‘rin qolmasin.

Suvori to‘rva og‘zini ochdi, ilon to‘rvaga kirib kul-cha bo‘lib oldi.

Tulki dedi: – Ey yigit, dushmaning bandga tushdi, paytni qo‘ldan berma.

Suvori to‘rva og‘zini mahkam bog‘lab yerga bir urdi, ilon majaq-majaq bo‘lib ketdi.

Qissadan hissa shuki, aqlli odam ehtiyotni qo‘ldan bermaydi, dushman yalinib-yolvorganda g‘ururlanib ketmaydi va uning so‘zlariga ishonmaydi.

Qarg‘a dedi: – Hikmatli va foydali so‘zlaringni eshitdim. Lekin olijanoblik ko‘rsatib, mening so‘zla-rimga ishon. Sen olijanoblikning sharti yaxshilikka yo‘l topmoqlik ekanini juda yaxshi bilasan. To‘g‘ri va sof odamlar darrov do‘st bo‘lib oladilar, ular orasidagi do‘stlik uzoqqa cho‘ziladi, fitnachi odamlar darrov do‘st bo‘la olmaydilar, munosabatlari tez buziladi. Yaxshi va olijanob odamlar bir soatlik ko‘rishish va bir kunlik tanishish muddatida odamning ko‘nglini ovlaydilar. Ammo ko‘pdan beri tanishish va do‘st

bo'lish orzusida yurgan ichi qora odamlardan marhamat va lutf ko'zlab bo'lmaydi. Ular qo'rquv va g'araz tufayli do'st bo'lishni istaydilar. Lekin men sening olijanob ekaningni ko'rib turibman. Sen do'st bo'lib meni sevintirmaguning-cha, og'zimga bir qultum suv, bir tishlam non ham olmayman, eshigingdan nari ham ketmayman.

Sichqon dedi: – Sen bilan do'st va birodar bo'lishga e'tirozim yo'q. Agar sen xiyonat qilmoq fikrida bo'lsang, bu sichqon laqma va go'l ekan, degan fikrga bormagin, deb aytdim. Yo'qsa, mening tabiatimda muhtojlarga yordam berishdan bo'yin tovlash, beg'araz do'st bo'lmoqni istaganlarni rad etish xosiyati yo'qdir.

Sichqon bularni aytgandan keyin o'z uyasining og'ziga chiqib o'tirdi...

Qarg'a dedi: – Uyangdan chiqib, mening oldimga kelmasligingga va do'stlarcha suhbat qilmayotganingga ne sabab? Yoki hamon taraddud va shubha ichidamisan?

Sichqon dedi: – Bu dunyoning odamlari bir-biriga mahram bo'lishni istasalar, do'stlik yo'lida o'z aziz jonlarini ham ayamaydilar. Bunday odamlar asl do'st va sadoqatli birodarlardir. Lekin bu dunyoda shunday toifa odamlar ham borki, ular yolg'iz o'z vaziyatlarini yaxshilamoq, qo'lga bir narsa kiritmoq, yaxshi kun kechirmoq uchun do'st bo'ladilar. Bunday odamlar mol-davlat do'stlaridir. Ular qushlarni to'ydirish uchun emas, tutish uchun don sepadigan ovchiga o'xshaydilar. Do'sti uchun jonini fido etadigan odamning qadr-qimmatini molini fido etadigan odamdan juda va juda yuksakdir. Ravshanki, sen bilan do'stlikni tarozining bir pallasiga, jonimni bir pallasiga qo'ysam, barobar keladi. Agar men sendan shubhalanib, yomon gumonda bo'lsaydim, bunday qilmas edim. Men sening do'stligingga, aytgan so'zlaring samimiy, bergan va'dalaring

haqiqiy ekanligiga ishonaman. Sening sadoqating menda hech shubha uygʻotmaydi, lekin hamjinslaring men kabi oʻylamaydilar. Ulardan biri meni koʻrib jonimga qasd qilmasin, deb qoʻrqaman.

Qargʻa dedi: – Oʻrtoqlikning shartlaridan biri, doʻstning doʻstlari bilan doʻst, dushmanlari bilan dushman boʻlishdir...

Bu kun sening bilan mening oramizda doʻstlik poydevori qurildi, bundan keyin seni ranjitmaydigan odamgina bizga doʻst boʻla oladi. Buning ustiga, men senla inoq boʻlmaganlar bilan doʻstlikni uzaman, sen bilan yaxshi munosabatda boʻlganlar bilangina doʻst boʻlaman. Mirishkor bogʻbonlarda shunday bir odat bor: gullar orasida sassiqalaf oʻt koʻrsalar, darhol uni ildizi bilan sugʻurib olib tashlaydilar.

Sichqon qargʻadan bu soʻzlarni eshitib, koʻngli joyiga tushdi, u sekin yurib qargʻaning oldiga keldi va mehribonlik bilan uning yuz-koʻzlaridan oʻpdi. Ikkalasi ham bu koʻrishishdan juda mamnun boʻldilar.

Bir necha kun oʻtgandan keyin sichqon qargʻaga dedi:

– Ey doʻstim, agar bu yerda qolishni istasang, xotin, bola-chaqalaringni ham koʻchirib olib kel, hijron va firoq dardi ham kamayadi. Chunki bu yer juda baha-vo, har narsaga moʻl va koʻngil bahra topadigan joy.

Qargʻa dedi: – Bu manzil haqiqatan ham safoli va xushmanzara ekan. Lekin bundan ham goʻzal joylar bor. Men shunday bir xushmanzara xilvat joyni koʻz ostimga olib qoʻyganman.

U yerda mening doʻstlarimdan bir toshbaqa turadi, koʻllarida baliq, boʻstonlarida meva bisyor. Shuni ham aytayki, sening ining yoʻl yoqasida, oʻtgan-ketganlar ziyon-zahmat yetkazishlari mumkin. Agar istasang, oʻsha yerga ketib, tinchgina umr kechiraylik.

Sichqon dedi: – Sen bilan doʻst boʻlib yonma-yon yashash menga har narsadan azizdir. Sen bilan ket-

masam, kim bilan ketaman? Men ham o‘z ra‘yim bilan bu yerga kelgan emasman, buning tarixi uzun va maroqlidir. Bir kuni, joyi kelganda aytib beraman.

Qarg‘a sichqonning dumidan tishlab toshbaqa yashaydigan tarafga qarab uchdi. Toshbaqa suv labida o‘tirgan edi. Ularni ko‘rib qo‘rqqanidan suv tagiga sho‘ng‘idi. Qarg‘a sichqonni sekin yerga qo‘ydi-da, toshbaqani chaqirdi. Toshbaqa qarg‘a-ning ovozi tanib suvdan chiqdi. Bir-birlari bilan ko‘rishib, hol-ahvol so‘rashdilar. Qarg‘a bo‘lgan ishlarni avvalidan oxirigacha gapirib berdi. Kabutarlarning tuzoqqa tushgani, ularning orqasidan borgani, sichqonning ularga ko‘rsatgan yordami, shu tufayli sichqon bilan do‘stlashgani, bir necha kun uning mehmoni bo‘lgani, so‘ngra bu yerga toshbaqani ko‘rish uchun kelganlarini aytib berdi. Toshbaqa sichqonning bunchalik aqlli va sadoqatli ekanligini eshitib, uni mehribonlik bilan qarshi oldi, e‘zoz-ikrom qilib dedi: – Tole o‘zi seni bu yerga keltiribdur. Senday sadoqatli va marhamatli kimsa bu yerlarning zeb-ziynati bo‘ladi.

Qarg‘a sichqonga dedi: – Agar munosib bo‘lsa, menga aytib bermoqchi bo‘lgan hikoyangni aytib bersang. Toshbaqa ham eshitsa, chunki endi u ham yaqin va samimiy do‘stingdir.

Sichqon so‘z boshladi: – Mening aslim Nishopurdandur. Men u yerda bir zohid uyining kovagida onadan tug‘ilganman. Bir necha sichqonlar mening xizmatimda edilar. Zohidning xotini yo‘q edi. Har kun muridlaridan biri uyidan ovqat keltirardi. Undan zohid bir qismini yeb, qolganini kechqurunga olib qo‘yardi. U tashqariga chiqishi bilanoq u taomdan xohlaganimcha yeb, qolganini boshqa sichqonlarga berar edim. Zohid bizdan achchig‘i chiqib yangi-yangi hiyla-nayrang ishlatib taomni har xil yerlarga yashira boshladi. Lekin foydasi bo‘lmadi. Ko‘p vaqtgacha ahvol shunday

o'tdi. Kunlardan bir kun zohidning uyiga mehmon keldi. Kechki taomdan so'ng, zohid mehmondan qayerdan kelganini, qayerga borishini so'radi. Mehmon achchiq-chuchukni totgan, yaxshi-yomonni ko'rgan odam edi, zohidga ko'p ajoyib va g'aroyib narsalarni so'zlab berdi. Zohid vaqti-vaqti bilan sichqonlarni quvmoqchi bo'lib qarsak urib qo'yardi.

Mehmon g'azablanib dedi: – Ey zohid, men so'zlayotganimda qarsak chalganingiz nimasi? Bu bilan meni behurmat qilyapsiz-ku.

Zohid uzr so'rab dedi: – Men qarsak chalib sichqonlarni quvmoqchiman, chunki nima qo'ysam, hammasini yeb ketyabdilar.

Mehmon so'radi: – Hammalari shunday jur'atlimi?

Zohid dedi: – Bittasi juda ham surbet, hech narsadan qo'rqmaydi, oldimdagi dasturxondan ham non olib ketadi.

Mehmon dedi: – Bo'lmasa, boshqalarni jasoratlantiradigan ham o'sha sichqon. Bu narsa mening yodimga bir kishining: «Bir balosi bo'lmasa, bu xotin po'sti tozalangan kunjutni tozalanmagan kunjutga almashtirarmidi», degan so'zlarini tushirdi.

Zohid so'radi: – U qanday hikoya ekan?

Hikoyat. Mehmon dedi: – Kelayotganimda kechqurun bir oshnamnikiga tushdim. Kechki ovqatdan keyin menga joy soldilar. Uy egasi xotining yoniga ketdi. Ular bilan men yotadigan joy chiy bilan ajratilgan edi. Binobarin, suhbatlarini baralla eshitar edim.

U kishi xotiniga dedi:– «Ey xotin, ertaga tanishlarni chaqirib, kelgan aziz mehmonimiz sharafiga bir ziyofat bersam deyman».

Xotini dedi: – Uyda xotining, bola-chaqang yegulik taoming yo'q-ku, ziyofat berish xayolidasan. Bugun qodir bo'lsang ham ertani o'yla, toki bolalaring bir burda nonga zor bo'lmagaylar, aks holda, ularning yuziga qanday qaraysan.

Kishi dedi: – Ehson va mehmondorchilikka sarf bo‘ladigan narsani qizg‘anish insofdan emas. Xasislik qilish va ortiqcha mol yig‘ish yaxshi ish emas, bu yaxshi natija bermaydi, bo‘rining boshiga tushgan falokat boshingga tushadi.

Xotini so‘radi: – Bo‘rining boshiga qanday falokat tushibdi?

Hikoyat. Eri dedi: – Bir ovchi chiqib bir ohuni otdi va uni orqalab olib uyiga ravona bo‘lmoqchi ham ediki, bir yovvoyi to‘ng‘iz ularga hujum qildi. Ovchi unga o‘q uzdi. To‘ng‘iz jon talvasasida o‘zini ovchiga otdi va uni qornidan yorib halok qildi va o‘zi ham halok bo‘ldi. Shu vaqtda bir och bo‘ri kelib qarasa, bir ovchi, bir cho‘chqa va bir ohu o‘lib yotibdi. U juda xursand bo‘ldi. Uning ochko‘zligi tutib, o‘z-o‘zi-ga dedi: «Bu ovqatlarni ehtiyot qilib saqlab qo‘yish kerak. Eng yaxshisi, bu toza go‘shtlarni bir chekkaga yig‘ib qo‘yay, og‘ir kunlarimga yaraydi. Buguncha kamonning tirqishi bilan kifoyalalay». – Bo‘ri harislik qilib kamonni tortib turgan tirqishni yeya boshladi, kamon ochilib ketib bir uchi bo‘g‘ziga tiqildi. Bo‘ri o‘sha ondayoq jon berdi.

Bu masalni shuning uchun keltirdimki, bilib qo‘y: ochko‘zlik qilib mol yig‘moqning foydasi yo‘qdir.

Xotini dedi: – Gaping to‘g‘ri. Uyda biroz guruch va kunjut bor. Olti-yetti odamga yetadigan taom pishiray, istagan kishilaringni taklif qila qol.

Ertasiga ertalab turib xotin kunjutni oqladi va uni oftobga yoydi, eriga qushlarni quvib turishlikni tayinlab, o‘zi boshqa ishlar bilan mashg‘ul bo‘ldi. Sal o‘tmay erini uyqu elitdi. Bir it kelib kunjutga og‘zini tegizdi. Xotin buni ko‘rib qolib, o‘sha kunjutdan taom tayyorlashga jirkandi. Kunjutni bozorga olib borib, oqlangan kunjutni shu miqdordagi oqlanmagan kunjutga almashtirib oldi. Men o‘sha yerda turgan edim, bir kishining: «Bir balosi bo‘lmasa bu xotin oqlangan

kunjutni oqlanmagan kunjutga almashtirib ketarmidi», deganini eshitib qoldim.

O'ylaymanki, uyingdagi sichqonning bunday jasoratli bo'lishida albatta bir sir bo'lishi kerak. Bir bolta keltiring, men uning inini buzib ko'ray, nimasi bor ekan.

Zohid darhol bolta olib keldi. Men boshqa teshikdan ularning so'zlarini eshitib turardim. Uyamda mingta qizil tilla bor edi, ularni kim qo'rganligini bilmasdim, lekin hamisha ularni o'ynab, ustida ag'anab, terimga sig'may yurar edim. Belimning quvvati, jonimning rohati shu tillalar edi. Tillam borligi yodimga tushsa quvonib ketib, o'zimda jasorat his etar edim.

Mehmon inimni buza boshladi. Tillalarimni topib olib, zohidga dedi: – Mana sichqonga jur'at bag'ishlagan narsa shu. Davlat aql chirog'i, quvvat manbaidir. Ko'rasan, bundan so'ng sichqon quvvati va jasoratini yo'qotadi.

Men bu so'zlarni eshitgach, badanimda bir zaiflik, ruhimda bir tushkunlik sezdim. Endi bu uyda qola olmasligimni angladim. Biroz o'tgach, sichqonlar oldida obro'yim qolmadi, qadrim ketdi. Ular avvalgidek bosh egib salom berishni tark etib, menga o'rinli-o'rinsiz ta'na qila boshladilar. Mendan avvalgidek zohidning uyidan taom o'g'irlab olib chiqishimni talab qildilar, bu ishning uddasidan chiqolmaganimdan keyin men bilan so'zlashmaydigan bo'ldilar, bir-birlariga: «Bu ish uning qo'lidan kelarmidi, biroz vaqtdan keyin o'zi bizga muhtoj bo'lib qoladi», der edilar. Hammalari mendan yuz o'girib, dushmanlarimga qo'shildilar. Shunday maqol bor: «Kimning moli qo'lidan ketsa, shu bilan birga uning hurmati ham ketadi». Men o'z-o'zimga dedim: «Mol-davlati bo'lmaganing do'st-oshnasi ham, qavm-qarindoshi ham bo'lmaydi. Mol-mulki bo'lmaganga yaxshi gap aytmaydilar, yordam va maslahat ham bermaydilar».

Bundan qiyos olib, qo'li kalta, yo'qsil bir odam bi-ror ish boshlamoqchi bo'lsa, buning oxiri nima bilan tugashini tasavvur etish qiyin emas. Faqirlik uning qo'l-oyog'ini ipsiz bog'lab qo'yadi, o'z maqsadiga yetolmaydi, hech narsaga havas qilmaydi. U bamisoli yoz yomg'iri: na oqib daryoga to'kiladi, na to'planib soy bo'ladi.

Birodari bo'lmagan kishi g'aribdir, farzandsiz bo'lsa, nomi tez unutiladi, puli bo'lmaganni aqlsiz, deb hisoblaydilar. Vabo kasaliga duch kelgan odam kabi hamma yo'qsildan qochadi, g'am va alam lashkari uning ustiga hujum qiladi, bunday odam qavm-u qarindosh orasida ham xor bo'ladi..

Ko'pincha inson tirikchiligini o'tkazish, oilani to'ydirish uchun noloyiq yo'llarga kirishga ham majbur bo'lib qolib rasvo bo'ladi. Shu ravishda u dunyoni ham, bu dunyoni ham qo'ldan berib qo'yadi. Sho'rob joyda bitgan, har kim shoxini egib, sindirib ketgan daraxt, har kimdan turtki yeb, do'stga zor bo'lgan kambag'alga o'xshaydi. Kambag'allik eng katta baxtsizlik va zo'r musibatdir. Muhtojlik odamni hammaga dushman, behayo qiladi, insof va muruvvatini qo'lidan oladi, quvvat va idrokini zaiflashtiradi. Muhtojlik gunoh va fasod manbaidir. Kimki kambag'allik va muhtojlikka tushsa, uning sharmi, obro'si ham ketadi. Hayoni qo'ldan bergan odam kek saqlaydigan va so'kishadigan bo'ladi, g'am pardasi uning aqlini qoplaydi, farosati, zehn-zakosi ozayadi. Bunday baxtsizlikka muhtalo bo'lgan odamning butun qilgan ishi, so'zi hammaga yomon ko'rinadi, beradigan maslahatlari o'ziga ziyon yetkazadi. Ilgari uni yaxshi, deb yurgan do'stlari uni yomon odam, deb hisoblaydilar, boshqalarning gunohini ham uning bo'yniga to'nkaydilar. Boylar aytganda maqtovg'a sazovor bo'lgan so'zni kambag'al aytsa, uni nafrat va ta'na bilan qarshi oladilar. Agar kambag'al shijoat ko'rsatsa, uni qo'pol va nodon deydilar, sa-

xiylik qilsa, isrofgar deydilar, muloyim bo'lsa qo'rqoq deydilar, hikmatli so'zlar aytsa, sergap deb, xomush va sokit o'tirsa, tilsiz hayvon, deydilar. Xullas, bunday yo'qsillikdan o'lim yaxshiroqdir. Ilon og'ziga qo'l tiqib zahar olmoq yoki och sher oldidan go'sht olib qochmoq, nomard odamdan bir narsa so'ragandan osondir. Deb-durlarki, sog'ayish ehtimoli bo'lmagan xastalik, visol umidi bo'lmagan hijron, umrbod g'ariblik – yo'qsillik va tilanchilikdan yaxshidir. Muhtojlikda tilanchilik bilan yashamoq o'lim, demakdir. Bunday odamning o'limi hayotiga qaraganda rohatdir.

Ko'pincha inson uyalganidan yoki izzat-nafsi kuchliligidan kambag'al va nochor ekanligini ayta olmaydi. Muhtojlik zo'r bo'lsa, nomusli odamni ham oxirida xiyonatga, xalqning moliga qo'l cho'zishga majbur etadi. Olimlar debdurlarki: «Indamaslik – yolg'on gapirish-dan, duduqlanish – so'kinishdan, kambag'allikka chidash – o'g'rilik bilan mol to'plashdan yaxshidir».

Shundan keyin zohid bilan mehmoni tillalarimni bo'lishib oldilar. Teshikdan qarab turgan edim, mehmon o'z hissasini olib yostiq ostiga qo'ydi. Men, shu puldan biroz qo'lga kiritsam, yana biroz kuchga kirarman, do'st, oshna, qavm-u qarindoshlar orasida hurmat qozonarman, degan qarorga kelib, kechasi inimdan chiqib yostiq tomon yugurgan edim, mehmon uyg'oq ekan, bir yog'och bilan miyamga tushirdi. Og'riqning zo'ridan sudrala-sudrala inimga qaytib keldim. Biroz o'tgach, og'riqlarim bosildi. Yana tama jo'sh urib, ikkinchi daf'a tashqari chiqdim. Mehmon meni kutib o'tirgan ekan, yana yog'och bilan yaxshilab tushirdi... Kaltak zarbidan ko'z oldimda chaqmoq chaqqanday bo'ldi – og'riq butun dunyo mollarini men uchun bir pul qilib yubordi... Biroz o'zimga kelgandan so'ng fikr qila boshladim. Butun balolar manbai tamagirlik va butun jafolar sababi harislik ekani menga ma'lum bo'ldi. Bu dunyodagi

insonlarning aziyat va mashaqqatlarining hammasi tamagirlik bilan bog'liqdir.

Kichkinagina bola kuchli bir tuyaning boshiga no'xta urib, uni istagan yerga olib borgani kabi, tama va ochko'zlik ham insonlarning bo'yniga arqon solib, ularni xohlagan joyga sudraydi... Tajribaga asoslanib shunday desa bo'ladi: asl boylik – ko'zi to'qlik va qanoatdir. Baxt-saodatning negizi ham shudir...

Debdurlarki, axloqli bo'lish seribodat bo'lishdan, qanoat boylikdan afzaldir. Olimlar debdurlarki, eng buyuk yaxshilik – saxovat va qo'li ochiqlikdir, eng go'zal vaqt – do'st-u oshnolar bilan kechirilgan kundir, eng komil aql – bo'lishi mumkin bo'lgan ish bilan bo'lmaydigan ishni bir-biridan ajrata bilishdir.

Oxirda men bir parcha nonga qanoat qilib, o'zimni taqdirning ixtiyoriga topshirdim va zohidning uyidan sahroga ko'chdim. Mening bir kabutar do'stim bor edi. U tufayli qarg'a bilan do'stlashdim. Sening fazilatlarining haqidagi qarg'aning aytgan so'zlari menda bu yerga kelish, seni ziyorat qilib, suhbatingdan bahramand bo'lish orzusini tug'dirdi. Chunki g'oyiban ta'rifingni eshitgan o'zingni ko'rgandek sen bilan do'st bo'lib qoladi... Qarg'a sening yoningga kelmoqchi ekanligini eshitib, men ham sen bilan do'st bo'lish va shunday qilib, g'ariblik, yolg'izlik dahshatidan yoqani bo'shatish maqsadida unga hamroh bo'lib keldim. Yolg'izlik juda og'irdir. Dunyoda hech bir shodlik do'stlar suhbatidan ortiq bo'lmaydi va hech g'am va mashaqqat birodarlardan ajralishdek og'ir tuyilmaydi. Hijron shunday og'ir yukki, uni hamma ham ko'tarolmaydi, visol shunday shirin sharbatki, hech kim uni oxirigacha ichishga muvaffaq bo'lmaydi... Bu aytilganlardan ravshan bo'ladiki, aqlli odam dunyo molidan o'ziga yashash uchun kerak bo'lganinigina olishi va eng zaruriy narsalar bilan kifoyalanishi lozim. Eng zaruriy narsa: oziq-ovqat, kiyim-kechak va

boshpanadan iboratdir. Men bu yerga kelib sen bilan do'st va birodar bo'lishimdan g'oyat faxrlanaman, sen ham meni muhabbatingdan bebahra qilmaysan deb, umidvorman.

Toshbaqa sichqonning bu so'zlariga jiddiy e'tibor berib quloq soldi, fasohat va balog'atli so'zlar bilan javob berdi: – Men sening gaplaringni eshitdim. Go'zal va ibratli nutq! Lekin bu yerga kelganigdan norozidek ko'rinasan. Bosh omon bo'lsin, har xil narsalarga yuragingdan joy beraverma. Chunki go'zal so'zlar faqat amalga oshirilgandagina chiroyli natijalar bera oladi. Muolaja yo'lini topgan kasal odam unga amal qilmasa, tabobat ilmini bilgani foydasiz. Olim o'zini ishda oqlashi, aql samaralaridan istifoda eta bilishi, mol-dunyoning ozligidan ranjimasligi kerak...

Bog'lanib sandiqqa solingan sher o'z kuchini yo'qotmagani kabi, ilm va hunar egasi ham badavlat bo'lmasa-da, o'z izzat-hurmatini yo'qotmaydi. Aksincha, itning bo'yninga oltin zanjir bog'lansa-da, hamma joyda harom hisoblangani kabi, iste'dodsiz, saxovatsiz davlatmand ham nafratga duchor bo'ladi.

Sen g'aribman deb o'ylab, uni o'zing uchun dardga aylantirma, chunki aqlli odamlarning har qayerda kuni o'taveradi. Noshukr bo'lish yaxshi emas. Og'ir kunlarda va kambag'allikda sabrdan boshqa ko'rkam fazilat bo'lmaydi. Sabr qilib nafsni tiya bilish kerak. Kimki bunga qobil ekan, suv soylikni, o'rdak ko'lni topgani kabi, xushbaxtlik va saodat eshiklari unga ochiladi. Yosh ayollar «sharti ketib, parti qolgan» qari chollar suhbatidan qochganlari kabi, ilm va hunar ham tanbal va ishyoqmaslarga nasib bo'lmaydi. «Mol-davlatim qo'limdan ketdi» deya afsuslanma, chunki bu dunyoning boyligi osmonga uchirilgan pufakka o'xshagan bir narsa. Uning qachon va qayerga tushishini bilib bo'lmaydi...

Donishmandlar aytibdurlarki, bir necha narsa dunyoda uzoq muddat qola olmaydi: bulutning soyasi, yomon odamning do'stligi, suyuq oyoq, lafzi bo'sh xotinlarning ishq, yolg'on maqtov, mol-dunyoning ko'pligi, devonaning lutf-karami, yoshlarning go'zalligi. Oqil odamlarga davlatning ko'pligidan xursand, ozligidan xafa bo'lish yarashmaydi, u faqat hunar va san'atini o'z moli deb hisoblashi kerak. Chunki, bular shunday bir bitmas-tuganmas xazina va davlatki, uni hech kim insondan tortib ololmaydi. Falakning aylanishi unga ta'sir eta olmaydi... Senga nasihat qilib o'tirishimga hojat yo'q va o'z foydangni zararingdan yaxshi farq qila bilasan. Bugun sen bizning aziz do'stimiz va birodarimizsan, qo'limizdan kelganicha seni e'zozlab, hurmatingni joyiga qo'yamiz.

Qarg'a toshbaqaning sichqonga iltifot bilan muomala qilganini ko'rib dedi:

– Meni juda sevintirding, o'zim ham sendan boshqa narsa kutmagan edim. Xursandchilik barcha uchun eshigi ochiq bo'lgan odamlarga nasib bo'ladi. Yaqin do'stlar, qavm-qarindoshlar uning marhamati va yordami bilan yaxshi umr kechirib uni duo qilgaylar, muhtojlar uning eshigidan noumid va quruq qaytmagaylar, yaxshi va sodiq do'stlar hamisha uning boshidan arimagaylar... Saxiy odam qiyinchilikka tushsa, lutf-karamli, olijanob odamlar unga yordamga keladilar. Botqoqlikka botgan filni faqat filgina chiqara oladi. Aqlli odam hamisha hunar o'rganib yaxshi nom qoldirishga intiladi. U xavf ostida qolsa ham, hatto boshi tahlika ostida qolsa ham qo'rqmay yaxshilik qiladi. Chunki, u bu bilan o'tkinchi dunyo o'rniga abadiylikni, ozga ko'pni xarid qilgan bo'ladi... Boshqalarga yordam qilmagan boy odam davlatmand hisoblanmaydi. Umr bo'yi yomon ishlar bilan mashg'ul bo'lib xalqni ranjitadigan odamning nomi insoniylik daftariga yozilmaydi.

Qarg'a bu so'zlarni gapirib turgan vaqtida uzoqdan chopib kelayotgan bir ohu ko'rindi. Uni ovchi quvib kelyapti, deb gumon qilib, sichqon o'zini iniga oldi, toshbaqa o'zini suvga urdi, qarg'a esa daraxtga chiqib oldi.

Ohu suv labiga kelib biroz suvdan ichdi, so'ngra quloqlarini chimirib turaverdi. Ohuni bunday ahvolda ko'rgan qarg'a ovchi kelayotgani yo'qmi, deb o'ng va so'lga qaradi, lekin hech kimni ko'rmadi. U pastga tushib toshbaqani chaqirdi, sichqon ham inidan chiqdi. Hammalari ohuning yoniga keldilar. Ohuning qo'rqqanligini ko'rgan toshbaqa rahmi kelib so'radi:

– Nima bo'ldi, qayerdan kelyapsan?

Ohu dedi: – Men hamisha sahroda yashayman. Ovchilar doim meni har tarafga quvadilar. Bugun bir qari cholni uchratdim, uni ovchi, deb o'ylab bu yerga qochib keldim.

Toshbaqa dedi: – Qo'rqma, bu yerlarga ovchilar oyoq bosmaydi. Kel, do'st bo'laylik. Ulug'lar: «Do'stlar qancha ko'p bo'lsa, balo shuncha kam yopishadi», deganlar. Bu yer juda yaxshi chamanzor, rohat qilib yashaysan.

Ohu ular bilan do'st bo'lib, chamanzorda qolishga rozi bo'ldi. Atrofi qamish bilan o'ralgan joyga yig'ilishib suhbat qurishar, bir-birlariga hikoyalar aytishar, sarguzashtlarini so'zlab berishar va shod-xurram kun kechirishar edi.

Bir kuni qarg'a, sichqon va toshbaqa odatdagidek shu yerga yana to'plandilar. Bir soatcha ohuni kutdilar. U kelmadi. Xavotir olib, qarg'aga dedilar: – Havoga uchib, atrofni qara, zora ohudan bizga biror xabar keltirsang.

Qarg'a uchib borib ko'p joylarni qaradi, nihoyat, ohuning to'rga tushib yotganini ko'rdi. Darhol qaytib kelib, voqeani do'stlariga aytib berdi. Qarg'a va toshbaqa sichqonga dedi: – Birodar, bu masalada sendan

boshqaga umid bog‘lab bo‘lmaydi. Tez bo‘l, fursat qo‘ldan ketmasin.

Sichqon tezlik bilan ohu yoniga keldi va dedi: – Azizim, nima bo‘ldi, nega shuncha ehtiyotliging va hushyorliging bilan bu baloga yo‘liqding?

Ohu dedi: – Taqdir qarshisida ehtiyotkorlik ham ojiz qoladi. Balo qachon kelib yoqaga yopishishini bila oladimi kishi? Bir vaqt qayrilib qarasang, o‘zingni balo zanjirida ko‘rasan.

Shu payt toshbaqa kelib qoldi. Ohu unga dedi: – Do‘stim, nega kelding? Agar sichqon tuzoqning to‘rlarini kesib, meni qutqarsa-yu, birdan ovchi kelib qolsa, sen nima qilasan? Men qochib jonimni qutqaraman, sichqon teshikka kiradi, qarg‘a osmonga uchadi, sen nima qilasan? Nega kelding?

Toshbaqa dedi: – Birodar, qanday qilib kelmayin? Do‘stlardan uzoqda, firoq va hijronda kechgan hayotning nima lazzati bor? Qanday aqlli odam ayriliqni afzal ko‘radi. Baxtsizlik yuz berganda odamga tasalli beradigan, og‘ir kunlaringda dardingni yengil qiladigan do‘stlar bilan birga bo‘lish lozim. Hijron o‘tida yongan, do‘stlardan uzoqqa tushgan odamning dili hamisha g‘am va alam bilan to‘la, sihatlik uning vujudidan yiroq bo‘ladi, sabr va qanoat uni tark etadi, aql va kamolot o‘z kuchini yo‘qotib, foydasiz bo‘lib qoladi.

Toshbaqa so‘zini tugatmay, uzoqdan ovchining kelayotganiga ko‘zi tushdi. Sichqon iplarni kesib bo‘lgan edi, ohu turib qochdi, sichqon o‘zini teshikka oldi va qarg‘a uchib ko‘kka ko‘tarildi. Ovchi kelib to‘rning qirqilganini ko‘rdi, hayron bo‘lib u yoq-bu yoqqa qaradi, toshbaqaga ko‘zi tushdi va uni to‘rvaga o‘rab shaharga jo‘nadi.

Do‘stlar ovchi ketishi bilanoq yig‘ilib, toshbaqani qidira boshladilar. Uni ovchi olib ketganini anglab, faryod ko‘tardilar...

Sichqon dedi:

– Buni qarangki, bir balodan qutulib, ikkinchisiga tutildik. Ammo hikmatli odamlar to‘g‘ri aytganlar: inson umidsizlikka, sarosimaga tushmasligi kerak, aks holda, balo seldek yog‘ilaveradi, falokat to‘lqinlari kuchayaveradi. Kishi bir qoqilmaguncha o‘zini bardam sezadi, notekis yerda bir qoqildimi, bo‘ldi, kaftdek tekis joyda ham qoqilaveradi. Do‘stlardan ajralishdan ham og‘ir musibat bormi dunyoda? Firoq alangasi yetti daryoni quritadi.

Qarg‘a va ohu dedi: – Qanchalik kuyib-pishmaylik va zor-zor yig‘lamaylik, go‘zal iboralar va ta‘sirli so‘zlar aytmaylik, bulardan toshbaqaga hech foyda yo‘q. Bir tadbir topib, toshbaqani qutqarmoq kerak. Ulug‘lar debdurlarki, shijoatli va kuchli botirlar – urushda, xotin va farzandlar – kambag‘allikda, do‘st va birodarlar – boshga kulfat tushganda taniladilar.

Sichqon ohuga dedi: – Bir chora topdim: sen ovchining yo‘lidan chiqib o‘zingni yarador ko‘rsatasan. Qarg‘a go‘yo seni tirnab o‘ldirmoqchi bo‘lganday, boshingga qo‘nib oladi. Ovchi seni ko‘rishi bilan tutib olish niyatiga tushadi va toshbaqani yerga qo‘yadi. U senga yaqinlashgan sari sen cho‘loqlanib, yiqilib-turib undan uzoqlashaverasan. Lekin shoshilib juda tez qochma, aks holda, ovchi sendan umidini uzib, orqasiga qaytishi mumkin. Agar sen bir soatcha uning boshini aylantirsang, men bu muddatda toshbaqani ovchi to‘rvasidan ozod qilaman.

Do‘stlar shunday qildilar. Ovchi ohuni tutmoq uchun rosa ovora bo‘ldi, lekin hech ish chiqmagach, pushaymon bo‘lib orqasiga qaytdi. Toshbaqani topolmay, to‘rvasining yirtilganini ko‘rib taajjublandi. Butun bo‘lgan voqeani (avvalo ohu tushgan to‘r ip-larining qirqilishi, keyin uning o‘zini yaralangan qilib ko‘rgazishi, uning ustiga qarg‘aning qo‘nishi va shu topda to‘rvaning teshilishi, toshbaqaning yo‘qolishini) birma-bir eslab, qo‘rqib ketdi. Bu joy parilar va

jodugarlar maskani ekan, deb o'ylab tezda bu yerni tark etib jo'nab qoldi.

Ovchi ketgach, yoronlar yig'ilishib, sevina-sevina, eson-omon o'zlarining manzillariga bordilar va u yerda rohat va farog'atda umr kechira boshladilar. Shundan keyin hech qanday balo ularga yo'liqmadi va hech qanday yomon niyatli odam ularning baxtli hayotini buzmasdi.

Sadoqatli do'stlar va samimiy birodarlarning bir-birlariga ko'magi haqidagi hikoyat mana shundan iboratdir.

BOYQUSH VA QARG'A BOBI

Roja brahmanga dedi: – Sadoqatli do'stlar haqidagi ibratli hikoyani eshitdim. Endi, agar mumkin bo'lsa, dushman o'zini zohiran yumshoq fe'lli, tavozekor, marhamatli va lutf-karamli qilib ko'rsatishiga qaramasdan, uning nayrangiga uchmaslik va aldanmaslik haqida bir hikoya aytib bersang.

Brahman dedi: – Aqlli odam makkor dushmanning so'ziga ishonmaydi, ont ichib bergan va'dalariga uchmaydi, dushmandan qanchalik ko'p marhamat va lutf-karam ko'rsa, shunchalik ko'p ehtiyotkor bo'ladi. Agar u hushyor bo'lmasa va fursatni qo'ldan berib qo'ysa, keyingi pushaymonning foydasi bo'lmaydi va boyqushlar boshiga tushgan falokat uning ham boshiga tushadi.

Roja so'radi: – U qanday bo'lgan edi?

Hikoyat. Deb durlarki, bir tog'da juda baland va serbutoq daraxt bor edi. Bu daraxtda mingdan ortiq qarg'alar o'zlariga uya qurgan edilar. Qarg'alarning bir podshosi bo'lib, uning oti Firuz edi. Barcha qarg'alar unga tobe bo'lib, uning amridan chiqmas va shod-xurram, farovon kun kechirar edilar.

O'sha tog'ning qarshisida boshqa bir tog' bor edi. Unda juda ko'p boyqushlar yashardi. Qarg'alar bilan boyqushlar qadimdan bir-birlariga dushman edilar. Boyqushlarning ham podshosi bor bo'lib, oti Shaboxang edi. Bir kuni kechasi u o'z qo'shinlari bilan qarg'alarga hujum qildi. Boyqushlar juda ko'p qarg'alarni qirib, ko'plarini yarador qilishdi, g'olib bo'lib, masrurlik bilan uyalariga qaytishdi. Ertasiga qarg'alarning podshohi Firuz o'z lashkarlarini yig'ib, ularga dedi: – Boyqushlarning bizga qarshi qilgan kechagi hujumini ko'rdingiz. Orangizda o'lganlar ham, quyrug'i, qanoti yulungan, yaralanganlar ham oz emas. Lekin ular bu g'alabadan jur'atlanib bizni tamomila tor-mor etmoqqa, urug'imizni quritmoqqa urinadilar, deb qo'rqaman. Aminmanki, ular tezda yana hujum boshlab boshimizga ko'p balo soladilar. Bu borada fikrlashib bir tadbir ko'raylik va birga maslahatlashib mudofaa yo'lini topaylik.

Ular orasida zakovatli, aqli raso beshta qarg'a bor edi. Qarg'alar har ishni ularning maslahati bilan boshlar, biror hodisa ro'y bersa, ularga murojaat etardilar. Podshoh ham bu besh qarg'aning fikrlarini inobatga olar va davlat ishlarida ularning maslahatlaridan foydalanar edi. Shoh ularning biridan so'radi: – Sen bu haqda qanday fikrdasan?

U javob berdi: – Mening fikrim bizdan avval yashagan olimlarning fikrlari kabidir. Ular aytibdur-larki, kimki dushmanga qarshilik ko'rsata olmasa, mol-davlati va yurt-uyalarini tashlab ketmog'i kerak. Zero, urush juda xatarli ishdir, ayniqsa, mag'lubiyatdan so'ng u juda ham tahlikalidir... Mag'rurlanib o'z kuchiga ortiqcha baho berish aqlli odamlarga yarashmas. Xanjarning ikki yuzi bordir. Bu qari va shafqatsiz falakning ko'zi ko'r, u odamlarni yaxshi tanimaydi. Uning gardishiga ishonib bo'lmaydi...

Podshoh ikkinchi vaziriga yuz o'girib, dedi: – Sening fikring qanday?

U javob berdi: – Men u aytganidek Vatanni tashlab qochishni maslahat koʻrmayman. Birinchi zarbadan soʻng shunday rasvogarchilikka yoʻl qoʻyib, ona yurtni tark etmoq bizga yarashmaydi. Menimcha, eng toʻgʻri yoʻl butun kuchlarimizni safarbar qilib, jiddiy hozirlik koʻrganimizdan keyin urush boshlashdan iboratdir...

Maslahatim shuki, bir necha kuzatuvchilarni har tarafga yuborib, qaysi tomondan xavf ehtimoli boʻlsa, shu yoqqa lashkar tortsak. Yo gʻolib kelamiz, yo sharaf bilan fidoyi boʻlamiz.

Podshoh uchinchisidan soʻradi: – Sening fikring qanday?

Uchinchisi javob berdi: – Men ikkovining ham fikriga qoʻshilmayman. Yaxshisi, xufiyalar, darakchilar yuborib, dushman vaziyatini oʻrganaylik, boj-u xiroj olsalar-da, biz bilan sulh tuzishga rozimilar, yoʻqmi, shuni aniqlaylik. Agar taklifimizni qabul qilsalar, u vaqt sulh tuzib, boju xiroj toʻlaylik-da, ulardan xalos boʻlaylik. Shohlar uchun eng toʻgʻri tadbirlardan biri shudir: dushmanning ustunligi, qudrati kengligi ravshan boʻlganda, ular mol-pul hisobiga boʻlsa-da, falokatning oldini olishlari, aholini qirilishdan xalos etishlari kerak...

Podshoh toʻrtinchisidan soʻradi: – Sen nima deysan?

U javob berdi: – Men Vatanni tark etmaslikni, gʻurbat azobini chekmaslikni, hamisha bizdan past boʻlgan dushmanga boʻyin egishdan yuqori qoʻyaman... Buning ustiga, agar biz maʼlum miqdorda boj-xiroj toʻlashni boʻynimizga olsak, ular bu bilan kifoyalanmaydilar, yana koʻproq talab etadilar, keyin baribir bizlarni qirib tashlashga harakat qiladilar. Shuning uchun ham aytibdurlar: «Oʻz maqsadingga erishmoq uchun maʼlum darajada dushmanga yaqinlash-u, ammo uni oʻzingga xavf tugʻdiradigan darajada yaqinlashtirma».

Quyoshga qaratib tik qo'yilgan tayoqni bunga misol tariqasida keltirish mumkin: uni judayam egsang, soyasi kamayadi, ozgina egsang, soyasi kattalashadi. Hech qachon ular bizdan oladigan boj-xiroj bilan qanoatlanmaydilar. Shuning uchun, mening fikrimcha, urush qilmoq lozim... Garchi olimlar urushdan qochishni maslahat ko'rsalar ham, lekin bunday qochish o'limdan og'ir bo'lsa, uni hech vaqt ma'qullamaydilar...

Podshoh beshinchi qarg'adan, Korshinos ismli vaziridan so'radi: – Sen nima deysan? Urushaylikmi, sulh tuzaylikmi yoki Vatanni tark etaylikmi, qaysi biri yaxshi?

Korshinos javob berdi: – Boyqushlar bilan urushib bo'lmaydi, chunki ular kuch-quvvatda bizdan ustundirlar. Aqlli kimsa dushmanni zaif hisoblab, o'zini aldamaydi, aldangan halok bo'ladi. Biz bu hodisa yuz berishdan oldin ham boyqushlardan qo'rqqan edik. Ehtiyotkor odam hech qachon dushman qarshisida xotirjamlikka berilmaydi. Dushman yaqinda bo'lsa, to'satdan hujum qilishi, uzoqda bo'lsa, qaytib kelib chang solishi mumkin. Yengilsa, yo'lda pistirma qo'yishi, yolg'iz bo'lsa, hiyla ishlatishi mumkin. Urushning oldini oladigan odamlar eng aqllidirlar. Podshoh boyqushlar bilan urushish qaroridan voz kechishi kerak. Fil bilan urushganlar uning oyoq ostida toptalanadilar.

Shoh dedi: – Urushishni istamasang, xo'sh, nima maslahat berasan?

Korshinos dedi: – Ba'zan maslahat va tadbir bilan qilingan ishni katta qo'shin yordami bilan ham bajarib bo'lmaydi. Daryoning suvi irmoqchalardan yig'ilgani kabi, shohning aql va zakosi ham vazirlar maslahatidan nur oladi. Aqlli shoh dushmanning qanchalik kuch-quvvatga ega bo'lganini, ishlatadigan hiyla va tadbirini biladi. U hamisha dushman tarafning ishlarini kuzatib, birin-ketin ro'y beradigan hodisalarni

tasavvur eta biladi, sinovdan o'tgan yordamchilari bilan maslahatlashib turadi.

So'zga tushunadigan, ishbilarmon odamlar bilan maslahatlashmaslikning oxiri yomon bo'ladi. Aql va zako nuridan mahrum bo'lmagan, tajribali, dunyoda har narsani ko'rgan va bilgan maslahatchilarning so'zlarini o'ziga shior qilib olgan shohning baxt yulduzi dunyo turguncha porloq bo'ladi...

Shoh meni maslahat berish sharafiga muyassar qildi. Men o'z fikrlarimning ba'zilarini ochiq, jamoat oldida so'zlashim, ba'zilarini esa, shohning o'ziga yashirin aytishim mumkin. Jamoat oldida shuni ochiq aytishim mumkinki, men urushga qarshiman, ayni zamonda bo'yin egib tobe bo'lish, mute bo'lib boj to'lash kabi rasvogarchilikni ham to'g'ri deb bilmayman.

Aql egalari yaxshi va mazmunli umr kechirsalar, uzoq yashashni orzu qiladilar. Ular rasvogarchilik va baxtsizlikdan o'limni ustun ko'radilar. Men mag'lubiyatning va o'limning elchisi, aql zaifligining, ruhiy tushkunlikning jarchisi bo'lgan ojizlikni oqlamayman, ojizlik ko'rsatmoqni maslahat bermayman.

Kimki ojizlik ko'rsatsa, foyda eshiklari uning uchun bekiladi. Uning o'ylagan tadbirlari, qilmoqchi bo'lgan ishlari qarshisida katta to'siq paydo bo'ladi... Endi qolgan so'zlarimni xilvatda aytsam yaxshiroq bo'lur edi, chunki g'alabaning kaliti ehtiyotkorlikdir. Ehtiyotkorlikning birinchi sharti esa, kengash va maslahatdir. Mana endi shoh o'z xizmatida bo'lgan odamlar bilan maslahatlashib, ularning fikrini so'rab, o'zining uzoqni ko'radigan, ehtiyotli, irodali, jasur, aqli ekanligini ko'rsatdi...

Shohlarning shunday ishonchli va e'tiborli odamlari bo'lishi kerakki, ularga o'z sirlarining xazinalarini ochib qo'yib, yashirin maqsadlarini ularga ayta bilsin... Shoh aql va zakoda, ilm va tajribada o'z maslahatchisidan

ustun bo'lsa-da, lekin moy quyganda chiroq lopillab yongani, o'tin qalaganda o'choq olovi baland bo'lgani kabi shohning aqli ham mushovirining maslahatidan mukammallashadi, tajribasi ortadi.

Kimniki kuchli, irodali, aqlli maslahatchilari bo'lsa, unga baxt yordir, birinchisining yordami bilan g'alaba qozonib, ikkinchisining yordami bilan xavf-xatarning oldini oladi. Maslahatchilarning o'z boshliqlari bilan tillari ham, dillari ham bir bo'lishi kerak. Agar shohdan xato sodir bo'lsa, maslahatchi mayinlik bilan shohga xatosini tushuntirmog'i, shohni to'g'ri yo'lga solmog'i va shunday qilib ikki tomon uchun ham maqbul bo'lgan qarorga kelmog'i lozim. Shohga shunday sidqidil xizmat qilmaydigan, haqiqatni ayon qilishga tirishmaydigan vazir va maslahatchilar dushman deb sanalishlari kerak... Agar shoh haqni nohaqdan, do'stni dushmandan ajrata bilsa, yomon-ga jazo, yaxshiga in'om berishda odilligini ko'rsatsa, yurti g'ayratli, tadbirkor va uzoqni ko'radigan odamlarga topshirgan bo'lsa, bunday taqdirda uning sha'n-shavkatiga putur yetmaydi, fitna-fujurlarga o'rin qolmaydi...

O'z sirini saqlaydigan, layoqatli vazirlar topa oladigan, raiyati hayiqadigan, sir boy bermaydigan, yaxshi ishlaydiganlarni taqdirlaydigan, sadoqat bilan xizmat qiladiganlarning qadriga yetadigan, gunohkorlarning adabini berib turadigan, maslahat bilan ish ko'radigan, tadbirli shohning hokimiyati uzoq umrli bo'ladi. Qazoning qo'li bunday shohning ishini barbod qila olmaydi, aksincha, unga xizmat etadi. Aslini surishtirilsa, baxt-sodat mehnat va g'ayrat bilan qo'lga kiritiladi...

Agar shoh sir saqlay olmasa, o'ziga hamda podshohligiga putur yetadi. Kashmir podshohi o'z vaziriga sir aytgani kasofatidan oz fursatda podshohlikdan tushib, xor-zor bo'lgani kabi.

Firuz so'radi: — U qanday bo'lgan edi?

Beshinchi qarg'a javob berdi: – Kashmir viloyatida bir podsho bo'lib, uning nihoyat darajada go'zal, sochlari uzun va qop-qora, sho'x bir mahbubasi bor edi. U noz-u karashma va shirin so'z bilan hammaning toqatini toq qilar edi. Ayniqsa, podshoh mulozimlaridan bir yigit unga qattiq mehr qo'yib, ishq o'tida yonar edi. Ular ko'z va qosh imosi bilan gaplashar edilar. Bir kun podshoh aysh-u ishrat qilib o'tirganda, u yigit xizmat uchun o'rnidan turdi va o'z ma'shuqasining yuziga qarab kulib qo'ydi. Ma'shuqasi ham tabassum qilib, qosh uchirib, uning ko'nglini ovladi. Buni ko'rib qolgan podshohning g'azabi qo'zib, mahbubasining bahridan o'tmoqchi bo'ldi. Keyin o'ylab, ikki kishini o'ldirishga oshiqish aqlan emas, sabr qilmoq kerak deb o'zini ko'rmaganga soldi. Ertasi kun podshoh har kundagidek o'z ishlari bilan shug'ullandi. Keyin davlat ustunlaridan bo'lgan bir vazirni xilvatga chaqirib, unga kechasi bo'lib o'tgan voqeani aytib berdi. Vazir ularni o'ldirishni maslahat berdi. Podshoh bilan vazirning fikri bir joydan chiqdi: ularga zahar berib o'ldirmoqchi bo'ldilar. Lekin bu sir podshoh va vazir orasida pinhon qolishi kerak edi. Vazir uyiga kelib qizini g'amgin holda ko'rdi va buning sababini so'radi.

Vazirning qizi dedi: – Bugun podshoh saroyiga borib edim, podshohning xotini menga iltifot qilmadi. Men o'z tenglarim va dugonalarim o'rtasida xijolat tortdim. – Vazir qiziga tasalli berib dedi: – G'am yema, bir-ikki kun ichida uning umr chirog'i o'chadi va hayotining guli so'ladi. – Qiz buni eshitib nima gapligini so'radi. Vazir hamma gapni aytib berdi va sir tutib buni hech kimga aytmalikni uqtirdi. Qiz eshitganlaridan xursand bo'lib otasi huzuridan chiqdi. Bu asnoda haram xodimlaridan biri uzr so'rab, qiz yoniga keldi. Qiz dedi: – Mayli, xonim meni besabab xafa qilgani uchun jazosini ko'radi. – Xodim xursand bo'lib so'radi: – Bu so'zni qayerdan eshitding?

Qiz javob berdi: – Birovga aytmasang, so‘zlab beraman. – Xodim ont ichgach, qiz hamma gapni aytib berdi.

Xodim darrov uyiga borib, eshitganlaridan xotinini ogoh qildi. Xotin esa gunohkor yigitni xilvatga chaqirib, hamma gapni aytib berdi. U yigit bir necha sheriklarini to‘plab podshohni o‘ldirdi.

Agar podshoh vazirga sirini aytmaganda edi, shu holga tushmagan bo‘lar edi. Bu qissadan hissa shuki, podshoh vazirlar bilan kengash qilishi va ularning bergan maslahatlaridan foydalanishi mumkin, ammo o‘z siridan ularni voqif qilmasligi kerak. Chunki o‘zga odam hech qachon birovning sirini saqlay olmaydi.

Ammo shohlarning sirlari har xil bo‘ladi. Ularning ba‘zilarini biror odamga aytish mumkin emas, ba‘zilarini ayrim kishilarga so‘zlash mumkin. Men aytmoqchi bo‘lgan sirga kelganimizda, undan faqat to‘rt quloq va ikki yurak voqif bo‘lmog‘i mumkin.

Shoh beshinchi qarg‘a, ya‘ni Korshinos bilan xilvatga kirib so‘radi: – Biz bilan boyqushlar orasida bo‘lgan adovat va dushmanlikka nima sabab bo‘lgan edi?

Korshinos dedi: – Bir qarg‘aning aytgan bir kalima so‘zi sabab bo‘lgan edi.

Shoh so‘radi: – Qanday so‘z?

Hikoyat. Korshinos dedi: – Bir gala qushlar boyqushni o‘zlariga shoh ko‘tarmoqchi bo‘ldilar. Ular bir yerga yig‘ilishib, bu borada kengasha boshladilar. Shu vaqt uzoqdan bir qarg‘a ko‘rindi. Qushlarning biri dedi: – Biroz sabr qilaylik, qarg‘a yetib kelsin, u bilan ham maslahatlashib ko‘raylik-chi, nima der ekan, axir u ham parrandalar jinsidan-ku. Agar butun tabaqa namoyandalari yakdil bo‘lmasalar, qaror bir ovozdan qabul etilgan hisoblanmaydi.

Qarg‘a kelishi bilan unga ahvolni bayon etdilar.

Qarg‘a dedi: – Agar butun qushlar halok bo‘lib, tovus, turna, g‘oz kabi nomdor parrandalar yo‘q bo‘lib

ketsalar ham boyqushga tobe bo'lib, uning so'zlari va buyrug'i bilan yashashdan ko'ra shohsiz qolib, o'z aql-idrokimiz bilan yashash yaxshiroqdir. Chunki boyqush zohiran qushlarning eng xunugi, botinan eng yomoni va iflosidir. Uning aqli kam, o'zi nihoyat darajada ahmoq, serjahl va rahmsizdir. Buning ustiga, u kunduz kuni hech narsa ko'rmaydi. Hammasidan dahshatlisi shuki, u xosiyatsiz, sharm-hayosizdir. Binobarin, fikringizdan qayting, uni o'zingizga shoh qila ko'rmang, usiz ham kuningiz o'tadi. O'zini oyning elchisi e'lon qilib, o'z aqli bilan buyuk ishlar qilgan quyon kabi bo'ling.

Qushlar so'radilar: – U qanday ishlar qilgan?

Hikoyat. Qarg'a dedi: – Fillar yashaydigan o'lkalarning birida qurg'oqchilik ro'y berdi. Buloqlar quridi. Suvlar tugadi. Fillar suvsizlik va tashnalikka chiday olmay o'z shohlari huzuriga kelib, shikoyat qildilar, zor-zor yig'ladilar.

Shoh suv axtarishga odamlar yubordi. Ko'p axtarib, nihoyat, «Oy» nomli suvi bor bir buloq topdilar. Fillarning shohi butun fuqarosini to'plab, o'sha buloqqa olib bordi. Buloq quyonlar o'lkasida bo'lganidan fillar inlarida yotgan quyonlarni toptab, hammayoqni vayron qildilar. Ertasi kun quyonlar yig'ilib, o'z shohlarining yoniga keldilar va dedilar: – Fillarning boshimizga keltirgan falokatlariga senga ma'lumdur. Agar tezlikda bu tadbir ko'rilmasa, ular bizni tamomila yo'q qilib yuboradilar.

Quyonlarning shohi dedi: – Kimning nima taklifi bo'lsa, yonimga kelib aytsin, kengash qilib shu baloni daf etamiz.

Quyonlarning ichida o'zining donoligi bilan shuhrat topgan, Behruz otli bir quyon bor edi. U oldinga chiqib, shunday dedi: – Shoh bu ishni menga havola qilib, fillarning yoniga yuborsinlar, menga ishonchli bir maslahatchi bersalar, u mening nima-

lardeb, nimalar qilganimni shohidi bo'лади va kelib shohga aytib beradi.

Shoh dedi: – Biz sening aytgan so'zlaringga ishonamiz. Qiladigan ishlaring muvaffaqiyatli bo'lishiga shubha qilmaymiz. Mayli, bor. Vaziyat va sharoitga qarab harakat qil. Lekin unutmaki, elchi shohning tili, zehni va qalbidir. Elchining aql-zakovatiga qarab uni yuborgan shohning aqli va ishlari qay ahvoldaligi to'g'risida hukm chiqaradilar, agar elchi nazokatsizlik qilsa, uni yuborgan shohni ta'na qiladilar, elchi o'z shohining nomus va izzatiga, sha'n va shavkatiga xalal yetkazmasligi, shu bilan birga dushmanni nima fikrda ekanligini bilib kelishi lozim.

Bu so'zlarni diqqat bilan eshitgan Behruz oydin kechada fillar tomonga ravona bo'ldi. U o'zicha o'ylar edi: «Agar fillar yomonlik qilishni istamasa-lar-da, ularga yaqinlashmoq men uchun xatarlidir, oyoqlari ostida qolib ketishim mumkin. Ilon uni o'z qo'lida o'ynatayotgan odamni chaqishni istamasa ham, og'zining suvi unga tegsa bas, odam o'sha soatda halok bo'лади. Yaxshisi shuki, bir tepaning ustiga chiqib, fillar bilan o'sha yerdan turib gaplashay». U shunday qildi. Uzoqdan fillarning shohini chaqirib dedi: – Men Oy tarafidan yuborilgan elchiman. Elchining aytganlari ko'ngilsiz bo'lsa-da, unga diqqat bilan quloq solmoq va buning uchun elchini qoralamaslik kerakdir.

Fillarning shohi so'radi: – Oy nima xabar yubordi?

Behruz dedi: – Oy dediki, har kim o'z quvvatiga ishonib zaiflarni ranjitsa va o'z kuch-qudratidan mag'rurlanib o'zidan kuchsizlarni tahqir etsa, uning bu kuch-quvvati o'zining halokatiga sabab bo'лади. Sen o'zingni boshqa hayvonlardan ustun hisoblab had-dingdan oshibsan. Ish shu darajaga yetibdiki, mening nomim bilan atalgan buloqqa qo'shinlaringni olib borib suvini bulg'atibsan. Seni ogohlantirib qo'yay, agar

bundan keyin yana shu ishingni takrorlasang ko'zlarini o'yib olaman va o'zingni halok etaman. Agar bu so'zlardan shubha qilsang, hozir buloq boshiga kel, o'sha yerda sen bilan uchrashamiz.

Fillarning podshohi bu so'zlarni eshitib taajjublandi va buloq tarafga yo'l oldi. Suvga qarab o'yning aksini ko'rdi.

Behruz dedi: – Nega qarab turibsan, tez bo'l, xartuming bilan suv olib yuzingni yuv, bosh egib ta'zim qil.

Fil xartumini suvga solishi bilan suv chayqalib oy qalqiy boshladi. Fil qo'rqib Behruздan so'radi: – Xartumimni suvga tiqsam o'yning achchig'i kelyapti shekilli.

Behruz dedi: – Albatta achchig'i keladi-da, tez bo'l, vaqt o'tmasin, sajda qilib uzr so'ra!

Fil darhol bosh egib uzr so'radi va bu yerga bundan keyin o'zim ham, boshqa fillar ham oyoq bosmaydilar, deb ont ichdi.

Qarg'a dedi: – Bu masalni aytishdan maqsad sizni ogoh qilib qo'ymoqdir – boyqush makkor va aldanchidir. Shuning uchun boyqushni o'zingizga shoh ko'tarib o'tirmangiz va o'z ishlaringizni unga topshirmang. Zolim podshohlarga, hiylakor va yolg'onchi hukmdorlarga ishonganlarning boshiga taqvodor mushukka murojaat etgan kaklik bilan tihu boshiga tushgan savdo tushadi.

Qushlar so'radilar: – Ularga nima bo'libdi?

Hikoyat. Qarg'a dedi: – Bir kaklik mening qo'shnim edi, bir-birimizning mehr-u muhabbatimiz zo'r edi. Bir kuni u to'satdan yo'qolib qoldi. Halok bo'lgan bo'lsa kerak, deb o'yladim. Bir necha vaqt o'tgandan keyin bir tihu kelib, uning uyasida yashay boshladi. Men unga hech narsa demadim.

Oradan bir necha kun o'tgach, kaklik qaytib keldi. Uyida tihuni ko'rib, dedi: – Uyimni bo'shat!

Tihu dedi: – Hozir bu uy meniki. Agar seniki bo'lsa, isbot qil.

Kaklik dedi: – Sen nima deyapsan, mening qozidan hujjatim bor.

Tihu javob berdi: – Bir odil hokimni topib unga murojaat qilishimiz kerak. U har birimizning so'zlarimizni tinglab odilona qaror chiqarib bersin.

Kaklik dedi: – Yaqinimizda bir mo'min mushuk bor, u kecha-yu kunduz ro'za tutib, toat va ibodat bilan mashg'ul bo'ladi... Undan ko'ra odilroq bo'lgan qozi topa olmaymiz. So'zimizni eshitib, insof bilan hukm chiqarib beradi. – Ikkovlari mushuk huzuriga keldilar. Men ishning nima bilan tamom bo'lishini, mushukni ko'rish va uning qanday hukm chiqarishini bilish maqsadida ularning orqasidan ergashib bordim. Mushukning ko'zi ularga tushishi bilan mehrobga yuz o'girib namoz o'qiy boshladi.

Namozni tugatgach, kaklik nazokat bilan undan iltimos qildi: – O'rtamizda nizo chiqdi, hal qilib bersangiz.

Ular o'z da'volarini aytib bo'lgach, mushuk dedi: – Menga qarilik ta'sir qilib, tanimda quvvat qolmagan, ko'zlarim nursizlanib, quloqlarim og'irlashgan... Yaqinroq keling va balandroq so'zlang, men gapingizni yaxshi eshitib olib, odilona hukm chiqaray. Lekin bundan oldin sizlarga bir maslahat beray, agar diqqat bilan quloq solib, so'zimga amal qilsangiz, har ikkingiz dunyoda baxtli bo'lasiz. Maslahatim shuki, har ikkingiz ham chin gapni ayting, chunki hukm haqiqatni aytganning zarariga chiqarilsa ham u odam g'olib hisoblanadi, agar yolg'on aytganning foydasiga chiqarilsa ham, u odam yengilgan hisoblanadi. Bu dunyoda inson uchun to'g'ri so'zdan, durust ishdan ham katta davlat bo'lmaydi. Aqlli odam bu dunyoning moliga hirs qo'ymaydi, boylikni yoz bulutidek o'tkinchi va

qish kuni kabi qisqa deb biladi, katta-kichik – kosib, savdogar, kambag'al, boyga bir ko'z bilan qaraydi. O'ziga ravo ko'rmagan narsalarni o'zgalarga ham ravo ko'rmaydi.

Mushuk shu qadar tilyog'lamalik bilan so'zlar ediki, kaklik bilan tihi uning gapiga mahliyo bo'lib, yaqinrog'iga borib o'tirdilar.

Mushuk bir sapchib, ularning ikkalasini tutib yedi. Uning parhez saqlab, ro'za tutmog'ining, toat-ibodat qilmog'ining makr-hiyla ekanligi ayon bo'ldi. Boyqush ham shunday va'daga vafosiz makkordir. Binobarin, xomlik qilib uni podshoh ko'tarmang. Shohlik tojini uning iflos boshiga kiygizmang.

Qushlar bu so'zlarni eshitgandan so'ng boyqushni podshoh ko'tarish niyatidan voz kehdilar.

Boyqush pushaymon bo'lib ma'yus holda qarg'aga dedi: – Sen meni rasvo qilding, sen oramizga shunday bir xusumat soldingki, u dunyo turguncha turaveradi. Men senga biron yomonlik qildimmiki, uning alamini olasan. Har holda shuni bilishing kerakki, daraxtni kessalar, uning ildizidan bir shoxcha ko'karib, uning o'rnini bosadi, qilich va o'q yarasi bitib ketadi, lekin til yarasi hech vaqt tuzalmaydi. Qalbga sanchilgan so'z o'qini chiqarib bo'lmaydi. U umrbod o'sha yerda qoladi. Har dardning bir darmoni bor. Suvning darmoni o't, zaharning darmoni taryak, g'amning darmoni sabr, ishqning darmoni visoldir; adovatni bosadigan dori yo'q. Agar butun daryolarning suvini sepsalar ham kin va g'azab otashini so'ndira olmaydi. Sen qarg'alar bilan boyqushlar orasida shunday bir xusumat daraxtini o'tqazdingki, uning ildizlari juda chuqur, shoxlari juda kattadir, u hech qachon qurimaydi.

Bu so'zlarni boyqush g'azab bilan aytib, ma'yus holda chiqib ketdi.

Qarg'a qilgan ishidan pushaymon bo'lib, o'z-o'ziga dedi: «Nodonlik qildim, o'zim va o'z hamjinslarimga

dushman orttirdim. Bu soʻzlarni aytishga boshqa qushlarga qaraganda haqqim koʻp emas edi, ular ham boyqushlarning ayblarini bilar va ularning nimalarga qodir ekanliklarini mendan yaxshi tushunar edilar. Lekin buning oqibatini bilib, yuraklaridagi soʻzlarini aytishdan oʻzlarini tiyganlar. Eng dahshatlisi shuki, men soʻzni yuziga aytdim, yuzga aytilgan soʻzning tigʻi oʻtkir boʻladi. Kuch va quvvatiga ishongan aqlli odamlar ham boshqalarda adovat uygʻotishni maslahat koʻrmaydilar, oʻz shaʼn-shavkatlariga mahliyo boʻlmaydilar. Taryak va boshqa dori-darmonlari boʻlgan odam ularga ishonib zahar ichmaydi. Eng yaxshi fazilat – xayrli ish qila bilmoqdir. Yaxshi soʻz xayrli ishning oʻrnini bosa olmaydi, chunki chiroyli soʻz boʻlmagan taqdirda ham yaxshi ish oʻz samarasini koʻrsatadi va barcha tomonidan taqdirlanadi. Ammo chiroyli soʻz qilinadigan ishni xalq koʻzida qanchalik latofatli qilib koʻrsatmasin, baribir bu ish amalga oshmay qolganda u soʻz pushaymonlik keltiradi. Men soʻzga eʼtibor berib, ishning oxiri nima bilan tamom boʻlishini bilmagan, bunga ahamiyat bermagan ana shunday ahmoqlardanman. Agar aqlim boʻlsa edi, bunday ahmoqlik qilmagan boʻlardim, avval biror kishi bilan maslahatlashardim. Muayyan bir qarorga kelgandan soʻng pardali soʻzlar bilan oʻz fikrimni aytganimda oʻz aqlimning noqisligini oshkor qilib qoʻymagan boʻlardim. Yaxshi oʻylamasdan turib bunday katta va masʼuliyatli ish toʻgʻrisida gap boshlash aqlsizlikdir. Dunyo koʻrgan tajribali odamlar bilan maslahatlashmasdan ish boshlaganlarni nodon deb hisoblaydilar. Axir koʻra-bila turib, oʻzimizga dushman orttirdim?!»

Qargʻa bir soatcha oʻz-oʻzi bilan shu zaylda soʻzlashgandan soʻng uchib ketdi.

– Biz bilan boyqushlar oʻrtasidagi dushmanchilikning boshlanishi mana shunday boʻlgan edi.

Shoh dedi: – Bu gaplarni aytib berganlaring yaxshi bo‘ldi. Endi ayt-chi, sen bizning boshimizga tushgan ish to‘g‘risida nima fikrdasan? Bir tadbir ko‘rsatki, najot topaylik.

Beshinchi qarg‘a dedi: – Urushishga, boj-xiroj berishga, Vatanni tark etib ketishga qarshi ekanligimni aytgan edim. Meningcha, bu ishning chorasi hiyladir. Ko‘p odamlar aql bilan shunday zafar qozonganlarki, ularni kuch va urush vositasi bilan qo‘lga kiritib bo‘lmaydi. Masalan, bir zohidning qo‘lidan hiyla bilan qo‘yini tortib olganlari kabi...

Shoh so‘radi: – Ayt-chi, qanday hiyla bilan qo‘yini tortib olibdurlar?

Hikoyat. Qarg‘a dedi: – Bir zohid qurbonlik uchun bir qo‘yni uyiga olib borar edi. Yo‘lda bir necha ayyor odamlar unga duch keldilar. Ular zohidni aldab, qo‘yini olib ketishga qaror qildilar. Ulardan biri zohidga yaqinlashib dedi:

– Ey shayx, bu itni qayoqqa olib ketyapsan?

Ikkinchi tarafdin yana biri kelib dedi: – Shayx bu itni ovga olib borayotgan bo‘lsa kerak.

Yana biri boshqa tomondan kelib dedi: – Bu kishi tashqi ko‘rinishidan zohidga o‘xshasa ham, lekin aslida zohid emas, chunki zohid it bilan do‘st bo‘la olmaydi, qo‘linigina emas, hatto kiyimini ham itga tegizishdan jirkanadi, itni harom deb biladi.

Zohid ularning bir xil gapirayotganligini eshitgach, yuragiga shubha tushdi va o‘z-o‘ziga dedi: «Balki qo‘y sotgan odam jodugardir, itni ko‘zimga qo‘y qilib ko‘rsatib, menga sotgandir». Shuni deb qo‘yini tashlab ketdi. Lo‘ttibozlar esa qo‘yni so‘yib, go‘shtini bo‘lib oldilar.

– Bu masalni aytmoqdan maqsadim, biz ham ishimizni hiyla va tadbir bilan saranjom qilmog‘imiz mumkinligini ko‘rsatmoq edi. Men najot yo‘lida o‘zimni qurbon qilishga tayyorman. Shoh mendan g‘azab-

langan bo'lsinlar va meni o'z qonimga bo'yab, patlarimni yulib, bir daraxt tagiga olib borib tashlashga amr qilsinlar. So'ngra shoh o'z qo'shinlarini olib falon yerga chekinsinlar va mening qaytishimni kutsinlar. Men hiylani ishlatib ishni bitirgandan keyin shohning huzuriga boraman.

Shoh uning aytganlarini bajo keltirdi. Xuddi o'sha kechasi boyqushlar yana bosqin qildilar. Lekin qarg'alardan asar topa olmadilar, daraxt tagida yotgan qarg'ani ham ko'rmadilar. Majaqlangan qarg'a, boyqushlar uni ko'rmasdan ketib qolishlaridan va chekkan jafolari bekor ketishidan qo'rqib, yotgan yerida qimirlab, sekin-asta oh-voh qila boshladi. Boyqushlar uning oh-zorini eshitib, o'z shohlariga xabar yetkazdilar. Shoh bir necha boyqush bilan yoniga kelib, uning kim ekanligini, qarg'alar qayerga ketganliklarini so'rashni buyurdi.

Qarg'a otini, otasining otini aytib dediki: – Qarg'alarning qayerga ketganliklarini bilmayman, bu mening hozirgi holimdan ham ma'lumdur.

Podsho dedi: – Bu, qarg'alar shohining vaziridir, bilish kerak, nima uchun uni bu ko'yga solgan ekanlar.

Qarg'a dedi: – Siz u kuni bizga hujum qilgan kechadan so'ng shoh bizni chaqirib bu haqda fikrimizni so'radi. Men dedim: «Boyqushlarga qarshilik ko'rsatishning foydasi yo'q, chunki ular bizga nisbatan kuchli, sha'n-shavkatlidir. Shuning uchun bir elchi yuborib ular bilan sulh tuzaylik, boj-xiroj to'laylik, rozi bo'lmasalar shaharlarga tarqalib ketaylik, chunki ular uchun urush, biz uchun esa sulh foydalidir. Kuchli dushmanga tobe bo'lishdan boshqa chora yo'qdir. Ko'rmaysizmi, ko'k o'tlar bosh egib kuchli shamoldan o'zlarini saqlab qoladilar, ildizi mustahkam, shoxlari yo'g'on daraxtlar esa ag'darilib tushadilar». Shularni aytganimdan keyin qarg'alar g'azablanib, meni xoin va boyqushlarning

tarafdori deb, shu ahvolga soldilar. Endi bilishimcha, ular urushga tayyorgarlik ko'rayotirlar.

Boyqushlarning shohi bu so'zlarni eshitgandan so'ng vazirlarining biridan so'radi: – Sen bu qarg'a haqida qanday fikrdasan?

Vazir dedi: – Uning to'g'risida fikrlashib o'tirishga hojat yo'q. Yer yuzini uning iflos va yaramas vujudidan qanchalik tez tozalasak, shuncha yaxshi bo'ladi va uning makr-hiylasidan shuncha tez qutulgan bo'lamiz. Uning o'limi qarg'alar uchun katta talafot bo'ladi. Otalar aytibdurlar: «Kimiki bugun qiladigan muhim bir ishni ertaga qoldirsa barmog'ini tishlaydi».

O'lim girdobidan qutulib qolgan ojiz dushmani o'ldirib undan qutulmagan pushaymon yeydi. Shoh uning so'zlariga ishonmasinlar, safsatalariga e'tibor bermasinlar...

Shoh ikkinchi vaziridan so'radi: – Sen nima deysan?

Ikkinchi vazir dedi: – Men uning o'ldirilishini zarur deb bilmayman. Chunki kuchsiz va qurolsiz dushman muruvvatga sazovordir, aqlli odamlar bundaylarni afv etish bilan o'zlarining olijanob ekanliklarini butun dunyoga namoyon qiladilar. Sig'inib, himoya izlab kelganlarga boshpana bermoq kerak. Ba'zi ishlar borki, ular o'g'ri kishi savdogarning xotinini o'z eriga mehribon qilib qo'ygan kabi dushmanga shafqat uyg'otadi.

Shoh so'radi: – O'g'ri qanday qilib xotinini eriga mehribon qilib qo'yibdi?

Hikoyat. Ikkinchi vazir dedi: – Davlatmand, lekin haddan tashqari xunuk bir savdogar bor edi. Uning xotini esa g'oyat go'zal edi.

Eri uni juda yaxshi ko'rardi. Lekin u eridan nafratlanar, undan o'zini olib qochib yurar va butun umri bo'yi bir soat ham eri bilan birga bo'lishni istamas edi. Bir kuni ularning uyiga o'g'ri tushdi. Savdogar uxlab yotar, xotini uyg'oq edi. Xotin o'g'rini ko'rib qo'rqib

ketdi. Qochib borib erining qo'yniga kirdi va uni mahkam quchoqlab oldi. Eri uyqudan uyg'onib ketib so'radi: – Bu qanday lutf, bu qanday marhamat? Qaysi xizmatim evaziga bu ne'mat menga muyassar bo'ldi? – Ammo o'g'rini ko'rib masalani tushundi va o'g'riga dedi: – Ey sher yurakli yigit, ko'ngling istaganicha mol-davlatimdan ol. Senga halol bo'lsin. Men yolg'iz sening muborak qadaming tufayli bu baxtga erishdim.

Ikkinchi vazir hikoyasini tugatishi bilan shoh uchinchi vazirning fikrini so'radi.

Uchinchi vazir dedi: – Albatta buni o'ldirish kerak emas, aksincha, unga iltifot ko'rsatib baxshish bermoq lozimdir, shoh saroyi unga panoh bo'lsin. Aqlli odam dushman orasiga nifoq solishni ham g'alaba deb hisoblaydi. O'g'ri bilan dev orasidagi janjal zohidga qo'l kelgani kabi dushmanlar orasidagi ixtilof ham ishlarni yo'lga solib yuborishga imkon beradi.

Shoh so'radi: – O'g'ri bilan dev nega janjallashib qolgan ekan?

Hikoyat. Uchinchi vazir dedi: – Zohid bir ho'kizni uyiga olib ketayotgan edi, uni o'g'ri ko'rib qolib zohidning ketiga tushdi, bir dev ham inson qiyofasiga kirib, o'g'riga hamroh bo'ldi.

O'g'ri so'radi: – Sen kimsan va qayerga ketyapsan?

U javob berdi: – Men devman, zohidni ta'qib etib kelmoqdaman. Fursat topib, uni bo'g'ib o'ldirmoqchiman. Xo'sh, sen o'zing kimsan?

O'g'ri dedi: – Men yulduzni benarvon uradigan o'g'riman. Hozir zohidning semiz ho'kizini o'g'irlamoqchiman.

Ular birga ravona bo'ldilar va tunda zohidning uyiga yetib keldilar. Zohid ho'kizni bog'lab, unga suv, pichan berib, o'zi o'rniga kirib yotdi.

O'g'ri, agar dev zohidni o'ldirmoqchi bo'lsa, u uyg'onib qolib shovqin solishi mumkin, unda ho'kizni o'g'irlash qiyin bo'ladi, deb o'yladi.

Dev ham, agar o'g'ri ho'kizni o'g'irlasa, chiqib ketayotganida uning ovoizdan zohid uyg'onib ketadi-yu, uni o'ldirish mumkin bo'lmay qoladi, deb o'yladi.

Dev o'g'riga dedi: – Sen biroz sabr qil, men zohidni o'ldiray, so'ngra sen ho'kizni olib ket.

O'g'ri dedi: – Yo'q, avval men ho'kizni olib ketay, so'ngra sen zohidni o'ldir.

Shunday qilib, ular bir-birlari bilan kelisholmay, janjallashib qoldilar. O'g'ri zohidni chaqirib dedi: – Ey badbaxt, nima qilib yotibsan, tur, bu yerda dev bor, u seni o'ldirmoqchi.

Dev ham baqirib dedi: – Zohid, tur, uyingga o'g'ri tushdi, ho'kizingni o'g'irlab ketmoqchi.

Zohid uyg'onib ketib, dodlay boshladi. Dev va o'g'ri qo'rqib qochdilar.

Shunday qilib, dushmanlar orasidagi ixtilof zohidning moli va jonining salomat qolishiga sababchi bo'ldi.

Bu so'z shu yerga yetganda, qarg'aning o'ldirilishini maslahat ko'rgan birinchi vazir dedi: – Men ko'rib turibman, bu qarg'a o'z makri bilan sizni aldashga muvaffaq bo'ldi. Men hamon ta'kidlayman, siz g'aflat uyqusidan uyg'onib, ko'zingizni katta oching, bu ishning oqibatini o'ylang. Aqlli odamlar yolg'on so'zlarga uchmaydilar. Faqat tajribasiz odamgina kichik bir xushomadgo'ylikni ko'rganda yumshab, avvalgi xusumatni, dushmanning xiyonati va riyokorligini unutadi, dushmanning yolg'on gapini rost deb qabul qiladi va u bilan kelishadi. Hammasidan taajjublisi shuki, bu yolg'onchining ko'zbo'yamachiligi natijasida Basra sizning ko'zingizga Bag'dod bo'lib ko'rinyapti va siz xotinining so'ziga ishongan duradgorga o'xshab qolyapsiz.

Shoh so'radi: – Duradgorga nima bo'libdi?

Hikoyat. Birinchi vazir dedi: – Sarandip shahrida bir duradgor bor edi. Uning xotini bag'oyat xushro'y,

hiylakor va ishvali ayol edi. Duradgor o'z xotinini haddan tashqari sevar, u esa qo'shnilaridan biri bilan aloqada edi. Qarindoshlar bundan xabardor bo'lib qolib, duradgorga yetkazdilar. Duradgor avval ishni tekshirib, so'ngra chora ko'rmoqchi bo'ldi.

U xotiniga dedi: – Men uncha ham uzoq bo'lmagan bir qishloqqa boradigan bo'lib qoldim. Lekin safarim uch-to'rt kunga cho'zilsa kerak. Safar anjomini hozirlab qo'y.

Xotin darhol safarga kerakli narsalarni tayyorlay boshladi. Duradgor xotini bilan xayrlashib chiqib ketdi.

Eri ketishi bilan xotin o'ynashiga xabar qildi. Duradgor esa kechasi yashirin yo'l bilan uyiga kirib keldi. Xotinini o'ynashi bilan birga suhbat qurib o'tirganini ko'rdi, lekin duradgor shoshilmadi, ular yotoqqa kirsinlar, keyin ushlayman, deb kutib turdi. Ular yotoqqa kirib yotdilar. Duradgor ish nima bilan tugashini mushohada qilmoq uchun taxtaning ostiga kirib oldi. Lekin biroz vaqt o'tgach, uni uyqu elitib, oyog'i taxtaning ostidan chiqib qolganini bilmay qoldi. Xotining ko'zi oyoqqa tushishi bilan darhol masalani tushundi. U o'ynashining qulog'iga sekingina bir narsa deb pichirladi.

O'ynash kulimsirab so'radi: – Eringni ko'proq sevasanmi yoki meni?

Xotin javob berdi: – Erimni ko'proq sevaman. Ba'zan soddalik, ba'zan nodonlik va ba'zan ehtiros xotinlarni asl va nasabiga, qobiliyat va layoqatiga qaramay, ular bilan yaqinlik qilishga majbur etadi. Endi erga kelsak, u boshqa masala. U ota, jigar va avlod kabidir. O'z aziz jonidan erini ming marta ortiq ko'rmagan, erning rohati va farog'ati uchun o'z hayotini qurbon qilmagan xotinga ming la'nat!..

Duradgor bu so'zlarni eshitgach, yuragi yumshadi va o'z-o'ziga dedi: «Xotinimdan badgumon bo'lib, yax-

shi ish qilmadim. Hech bo'lmasa endi ularning kayf-safolarini buzmay». Shundan keyin ovozini chiqarmay, sahargacha taxtaning ostida yotdi...

Tong bilan, o'ynash ketgandan so'ng duradgor taxtaning ostidan chiqib xotinining oldiga kelib o'tirdi. Xotin o'zini uxlaganga solib yotdi. U, xotinini asta-sekin uyg'otib, ohista silab der edi: – Agar sening qalbing sadosini eshitmasam edi, haligi kishining uyini yondirib yuborardim, boshqa hayosizlarga bu ibrat darsi bo'lar edi. Lekin sening menga bo'lgan muhabbatingni va bu ishni yanglishib soddaligingdan qilib qo'yganingni bilgach, sening nomusingni qo'riqlashni lozim bildim. Qo'rqma, o'zingni qo'lga olib dadil bo'l. Sening haqingda ba'zi yomon narsalar o'ylab, badgumon bo'lganim uchun meni kechir.

Xotini ham uzr so'ray boshladi. Shunday qilib, har ikki taraf orasida totuvlik vujudga keldi.

Bu masalni shuning uchun keltirdimki, siz ham duradgor kabi aldanib, qarg'aning makr-hiylasiga uchmay va hushyorligingizni yo'qotmagaysiz. Dushmanlar uzoq masofadan turib zarba bera olmasalar, yaqinlashish yo'lini qidira boshlaydilar va o'zlarini xayrixoh qilib ko'rsatishga urinadilar, shu vosita bilan sirdosh bo'lib oladilar. Sirlarni bilib, kerakli ma'lumotlarni olgach, payt poylab turib shunday zarba berishlari mumkinki, ular yetkazgan jaro-hatlarni asrlar mobaynida ham tuzatish mumkin bo'lmaydi. Men qarg'alarni sinab ko'rgan, ularning aql-farosatlarini imtihon qilganman. Bu mal'un qarg'ani ko'rib, uning so'zlarini eshitgach, ularning uzoqni ko'radigan ekanliklari yana bir karra ma'lum bo'ldi.

Boyqushlarning podshohi vazirning so'zlariga ahamiyat bermadi. Qarg'ani hurmat qilib, yedirib-ichirib, uni yaxshi mehmon qilishni buyurdi.

Qarg'ani o'ldirish tarafdori bo'lgan vazir dedi: – Modomiki, qarg'ani o'ldirmadingiz, hech bo'lmasa, u bilan dushman kabi muomalada bo'ling. Uning makr va hiylalariga uchib xotirjam bo'lmang. Shuni aytib qo'yayki, uning bu yerda bo'lishi – bizga baxtsizlik-kina keltiradi.

Podshoh uning bu so'zlariga ham e'tibor bermadi, dono va aqlli vazirining nasihatlariga quloq solmadi. Qarg'a esa shohning xizmatida qolib, izzat-hurmat ichida yashay boshladi. U shohga yaqin odamlar bilan qalin do'st bo'lib oldi. Shoh va uning mulozimlari unga mehr qo'yib, nasihatlariga quloq soladigan bo'ldilar.

Bir kuni qarg'a katta bir majlisda, jamoat oldida shunday dedi: – Qarg'alarning shohi menga sababsiz jafo yetkazdi, men undan qasos olmagunimcha tinchiy olmayman. Bu haqda kecha-yu kunduz o'ylayman. Oxiri shu fikrga keldimki, qarg'aligimcha qolsam, bu orzumga yeta olmayman. Olimlardan eshitgan edimki, birov zolimdan jafo ko'rib, o'zini olovga tashlasa va shu chog'da duo o'qisa iltijosi mustajob bo'ladi. Podshoh rozi bo'lsa, meni o'tga tashlanglar, bag'ringa olov o'ta boshlaganda, boyqushga aylanishimni so'rab duo qilaman, zora shu yo'l bilan u zolimdan intiqom olsam.

Qarg'ani o'ldirishni maslahat ko'rgan boyqush ham shu majlisda edi. U qarg'aning bu so'zlarini eshitib dedi:

– Sen o'zingni zohiran guldek pokiza qilib ko'rsatishga urinayotgan bo'lsang ham, ko'ngling qora, o'zing makkor va riyokor maxluqsan. Sen rangi go'zal, hidi xush, lekin zahar solingan sharobga o'xshaysan. Sening qora qalbing, nopok vujuding na suv bilan tozalanur, na o't bilan; sen qaysi shaklda ko'rinmagin, semurg'mi, tovusmi qiyofasiga kirmagin, baribir, hamisha sen qarg'alarga yordam qilish orzusidasan. Sen quyosh, bulut, shamol va tog'ga tegish haqidagi

taklifni rad etib, ulardan sichqonni afzal ko'rgan suluv qiz qiyofasidagi sichqonga o'xshaysan.

Shoh so'radi: – U sichqon qanday kuyovga chiqibdi?

Hikoyat. Boyqush dedi: – Bir duosi mustajob zohid bor edi. Bir kuni u ariq labida o'tirganida tepasidan bir kalxat uchib o'tdi. Uning tumshug'idagi sichqon bolasi zohidning yoniga tushib ketdi. Zohid u sichqon bolasiga shafqat qilib, uni yaproqqa o'radi-da, uyiga jo'nadi. Uydagilar uni ranjitmasin, deb bir duo bilan uni suluv qizga aylantirdi. U shunday bir qiz bo'ldiki, kun desa ko'zi bor, oy desa yuzi bor edi. Xotiniga dedi: – Bu mening qizim, o'z bolalariningni qanday tarbiyat qilsang, buni ham shunday tarbiyat qil.

Xotini uni o'z qizidek ko'rib, parvarish qila boshladi. Qiz balog'atga yetgach, zohid unga dedi: – Sen katta bo'lib qolibsang, endi erga tegadigan vaqting keldi, ko'ngling istagan odamlardan birortasini ayt, men seni unga uzatay.

Qiz dedi: – Men eng kuchli bir kimsaga kuyovga chiqishni istayman.

Zohid dedi: – Demak, quyoshga turmushga chiqmoqchi ekansan-da? – so'ngra quyoshga qarab dedi: – Bu go'zal va iffatli qiz kuchli va qudratli erga talabgor, uni senga bersam deyman.

Quyosh dedi: – Men unga o'zimdan ham kuchli, qudratli bir er ko'rsata olaman. U bulutdir. U mening yuzimni berkitib, insonlarni mening jamolim yorug'ligidan mahrum etadi.

Zohid bulutning yoniga kelib, o'sha gapni aytdi.

Bulut dedi: – Shamol mendan kuchli, chunki u meni xohlagan yeriga quvib olib ketadi. Zohid shamol yoniga kelib, o'z taklifini takrorladi.

Shamol dedi: – Tog' mendan kuchli, men uni joyidan qo'zg'atolmayman, u mening yo'limni to'sadi. Zohid tog'ning yoniga kelib, o'sha gapni aytdi.

Tog‘ dedi: – Sichqon mendan kuchli, u mening bag‘rimni teshib, yuragimda o‘ziga in yasagan. Uni quvib chiqarishga kuchim yetmaydi. Sen uning yoniga bor.

Qiz bu so‘zni eshitgach, dedi: – To‘g‘ri gap. Mening asl erim o‘sha sichqon bo‘lishi kerak. – Zohid sichqonning yoniga kelib, dedi: – Sen shu qizga uylanasanmi?

Sichqon dedi: – Mening xotinim o‘z jinsimdan bo‘lishi kerak.

Qiz zohidga dedi: – Duo qil, men sichqon bo‘lay.

Zohid duo qildi. Qiz sichqonga aylanib qoldi va zohid uni sichqonga uzatdi, shunday qilib, sichqon asliga qaytdi.

Shuni deb boyqush qarg‘aga dedi: – Ey hiylakor, sening ham tabiatning shu sichqonning tabiatiga o‘xshaydi.

Boyqushlar podshohi bu safar ham uning so‘zlari-ga bovar qilmadi. Qarg‘a esa o‘z ishini bilib qilar, har kuni yangi-yangi maroqli hikoyalar, ajoyib va g‘aroyib afsonalar aytib, boyqushlarning boshini aylantirar, sekin-sekin ularning qalblariga kirib, sirlarini o‘rganar, yotadigan-turadigan yerlarini ko‘z ostiga olib qo‘yar edi. Nihoyat, bir kuni fursat topib, yashirincha qarg‘alarning yoniga kelib, dedi:

– Mo‘ljallagan ishlarimni bitirdim, endi bu yog‘i sizlarga qoldi, ishni boshlash kerak. Bir g‘ayrat ko‘rsatsangiz boyqushlar podshohini qo‘shin-po‘shini bilan asfalasofilinga jo‘natasiz.

Shoh dedi: – Sensiz ishimiz bitmaydi. Nima qilmoq lozim bo‘lsa ayt, amr qilay.

Qarg‘a dedi: – Butun boyqushlar hozir falon tog‘dadir-lar, kunduzlari falon g‘orga to‘planadilar. G‘orning yaqinida qurib yotgan tikanzor va chakalakzor bor. Podshoh buyursin, qarg‘alar o‘tinlarni yig‘ib g‘or og‘ziga qalasinar. Men esa biror cho‘pon gulxanidan bir cho‘g‘ olib kelib o‘tinga tashlay, shunda qar-

g'alarning hammasi qanot qoqa boshlasinlar, buning shamolidan olov gurillab yonib ketadi, g'ordan chiqqan har bir boyqush kuyib o'laveradi, chiqolmaganlari esa tutundan bo'g'ilib halok bo'ladi. – Podshohga bu tadbir ma'qul tushdi. Shoh amr qildi, qarg'aning butun aytganlarini bajo keltirdilar. Boyqushlarning hammasi kuyib o'ldi. Qarg'alar g'alaba qozonib, hech talafot bermay shod va xurram bo'lib o'z yerlariga qaytdilar. Shoh va uning lashkarlari qarg'aning bu ajoyib tadbirini, ko'rsatgan bu ulug' xizmatini maqtab, unga minnatdorchilik bildirdilar.

Bir kuni shoh suhbat asnosida qarg'adan so'radi:

– Deydilarki, yaxshilik bilan yomonlik o't bilan suvdek bir-biriga dushman, yaxshilar yovuz odam bilan ulfatchilik qilolmaydilar. Sen esa qanday qilib shuncha muddat boyqushlar bilan birga yashay olding?

Qarg'a javob berdi: – Rost aytdingiz. Lekin aqlli odamlar o'z qabiladoshlarining orzularini ro'yobga chiqarish uchun jonbozlik ko'rsatib, yo'lida duch kelgan har qanday qiyinchiliklardan qo'rqmaydilar, mashaqqat va aziyatni pisand qilmaydilar. Axir ganj ranjsiz qo'lga kirmaydi, gul tikansiz bo'lmaydi. Kat-ta va mas'uliyatli ishlarda, ayniqsa, Vatan va shoh tahlika ostida qolganda dushmanni daf etish ishiga sovuqqonlik bilan qaragan shaxslarni hikmat egalari qoralaydilar...

Podshoh dedi: – Boyqushlarning aql-farosatidan so'zlab bersang.

Qarg'a dedi: – Ularning ichida meni o'ldirishni maslahat ko'rgan boyqushdan bo'lak birorta ziyrak va aqllisini ko'rmadim. Uning gapiga hech kim qu-loq osmadi. Men o'z urug'doshlarim oldida yuksak hurmat va baland mavqe egasi ekanligim, aqlli va tajribali hisoblanganligimni, hiyla ishlatib ularga tuzoq qo'yishim mumkinligini anglashga farosatlari

yetmadi. Ular na o'z aqllari bilan ish ko'ra oldilar, na maslahatchilarning aytganlarini qabul etdilar. Ular mendan o'z sirlarini ham yashira olmadilar. Holbuki, podshohlar o'z sirlarini norozi do'stdan saqlashlari lozim.

Podshoh dedi: – Demak, boyqushlar halokatining sababi podshohlarining takabburligi va vazirlarining ahmoqligi ekan-da?

Qarg'a dedi: – Xuddi shunday. G'alaba qozonib mag'rurlikka berilmaydigan, xotinlar bilan yomon yurib, sharmanda bo'lmagan, ko'p taom yeb qorni og'rimagan odam, aqlsiz vazirlar so'ziga kirib halok bo'lmagan podshoh kamdan-kam topiladi.

Podshoh dedi: – Dushmanni daf etish uchun ko'p mashaqqatlar chekding. Hatto o'z izzat-nafsingni ayamay dushman oldida tiz cho'kishga va uni hurmatlashga majbur bo'lding.

Qarg'a dedi: – Maqsadga erishish uchun barcha azob-uqubatni bo'yniga olgan kimsaga bundan boshqa chora yo'qdir. Shohim, ilonning nima uchun qurbaqaga xizmat qilishga rozi bo'lganligini eshitgandirlar.

Podshoh dedi: – Qani eshitaylik.

Hikoyat. Qarg'a dedi: – Bir ilon qarib, kuch-quvvatdan qolib, ovga yaramay tirikchilik o'tkazish yo'lini topolmadi. O'z-o'ziga der edi: «Yigitlik ketdi, uni endi qaytarib bo'lmaydi. Hech bo'lmasa qariligimni tinchgina o'tkaysaydim. Bu vafosiz dunyoga ko'ngil qo'yib bo'lmaydi, oxiri voydir. Modomiki, men shu ahvolga tushibman, aziyat va mashaqqatga taslim bo'lmay, makr va hiylaga murojaat etay».

Shuni deb ilon qurbaqalari ko'p bo'lgan bir ko'lning qirg'og'iga sudralganicha keldi-da, cho'zilib yotdi. Bir qurbaqa uning yoniga kelib so'radi: – Senga nima bo'ldi? Xafa ko'rinasan?

Ilon javob berdi: – Dunyoda mendan baxtsiz bir maxluq bormikin? Mening tirikchiligim qurbaqa tutib

yeyish bilan o'tar edi. Endi shunday bir kasallikka yo'liqdimki, qurbaqalar o'zlari kelib og'zimga kirsalar ham yuta olmayman.

Qurbaqa bu xabarni o'z shohiga yetkazdi, qurbaqalar shohi taajjub qilib ilonni o'z huzuriga chaqirtirdi va dedi: – Qanday qilib sen bu kasallikka yo'liqding?

Ilon dedi: – Bir kuni bir qurbaqani tutmoqchi bo'lib quvlagan edim, u qochib bir zohidning uyiga kirib ketdi, men ham uning orqasidan ergashdim. Uy qorong'i edi. Zohidning o'g'li uxlab yotgan ekan, bilmabman. Og'zimni ochib bir hamla qilgan edim, qurbaqa deb o'sha bolaning boshmaldog'ini tishlab olibman. Zohidning o'g'li o'sha zamonAQ jon berdi.

Zohid buni ko'rib mening orqamdan quvlay boshladi va meni la'natlab der edi: «Iloyo, sen shunday bir kasallikka duchor bo'lginki, qurbaqalar shohi sening ustingga minib gasht qilib yuradigan bo'lsin. Qurbaqalar shohi o'zi in'om qilmaguncha, aslo qurbaqa yuta olmagin». Endi bu yerga, zora shoh mening ustimga minib sayr qilib yursa degan umid bilan keldim, chunki qazoning hukmidan qochib qutulib bo'lmaydi.

Shohga bu so'z ma'qul tushdi, o'zining shunday bir sha'n-shavkatga, sharaf va hurmatga loyiq bo'lganligidan shod bo'ldi va ilonning ustiga minib olib kerilganicha sayrga jo'nadi.

Biroz vaqt o'tgach ilon dedi: – Shohim omon bo'lsinlar, menga uni sayr qildirib yurish uchun kuch kerak, ovqat kerak, endi esa hol-jonim qolmadi.

Shoh dedi: – To'g'ri aytasan. Har kuni senga ikki qurbaqa in'om qilaman.

Ilon har kuni ikki qurbaqa yeb o'z kunini o'tkazar edi. U o'zining qurbaqaga qilayotgan bu xizmatidan foyda olayotgani uchun uni o'ziga or va nomus deb bilmas edi.

Men ham aziyat cheksam-da, sabr qildim, chunki bu dushmani halok etmoq, qavmimizni tahlikadan qutqarmoq va shohning hayoti, davlatini saqlab qolmoq uchun zarur edi. Dushmani bartaraf qilishda hiyla va sabrning o'rne kattadir. Shunga ko'ra, «Aql kuchdan ustundir», deganlar. Masalan, bir odam qanchalik kuchli bo'lmasin, urush maydonida 10–20 dan ortiq odamni halok qila olmaydi, holbuki bir aqli odam o'ylab, tadbir bilan ish ko'rsa, butun bir o'lkani xarob etib, quvvatli bir qo'shinni mag'lubiyatga uchratishi mumkin. Masalan, o't agar bir daraxtning ustiga tushsa, yerdagidan ko'ra ko'proq zarar yetkazmaydi, holbuki suv suyuq bo'lishiga qaramay katta daraxtlarni ildizlari bilan qo'porib keta biladi.

Debdurlarki, agar ikki kishi bir buyuk orzuga yetishishni istasalar, bunga ularning muruvvatda ustun bo'lgani muvaffaq bo'ladi; agar muruvvatda teng bo'lsalar, irodasi kuchli bo'lgani yetishadi; irodada ham barobar bo'lsalar, yordamchi va do'stlari ko'p bo'lgan yengib chiqadi; agar bu jihatdan ham oralarida farq bo'lmasa, u vaqtda tolei baland bo'lgani yetishadi...

Hikmat egalari aytibdurlar: «Kimki g'alabadan boshi aylanmaydigan va mag'lubiyatdan ruhi tushmaydigan aqli va tajribali shohlar bilan olishsa, unday odam o'z baxtini qora qilgan va o'zini o'zi o'limga hukm qilgan bo'ladi. Shoh paydo bo'lishi mumkin bo'lgan barcha moneliklarni nazarga olishi, qilinadigan ishni har tomonlama o'rganishi, qayerda shoshilib, qayerda sabrli bo'lishni, qayerda g'azabli, qayerda muloyim bo'lishni yaxshi bilishi zarur. Juda yumshoqlik qilib har narsaga yo'l qo'ya bermasin, juda ham shafqatsizlik qilib har narsa uchun jazo beravermasin...»

Podshoh dedi: – Boyqushlar bizni nazarga ilmadi-
lar, chunki bizni oz va zaif deb o'yladilar.

Qarg'a dedi: – Dunyoda to'rt narsa borki, ularning kamini ham ko'p hisoblaydilar. Birinchisi – olov bo'lib, uning ko'pi ham, ozi ham kuydiradi, kichigi juda tez katta bo'lib ketadi; ikkinchisi – qarz bo'lib, qarzini so'rab keluvchilardan yetishadigan xijolat bir tanga uchun ham, ming tilla uchun ham barobardir; uchinchisi – bemorlikdirki, har qandayi ham kishini behuzur qilib, zaiflashtiradi; to'rtinchisi – dushman bo'lib, u qanchalik xor va zaif bo'lmasin, axir bir kun o'z ishini qiladi. Men bir chumchuqning bahaybat bir ilondan intiqom olganini eshitganman.

Shoh so'radi: – Chumchuq qanday intiqom olibdi?

Hikoyat: Qarg'a dedi: – Bir tom bo'g'otida ikki chumchuq in qo'ygan edilar. Ular bir kuni bola ochdilar. Ikkovlari navbatma-navbat bolalarini boqish uchun ovqat izlab ketar edilar. Kunlardan bir kun eri kelganda ona chumchuq o'z ini oldida parvona bo'lib uchib yurardi, eri, nima gap, deb so'radi.

Ayoli javob berdi: – Bir lahza g'oyib bo'lgan edim, kelsam bir haybatli ilon kelib bolalarimizga qasd qilayotgan ekan. Shuncha yalinib-yolvordim, bo'lmadi, keyin tahdid qilishga o'tdim: «Bu ishingdan qayt, yo'q-sa bolalarimning otasi bilan intiqom kamarini belimizga bog'lagaymiz», dedim, bo'lmadi. Faryod-u zorimga qaramay inimizga kirib, bolalarimizni yedi, hozir ham o'sha yerda yotibdi. – Ota chumchuqning g'azabi qaynab, nima qilishni bilmay turgan edi, shu vaqt uy egasi qora chiroq yoqmoqchi bo'lib pilikni yondirdi va endi uni chirog'donga qo'ymoqchi bo'lganda, chumchuq parillab uchib kelib, yonib turgan pilikni olib qochdi, uni bo'g'otdagi inga otdi. Uy egasi uyga o't ketishidan qo'rqib darhol tomga chiqdi va bo'g'otni ochib o'tni o'chirishga urindi. Ilon olovdan qutulish uchun bo'g'ot ochilgan tomondan boshini chiqargan edi, uy egasining ketmoni kelib boshini cho'rt uzdi. Bu qissadan hissa shuki, ilon o'z dushmanini mensimagani

va zaif deb hisoblaganligi uchun halok bo'ldi.

Hozir mamlakatni muhofaza qilish va dushmani bartaraf qilishda bizning shoh bilan tenglashadigani yo'qdir; o'z xizmatida bo'lganlarga g'amxo'rlik qilishda, ularni o'z iste'dod va layoqatlariga qarab davlat ishlariga tayinlashda, lutf-karam ko'rsatishda, raiyat uchun g'am-xo'rlikda shohimizning misli yo'qdir.

Shoh dedi: – Yo'q, bu buyuk ishlarni ro'yobga chiqarish, dushmanlarni mahv etish – sening to'g'ri maslahatlaring, mislsiz sadoqating va zo'r mahorating natijasidagina mumkin bo'ldi. Men senga iltifot qilib, uning samarasini ko'rdim. Kimki davlat ishlarining jilovini aqlli vazirlarga topshirsa, u hech vaqt pushaymon bo'lmaydi, hech narsa uning baxtini qo'lidan tortib ololmaydi. Eng taajjubli narsa shuki, uzoq mud-dat dushman orasida yashab, ularning ming xil ta'na va tahqirlarini eshitib, azob-uqubatlar chekib, biror marta ham og'zingdan dushmanda shubha tug'dirishi mumkin bo'lgan so'z chiqarmading.

Qarg'a dedi: – Men har ishda, har qanday vaziyatda shohning bergan pand-nasihatlarini qulog'imda tutdim, bilimi, aqli, zehni g'oyat yuksak bo'lganligi uchun har ishda undan o'rnak olishga tirishdim, uning shohlarga xos bo'lgan dasturilamal va farmonlarini o'zimga rahnamo deb bildim...

Shoh dedi: – Sen xushmuomalaliging, to'g'riliging, ishbilarmonliging jihatidan saroy mulozimlarining mumtozi eding. Zo'r aql va metin iroda bilan shunday ulug' ishning uddasidan chiqa olding. Ungacha na yeganimizda, na yotar-turarda halovatimiz bor edi, chunki o'zidan kuchli dushmanga duch kelgan odam to jonini undan xalos etmaguncha kechani kunduzdan, oqni qoradan ajrata olmay qoladi. Hikmat egalari aytibdurlarki, kasal odam to sog'aymagunicha yegan ovqatining lazzatini bilmaydi, hammol to og'ir yuk ostidan chiqmagunicha chuqur nafas ololmaydi, maz-

lum xalq to dushman yo'qotilmagunicha tinchimaydi. Endi aytib ber-chi, ularning podshosi qanday ekan?

Qarg'a dedi: – Uning rayosatining asosini fuqaroga mehribonlik emas, takabburlik, xudpisandlik tashkil etar edi. Buning ustiga u aql va zakovatdan mahrum, kaltafahm, hech qanday fazilatsiz bir maxluq edi. Uning yonidagilar – vazir va vakillari ham aynan o'ziga o'xshardi. Yolg'iz meni o'ldirishni maslahat ko'rgan boyqush vazirgina ulardan ajralib turar edi.

Shoh dedi: – U vazirning aqlidan darak beradigan xususiyatlari nimadan iborat ekan?

Qarg'a dedi: – Uning ikkita xususiyati bor edi: biri – meni o'ldirishni maslahat bergani; ikkinchisi – o'z shohining rozi emasligini bilsa ham o'z fikrini undan yashirmaganligi. U nazokat va muloyimlik bilan shohga qattiq, lekin dilga botmaydigan so'zlar aytar, shohning qanday ulug' odam bo'lishi kerakligini esiga solib turar edi; shohning xatolarini ko'rganda, go'zal va ibratli so'zlar, masallar bilan xatosini tushuntirishga urinar edi, ma'noli rivoyatlar, qiziq voqealar, chiroyli hikoyalar aytib berib, shu orqali boshqalarning nuqsonlarini shohga ibrat ko'zgusida ko'rgazardi, toki shoh unga qarab o'zining ayblarini ko'rsin va unga g'azab qilmasin. Bir kuni shohga quyidagi gapni aytib turganini eshitib qoldim: «Hukmdorlik juda sharaflı ish va ulug' mavqedir. Bu baxtga muyassar bo'lgach, uning qadrini bilmoq va uni qo'riqlash uchun mislsiz fidokorlik ko'rsatmoq kerak. Endi mumkin qadar oz xato qilib, ko'p ish qilish payti keldi. Mamlakatning osoyishtaligi va davlatning mustahkamligi yetuk aql, mustahkam iroda, to'g'ri maslahat va o'tkir qilich bilan barqarordir». Lekin uning so'ziga quloq soluvchi va maslahatini qabul qiluvchi topilmadi. Na ular bu boyqushning aql va zakosidan foydalana oldilar, na buning o'zi dono maslahatlari va aqli bilan jonini balodan qutqara bildi.

Dushman zaif va kuchsiz bo'lsa ham uning makr va hiylasidan ehtiyot bo'lmoq haqidagi hikoya shundan iboratdir. Qarg'a zaif va kuchsiz bo'lsa-da, o'z aqli va zakovati bilan o'zi kuchli, lashkari behisob, lekin kaltafahm dushmanni mana shunday yo'l bilan tormor keltira oldi. Boshqa yo'l bilan u o'z maqsadiga erisha olmas edi. Ma'rifat sohiblari bu hikoyadan ibrat darsini olishlari, kerakli xulosalar chiqarishlari lozim va bilishlari kerakki, dushman zaif bo'lsa-da, unga e'tiborsizlik, mensimaslik bilan qarash va hech narsa qila olmaydi deb o'ylash xatodir...

Sadoqatli do'st va layoqatli ko'makchilar eng qimmatli davlat hisoblanadi. Kimki bularning ikkalasiga yetishsa, ham do'stlar orasida sarafruz, ham dushmanlarning makr-hiylasidan emin bo'ladi.

MAYMUN VA TOSHBAQA BOBI

Roja brahmanga dedi: – Dushmanning hiylasidan va raqibining fitna-fasodidan ehtiyot bo'lishlik haqidagi hikoyani eshitdim. Endi iltimos qilardim, mumkin bo'lsa, shunday bir hikoya so'zlab bersangki, unda birov bir narsani qo'lga kiritmoq uchun harakat qilsa-yu, lekin maqsadga yetgandan keyin beg'amlik qilib uni qo'ldan berib qo'ygan bo'lsa.

Brahman dedi: – Bir narsani qo'lga kiritmoq uni saqlamoqdan osondir, chunki qimmatli, nafis va nodir narsalar ba'zan baxtli tasodif tufayli hech bir mehnatsiz qo'lga kirib qoladi, lekin miyani ishlatmasang, uni saqlamoq juda qiyindir. Masalan, bir toshbaqa mehnat sarf qilmasdan mehribon va fidokor bir maymunga oshna bo'lib qoldi-yu, lekin aqlsizligi va nodonligi tufayli undan ayrilib, pushaymonbo'ldi.

Roja so'radi: – Qanday qilib?

Hikoyat. Brahman dedi: – Bir orolda maymunlar

ko'p edi. Ularning Kordon nomli bir podshohlari bor bo'lib, siyosat va rayosat bobida tengi yo'q, odil va aqli komil edi. Umrning bahori o'tib, qarilik uni iskanjasiga ola boshladi. Ko'zining nuri, belining quvvati ketib, unga zaiflik yuzlandi... Bu zamon uning qarindoshlari ichida baxt yulduzi yonib, peshonasida saodat nuri porlagan, sarkardalik va shohlik mansabiga loyiq bo'lgan bir yosh maymun taxtiga da'vogar bo'ldi. Qarib, kuch-quvvatdan qolgan shohni taxtdan tushirib, mamlakatning jilovini unga berdilar.

Bechora qari maymun qayg'u-hasratga to'lib-toshib yo'lga ravona bo'ldi, yura-yura bir dengiz qirg'og'idagi qalin o'rmonga keldi. U yerda bir anjir daraxtini topib oldi-yu, uning mevalarini yeb, kun kechira boshladi. Bir kuni maymun anjir daraxtining ustida o'tirib uning mevalarini maza qilib yeyayotganida bir anjir suvga tushib ketdi. Anjirning shopillab suvga tushgan ovozi maymunga juda yoqib tushdi. Maymun dam-badam suvga anjir tashlar va bundan katta zavq olar edi. O'sha suvda bir toshbaqa yashar edi, suvga tushgan anjirlarni ishtaha bilan yer va «maymun bularni atayin men uchun tashlamoqda, tanish bo'lmagani holda menga shuncha mehribonlik ko'rsatmoqda, do'stlashsam menga nimalar qilishi mumkin», deb o'ylar edi. Maymunning yaxshiligini qaytarish orzusida toshbaqa qirg'oqqa chiqib, u bilan salomlashdi. Ular suhbatlashib o'tirib, bir-birlariga mehribon do'st bo'lib qoldilar, go'yo ikki tanda bir jon va bir ko'krakda ikki yurak kabi...

Maymun o'z mamlakati va davlati qo'ldan ketganligini so'zlab berdi. Toshbaqa uning gapiga mahliyo bo'lib o'z uyi va oilasiga qaytishni unutilib qo'ydi. Toshbaqaning xotini uning uzoq muddat yo'q bo'lib ketganidan xavotirlanib, nima qilishini bilmay qo'shnisiga hasrat qildi.

Qo'shnisi dedi: – Xafa bo'lma, uning qayerda ekanligini senga aytib berishim mumkin.

Toshbaqaning xotini dedi: – Egachi, tezroq ayting, u qayerda?

Qo'shnisi dedi: – Men eshitdimki, ering bir maymun bilan do'stlashib, unga maftun bo'libdi, uning vaslini sening hijroningdan ustun tutib, sening fi-roqing olovini uning visoli suvi bilan o'chirib yuribdi. Endi g'am chekishning foydasi yo'q. Bir tadbir ko'rish kerakki, ering uyga qaytsin.

Ular ikkalasi bir bo'lib maslahatlasha boshladilar. Oxirida maymunni o'ldirishdan boshqa chora yo'q, degan qarorga keldilar. Toshbaqaning xotini o'zini kasalga solib, qo'shnisidan eriga xabar yubordi. Toshbaqa xotinining kasal bo'lganini eshitgach, maymundan uyiga borib kelish uchun ijozat so'radi va yo'lga tushdi.

Uyiga kelib qarasa, xotini ko'rpa-yostiq qilib yotibdi. Uning atrofida parvona bo'lib hol-ahvol so'radi, lekin xotini bir so'z aytmadi.

Toshbaqa xotinining xastaligi va nima uchun gapirmasligi sababini qo'shnisidan so'radi.

Qo'shnisi javob berdi: – Bemorning dardi og'ir bo'lib, sog'ayishdan umidi uzilgan bo'lsa, qanday qilib gapira olsin.

Toshbaqa dedi: – Uning dardining davosi nima ekan? Agar bu yerlarda bo'lmasa, boshqa joylardan axtaray, do'stlardan iltimos qilay, dushmanlarga yolvoray.

Qo'shnisi dedi: – Bu biz xotinlarga xos kasallikdirki, uni maymunning yuragidan boshqa hech narsa bilan muolaja etib bo'lmaydi.

Toshbaqa dedi: – Maymun yuragini qayerdan topsam bo'larkin?

U g'amga botdi. O'ylab-o'ylab hech bir chora topa olmagach, do'sti maymun yodiga tushib, o'z-o'ziga

dedi: «Agar oramizda boʻlgan doʻstlik va sadoqatga qaramay unga xiyonat qilsam, bu nomardlik va insofsizlik boʻladi; agar ahdga vafo qilaman desam uyimning tayanchi, hayotimning bezagi, farzandlarimning panohi boʻlgan xotinimdan ajralib qolaman».

Anchagina vaqt bu haqda oʻylab iztirob chekdi, shubha va taraddud ichida qolib, nihoyat, xotiniining ishqigʻalaba qildi. Shunday qilib, u vafodorlikdan voz kechish qaroriga keldi... Lekin yaxshi bilardiki, maymunni bu yerga keltirmaguncha maqsadiga erisha olmaydi. Shular haqida oʻylab-oʻylab maymunning huzuriga bordi. Ayriliq vaqtlarida muhabbati yanada kuchayib ketgan maymun toshbaqani zoʻr quvonch bilan kutib oldi va uning kasal xotiniining ahvoli, bolalarining, qavm-qarindoshlarining sogʻliq-salomatliklari haqida soʻrab-surishtirdi.

Toshbaqa dedi: – Sening firoqing oʻti shunday yondirdiki, ularni koʻrishdan biron ham lazzat ololmadi. Yolgʻizliging esimga tushganda tinchligim buzilib, dunyo koʻzimga qorongʻi boʻlib koʻrinardi. Mana endi yoningga keldim. Marhamat qilib mening uyimga borsang, farzandlarimni koʻrib, xotinimni sevintirsang, qavm-qarindoshlarim, doʻst-oshnolarim oldida boshim osmonga yetardi. Ular tayyorlab qoʻygan ovqatlarini oldingga qoʻyib, oʻz mehmondoʻstlik burchlarini bajaradilar. Shu bilan yaxshiliklaringni, biroz boʻlsa ham qaytargan boʻlar edim.

Maymun dedi: – Qoʻy, bu haqda oʻylab koʻp aziyat chekma. Sen doʻstlik va ahd-vafoda meni oʻzingdan ustun qoʻyma, chunki oramizdagi doʻstlik ipini boshlab sen mustahkamlading. Endi men oʻz koʻnglimning xoqoniman. Baxt-saodat ichida yashamoqdaman. Agar bu ozodlik va rohat shamoli mening dimogʻimga avval yetganida edi, bunday tinch, baxtli yashashning shunday shirin ekanligini avvalroq bilsaydim, foydasi oz, gʻami koʻp hukmdorlikdan allaqachon voz kech-

gan bo'lardim. Lekin shu bilan birga men Vatandan, qavm-qarindosh, do'st-oshnolarimdan uzoqqa tushgan bir bechora maxluqman. Men shunday ayriliq azobida mahv bo'lib ketayotganimda sen menga do'stlik qo'lini uzatding. Saxovat ahli nazarida do'stlik g'oyat bebaho narsadir. Haqiqiy do'stlik beg'araz bo'lur. Ot va eshak birga xashak yesalar ham, oralarida do'stlik paydo bo'lmaydi. Ammo haqiqiy do'stlarning biri mashriqda, boshqasi mag'ribda bo'lsa ham, baribir, bir-birlarini eslab va shundan tasalli topib yashayveradilar...

Dengiz safariga chiqqan odam o'ziga hamroh axtaradi, lekin do'stlari bunday safarga borishga rozi bo'lmasalar, buni dushmanlik deb hisoblamaslik kerak. Sen menga oilangni borib ko'rishni taklif qilyapsan, mayli, qabul qilay, lekin mening daryodan o'ta olmasligimni bilasanmi?

Toshbaqa dedi: – Xotiring jam bo'lsin, seni o'z orqamda ko'tarib, manzilimga olib boraman. U yerda rohat va farog'atda yashaysan.

Xullas, toshbaqa turgan joyini shu qadar maqtadiki, nihoyat, maymun borishga rozilik berdi va o'z muqaddaratini unga topshirdi. Toshbaqa uni o'z orqasiga mindirib uyi tomon ravona bo'ldi. Suvning o'rtasiga yetganda o'ylab qoldi va o'z-o'ziga dedi: «Olimlar vafosizlik va xiyonat, ayniqsa, e'tiborsiz xotinlar uchun qilingan xiyonat eng katta gunohdir, deyдилar. Ulug'larning yana shunday gapi bor: «Oltinning sofligini o'tda, hayvonning kuchini og'ir yuk ortilganda, insonning to'g'riligini omonatga xiyonat etmasligida bilsa bo'ladi». Har holda donolar xotinlarning makr-hiylalariga aldanmaslikni maslahat ko'radi».

U shunday bir-biriga zid muhokamalar yuritib suvning o'rtasida to'xtab qoldi... Uning taraddudga tushganligini va qandaydir jiddiy bir narsa haqida o'ylayotganini sezgan maymun, shubhalanib tosh-

baqadan so‘radi: – Nima bo‘ldi, nima uchun fikr daryosiga g‘arq bo‘lding, balki meni ko‘tarish senga og‘irlik qilayotgandir?

Toshbaqa dedi: – Sen nimaga asoslanib bunday savol beryapsan? Yo men biror harakatim bilan buni oshkor qilib qo‘ydimmi?

Maymun dedi: – Men ko‘rib turibman: sen vijdon azobini chekmoqdasan, o‘z nafsing bilan kurashmoqdasan, taraddud va iztirob o‘tida yonmoqdasan.

Toshbaqa dedi: – To‘g‘ri aytasan. Sen birinchi marta biznikiga ketyapsan, xotanim esa kasal, uylar ostin-ustin bo‘lib yotgandir. Ko‘nglim istaganidek seni yaxshi qabul eta olmasam, mehmondorchilikni joyiga qo‘ya olmasam, hammaning oldida rasvo bo‘laman deb qo‘rqayotirman.

Maymun dedi: – Sening nomusli va to‘g‘ri bo‘lganliging, meni dildan do‘st hisoblab yaxshi niyat bilan uyingga olib borayotganing ma‘lum. O‘tirishimiz qanchalik sodda, dasturxon qanchalik faqirona bo‘lsa, suhbatimiz shunchalik samimiy va shirin bo‘ladi. Sening toza yurakli ekaningni bilganligim uchun aytishim mumkinki, sen bekorga tashvish tortyapsan, mehmonni yaxshi kutib olmasam nima bo‘ladi, deb iztirob chekishga asos yo‘qdir; bu jihatdan xotirjam bo‘l, o‘zingni bekorga xafa qilma.

Toshbaqa biroz suzib borib, yana to‘xtab qoldi, yana avvalgidek o‘y-xayolga toldi.

Maymunning shubhalari orta boshladi va o‘z-o‘ziga dedi: «Do‘stidan shubha qilgan odam o‘sha soat tadbir ko‘rib, unga nisbatan ehtiyotli munosabatda bo‘lishi, o‘zini saqlashi kerak. Agar shubhalari to‘g‘ri chiqsa, muqarrar bo‘lgan falokatdan o‘z jonini saqlab qolgan bo‘ladi, gumoni xato bo‘lib chiqsa, ehtiyotkorlik qilgani uchun uni koyimaydilar. Yurak tez-tez o‘zgarib turgani uchun uni qalb deb ataganlar. Har daqiqada u nima xayolga tushadi, niyati yaxshimi, yomonmi,

bilib bo'lmaydi». So'ngra toshbaqaga dedi: – Yana nima bo'ldi, xayol daryosiga sho'ng'ib ketding?

Toshbaqa dedi: – Nima qilay, xotinimning kasalligi, uning sihatining yomonligi xayolimni parishon qilmoqda.

Maymun dedi: – Do'stlik hurmati uchun bu narsani menga ochiq aytib berding. Endi uni nima bilan sog'aytirish, dardiga nima davo topish mumkin, ayta olasanmi?

Toshbaqa dedi: – Tabiblar shunday darmon belgiladilarki, uni hech qayerdan topish mumkin emas.

Maymun so'radi: – U qanday darmon ekan?

Toshbaqa dedi: – Maymunning yuragi.

Buni eshitib daryo o'rtasida turgan maymunning quti o'chib ketdi, ko'z o'ngi qorong'ilashdi va o'z-o'ziga dedi: «Meni bu dahshatli falokatga sudragan narsa badnafslilik va ochko'zlik bo'ldi; meni bu qo'rqinchli girdobga shuhratparastlik va harislik soldi. Endi esa meni hiyla va tadbirdan boshqa hech narsa xalos eta olmaydi. Agar orolga borsam, o'lishim muqarrar, o'zimni bu yerda suvga tashlab qochmoqchi bo'lsam, cho'kib halok bo'lishim aniq».

Maymun bu fikrlarini xayolidan kechirib, toshbaqaga dedi: – Olimlar aytibdurlarki, xalqqa zarur bo'lgan ozuqani yashirgan shoh, do'stlarning baxtli bo'lishi uchun kerak narsani bermagan do'st, shoh va do'st degan nomlarga noloyiqdurlar. Men xotiningni qanchalik sevishingni bilaman, uning sog'ayib ketishi uchun zarur bo'lgan darmonni bermaslik do'stlikka xiyonat qilish demakdir. Men xotiningning dardini bilaman, chunki bizning maymun xotinlarda ham shunday xastalik bor. Biz yuraklarimizni berib, ularni muolaja etar edik. O'zimiz esa yuraksiz yashay berar edik. Agar sen buni sohilda aytganingda, men yuragimni o'zim bilan birga olib chiqar edim. Qarigan vaqtimda menga yurakning ehtiyoji yo'q. Menga

yuragimni ko'tarib yurish juda og'ir, chunki unga qo'ngan g'am-anduh haddan tashqari ko'p va og'irdir. Shuning uchun yuragimning dardi biroz kamaysin, deb olib qo'ygan edim.

Toshbaqa dedi: – Nima uchun yuragingni uyda qoldirding?

Maymun dedi: – Maymunlarda bir odat bor: yaqin do'stlarining uyiga ketayotganlarida, mehmondorchilik yaxshi va shirin o'tsin deb, yuraklarini o'zlari bilan olib bormaydilar, chunki yurak g'am va alam maskanidir. Sening aqlli va iffatli xotiningni xastaligini eshitgach, yuragimni olib yursam ezilib ketadi, deb o'yladim. Albatta, sen mening do'stligimni sinagansan, shuning uchun so'zlarimga ishonasan. Lekin sening qavm-u qarindoshing, qalin do'st bo'lsa ham, o'ziga uncha zarur bo'lmagan bir narsasini bizga berishdan bo'yin tovladi, deb badgumon bo'lishlari mumkin. Yaxshisi, orqaga qaytsak, yuragimni olib kelaman.

Toshbaqa suyunib darhol orqasiga qaytdi. Qirg'oq bo'yiga yetgach, maymun sakrab bir daraxt ustiga chiqib oldi.

Toshbaqa bir soatcha kutdi, so'ngra maymunni chaqirdi va dedi: – Ey, aziz do'stim, yuragingni olib tush, fursat o'tmasin. – Maymun kulib dedi: – Men uzoq yashab, ko'p narsalarni boshimdan kechirgan, dunyoning issiq va sovug'ini ko'rgan, achchiq-chugugini totganman. Endi kelib-kelib sendan pand yeymi? U xom xayolingdan voz kech va bundan so'ng hech kimga ahd-u vafodan so'z ochma. Sening bevafo ekanligingni ilgariroq payqagan edim. Meni, tulki aytgan «yuragi va qulog'i yo'q eshak», deb gumon qilmagin.

Toshbaqa so'radi: – Tulki nima degan ekan?

Hikoyat. Maymun dedi: – Bir sher qo'tir kasaliga muhtalo bo'lgandan keyin quvvati ketib, ov qilolmay

qoldi. Uning xizmatida bir tulki bor edi. U sherdan qolgan taom bilan kunini o'tkazardi. Sher ovga yaramay qolgandan keyin, tulkinging rizqi kesildi. U bir kun sherga dedi: – Shohim, dardlarini muolaja qilish fikrida emasmilar?

Sher dedi: – Ey tulki, agar darmoni topilsa, bu azobga bir zum ham chidab o'tirmas edim. Eshitishimcha, eshakning qulog'i bilan yuragi dardimga davo emish.

Tulki dedi: – Agar ijozat bersangiz, eshakni topib keltirsam. Bu yaqinlikdagi buloqqa bir odam har kuni kir yuvгани keladi. Uning bir eshagi bor, har kelganida buloq atrofida o'tlab yuradi. Zora o'shani hiyla bilan olib kelsam. Shohim, uning yuragi va quloqlarini yeb, qolganlarini o'z xizmatchisiga bersa.

Sher rozi bo'ldi. Tulki buloq tarafiga jo'nab ketdi. Uzoqdan bir eshakni ko'rib qoldi. Uning yoniga kelib salom berdi, mehribonlik ko'rsatib, u yoq-bu yoqdan so'z boshladi, so'ngra so'radi: – Nima uchun sen juda charchagan, xafa va oriq ko'rinasan?

Eshak dedi: – Xo'jayinim borgan sari ko'proq yuk ortib, kamroq ovqat beryapti. Nima qilishimni bilmayman.

Tulki dedi: – Sen sodda va go'l bo'lmasang, qochib bu azobuqubatdan qutulgan bo'lar eding.

Eshak dedi: – Qayerga bormayin, men bu azobdan qutulol-mayman.

Tulki dedi: – Xo'p desang, seni shunday bir chamanzorga olib borib qo'yayki, u joyning havosi musaffo bo'lib, ko'm-ko'k o't belingdan keladi... Bundan ilgariroq bir urg'ochi eshakka nasihat qilib edim, u hozir o'sha chamanzorga borib, yuk ham tashimasdan, yeb-ichib, maza qilib yurgan emish...

Bu so'zlardan eshakning og'ziga suv keldi va xursand bo'lib tulkiga dedi: – Sening maslahatingga

kirmasdan bo'lmaydi, chunki sen buni do'stlik, shafqat va xayrixohlik yuzasidan aytmog'dasan.

Tulki eshakni sherning huzuriga keltirdi. Sher ochko'zlik qilib bo'kirganicha eshakka tashlandi, lekin zaifligi tufayli uni ushlay olmadi. Eshak esa qochib qutuldi.

Tulki sherning zaifligidan taajjub qilib dedi: – Baxtsizligingizni qarang, bir oriq eshakni ham tutib yeya olmadingiz-a!

Bu so'z sherga og'ir tuyildi, u o'z-o'ziga dedi: «Agar, o'zim jo'rttaga tutmadim desam, uni taajjublantirgan bo'laman, agar zaifligim tufayli tuta olmadim desam, o'jizligimni e'tirof etgan bo'laman».

So'ngra tulkiga qarab dedi: – Shohlarning qilayotgan ishlari sababini raiyatning bilishi shart emas. Sen bu savolni menga bermasliging kerak edi. Endilikda bu fikringdan kech. Yana bir hiyla ishlatib, eshakni qaytarib kelsang, sening sadoqating hamda fidokor ekanliging yana bir karra isbot etilgan bo'lar edi.

Tulki o'rnidan turib eshakning yoniga keldi. Eshak uni ko'rib koyib dedi: – Sen meni qayerga olib borgan eding?

Tulki dedi: – Sening odamlardan ko'rgan azob-uqubatlaring hali ham yodingdan chiqmaganga o'xshaydi. Shuning uchun har narsadan qo'rqa-verasan. Aslida u yerda tahlikali hech narsa yo'q edi. Sening ko'rganing men senga aytgan urg'ochi eshak edi. U ehtirosi shiddatidan o'zini unutib qo'yib senga tashlandi. Agar biroz sabr qilsang edi, uning qanchalik mehribon va yumshoq muomalali ekanligini ko'rar eding.

Tulki urg'ochi eshakni shunday maqtab ketdiki, oxiri bu eshak uning gapiga ishondi (u shu vaqtga qadar sherni ko'rmagan edi) va tulkining oldiga tushib, sherning huzuriga tulki ketidan ravona bo'ldi. Tulki oldinroq borib sherni ogohlantirib qo'ydi. To eshak

sherga yaqinlashmaguncha hamla etmasligini iltimos qildi.

Sher tulkining aytganini qilib, eshakni mehribonlik bilan qarshi oldi, bir necha shirin soʻz aytdi. Eshak tap tortmay sherning oldiga juda yaqin keldi. Shunda sher sakrab turib eshakni pora-pora qilib tashladi, soʻng tulkiga dedi:

– Men buloqqa borib choʻmilib kelgunimcha buni poylab tur, kelganimdan soʻng uning yuragi va quloqlarini yeyman. – To sher choʻmilib kelguncha tulki eshakning yuragi va quloqlarini yeb toʻyib oldi.

Sher kelib eshakning yurak va qulogʻini topmagach, tulkigadedi: – Buning yuragi va quloqlari qani?

Tulki dedi: – Shohim salomat boʻlsinlar. Bu eshakning qulogʻi ham, yuragi ham yoʻq edi. Agar uning yuragi boʻlsa edi, xavf-xatarni sezgan, qulogʻi boʻlsa, birinchi hujumingizdan soʻng mening yolgʻonlarimga quloq solmagan va oʻz oyogʻi bilan goʻrga kirmagan boʻlur edi.

Bu masalni shuning uchun keltirdimki, sen bilgin: men eshak kabi qalbsiz va quloqsiz emasman. Sen hiyla va makrlaringning hammasini ishlatding, men esa ularni oʻz aql va idrokim bilan tushunib oldim. Endi sen yana orqaga qaytishni xohlaysan, yoʻq, bu hiylangdan endi ish chiqmaydi.

Toshbaqa dedi: – Toʻgʻri aytasan, senga eʼtiroz etishga oʻrin qolmadi. Endi sening qalbingga shunday dogʻ tushdiki, uni hech narsa yuvib tashlay olmaydi. Mening ham betimga bir razolat tamgʻasi bosildiki, uni ham hech narsa yoʻqotolmaydi... Endi firoq zaharini qatra-qatra yutib, hijron qamchilariga yelkani tutib berishdan boʻlak iloj qolmadi...

Toshbaqa bu soʻzlarni degandan soʻng ming pushaymon boʻlib uyiga qaytib ketdi. Bir qimmat narsani yoki bir doʻstni qoʻlga kiritib, nodonlik va

g'aflat tufayli undan ayrilish haqidagi hikoyat mana shundan iboratdir. Aql va tajriba egalari bu qissadan ibrat olib, qo'lga kiritgan davlat, orttirgan do'st va boshqa ne'matlarini ehtiyot qilib saqlashga intilishlari va ularni qo'ldan boy bermasliklari lozim. Chunki qo'ldan ketgan narsani qaytarmoq mumkin bo'lmaydi, bir so'z bilan aytganda, oxirgi pushaymon – o'zingga dushman.

ZOHID VA LATCHA1 BOBI

Roja brahmanga dedi: – Fursatni qo'ldan berib pushaymon bo'lmoq haqidagi hikoyani eshitdim. Endi shunday bir hikoya aytib berki, unda doimo shoshiladigan, ishning orqa-o'ngini o'ylamasdan harakat qiladigan bir odamning ahvoli tasvir etilsin va uning oqibati nima bilan tugashi ko'rsatilsin.

Brahman dedi: – Ishlarini aql va tajribaga suyanib qilmaydigan bemulohaza odam hamisha oxirida pushaymon bo'ladi. Bunga misol qilib, bir zohidning o'ylamasdan shoshilinch ish qilib bir bechora latchani o'ldirgani va qo'lini nohaq qonga bo'yagani haqidagi hikoya-ni keltirish mumkin.

Roja so'radi: – Qani, zohid va latcha hikoyasini eshitaylik.

Hikoyat. Brahman dedi: – Bir zohid va uning bir g'oyat go'zal, iffatli xotini bor edi. U xotinning chehrasi tong shafag'i singari go'zal, sochlari tun qorong'isidek qop-qora edi. Ular uzoq vaqt birga turmush kechirdilar, lekin farzand ko'rmadilar. Bir kuni xotini farzand ko'rishdan umidini uzgan eriga homilador bo'lganligini aytib, behad quvontirdi. Zohid xotiniga dedi: – Sen yaqinda o'g'il tug'ib berasan, men unga yaxshi bir ot qo'yaman, bir enaga topib beraman, keyin uni o'z tarbiyamga olib, olim qilib yetishtiraman, tariqat yo'llarini o'rgataman.

Xotini dedi: – Qayerdan bilasiz o‘g‘il tug‘ilishini, bordi-yu o‘g‘il bo‘lganda ham, siz aytgandek umr ko‘radimi, yo‘qmi? Halitdan orzu otiga minib olib, xayollar maydonida chopsangiz yaxshi bo‘lmaydi. Sizning bu so‘zlaringiz yuzi va soqoliga asal va yog‘ sachrab ketgan darvishning ishiga o‘xshaydi.

Zohid so‘radi: – Darvesh nima qilgan ekan?

Hikoyat. Xotini dedi: – Bir pokiza darvesh bor edi. U yog‘ va asal sotuvchi bir savdogarning qo‘shnisi edi. Savdogar deyarli har kuni unga biroz asal va yog‘ chiqarib turardi.

Darvesh istaganicha yeb, qolganini ko‘zaga solib qo‘yar edi. Bir kun qarasa, ko‘za to‘lib qolibdi. Darvesh o‘ziga-o‘zi dedi: «Agar bu yog‘ bilan asalni o‘n tangaga sotsam, bu o‘n tangaga beshta sovliq qo‘y olaman. Bu qo‘ylar olti oyda beshta tug‘ib beradi, bora-bora ular juda ko‘payib, boy bo‘lib ketaman. Keyin tagli-zotli bir oiladan xotin olaman, u albatta bir o‘g‘il tug‘ib beradi. Unga bir chiroyli ot qo‘yib, yaxshi ta‘lim va tarbiya beraman. Agar so‘zimga kirmay to‘polon qilsa, mana bu tayoq bilan boplab adabini beraman», deb jahl aralash tayog‘ini ko‘tarib bir urgan edi, ko‘zaga tegib uni sindirdi. Yog‘ va asal uning yuzi va soqoliga sachrab ketdi. Shunday qilib, darveshning hamma xayollari puchga chiqdi. Men bu masalni shuning uchun keltirdimki, oqibati nima bo‘lishini yaxshi bilmasdan turib bo‘lmagan narsalarni xayol qilmaslik kerak. Aks holda, pushaymon bo‘lish mumkin.

Xotinining bu so‘zlari zohidning es-hushini joyiga keltirib qo‘ydi.

Ma‘lum vaqt o‘tgach, xotinining ko‘zi yorib, pahlavondek o‘g‘il tug‘di. Shod-xurram bo‘lib, nazr-niyozlar berdilar. Zohidning xotini biroz quvvatga kirgach, bolani eriga topshirib, o‘zi hammomga ketdi. Bir soat o‘tgach, saroydan farrosh kelib, zohidni podsho chaqirayotganini aytdi. Zohid nima qilishini bilmay, uy

poylashga o'rgatilgan latchani o'g'li bilan qoldirib, o'zi podsho yoniga ketdi. Darvesh uydan chiqishi bilan teshikdan bir katta ilon chiqib, beshik tomon o'rma-lab kelaverdi. Latcha yugurib kelib ilonni bo'ynidan oldi-da, tishlab o'ldirdi, bolani halokatdan qutqardi. Shu payt darvesh qaytib kelib qoldi, latcha go'yo uni suyuntirmoqchi bo'lgandek, oldiga yugurib chiqdi. Darvesh qonga bo'yalgan latchani ko'rgach, o'g'limni o'ldiribdi, deb gumon qilib, hech o'ylamay-netmay, latchaning boshini ezib tashladi. Uyga kirib qarasa, o'g'li salomat, beshik tagida esa, bir katta ilon cho'zilib yotibdi. Zohid masalani tushundi va qilib qo'ygan ishi-dan ming pushaymon bo'lib sochlarini yula boshladi...

Shu vaqt xotini kelib qoldi. Bo'lgan voqeani eshitib, juda xafa bo'ldi. Bir necha vaqt o'tgandan keyin eriga tasalli berib, uni tinchitdi.

Zohid o'ziga kelgach xotiniga dedi: – Bu hodisani yaxshilab esingda tut va bilginki, shoshilib qilingan ishning oqibati xunuk bo'ladi.

Xotini dedi: – To'g'ri, shoshilgan odam murodiga yetmaydi. Bir podsho o'z lochinini begunoh o'ldirib qo'yib, hasrat va nadomat chekkanidek, siz ham qilib qo'ygan ishingizdan hadeb pushaymon bo'lavermang.

Zohid so'radi: – U nima qilgan ekan?

Hikoyat. Xotini dedi: – Ilgari zamonda ovni juda yaxshi ko'radigan bir podsho bo'lgan. U podshohning lochini bo'lib, uning parvozi baland, ko'zi o'tkir va pan-jasi temirdek edi. Podshoh uni juda sevar va doim o'z qo'li bilan boqar edi. Bir kuni shoh uni qo'liga qo'ndirib ovga jo'nadi. Cho'lda uning oldidan bir ohu qochib o'tdi. Podshoh uning orqasidan shunday tezlik bilan ot choptirib ketdiki, mulozimlari orqada qolib ketdilar. Podshoh juda chanqab, bir tog'dan oqib tushayotgan zilol suv yoniga keldi. U shu suvdan ichmoqchi bo'lib, suvdonni to'latgan ham ediki, qush qanot qoqib suvni to'kib yubordi. Shohning jahli chiqib, yana suvdonni

to'ldirdi. Bu daf'a ham lochin qanoti bilan idishni ag'darib yubordi. Podshoh darg'azab bo'lib lochinni yerga urib halok qildi. Shu vaqtda uning bir mulozimi kelib qoldi. Podshoh unga dedi: – Tog'dan tushayotgan bu zilol suv tomchilaridan suvdonning to'lishi uchun ancha vaqt kerak ekan. Sen yuqoriga chiqib, buloqning o'zidan tezda suv olib tush.

Mulozim tog'ga chiqdi. Qarasa, u yerda kichkina bir buloqcha bo'lib, uning labida bir haybatli ajdaho o'lib yotgan ekan. Kun harorati ta'sir qilib, undan qatra-qatra zahar suvga tomayotgan ekan. Mulozim darhol tog'dan tushib, ko'rganlarini podshohga aytib berdi. Shoh uning so'zini eshitib yig'lay boshladi.

Mulozim so'radi: – Yig'ingizning sababi nimadir?

Podshoh chuqur uh tortib, bo'lgan voqeani aytib berdi.

Mulozim dedi: – Ey shohim, bu ishni shoshilmay o'ylab qilishingiz kerak edi.

Shoh dedi: – Qilib qo'ygan ishimdan pushaymonman, lekin foydasi yo'q. O'lgunimcha bu jarohat ko'ksimdan ketmaydi.

Zohidning xotini dedi: – Bu masalni shuning uchun keltirdimki, sizga ma'lum bo'lsin: bunday hodisalar ko'p bo'ladi.

Zohid dedi: – Ey mehribon yorim, bu hikoyatni aytib berib, menga ancha tasalli berding, go'yo yaramga malham qo'ygandek bo'lding. Bu voqealar davron sahifalariga yoziladi. Ana shunday, buni o'qigan odamlar ibrat olib, hech ishni shoshilib va o'y-lamasdan qilmaydigan bo'ladilar. Chunki shoshilinch bilan qilingan ishning oqibati faqat pushaymonlikdir..

MUSHUK VA KALAMUSH BOBI

Roja dedi: – O‘ylamasdan ish qilgan va oqibatda pushaymon bo‘lib, afsus-nadomat daryosiga g‘arq bo‘lgan odam to‘g‘risidagi hikoyatni eshitdim. Endi shunday bir voqeani aytib berki, unda har tomondan o‘rab olgan dushmanlar hujumiga duchor bo‘lib, o‘lim, jar yoqasida qolgan va o‘zini qutqarish uchun dushmanlarning biri bilan do‘stlashgan, u bilan ahd-paymon tuzib, o‘z jonini qutqarib qolgan kishi tasvir etilgan bo‘lsin. Yana dushmani bilan qanday yarashganligi, bunga qanday yo‘llar bilan erishilganligini bayon qilib ber.

Brahman dedi: – Ko‘pincha do‘stlik va dushmanlik uzoqqa cho‘zilmaydi. Ular bo‘layotgan hodisalarning jarayoniga va zamon g‘ildiragining aylanishiga qarab o‘zgaradilar.

Ular xotinlarning vafosi, shohlarning do‘stligi, tentaklarning muloyimligi, bolalarning go‘zalligiga o‘xshaydi. Uzoq vaqt davom etgan sof do‘stlikka ham ba‘zan ko‘z tegishi, tezda nafrat va adovatga aylanishi mumkin. Shuningdek, qadimdan mavjud bo‘lgan dushmanlik ham bir baxtli tasodif tufayli do‘stlikka almashinishi mumkin. Shuning uchun aqlli odam har ikki holda sabrli bo‘ladi va dushmanning bir vaqt kelib do‘st bo‘lishi mumkinligiga umid bog‘lab, u bilan xushmuomala qilishni tark etmaydi, ham do‘stlari bilan yaxshi munosabatda bo‘lib, ayni zamonda bu do‘stlikning abadiy bo‘lmasligini esdan chiqarmaydi. Uzoqni ko‘radigan kishi dushman bilan sulh tuzib, u bilan do‘stlashmoqni g‘animat biladi, chunki, shunday qilinganda xatar bartaraf bo‘lib, foyda qo‘lga kiradi. Kimki aytilib o‘tilganlarga amal qilsa, mushuk bilan kalamush kabi o‘z maqsadlariga erishadi.

Roja so‘radi: – Ular qanday qilib maqsadlariga erishibdilar?

Hikoyat. Brahman dedi: – Falon mamlakatdagi o‘rmonlarning birida bir katta daraxt bo‘lib, ostida bir kalamushning ini bor edi. Uning yaqinida bir mushuk yashardi. Bu yerlarga ovchilar tez-tez kelib turishardi. Kunlardan bir kun bir ovchi daraxt yaqiniga dom qo‘yib, uchiga bir parcha go‘sht ilib ketdi. Mushuk kelib, domga ilindi. Shu orada kalamush ham ovqat izlab kelib qoldi va mushukni tuzoqda ko‘rib juda quvonib ketdi. Nogoh ko‘zi uni tutishga payt poylab turgan latchaga tushdi, daraxtga qarasa, bir boyqush ham hujumga rostlanib turganini ko‘rdi. U qo‘rqib ketib, o‘ziga-o‘zi dedi: «Agar orqaga qaytsam, latcha meni parchalab tashlaydi, turgan joyimda qolsam, boyqush ustimga o‘zini otadi, oldinga yursam, mushukka yo‘liqaman. Balo dengizi tug‘yonga kelib, falokat to‘foni hujumga tayyor turibdi; shunga qaramay men noumid bo‘lmasligim, o‘z hayotimni qutqarishim kerak. Bu holda menga aqldan yaxshiroq madadkor yo‘qdir. Aqlli kimsa hech vaqt sarosimaga tushmasligi, qalbini dahshat va tashvish chulg‘ab olmasligi kerak. Endi men uchun yagona najot yo‘li balo zanjirida talpinib yotgan va mening yordamimga muhtoj bo‘lgan mushuk bilan kelishib do‘stlashmoqdir. Balki u o‘z vaziyatini nazarda tutib, mening so‘zlarimga quloq osar va dushmanlikdan voz kechib, xalos bo‘lish uchun maslahatlarimni qabul etar. Shunday qilib, har ikkimiz balodan omon qolamiz».

Kalamush mushukka yaqinlashib hol so‘radi: – Qani, xo‘sh, hol-ahvoling qalay?

Mushuk hazin ovoz bilan javob berdi: – Bunday balo domiga tushib, aziyat chekkanlarning ahvoli qanday bo‘lar edi?

Kalamush dedi: – Shu vaqtga qadar hech kim mening yolg‘on gapirganimni eshitmagan. Sen g‘am-nok bo‘lsang, hamisha men shod bo‘lar, muvaffaqiyatsizligingdan quvonar edim. Hozir esa ikkovimizning

ham boshimiz xatarda qoldi. Bu balodan qutulish uchun sendan najot kutaman, shuning uchun do'stlashmoqchiman. Agar diqqat qilib atrofga qarasang, latchaning meni ta'qib etayotganini va boyqushning fursat poylab o'tirganini ko'rishing mumkin. Har ikkisi ham meni halok qilish fikridadirlar. Ular ikkovimizning ham dushmanimizdir. Agar sen meni o'z panohingga olsang, ular mendan umid uzadilar.

Agar menga tegmasang yoningga borib maqsadimga erishaman – bandlaringni kesib seni ham ozod qilaman. Yana qaytarib aytaman, bu so'zlarimga ishon. Xayrixoh ekanimga shubha qilma. Hech kimga ishonmaydigan va hikmat egalarining so'zlariga quloq solmaydigan kishi baxtli hayot kechirolmaydi.

Ikkilanmay mening bu lutf-marhamatimni qabul et, aqlli odamlar katta va mas'uliyatli ishlarda taraddudga tushib, fursatni qo'ldan bermaydilar. Kema kemachining sa'y-harakati bilan sohilga yetib borgani kabi, xalos topishimiz ikkovimizning harakatimizga bog'liqdir.

Mushuk kalamushning gapini eshitib xursand bo'lib ketdi vadedi: – Sening gaping aqlga muvofiqdir. Bu maslahatingni bajon-u dil qabul etaman va o'lgunimcha sendan minnatdor bo'laman. Deb durlarki, dushman sen bilan sulh tuzishni istasa, uning uzatgan qo'lini qaytarma.

Kalamush dedi: – Oldingga borganimda sen meni mehribon do'st kabi kutib ol, dushmanlar inoqlashganimizni ko'rib, jo'nab qolsinlar, shunda men tuzoq iplarini qirqishga kirishaman.

Mushuk uning gapiga ko'ndi. Kalamush tuzoq iplarini qirqa boshladi. Mushuk nazarida kalamush imillab ishlayotganga o'xshab ko'rindi.

Mushukning toqati toq bo'lib dedi: – Men se-ning ahdingga ishongan edim. Endi maqsadimga erishganingdan keyin bergan so'zingdan qaytmoq-

chimisan? Lekin bilib qo'yki, va'daga vafo, ahdning buzilmasligi og'ir kunlarda sinaladi... Meni kechir deb yolvorishlarga qaramay, zulmdan qo'l torta olmagan, afv etish qo'lidan kelmagan odam yaxshi nom qozonish ne'matidan mahrum va mard odamlar orasida yuzi qora bo'ladi. Ammo xiyonat qilganlar va yolg'ondan qasam ichganlar to'xtovsiz jazoga mustahiqdirlar.

Kalamush dedi: – Bilib qo'y, do'stlar ikki xil bo'ladilar: birin chilari – o'z ixtiyorlari bilan samimiy do'st bo'lganlar; ikkinchilari – majburiyat va zaruriyat yuzasidan ahd-u paymon bog'laganlar. Bularning maqsadi foyda ko'rmoq va zarardan qochmoqdir. Lekin samimiyat va sadoqatga asoslangan do'stlik hamisha, har yerda va har sharoitda ishonchli bo'ladi; zaruriyat va majburiyat natijasida paydo bo'lgan do'stlik esa unday bo'lmaydi. U daryo kabi goh toshib atrofni bosadi, goh qurib suvi ozayib qoladi. Men bergan so'zimning ustidan chiqaman, lekin o'z jonimni saqlashni undan afzalroq deb bilaman. Chunki men garchi dushmanlarning hujumidan sening yordaming tufayli qutulib qolgan va shuning uchun sen bilan kelishishga majbur bo'lgan bo'lsam-da, lekin sen o'sha dushmanlardan ham xavflisan. Men tahlikani daf etib, xatarli ishlarning oldini olish uchun sen bilan murosa qilyapman, bu vaqt va zamon taqozosi bilan qilingan bir tadbirdir. Har ishning o'z yeri, har soatning o'z hukmi bordir. Vaqtни o'tkazib, mavqeini qo'ldan bergan odamni uzoqni ko'radigan odam deb bo'ladimi?! Men albatta bandlaringni kesaman, lekin bir asosiy bandni jonimning garovi sifatida saqlab turaman. Uni sen o'zing bilan ovora bo'lib, menga hujum qilishdan muhimroq ish bilan mashg'ul bo'lib, o'z joning g'amini yeb qolganingdagina kesaman. Ana shunda sen banddan ozod bo'lasan, men ham sendan qutulaman.

Kalamush aytganini qildi – hamma bandlarni qirqib, bittasini qoldirdi. Tong otib, ufqdan quyosh bosh ko'tara boshladi. Birozdan keyin uzoqdan ovchining kelayotgani ko'rindi.

Kalamush dedi: – Endi oxirgi bandni kesmoq, va'da ustidan chiqmoq vaqti keldi.

Mushukning ko'zi ovchiga tushishi bilanoq o'lim vahmiga tushdi, kalamush uning yodidan ko'tarilib ketdi. Shu vaqtda kalamush oxirgi bandni kesdi. Mushuk sapchib, bir daraxtning ustiga chiqib oldi, kalamush esa bir teshikka kirib g'oyib bo'ldi. Ovchi titilgan-kesilgan to'rini ko'tarib orqasiga qaytdi.

Ertasi kuni kalamush inidan mo'ralab turgan edi, mushukni ko'rib qoldi. Lekin uning yoniga borishga jur'at qila olmadi.

Mushuk baland ovoz bilan qichqirib dedi: – Ey do'stim, nega mendan xavfsiraysan? Qo'lga kiritilgan eng yaxshi noyob narsani – do'stligimizni saqlab qolish kerak. Yaqinroq kel, men yaxshiligingni qaytaray, muruvvat qilib, mardligim va saxiyligimni ko'rsatay.

Kalamush uning taklifini qabul etmay joyida turaverdi.

Mushuk dedi: – Diydoringni mendan yashirma va do'stligimizni barbod etma... Men sen tufayli tirik qoldim, bundan buyon hayotimni senga bag'ishlayman, umrimning oxirigacha yaxshiligingni unutmayman va imkon tug'ilishi bilan sening yaxshiligingni qaytarishga harakat qilaman.

Mushuk ko'p yolvordi, ko'p yalindi, lekin so'zlari kalamushga kor qilmadi.

Kalamush javob berdi: – Zoti dushman bo'lib do'stlikdan lof urganlarga, dilida g'anim, tilida do'st bo'lganlarga ishonib bo'lmaydi. Ikkimizning o'rta-mizda hamjinslik yo'q. Kimki o'z jinsidan bo'lmaganga qo'shilsa, qurbaqadek baloga yo'liqadi.

Mushuk so'radi: – Qurbaqaga nima bo'lgan ekan?

Hikoyat. Kalamush dedi: – Bir sichqon o‘rmon chetida yashar edi. Shu atrofdagi buloqda bir qurbaqa umr o‘tkazar edi. U goh-goh buloq chetiga chiqib havo olib o‘tirar va o‘zini bulbul fahmlab, yoqimsiz ovoz bilan sayrar va xush ovozli qushlarning ensasini qotirar edi...

Bir kuni sichqon o‘z inida bir ish bilan mashg‘ul edi. Qurbaqaning nosoz ovozi eshitib hayron bo‘ldi, xonandaning yuzini ko‘rmoqchi bo‘lib tashqariga chiqdi va uning xunuk basharasi-yu, bema‘ni ashulasidan taajjublaniib qo‘llarini bir-biriga urib, boshini qimirlata boshladi. Qurbaqa bu holni ko‘rib, u menga tahsin qilayotir, deb xursand bo‘ldi va sichqon bilan oshno bo‘lish orzusiga tushdi. Xullas, sichqon bilan qalin og‘ayni bo‘lib oldi. Ular bir-birlariga ajoyib hikoyatlar aytib berib, vaqtlarini chog‘ etar edilar.

Bir kuni sichqon qurbaqaga dedi: – Necha vaqtdan beri sen bilan suhbatlashgim kelib, buloq yoniga kelsam, sen suv ostida bo‘lasan, qanchalik baland ovoz bilan chaqirsam ham eshitmaysan.

Qurbaqa dedi: – To‘g‘ri aytasan, men ham ko‘pdan beri shuni o‘ylayman. Ba‘zan men qirg‘oqqa chiqib seni topolmayman, sen boshqa teshikdan chiqib ketgan bo‘lasan. Men anchagacha muntazir bo‘lib o‘tiraman. Endi bu ishning tadbirini ham o‘zing ko‘rib, muammo-ni o‘zing hal etasan.

Sichqon dedi: – Eng yaxshi tadbir shuki, men bir uzun ip topaman, uning bir uchini sening oyog‘ingga, ikkinchi uchini o‘zimning oyog‘imga bog‘layman. Har vaqt suvning labiga kelib, ipni qimirlatsam, darhol chiqasan. Agar sen ham mening yonimga kelmoqchi bo‘lsang, ipni tortib meni xabardor qilasan.

Ikkovlari ham bu tadbirni ma‘qul topib, ko‘p vaqt-gacha shu usul bilan bir-birlaridan xabardor bo‘lib, ko‘rishib yurdilar. Bir kuni sichqon suv yoqasiga keldi, qurbaqani chaqirib suhbat qilay deb turgan

edi, nogoh bir qarg'a balo-qazodek havodan tushib, sichqonni ko'tarib uchdi. Oyog'idan ipga bog'langan qurbaqa ham ular bilan havoga ko'tarildi. Sichqon qarg'a tumshug'ida, qurbaqa esa pastroqda osilgan holda uchib borar edilar. Bu holni ko'rgan odamlar hayron bo'lib der edilar: – Ajab holat, qarg'a o'z odatiga xilof ravishda qurbaqani olib ketyapti, axir hech vaqt qurbaqa qarg'aga ov emas edi-ku. Sichqon bilan do'stligining kasofatidan qurbaqa bu baloga muhtalo bo'libdi. Kimki nojinsga qo'shilsa, jazosi mana shunday bo'ladi.

Mushuk dedi: – Suhbat qilishga rag'bating yo'q ekan, nima uchun avval mendan do'stlik talab qilding?

Kalamush dedi: – U mahalda shunga muhtoj edim. Aqlli odam og'ir ahvolga tushsa-yu, dushmanning yordami bilan falokatdan qutulmog'i mumkin bo'lsa, dushman bilan yaqinlashib, uning ko'magidan foydalanadi. Shuningdek, do'stdan ziyon ko'rsa, undan uzoqlashadi. Hayvon bolalari ham sut emadigan vaqtlarida onalari bilan birga yuradilar. Sutdan ayrilgach esa, hech narsa bo'lmagandek, ulardan uzoqlashib ketadilar. Aqlli odam buni dushmanlik demaydi. Aql egalari hamisha o'z ishlarini zamonaning taqozosi va hayot talabini hisobga olib qiladilar; zamon va makonni nazarga olib tadbir ko'radilar, do'st – oshno bilan, raqib – dushman bilan qanday muomala qilishni, vaqtida mehribonlik ko'rsatib, vaqtida qattiqqo'l bo'lishni biladilar. O'zing bilasanki, sen bilan bizning asl zotimiz va tabiatimiz bir-biriga tamomila qarama-qarshidir, bir-birimizga dushmanmiz. Zaruriyat yuzasidan paydo bo'lgan do'stligimizga ishonib bo'lmaydi, zaruriyat o'rtadan ko'tarilgan zamon do'stlik adovatga aylanishi muqarrar. Axir kalamush jinsi uchun mushukdan ko'ra dahshatli dushman yo'qdir. Har ikkimiz o'limdan xalos bo'lmoq uchun majburan sulhga kelgan edik. Endi esa zarurat yo'qoldi, demak, yana qadimiy xusumat paydo

bo'ldi. Men seni o'zimga do'st deb hisoblamayman, endi sening yaqinlashishingdan ko'zlagan maqsading mening lazzatli go'shtimni yeyishdir. Lekin men qurbon bo'lishni xohlamayman. Kuchsiz kuchlidan, zaif quvvatlidan uzoq bo'lishi kerak. Kel, gapni qisqa qilaylik, ikkimiz ikki yoqqa qarab ketaylik.

Mushuk xafa bo'lib, ko'ziga yosh oldi...

Shunday qilib, mushuk kalamush bilan abadiy vidolashdi.

Zaruriyat natijasida dushman bilan do'stlashib, fursatni qo'ldan bermagan va o'z maqsadiga yetgandan so'ng ehtiyotli bo'lib, o'z jonini salomat saqlab qolgan aqlli kalamush haqida hikoyat shundan iboratdir.

SHAHZODA VA QUBBARA QUSH BOBI

Roja brahmanga dedi: – Quvvatli, beomon dushmanlar qurshovida qolgan, qochib qutulish yo'llari bog'langan odamning istar-istamas o'z dushmanlarining biri bilan do'st bo'lgani, u bilan sulh tuzib, o'z jonini xalos etgani, ehtiyotlikni qo'ldan bermay o'z hayotini oxirgi dushmanning qo'ldan qutqarib qolgani haqidagi hikoyatni eshitdim. Endi iltimos qilaman, shunday hikoyat aytib berki, unda bir-biridan qasos olmoq payida yurgan, ko'rishganda esa hech sir boy bermaydigan ikki kimsa tasvir etilgan bo'lsin.

Brahman dedi: – Aqli boshida bo'lgan, tajribali odamlar hech vaqt ehtiyotlikni qo'ldan bermaydilar. Yaxshini yomondan, savobni gunohdan ajrata oladilar, ranjigan do'stlardan, norozi bo'lgan oshnalardan ehtiyot bo'lib, ularning makr va xiyonatlaridan saqlanishni yaxshi biladilar. Aql va idrok egalari bunday odamlarning yuragidagi narsalarni, ularning yashirin fikr va istaklarini, nima qilish xayolida ekanliklarini ko'zlari va harakatlaridan bilib oladilar... Kimki bun-

day odamlarning tilyog‘lamaliklari va shirin so‘zlariga ishonib, ehtiyotkorlik va sezgirlikni yo‘qotsa, u o‘z jonini balo o‘qiga nishon qilgan bo‘ladi. Bunga Qubbara qush qissasi misol bo‘la oladi.

Roja so‘radi: – Unga nima bo‘lgan ekan?

Hikoyat. Brahman dedi: – Ibn Madin otli bir podsho bor edi. Uning bir Qubbara degan ziyrak, nutqi yaxshi va chiroyli qushi bor edi. Kunlardan bir kuni Qubbara shoh saroyida tuxum qo‘yib bola ochdi. Podsho qush bolasini o‘z saroyida avaylab, parvarish qilishni buyurdi. Shu vaqtda podsho ham siymosida baxt-saodat yulduzi porlagan bir farzand ko‘rdi.

Qubbaraning bolasi bilan shahzoda hamisha birga o‘ynar edilar. Qubbara har kuni tog‘ va o‘rmonlarga uchib borib, odam qo‘li tegmagan mevalardan ikki dona olib kelardi. Ulardan birini o‘z bolasiga va ikkinchisini shahzodaga berardi. Qushcha bilan shahzoda uni yeb, kuch-quvvatga kirib tez o‘sa boshladilar. Shu tufayli podsho va saroy odamlari nazarida Qubbaraning qadri oshardi. Bir kuni Qubbara uyda yo‘qligida uning bolasi shahzodaning qo‘lini tirnab oldi. Shahzoda g‘oyat g‘azabga kelib, do‘stlikni unutdi va qushchaning oyog‘idan ushlab yerga shunday urdiki, u o‘sha zamonq halok bo‘ldi. Qubbara qaytib kelib, bolasining o‘lib yotganini ko‘rib faryod qila boshladi. Podshohlarga la‘natlar o‘qib derdi: – Bu baloni o‘zimga o‘zim orttirdim, farog‘atni mashaqqatga o‘zim almashtirib oldim. Bir daraxt shoxiga uya qilishim kerak edi. Podshohning saroyini menga kim qo‘yibdi. O‘z farzandimnigina tarbiyat qilishim kerak edi, podsho o‘g‘lini parvarish qilishning nima hojati bor edi. Agar ozga qanoat qilib hayot kechirganimda edi, bu baloga muhtalo bo‘lmas edim. Shohlar, sultonlar va shahzodalar bilan do‘stlik qilishning oqibati shunday bo‘ladi. Chunki shoh, sulton va mustabidlar o‘z

ahdlarini tez unutadilar. Ular hamisha vafoga jafoni mukofot qilib beradilar. Ularning nazarida na sadoqatning ahamiyati bor, na samimiyatning. Ularning do'stlikdan ko'zlagan maqsadlari yolg'iz manfaatdir. Ular o'z rohatlarini ko'zlab, butun qonun-qoidalarini toptaydilar, rahm-shafqat qilish kerak bo'lganda jazo beradilar, jazolanishi kerak bo'lganni afv etadilar. O'zlari qilgan qabih ishlarni kichik va ahamiyatsiz deb, boshqalarning kichik xatolarini esa juda katta va tahlikali ish deb hisoblaydilar. Endi men fursatni qo'ldan bermay, o'z do'stini o'ldirgan bu rahmsiz va shafqatsiz shahzodadan bolam uchun intiqom olishim kerak.

Shuni deb Qubbara o'zini shahzoda ustiga tashladi. Uning ikki ko'zini o'yib olib qal'aning burchiga borib qo'ndi. Bo'lgan voqeani shohga yetkazdilar. Shoh o'g'lining ko'r bo'lganini ko'rib, kuyib yondi; avval qushni hiyla bilan ushlab olmoqchi, so'ngra qiynab o'ldirmoqchi bo'lib, yaqiniga bordi va dedi: – Qubbara, pastga tush, senda hech ayb yo'q.

Qubbara uning so'zini rad etib dedi: – Shohimga itoat qilishga o'rganib qolgan edim, endi uning amridan chiqib, rad javobini berish menga juda og'ir. Shoh saroyi mening ka'bam edi, eng saodatli kunlarim shohning marhamat va lutfi karami soyasida o'tdi. Men hamisha shunday bo'ladi, deb o'ylardim. Agar mening ikki jonim bo'lsa va dunyoga ikki marta kelishim mumkin bo'lsaydi, o'shanda «labbay» deb xizmatingga qaytar edim... Endi qanday qilib bolamning qoni to'kilgan joyga qaytib boraman? Men uchun eng to'g'ri yo'l, buyrug'ingga bo'yin egmaslik va saroyga qaytmaslikdir. Men endi sening so'zlaringga ishona olmayman va o'zimni balo girdobiga tashlashni istamayman. Shahzoda mening farzandimni halok etdi. Men esa undan qasdimni oldim. Har kim alam va sitam daraxtini eksa, uqubat va azob mevasini terib

oladi. Sen Donodil va o'g'rilar haqidagi hikoyatni eshitmaganmiding?

Podshoh so'radi: – U qanday hikoyat?

Hikoyat. Qubbara dedi: – Bir shaharda darvesh yashar edi. U xushfe'l, odobli va dono bo'lgani uchun uni Donodil der edilar. Fuqaro uni hurmat qilar va sevar edi.

Kunlardan bir kun Donodil Makka ziyoratiga bir o'zi ravona bo'ldi. Yo'lda bir necha o'g'ri, uning mol-dunyosi ko'p bo'lsa kerak, deb o'ylab, yo'lini to'sdi. Shunda Donodil dedi: – Menda mol-dunyo yo'q, yo'lga olgan ko'rpa-to'shagingina bor. Istasangiz oling, lekin meni salomat qoldiring, orzumga yetay.

O'g'rilar uning so'ziga e'tibor bermay, o'ldirish uchun qilich yalang'ochladilar. Donodil sarosimaga tushib, atrofga alangladi. Shu vaqt tepalaridan uchib borayotgan bir to'da g'ozlarga ko'zi tushdi. Donodil ularga qarab dedi: – Ey g'ozlar, bu biyobonda sitamkorlar qo'liga tushdim. Holimdan xabar oladigan hech kimim yo'q. Sizlardan o'tinaman, bu odamlarning adabini beringiz!

O'g'rilar kulib so'radilar: – Oting nima?

Donodil javob berdi: – Donodil.

O'g'rilar dedilar: – Sen hech narsadan xabarsiz, beaql odam ekansan. Aqlsizni o'ldirishning aybi yo'q.

Donodil dedi: – Men bir so'z aytay, eshitib aqlim darajasini biling.

O'g'rilar so'ziga quloq solmay, uni o'ldirib, molini oldilar. Bu xabar shahar ahlining qulog'iga yetdi. Ular qotillardan qasos olishga qasd qildilar. Bir kuni talay odam jomega namoz o'qigani yig'ildi. Bir burchakda Donodilning qotillari – o'g'rilar ham o'tirgan edilar. Nogoh osmondan bir to'da g'ozlar uchib kelib, chug'ur-lashib, o'g'rilar boshida aylana boshladilar. Shu vaqt o'g'rilarlardan biri istehzo bilan yonidagi sherigiga dedi:

– Bular Donodilning xunini talab qilmoqdalar. – Bu

gapni eshitgan kishi yonidagi hamrohiga, u esa yana boshqasiga aytdi. Shunday qilib, bu xabar shahar hokimi qulog'iga yetib bordi. Darhol o'g'rilarni ushlab, qiynoq bilan halok qildilar.

Xuddi shu singari men ham shahzodani jazoladim. Endi makr-hiylang domiga ilinmayman, buyrug'ingni bajo keltirmayman.

Podshoh dedi: – Har ikki tomon ham nodonlik qilib qurbon beribdi. Endi na mening g'azablanishga haqqim bor, na-da sening qo'rqishga asosing. Men qasos olishni odamlarning eng katta ayblaridan biri deb bilaman va hech vaqt o'zimga bu ishni ravo ko'rmayman.

Qubbara dedi: – Men huzuringga qaytib borolmayman. Chunki otalar aytibdurlarki, zarar ko'rgan odam shirin gapirib, mehribonlik ko'rsatib, o'z kin-adovaltini oshkor qilib qo'yadi. Hikmat egalari ota-onalarni – do'st, aka-ukalarni – o'rtoq, xotinlarini – umr yo'ldoshi deb biladilar. Qarindoshni qarz olganlarga, qizni safarga birga chiqqan hamrohlarga, o'g'ilni esa vorislarga o'xshatadilar. Inson o'zini bitta-yu bitta hisoblaydi. Muhim bir hodisa, jiddiy bir falokat yuz berganda har kim o'zini chetga oladi, hech kim o'zini birov uchun fido etmaydi.

Men bugun tanho qoldim. Hammadan ayrildim. Qalbimning bir parchasi, belimning quvvati, ko'zimning nuri bo'lgan yolg'iz bolamni sening xizmatingga qurbon berdim-a! Buning ustiga o'zimning boshim ham xatarda. Endi tilyog'lamaligingga ishonib, to'rga ilinish aqlsizlik bo'ladi. Men firoq o'tida yonib, sabr qilishni senga xizmat qilishdan afzal ko'raman.

Shoh dedi: – Agar bu ishni sen boshlagan bo'lsang edi, qo'rqishing o'rinli bo'lar edi. Lekin bu ishni qasos olish uchun qilgansan, buning uchun xavfsirashing to'g'ri emas. Modomiki shunday ekan, mendan qo-

chishing va nafratlanishing sababini tushuna olmayman?

Qubbara dedi: – Yuragida kin-adovat, ko‘zlarida g‘azab bo‘lgan odamning og‘zidan chiqqan muloyim so‘zlariga ishonib bo‘lmaydi. Chunki bunday vaqtlarda kishi yurakda bor haqiqatni yashirmoqqa urinadi. Lekin qalblar yolg‘on gapirib, aldamoq iste‘dodiga ega emaslar. Ular haqiqat va adolat xabarchilaridir. Sening dilingdagi gap tilingdagi gapga to‘g‘ri kelmaydi. Men sening qanchalik kek saqlaydigan ekanligingni bilaman, shuning uchun menga jazo bermasligingga ishonmayman.

Bir tabib qorni og‘rigan kishiga, sening kasalingga ko‘z og‘riq dorisi davo bo‘ladi, deb aytgan ekan, men o‘sha kishi toifasidan emasman.

Shoh so‘radi: – U kishiga nima bo‘lgan ekan?

Hikoyat. Qubbara javob berdi: – Bir kishi bir tabib oldiga keldi. U qorni qattiq og‘rigandan yerga yumalanib-yumalanib ingrar edi. Tabib uning kasalini aniqlab, bemorga dedi: – Bugun nima yegan eding?

Kasal soddagina kishi edi, javob berdi: – Bir parcha kuygan non yegan edim.

Tabib yordamchisiga buyurdi: – Ko‘zni ravshan qiladigan doridan keltiring, bu kishining ko‘ziga surtib qo‘yaman.

U kishi faryod qildi: – Ey tabib, masxarabozlikni qo‘y, meni masxara qilma, mening qornim og‘riyapti. Sen esa ko‘zinga dori qo‘ymoqchisan. Axir ko‘zning qoringa nima aloqasi bor?

Tabib dedi: – Men avval ko‘zingni davolamoqchiman. Shunda sen oqni qoradan farq qiladigan bo‘lib, ikkinchi marta kuygan non yemaydigan bo‘lasan. Demak, ko‘zingni davolash qorningni davolashdan ko‘ra zarurroqdir.

Qubbara hikoyasini tamomlab shohga dedi: – Men sening adovat saqlab turib gapirayotganingni va men-

ga jazo berishga tayyor ekanligingni ko'rib turibman.

Shoh dedi: – Do'stlar orasida ko'ngilsiz hodisalar ko'p bo'ladi. Aqlli odamlar bunday hodisalarning oldini olishga harakat qilishlari kerak.

Qubbara dedi: – Men dunyoning issiq-sovug'ini ko'rdim, achchiq-chuchugini totidim. Ko'p qimmatbaho nafis narsalarni bu aldamchi va ko'zbo'yamachi dunyo shamoliga sovurdim. Endi yetarli tajribaga ega bo'lib, haqiqatni tushunadigan bo'lib qolganman. Bu masxaraboz dunyo mening qulog'imni burab, menga ibrat darsini berdi. Kim zo'r bo'lsa, u boshqalarni xor etmoqda, insof va muruvvat, adolat va sadoqatni oyoq osti qilmoqda. Aql kitobida, dushmanning til-yog'lamaligidan hazar eting, raqibning shirin so'zlariga, yumshoq muomalasiga uchmang, deb yozilgan... Dushman hamisha qasos olishga, o'z niyatiga yetishga fursat axtaradi. Agar kuch bilan yenga olmasa, hiyla ishlatadi. Men hech vaqt, hech bir sharoitda shohning meni kechirishiga va mendan qasos olmasligiga ishonmayman, chunki men zaif, u qudratli...

Shoh dedi: – Oliyjanob va mard odam og'ir kunlarda o'z do'stini tashlab ketmaydi, har qanday shubha va gumonga asoslanib o'rtoqlik aloqalarini uzmaydi, borish-kelish, salom-alikni kanda qilmaydi.

Qubbara dedi: – Riyo va xiyonatdan, ayniqsa, shohlarning adovatidan qo'rqmoq lozimdir. Chunki shohlar qasos olmoqni qonun deb biladilar, jazo bermoqqa imkon topilsa sevinadilar. Jazo berish fursati qo'ldan ketsa g'azablanadilar... Qalbda yig'ilib yotgan adovat kul ostidagi cho'g'ga o'xshaydi, cho'g' o'tingaga tushsa, yondirib yuborgani kabi, adovat fursat kelganda g'azab o'tiga aylanadi. Bu yong'inni na so'z, na xokisorlik, na yolvorish, na hiyla, bir so'z bilan aytganda, hech narsa, ha, hech narsa so'ndira olmaydi. Tarasha yonib tugamaguncha shu'lasi pasaymagani kabi, aybdor jazolanmaguncha kin-adovat

ham oradan ko'tarilmaydi. Shularning hammasiga qaramasdan qasdi bor kimsa raqibidan foydalanmoq yoki kutilgan baloning oldini olmoq uchun u bilan avvalgi do'stlik munosabatlarini tiklab, yaxshi muomalada bo'lishi mumkin; lekin unday baxt menga muyassar bo'lmas, men shunday omadsizmanki, oqar suv yoqasiga borsam, suv ham qurib qoladi. Mening xizmatim qalbingdagi kinni marhamatga aylantira oladi, bizning oramizda muhabbat va do'stlik barqaror bo'ladi, deb qanday ishona olaman? Agar men huzuringga qaytib borsam ham, hamisha qo'rquv va tashvish ichida yashab, har soat o'z o'limimni kutib turaman. Yo'q, qaytishdan menga hech qanday foyda yo'q. Men ko'ra-bila turib o'z bo'ynimni pichoqqa tutib bora olmayman.

Shoh dedi: – Har narsa tolega bog'liq... O'g'limning qilmishiga yarasha jazo berishing qazoning hukmi bilan bo'ldi. Bunda hech kim aybdor emas. Hali ham bo'lsa qayt, meni ranjitib, yuraginga o't yoqib ketma, davlat va saodat do'st-oshnolarga, raiyat va mulozimlarga nasib bo'lgandagina u kishiga lazzat berishi mumkin.

Qubbara dedi: – To'g'ri aytasan, hamma narsa falakning qo'lida. Lekin shu bilan birga ehtiyot bo'l, umrni falakning shamoliga sovrma, deganlar.

Sening tiling bilan diling bir emasligi men uchun ayon. Shuni bila turib qaytish – aqlsizlikdir. Meni aldab tuzoqqa ilintirmoqchisan, o'ldirib qalbingga tassalli bermoqchisan. Hozirga qadar hech bir hayvon o'z ixtiyori bilan o'lim sharbatini ichmagan. Deydilarki, g'am – baxtsizlik, kambag'allik – baxtsizlik, dushman-ga yaqin bo'lish – baxtsizlik, do'stlardan judo bo'lish – baxtsizlik, xastalik, g'ariblik – baxtsizlik, lekin eng buyuk baxtsizlik o'limdir. Yuragida hasrat dog'i bor odamlarning dardini boshidan o'tgan odamgina tushunishi mumkin. Hozir men ham o'z tajribalarimga

asoslanib, shohning nima qilmoqchi ekanligini, nimalar o'ylayotganligini bilib turibman. Uning hayajon va iztiroblari menga ma'lum, qalbidagi g'azab va intiqom olovining uchqunlarini men ko'zidan ko'rib turibman. Men yaxshi bilamanki, sen o'z o'g'lingning ko'zidan ayrilganligini, men esa o'z farzandimdan judo bo'lganimni esga olganimizda yuraklarimizda g'azab to'qinlanib ketadi. Buning nima bilan tugashini bilib bo'lmaydi. Har holda, bizning do'st bo'lishimiz foydasizdir, ayrilishimiz yaxshidir.

Shoh dedi: – Xo'p, mayli, lekin o'z do'stlarining xatolarini kechirmaslikning, ularga yetkazgan zararini unutmaslikning odam uchun nima foydasi bor? U qanday insonki, o'z do'stining tavba va uzrini qabul etmasin va uni sevinch bilan qarshi olmasin. Mening qalbim shishadek musaffodir. Sen aytgan narsalarning birontasini xayolimga ham keltirmaganman. Sen bilasanki, men hamisha mulozimlarning gunohini kechirib, xizmatchilarga marhamat ko'rsatib, in'om berib kelganman...

Qubbara dedi: – Tovuq tikon kirgan odam unga ahamiyat bermay qirrali toshlar ustida yuraversa, albatta, uning yaraga aylanib ketishiga sababchi bo'ladi va yumshoq tuproq ustida yurishdan ham benasib bo'lib qoladi. Ko'z og'rig'iga duchor bo'lgan odam quyoshga qarasa yo shamolga tutsa, ko'zdan ajralishi mumkin bo'lgani kabi, gunohkor odam o'z dushmaniga yaqin kelsa halok bo'ladi. Shuning uchun dushmandan qochmoq tabiiy va qonuniydir. Hech bir maxluq o'z boshiga nimalar kelishini, qilgan ishlari oxirda qanday natijalar berishini oldindan bila olmaydi... Kim dushmanning aytganiga ishonib ish ko'rsa, e'tiborsiz odamning so'ziga kirib harakat qilsa, uni donishmand odamlar beaql va johil deb hisoblaydilar. Peshonasiga nima yozilganligini, boshiga nima kelishini hech kim bilmaydi. Lekin bunga qaramasdan, har kim o'z qa-

damini bilib bosishi, aqlga to'g'ri keladigan ishlar bilan mashg'ul bo'lishi lozim. Aqlli kimsa o'z kuch-quvvatiga ishonadi, hech narsadan qo'rqmaydi, tahlikaga tushmasdan najot yo'lini axtaradi. Hozir mening qarshimda o'lim turibdi, lekin qochadigan yo'llarim ko'p, najot yo'llari ochiq, taraddudlanib tursam, irodasizlik qilib, zaiflik ko'rsatsam halok bo'laman. Qayerga borsam ham ovqatimni topib yeyman. Debdurlarki, quyidagi besh xosiyati bo'lgan odam och qolmaydi, uzog'i yaqin bo'ladi, begonalar yurtida ham unga do'st topiladi.

Bu besh xosiyat shudir: mardumga ozor bermaslik, shubhali ishlar bilan mashg'ul bo'lmaslik, axloqli, nazokatli bo'lish, olijanob bo'lish, o'z qadrini bilish.

Shuni bilmoq kerakki, mol-davlatning eng yaroqsizi – uning foydalanilmay qolib ketgani; xotinlarning eng hayosizi – eri bilan kelishmagani; farzandning eng tarbiyasizi; – ota-onasining so'ziga kirmagani; do'stning eng vafosizi – og'ir kunlarda yuzini teskari o'g'irgani; shohning eng layoqatsizi – gunohsizlarni qo'rquvga solgani; mamlakatlarning eng yomoni – tinch bo'lmagan, xavfsizlik ta'min etilmagan mamlakatdir. Endi qanchalik shoh menga lutf-karam va'da etib, tasalli bermasin, ont ichib ahd-u paymon qilmasin, uning huzurida yashamoq menga rohat bag'ishlamasligi aniqdir. Zamon o'rtamizga dushmanchilik soldi va yaqin bo'lish yo'llarini bekitib qo'ydi.

Qubbara bu so'zlarni aytib, shoh bilan vidolashdi va bir qanot qoqdi-yu, uchdi-ketdi..

Xusumati bo'lgan dushmanning hiylasidan saqlanmoq va uning shirin so'zlariga uchmaslik haqidagi hikoyat mana shudir.

SHER VA SHOQOL BOBI

Roja dedi: – Oralarida adovat bo‘lgan raqiblar-ning bir-biriga ishona olmaganliklari haqidagi hikoyatni eshitdim. Endi yana bir hikoyat aytib berginki, unda shohlar bilan ularning yaqin odamlari orasida ro‘y bergan hodisalar tasvir etilsin, haq yo nohaq jazolangandan so‘ng yana ular shoh huzuriga qaytib kelsinlar, buning to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanligi ko‘rsatilsin.

Brahman dedi: – Shoh afv va marhamat eshigini berkitsa, ozgina gunoh qilib qo‘yganlarni qattiq jazolasa, hech kim unga ishonmaydi, unga e‘tiqod qilmaydi. Natijada mamlakat ishlari xarob bo‘ladi, mulozimlari afv etilishdan noumid bo‘lib, mamlakat ishlari orqaga ketadi.

Ulug‘larning eng buyuk xususiyati odamlarni afv etib, gunohlarini kechirishdadir. Lekin shohlarning lutfi ham behad bo‘lmasligi, zulmi ham chegaradan oshmasligi lozim. Xizmat – hadyasiz, xiyonat – jazosiz qolmasligi lozim. Shohlar shunday ish yuritishlari kerakki, ham do‘stlar noumid bo‘lmasinlar, ham dushmanlar hadlaridan oshmasinlar.

Xullas, shohlar gunoh qilib qo‘ygan odamning samimiyat va sadoqati darajasini, aqli va idroki-ning saviyasini yaxshi o‘rganishlari, bilishlari kerak. Agar bunday odamlar foyda bera olishlari mumkin bo‘lsa, ularga ish topshirishlari, ularni to‘g‘ri yo‘lga solib yuborishga intilishlari lozim. Shohlar bunday odamlarning gunohlarini kechirishlari, barcha huquqlarini qaytarib berishlari, ularni qo‘rquv va shubhadan qutultirishlari va shu ravishda avvalgi vaziyatlarini tiklashlari kerak. Shoh bilmog‘i kerakki, vazirlar, mulozimlar, maslahatchilarsiz mamlakatni boshqarish mumkin emas. Tabiatan aqlli, bilimli, to‘g‘ri va xayrixoh bo‘lgan mulozimlardangina

yaxshilik kutish mumkin. Shohlarning ishlari ko'p, faoliyat sohalari keng va nihoyasizdir. Shuning uchun ham ularning ishbilarmon, chigal tugunlarni yecha oladigan, vaziyatni yaxshi tushunib, uzoqni ko'radigan, mustaqil tashabbus ko'rsatadigan, uddaburon xizmatchilarga ehtiyojlari ko'pdir. Shohlar mana shunday odamlarni xizmatga olib ish topshirishlari kerak.

Ularning butun ishlari shohning nazorati ostida bo'lishi kerak. Shoh sodiqlarning xizmatidan ham, xoinlarning riyokorligidan ham xabardor bo'lmog'i lozim. Sadoqat ko'rsatganlarga munosib mukofot, xiyonat qilganlarga muvofiq jazo berish kerak. Agar shunday qilinmasa, sadoqatlilar tanballashib, ishdan sovub ketadilar, xoinlar hadlaridan oshib quturadilar, ishlarda sustlik, maishatda buzg'unlik ro'y beradi, natijada davlatlari barbod bo'ladi. Bunga misol qilib sher va shoqol masalini keltirish mumkin.

Roja so'radi: – U qanday masal?

Hikoyat. Brahman dedi: – Hind tuprog'ida xudojo'y bir shoqol bor edi. U dunyodan yuz o'girib, toat-ibodat bilan mashg'ul, go'sht yeyishdan, qon to'kishdan, jonivorlarga ozor berishdan voz kechgan edi. Bir kuni yoronlari unga e'tiroz bildirib, dedilar: – Sening bu ishlaringdan biz rozi emasmiz. Modomiki, bizlar bilan bir yerda yashar ekansan, odat va an'alarimizga rioya qilishing kerak. Umringni zohidlik bilan och-yalang'och o'tkazishning nima foydasi bor? O'tgan kuning qaytib kelmaydi. Ertangi kunga esa umid yo'q. Bas, shunday ekan, bugungi kunni zo'ye qilib, fursatni qo'ldan berish yaxshi emas. Umrni aysh-ishratda o'tkazish kerak.

Shoqol dedi: – Ey mening aziz do'stlarim va mehribon birodarlarim! Bu ma'nosiz so'zlarni tashlang. O'zingiz aytib turibsizki, bugundan ham, ertadan ham umid yo'q edi. Binobarin, fursatni qo'ldan ber-

may, oxirat uchun savob ishlar qilish kerak. Axir bu vafosiz dunyoning ayb va xatolar bilan to'la ekanligini bilasiz-ku!..

Bu dunyoning lazzati chaqmoq kabi, bulut soyasi kabi bir zumda o'tib ketadi. Agar har ikki dunyoda baxtli bo'lmoq istasangiz, mening so'zlarimga quloq osing. Nafs balosi uchun hayvonlarni o'ldirish va boshqalarga aziyat berishdan qo'l torting. Mening sizlar bilan bir yerda yashab, do'st bo'lishim gunohga sabab bo'lmaydi. Lekin harom ishlaringizga sherik bo'lib, yovuz fikrlaringizni ma'qullasam, u dunyoda azob va iskanjaga duchor bo'laman. Qo'l va dil gunoh vositalaridir: biri – yaramas ishlar qiladi; ikkinchisi – noloyiq narsalarni orzu qiladi.

Shoqol oz fursatda taqvo va ibodatda shunday darajaga yetdiki, shuhrati hammayoqqa yoyildi. U yashayotgan joyning yaqinida go'zal bir chamanzor bor edi. Unda hayvonlar nihoyatda ko'p bo'lib, ularga bir sher podshohlik qilar edi. O'rmondagi barcha hayvonlar uning amr-farmonidan chiqmas edilar. Shoqolning taqvodorligi haqidagi xabar sherga yetib keldi. Sher uni o'z huzuriga chaqirib, suhbatlashdi, keyin xilvatda shoqolga dedi: – Shohlar yaxshi maslahatchilarga muhtoj bo'ladilar. Men senga bir ish topshirib, martaba va mansabingni oshirsam, mening eng yaqin mahramlarimdan bo'lsang.

Shoqol javob berdi: – Shohlarning ishbilarmon, tadbirkor xizmatchilar tanlab olishga haqlari bor. Lekin odamlarni majburan ishga tortish noto'g'ri, chunki zo'rlik bilan yuklatilgan vazifaning yaxshi bajarilishi maholdir. Men davlat ishlaridan o'zimni olib qochaman, uning ustiga bu sohada na tajribam bor, na ma'lumotim.

Siz buyuk hukmdorsiz, xizmatingizga baquvvat, ishbilarmon, tadbirkor, mansab sevadigan, mol-dunyoga hirs qo'ygan mulozimlar ko'p. Agar siz menga top-

shirmoqchi bo'lgan ishni ulardan biriga yuklasangiz, ham ishning bajarilishidan xotirjam bo'lardingiz, ham ular sizdan mamnun bo'lar edilar.

Sher dedi: – Bahonalaringni qo'y, men seni ishsiz qoldirib, mansabsiz qo'ymayman.

Shoqol dedi: – Shoh xizmati ikki toifa odam uchun yaxshidir: birinchisi – hiylakor va jasur odam uchun; bunday odam o'z jasurligi bilan maqsadga yetib, hiyla bilan jonini qutqaradi, ikkinchisi – nodon va qo'rqqo odam uchun, bunday odam xo'rliklar va ta'nalarga chidayveradi, hech vaqt hurmat qozonish, shon va shuhratga ega bo'lish haqida o'ylamaydi. Shuning uchun boshqalar unga hasad qilmaydilar. Men bulardan hech qaysisiga o'xshamayman. Baxil, ochko'z emasmanki, xiyonat qila olsam, qorin g'amini yeydigan maxluq emasmanki, xorlikni bo'ynimga olsam... Shohga sodiq bo'lib, samimiy va to'g'ri xizmat qilishni istagan, shohni xiyonat va suiqasdlardan muhofaza etib, uning saroyini riyokor va fitnachi mulozimlardan tozalamoq orzusida bo'lgan kimsaning ishi yaxshi yurishmaydi, u davron surolmaydi. Unga do'stlar hasad qiladilar, dushmanlar balo o'qlarini yog'diradilar. Ichi qora do'st bilan yovuz dushman birlashsa, hasad bilan adovat qovushsa, odamni halok etadi. Uning hurmati, shon va shuhrati ko'klarga chirmashgan bo'lsa-da, ertami-kechmi, yo'q bo'lib ketadi. «Sen o'zingga do'st axtar, dushman o'choq boshidadir», degan gap bor.

Sher dedi: – Men sening tomoningda bo'lsam yaqin odamlarimdan birortasi ham senga hech bir zarar yetkaza olmaydi. Dushmanlarga kelsak, ulardan cho'chishga ehtiyoj yo'q, chunki men ularning butun hiylalarini fosh qilib, bir zarba bilan jonlarini olaman, sening rohat va farog'atda yashamog'ingni ta'min etaman.

Shoqol dedi: – Agar shoh menga lutf va marhamat ko'rsatmoqchi bo'lsa, ketishga ijozat bersin. Men bu

sahroda tabiat ato etgan ne'matlardan yeb, tirikchilik o'tkazay, o't, sabza va suv bilan kifoyalanib, raqiblarining hasad va adovatlaridan uzoq bo'lay. Tinchlik bilan kechirilgan qisqa umr qo'rquv va tashvish bilan kechirilgan uzoq umrdan yaxshi deb otalarimiz bekorga aytmaganlar.

Sher dedi: – Nima demoqchi bo'lganing ma'lum bo'ldi. Xotirjam bo'l, sen mening eng yaqin odamlarimdan biri bo'lasan.

Shoqol dedi: – Agar shunday bo'lsa, unda men-ga shunday va'da bersinlar: do'stlar qasd qilsalar, yolg'on gapirib bo'hton to'qisalar, menga jazo berishga shoshilmasinlar, avval tekshirib ko'rib, so'ngra chora ko'rsinlar.

Shoh ont ichib shunday qilishga va'da berdi. Xazinalar kalitini unga topshirdi. O'lkani boshqarish ishlarida uning fikri va maslahatini so'raydigan bo'ldi. Shunday qilib, shoqolning martabasi kundan-kunga ziyoda bo'ldi.

Bu esa shohning atrofida qilargalarga yoqmadi. Ular hammasi bir bo'lib, shoqolni ag'darish uchun har qanday yo'l axtara va tadbir ko'ra boshladilar. Nihoyat, bir ovozdan «sherning bekitib qo'ying», deb tayinlab ketgan lazzatli go'shtini o'g'irlab, shoqolning uyiga yashirish qaroriga keldilar. Shunday qildilar ham. Ertasi kun sher o'sha go'shtni yegani kelganida, unga «go'sht o'g'irlanibdi», dedilar, shu vaqtda shoqol yo'q edi. Sherning g'azabi alangalan-ganini, sabr kosasi to'lib-toshganini ko'rgan dush-manlar niyatlarini amalga oshirish payti kelganligini angladilar.

Ulardan biri dedi: – Garchi shohga yoqmasa-da, biz uni foyda va zarariga aloqador bo'lgan barcha ho-disalardan xabardor qilishni o'z burchimiz deb bilamiz. Men go'shtni shoqol o'z uyiga olib ketgan deb eshitdim.

Yana biri dedi:

– Men bu gapga ishona olmayman. Bu ishni yaxshilab tekshirish kerak, tekshirmay turib bilish qiyin...

Uchinchisi dedi: – To‘g‘ri, birovning ko‘nglidagi narsani bilish qiyin. Agar go‘sht uning uyidan chiqsa, boshqa xiyonatlari to‘g‘risidagi gaplarga ishonsa bo‘ladi.

Boshqasi dedi: – O‘z mansab va mavqeiga ishonib, har narsani qilaverish ham yaxshi emas, xoin hech qachon o‘z jinoyatini yashira olmaydi.

Yana birisi dedi: – Men uning hiylakor va riyokor ekanligini bilar edim. Birinchi qarashdayoq ishlarining oqibati nima bo‘lishini anglagan edim va allakimga, bu taqvodorning ishi oxiri rasvochilik bo‘ladi, undan katta xatolar, kechirilmas gunohlar sodir bo‘ladi, deb aytgan edim.

Yana bir boshqasi dedi: – Sizlarning hammalaringiz e‘tiborli va sinalgan zotlarsiz. So‘zlaringizdan shubhalanib bo‘lmaydi, lekin eng to‘g‘ri tadbir shuki, shoh shoqolning uyiga birortani yuborib, uyini tintuv qildirsin. Ana shunda haqiqat yuzaga chiqadi.

Yana bir boshqasi dedi: – Bo‘lmasa shoshilish kerak – shoqolning josuslari har yerda bor, o‘g‘irlik molni bekitib qo‘ymasinlar...

Boshqasi dedi: – U xoin gunohi aniqlansa ham, makr-hiyla ishlatib shunday bahonalar topishi mumkin, natijada biz shohning oldida gunohkor bo‘lib qolamiz.

Shohning g‘azabi alangalanib turganida aytilgan bu gaplar uning yuragida shoqolga qarshi shubha uyg‘otdi. U shoqolni chaqirib kelishlarini buyurdi. Shoqol yetib kelgach, go‘sht qayerda ekanligini so‘radi.

Shoqol dedi: – Sizga taom tayyorlash uchun ertalab oshpazlarga bergan edim.

Oshpazlar ham dushman tomonida edilar. Ular dedilar: – Yolg‘on gapiryapti, bizga go‘sht bergani yo‘q.

Shundan keyin sher shoqolning uyiga bir necha odam yubordi. Ular shoqolning uyidan go'shtni topib keltirdilar.

Shunda hozir bo'lganlardan biri – shu vaqtgacha indamasdan o'tirgan, o'zini odil qilib ko'rsatishga tirishgan, masala isbot etilmaguncha ishga aralashmaydigan qari bo'ri oldinga chiqib dedi:

– Bu pastkashning kirdikori ochildi. Endi shoh tezlik bilan uni jazolashi lozim. Aks holda jinoyatkorlar qo'rqmaydigan bo'lib qoladilar.

Shoh shoqolni zindonga solishga amr qildi. U yerdagilardan biri dedi: – Jinoyat oshkor bo'lgandan keyin ham shoh aybdorni jazolashni paysalga solmoqda. Taajjub!

Sher oradan bir necha kun o'tgach shoqolga xabar yubordi va ayttdi: – Agar gunohi kechirilishini istasa, uzr so'rasin.

Uning mulozimlaridan biri bu gapni shoqolga yetkazmay, uning nomidan bo'lmag'ur gaplarni kelib aytdi. Buni eshitib, shohning qoni qaynab ketdi, ichgan ontini ham unutib, shoqolni qatl etishga qaror qildi. Bu xabar sherining onasiga yetib bordi. U sherining shoshilayotganini bilib, o'z-o'ziga dedi: – Tezda borib o'g'limni bu xatodan xalos etmog'im lozim...

Ona kelib, shoqolni qatl etish ishi topshirilganlarga buyruqni ijro etishni kechiktirish kerakligini aytdi, so'ngra o'g'lining oldiga borib dedi: – Shoqolning gunohi nima, nechun uni o'ldirtirmoqchi bo'lding?

Sher bo'lgan gapning hammasini aytib berdi.

Onasi dedi: – O'g'lim, shoshilinch bir ishni qilib, pushaymon bo'lish shohlarga yarashmaydi. Shohlar uchun sabr va mulohazadan sharafli narsa yo'q. Sen shuni bilib qo'yki, xotinning yaxshi bo'lishi eriga, o'g'ilning itoatkorligi otasiga, shogirdning bilimi muallimiga, lashkarning jangga layoqati sarkardasiga, raiyatning tinch-omonligi shohlarga bog'liq.

Shohlarning aqlli ekanini ko'rsatuvchi belgi raiyatni yaxshi bilish, odamlarga tajribalari va iste'dodlariga muvofiq vazifa topshirishdan iboratdir. Agar xizmatchilar bir-birlariga choh qazib, sadoqatli odamlarni xiyonatda ayblasalar, xoinlarga sodiqlik libosini kiydirsalar, yaxshini yomon, yomonni yaxshi desalar, shoh ularni qo'llamasligi kerak. Shohning o'zi ishni yaxshi tekshirib, haqiqatni yuzaga chiqarmagunicha, sadoqatli va ishonchli odamlarni jazolamasligi, fidokor xizmatchilarning kechmishdagi xizmatlarini hamisha ko'z o'ngida tutishi, yaxshi fazilatlarini esda saqlab, bergan foydalarini unutmasligi kerak. Iste'dodsiz odamlarning hunar egalari haqida aytgan so'zlariga ishonmaslik kerak... Shoqol sening xizimatingda ulug' vazifa va yuksak mavqega ega bo'lgan edi. Endi sen uning haqida bergan buyrug'ingni bekor qilib, uni ham, o'zingni ham dushmanlar ta'nasidan muhofaza etishing, raqiblarning g'alaba qozonishlariga yo'l bermasliging kerak. Sen o'zingga yarasha olijanoblik va ehtiyotkorlik bilan bu ishni tekshirib ko'r, o'z vijdoning oldida va raiyat qarshisida xijolat chekma. Axir bir go'sht parchasi shunchalik katta narsa emaski, shoqol uning uchun o'z nomini bulg'asin. Buning ustiga sen bilasanki, shoqol butun xizmati muddatida go'sht yemagan. Shuning uchun ham bu ish oydinlashmaguncha jazolashni paysalga solib tur, chunki faraz hamda taxminga qarab ish qilish natijasida ko'pgina noto'g'ri hukmlar chiqarilgan. Masalan, tun qorong'iligida yaltiroq qurtni birinchi ko'rgan odam uni cho'g' deb o'ylashi mumkin, lekin qo'liga olib qarasa, aldangani ma'lum bo'ladi. Bir narsani juda yaxshilab o'rganmasdan turib, u haqda qat'iy bir qarorga kelish noto'g'ridir. Axir nodonning olimga, nomardning mardga, qo'rqqoqning jasur odamga hasad qilishi hammaga ma'lumdur... Menimcha, go'shtni shoqolning uyiga uning raqiblari olib borib qo'yganlar. Xoin

odamlarning qanchalik baxil bo'lishlarini hamma biladi. Ayniqsa, olijanob odamni ko'rganlarida, hasadning had-hududi bo'lmaydi. Ko'kdagi qushlar, dengizdagi baliqlar, sahrodagi hayvonlar ham bu badbaxtlarning qo'lidan o'z jonlarini salomat qutqara olmaydilar... Sen bu ishda sabrli bo'l. O'zingga xos ulug'vorlik bilan haqiqatni yuzaga chiqar, shoqolni o'ldirish esa oson gap, bu ishni keyin qilsang ham bo'laveradi.

Sher diqqat bilan onasining so'ziga quloq solib eshushini joyiga keldi. Shoqolni yoniga chaqirib dedi: – Ahd-u paymonimizga muvofiq, sening uzringni qabul qilib, gunohingni kechirish, dushmanlar so'ziga e'tibor berishdan ko'ra afzal.

Shoqol dedi: – Podshoh masalani oydinlashtirmaguncha yuragim tinchimaydi, yuzimda dog' qoladi. Bu ish qanchalik sinchiklab tekshirilsa, mening to'g'riligim va sadoqatli ekanligim hamma xizmatchilarga shunchalik oydin bo'ladi.

Sher so'radi: – Buning uchun nima qilmoq kerak?

Shoqol dedi: – Buning uchun tuhmatchilarning har biri bilan ayri-ayri suhbatlashmoq kerak. Aytsinlar, nima uchun go'sht yeydiganlar, bir parcha go'sht ustida bir-biri bilan bo'g'ishadiganlar bir tomonda qolib, bu gunohni mening ustimga ag'darmoqdalar. Shohning bunday savoliga javob bermasdan shovqin-suron solsalar, shoh haqiqatni so'zlaganlarni gunohidan kechaman, deb va'da bersinlar. Ana shunda haqiqatning yuzidan parda olib tashlanadi va mening to'g'ri va sofligim isbot bo'ladi.

Sher dedi: – Bir begunohga bo'hton qilib, halok etmoqchi bo'lganlarning gunohini kechirib bo'ladimi?

Shoqol dedi: – Afv shohlarning hurmati va shuhratini oshiradi, qanchalik qudratli ekanini ko'rsatadi. Gunohkor tavba qilib, sadoqat bilan xizmat qilaman deb ont ichsa, undan qasos olish insofsizlik bo'ladi.

Olimlar, yomon ishning oldini olib, gunohni kechirmoq savob ish qilmoqqa barobardir, deganlar.

Sher u aytgandek qilib, ishni tekshira boshladi. Borgan sari masala oydinlashdi, ba'zilar gunohlarini e'tirof qilishga majbur bo'ldilar, boshqalari esa ularning so'zlarini tasdiqladilar. Shoqolning gunohsiz ekanligi tamomila ma'lum bo'ldi. Buni eshitgan sherining onasi o'g'lining yoniga kelib dedi:

– Shoh bu bo'htonchilarni nohaq kechiribdi. Endi bo'lar ish bo'libdi, aytilgan so'zni qaytarib olib bo'lmaydi, lekin sher bu voqeadan o'ziga kerakli ibrat darsini olishi kerak. Bundan buyon mulozimlari to'g'risida aytilgan so'zlarga quloq solib shubhaga tushmasligi, xoinlarning bo'htoniga ishonmasligi, yomon niyatli fitnachilarga e'tibor bermasligi kerak. Ularning og'ziga urilmasa bora-bora shu darajaga yetadilarki, ortiq ularni daf qilish mumkin bo'lmay qoladi: sen shuni bilginki, sakkiz xil odam bilan do'stlashib bo'lmaydi. Birinchisi – o'z so'zida turmovchilar; ikkinchisi – nonko'rlar; uchinchisi – yoshining kattaligiga qaramay, odob qonun-qoidalariga rioya qilmaganlar; to'rtinchisi – osonlikcha xiyonat yo'lga tushib ketadiganlar; beshinchisi – yolg'onchilar; oltinchisi – ochko'z, pastkash, maishatparastlar; yettinchisi – odamlardan sababsiz shubhalanib, ularni asossiz gunohkor qiluvchilar; sakkizinchisi – hayosizlar. Quyidagi sakkiz xil odamlar bilan do'stlashish maqsadga muvofiqdir: birinchisi – qanoatli kishilar; ikkinchisi – o'z so'zidan qaytmaydiganlar; uchinchisi – olim va hunar sohiblarini qadrlaydiganlar; to'rtinchisi – xiyonat va nomardlikdan nafrat etadiganlar; beshinchisi – yaxshi xulqli, nazokatli kishilar; oltinchisi – g'azab vaqtida o'zini qo'lga oladiganlar; yettinchisi – saxiylar; sakkizinchisi – badaxloq odamlarning aysh-ishrat majlislaridan nafratlanuvchilar.

Shoqol ishining bunday tugashidan onasi mamnun bo'lganligini ko'rib, sher behad sevindi va dedi: – Bu sening xayrixohliging natijasida ro'y berdi.

E'tiborli bir xizmatchi, ish biladigan, tadbirli maslahatchi oqlandi, sadoqatli, gunohsiz bir maxluq o'lim tahlikasidan qutuldi.

Bundan so'ng sherning shoqolga bo'lgan mehri yana ortdi. Uni yoniga chaqirtirib kelib, dedi: – Senga to'nkalgan ayblar asossiz ekanligi ma'lum bo'lgandan keyin senga bo'lgan hurmat va ishonchim yana ortdi. Avvalgiday o'zingga topshirilgan vazifalarni bajaraver.

Shoqol dedi: – Shoh avvalgi ahdiga vafo qilmay, dushmanlarning uydirmalariga ishondi. Bundan keyin shunday hodisa ro'y bermaydi deb kim ayta oladi...

Sher dedi: – Bu haqda gapirib o'tirishga endi hojat yo'q, chunki sening hurmating ham tushmadi, mansabing ham pasaymadi. Shuningdek, mening senga bo'lgan ishonchimga putur yetgani ham yo'q. O'zingni qo'lga olib ish boshla.

Shoqol javob berdi: – Bu safar jonim salomat qoldi. Lekin dunyoni baxil, razil va og'zi katta odamlardan tozalash juda ham qiyin. Shoh mendan marhamatini darig' tutmas ekan, raqiblarning hasad va adovati kamaymaydi. Shohning ular so'ziga quloq solganlarini bir daf'a ko'rganlari uchun ular yana yangi tuhmatlar yog'dirishdan, yangi bo'htonlar to'qishdan qaytmaydilar. Fitna-fasodchilarning bo'hton va iftirolariga quloq osgan va xalqning falokatga tushishini istaydigan, nayrangbozlar ishining tomoshabini bo'lgan bir shohga xizmat qilish o'zini o'zi o'lim girdobiga otish bilan barobardir. Shunday shohga xizmat qilmoq kerakki, uning qalbi daryodek keng, irodasi tog'dek mustahkam bo'lsin. Na xiyonat bo'ronlari uni to'lqinlata olsin, na g'azab zarbalari uni joyidan qo'zg'ata bilsin...

Sher dedi: – Sening so'zlaring to'g'ri va ibratlidir. Lekin bu gap menga qattiq tegayapti.

Shoqol dedi: – Shoh raqiblarining yolg'on so'zlariga ishonganida bundan ham qattiq gaplarni aytgan edi.

Quruq tuhmatlarga quloq solgan odam endi to'g'ri va samimiy so'zlardan achchiqlanmasligi kerak.

Sher dedi: – Bu ham to'g'ri, lekin ishingni diqqat bilan tekshirib, seni o'lim girdobidan qutqarib qolgan men edim-ku.

Shoqol dedi: – Ammo shuni ham unutmaslik lozim-ki, shoshilinch holda o'ldirishga hukm chiqargan shu shohning o'zi edi.

Sher dedi: – Bilasanmi, xatoga ketib o'limga mahkum etilgan odamga yangidan hayot berish eng buyuk yaxshilik va eng katta savob hisoblanadi.

Shoqol dedi: – Qancha uzoq umr ko'rsam-da, shohning menga qilgan bu lutf va marhamatini qaytara olmayman. Ayniqsa, qatl etish haqida hukm e'lon qilingandan keyin afv etilib oqlanganligim shohning shu vaqtga qadar menga qilgan yaxshiliklaridan, bergan in'omlaridan qimmatlidir, lekin shoh shuni ham biladiki, men unga sodiq quldek sadoqat bilan xizmat qilganman, undan hech narsani, hatto jonimni ham ayamaganman... Bu so'zlarni aytishimdan maqsad mening ishimda xato qilganini shohning yuziga solish emas. Lekin men nodon va johil odamlarning hunar egalarini ko'rishga ko'zi yo'q ekanligini aytmoqchiman. Haqiqat oxir yuzaga chiqadi. Haq hamisha g'olib kelib, nohaq mag'lub bo'ladi. Lekin bunga qaramay, dushmanlar yana sizda shubha uyg'otib, shoh bilan mening oramga sovuqchilik solmasalar deb qo'rqaman. Yo'qsa men hamisha shohning xizmatida kamarbasta bo'lar edim.

Sher so'radi: – Dushmanlar menda yana qanday shubha tug'dirishlari mumkin?

Shoqol dedi: – Ular, siz shoqolni azob-uqubatlarga soldingiz, endi u sizga nisbatan yuragida kin saqlaydi, deb aytishlari, ko'nglingizda shubha uyg'otishlari mumkin. Ayniqsa, o'zining sodiq qulini xafa qilgan, uning mansabini pasaytirgan yoki dushmanini baland

vazifaga qo'ygan shohlarda juda tez gumon tug'dirish mumkin.

Albatta, aqlli odamlar biladilarki, bir xizmatchisida kamchilik borligini ko'rgan shoh o'zini mahkam qo'lga olib, uni to'g'ri yo'lga solsa, gap tashiydiganlarning, bo'htonchilarning so'zlariga quloq solmasa, bu xizmatchisining yuragida kin va gina qolmaydi. Chunki hech bir sodiq, iste'dodli xizmatchi yo'qki, hech bir xatoga yo'l qo'ymagan, unga hasadchi do'stlari biron musibat yetkazmagan bo'lsin...

Sher dedi: – So'zlaring haqiqatan ham juda ma'noli va hikmatlidir. Haqiqatan olijanob ekanliging ma'lum bo'ldi. Endi bor, hech narsadan qo'rqmay, ishingni boshlab yubor. Bundan buyon sendan shubhalanish va badgumon bo'lish hech mumkin emas... Biz seni juda yaxshi bilib oldik. Bundan so'ng sening haqingda sadoqat va samimiyatdan, insof va muruvvatdan boshqa har nima desalar, hammasi yolg'on, boshdan oyoq iftiro va bo'hton hisoblanadi. Bekorchi fikrlarga berilib ko'nglingni buzma. Bizning ishonch va e'tiqodimizga hech shubhalanma...

Sher shunday ajoyib so'zlar bilan shoqolning yuragini zabt etib, uni o'z vazifasida qolishga ko'ndirdi. Shoqol umrining oxirigacha rohat va farog'atda, noz-u ne'mat ichida yashadi.

Shohlar bilan uning yaqin odamlari orasida ro'y beradigan hodisalarga oid hikoyat mana shundan iborat...

ONA SHER, SHOQOL VA OVCHI BOBI

Roja dedi: – Shohlar bilan mulozimlar oʻrtasida yuz bergan mojarolar haqidagi, mamlakatni idora qilish ishlarini tartibga solmoq uchun jafo chekkan va tuhmatga uchrab zulm koʻrgan sodiq xizmatchiga ishonib, yana avvalgi munosabatini tiklagani haqidagi rivoyatni eshitdim... Endi oʻz rohatini koʻzlab, boshqalarga aziyat bergan, ammo boshiga kulfat tushgandan keyin aqlli odamlarning maslahatiga quloq solib oʻzini ogʻir ahvoldan qutqara olgan bir kimsa toʻgʻrisida hikoya aytib bersang.

Brahman dedi: – Yaxshilik bilan yomonlik, foyda bilan ziyonning farqiga bormaydigan ahmoqlardan boshqa hech kim oʻzgalarga azob berishni oʻzlariga ravo koʻrmaydilar. Yolgʻiz johillargina oʻz ishlarining nima bilan tamom boʻlishini bila olmaydilar. Aqlli odam oʻziga ravo koʻrmaganni oʻzgaga ham ravo koʻrmaydi.

Bilmoq lozimdirki, har bir yomonlikning bir jazosi bor. Yomonlik qilgan odam albatta oʻz jazosini tortishi kerak. Oʻz yomonligini niqoblagan, hiyla ishlatib, oʻzini yaxshi koʻrsatgan, zohiran oʻzini xalqqa xayrixoh qilib koʻrgazib yurgan odam albatta, ertami, kechmi qilmishlarining ajrini koʻradi. Bunday odam yolgʻiz jazosini tortgandan keyingina ibrat darsini olib foydali ishlarga mayl koʻrsatadigan boʻlishi mumkin. Bunga misol qilib ona sher, shoqol va ovchi hikoyasini keltirsa boʻladi.

Roja soʻradi: – U qanday hikoya?

Hikoyat. Brahman dedi: – Halab viloyatida bir oʻrmon boʻlib, unda bir bahaybat ona sher yashar edi. Uning qiladigan ishi hamisha qon toʻkish edi. Uning Qoraquloq degan mulozimi sherning sitamkorligi va qonxoʻrligi oqibatidan juda qoʻrqar edi. Oʻylab-oʻylab uning xizmatidan ketishga qaror qildi.

Bir kuni Qoraquloq o'rmon chetiga chiqib o'tirgan edi, bir sichqonning jahd-u jadal bilan daraxt tomirini kemirayotganini ko'rib qoldi.

Daraxt tilga kirib unga dedi: – Ey dilozor va si-tamkor! Nima uchun jonim rishtalarini qirqyapsan?

Sichqon uning nola-yu zoriga e'tibor bermay, o'z ishini davom ettiraverdi. Nogoh bir burchakdan bir ilon chiqib, sichqonga hamla qildi va bir damda uni yutib yubordi. Qoraquloq bu voqeadan «dilozorning jazosi ozor ekan», degan xulosa chiqarib oldi.

Shu vaqt bir tarafdin tipratikan kelib, ilonning dumidan tishladi-yu, boshini ichiga tortib g'ujanak bo'lib oldi. Ilon jahl bilan unga o'zini ura boshlagan edi, a'zoyi badanini tikanlar pora-pora qilib yubordi. Ilon o'sha zahoti o'ldi. Qoraquloq bundan ham ibrat darsi oldi. Ilon o'lgach, tipratikan boshini chiqarib, uning yaxshi-yaxshi joyidan tanlab yedi. Qorni to'ygach, daraxt soyasida koptokdek bo'lib yumalab, huzur qilib yotgan edi, nogoh bir och tulki kelib qoldi. Tipratikaning nayzalaridan qo'rqib, uni hiyla bilan o'ldirmoqchi bo'ldi. U tipratikanni ag'aratib qorniga yozildi. Tipratikan yomg'ir yog'yapti shekilli deb o'ylab, boshini chiqargan ham ediki, tulki bir hamla bilan uni cho'rt uzdi, bo'shashib, qorni ochilib qolgan tipratikanni ishtaha bilan yeb oldi. Shu vaqt bo'riga o'xshagan vahshiy bir it kelib, tulkini turgan yerida bo'g'ib, uning go'shti bilan ochligini qondirdi.

Qoraquloq bu ajoyibotlarni ko'rib hayron qolib yotar edi.

It endi dam olishga hozirlik ko'rayotganda bir qoplon kelib, uning siynasidan oldi. Qoplon hali itni tugatmagan ham edi, ovchi kelib, bir o'q bilan uni jo-bajo qildi. Qoplonning joni hali uzilmagan edi, u yerdan bir otliq o'tib qoldi. Unga qoplonning terisi yoqib qolib, ovchi bilan urisha boshladi. Qilich solib

ovchining boshini tanidan judo qildi va qoplonning terisini olib yo'lga tushdi. U yuz qadam ham yurmagan edi, oti qoqilib, yerga yiqildi. Gardani sinib, u shu on halok bo'ldi.

Qoraquloq bu voqealarni ko'rgandan so'ng sherning huzuriga kelib, safar qilmoqqa undan ijozat so'radi.

Sher dedi: – Mening davlatim soyasida osoyish-ta hayot kechiryapsan. In'omimdan bahramandsan, tag'in nima uchun ketmoqchi bo'lib qolding?

Qoraquloq dedi: – Agar ketmasam, g'amdan yuragim yorilishga yetdi, aytsam boshim xatarda. Agar omon qoldirishga ont ichsang, aytib beraman. – Sher uni omon qoldirishga so'z berdi.

Qoraquloq dedi: – Qilayotgan ishlaring xaloyiqqa ozor va begunohlarga sitam ekanligini ko'rib turibman. Uning oqibatidan qo'rqqanimdan xizmatini tark etmoqchiman. Sen tufayli mening boshimga yomon kunlar kelishi mumkin. Bu dunyoni tog'ga o'xshatadilar. Uning orasidan turib nima deb baqirsang, o'sha so'zning aks-sadosini eshitasan...

Men bugun birovlariga ozor yetkazgan kimsaning albatta jazoga mustahiq bo'lishining shohidi bo'ldim, – deb o'z ko'zi bilan ko'rganlarini birma-bir sherga aytib berdi.

Sher juda mag'rur va g'azabnok bo'lgani uchun Qoraquloqning nasihatlari uning qulog'iga kirmadi. Shundan keyin u sherning xizmatini tark etib yo'lga chiqdi. G'azabidan tushmagan sher uning izidan boraverdi. Qoraquloq buni sezib, o'zini qalin tikanzor ichiga oldi. Sher uni ko'rmay o'tib ketdi. Qarshisida bir ohuning ikki bolasi o'tlab yurar, mehribon onasi esa ularni qo'riqlab turar edi. Ona ohu sherni ko'rgach, faryod qilib dedi:

– Bu ikki norasida go'dakni yeganing bilan to'ymaysan. Yalinaman, nuridiydalarim firoqida meni yig'latma, bag'rimni qon qilma! Axir sening ham far-

zandlaring bordir. Ularga ham balo yetishi mumkin, o'zing ham jazosiz qolmagaysan.

Haqiqatan ham sherning ikki bolasi bor edi. Sher ohu bolalariga qasd etib turganida, bir ovchi uning bolalariga kamonini to'g'rilab turgan edi. Bu yerda sher ona ohuning nolai-zoriga boqmay, uning bolalarini yedi, u yerda esa, sherning ikki bolasini ovchi otib, terisini shilib ketdi. Sher kelib o'z farzandlarining o'ldirilganliklarini ko'rgach, yurak-bag'ri o'rtanib zor-zor yig'ladi.

Sherning bir shoqol qo'shnisi bor edi. U sher qoshiga kelib dedi: – Nima bo'ldi, nega muncha faryod qilasan?

Sher bo'lgan hodisani aytib berdi.

Shoqol dedi: – Har bir narsaning avvali ham, oxiri ham bo'ladi. Umr nihoyasiga yetib, ajal kelganda, uning chorasini ko'rib bo'lmaydi. Dunyoning ishi shunday. Har bir g'am orqasidan shodlik, har bir shodlik orqasidan kulfat keladi. Otalarimiz, qazoning ishiga chidashdan boshqa chora yo'q, deganlar... Yetar, qo'y, oh-u fig'on ko'tarma. Qilgan ishlaringni ko'z o'ngingga keltir. Sen boshqalarga bundan ham og'ir kulfatlar yetkazgansan. Kim nima qilsa, o'sha narsa uning oldiga keladi. Agar sen bu yovuzliklaringga barham bermasang, bundan ham ko'p musibatlar ko'rasan. Rohatda yashamoqchi bo'lsang, o'zingdan zaiflarga aziyat berma.

Sher dedi: – Qo'rqmay, fikrlaringni ochiqroq bayon et.

Shoqol so'radi: – Sen necha yoshga kirding?

Sher javob berdi: – Yuzga.

Shoqol so'radi: – Sen bu yuz yil ichida nima bilan oziqlanding?

Sher javob berdi: – Hayvonlarning va insonlarning go'shti bilan.

Shoqol dedi: – Xo'p, yillar davomida sen yegan bu hayvon va insonlarning ota-onalari yo'qmidi? Ayriliq va hijron dardi ularning qalblariga o't yoqib, yurak-

lariga dog' solmaganmikin? Agar qon to'kish bilan mashg'ul bo'lmaganingda, bunday bir musibat sening boshingga tushmas edi...

Sher bu so'zlarga sabr bilan quloq solib, ularning to'g'ri ekanligini angladi. Qonxo'rlikdan voz kechib, go'sht yemoqni tark etdi va mevalar bilan kun kechira boshladi...

Shoqol o'z nasibasi bo'lgan mevalarning ozayib ketayotganini ko'rib, juda xafa bo'ldi. Ularni sher yeb qo'yayotganligini bilib dedi: – Qorin to'ydirishning xo'p oson yo'lini topib olibsan. Endi sen o'zingdan zaif hayvonlarning nasibasini tortib ola boshlading. Senga meva chidaydimi? Sal o'tmay barcha mevalar tugaydi, ko'p hayvonlar ochlikdan halok bo'ladilar. Chunki ularning taomlariga dahshatli bir sherik paydo bo'ldi. Sening go'sht yeyishing jonivorlarni dahshatga solganidek, meva yeyishga o'tishing ham ularni tashvishlantirmoqda. Baribir sendan xalqqa avval ham zulm va sitam yetar edi, hozir ham. Sening ahvoling maymunning mevasini yeb qo'ygan cho'chqaning holiga o'xshaydi.

Sher so'radi: – Cho'chqaga nima bo'пти?

Hikoyat. Shoqol dedi: – Bir maymun o'z hamjinslaridan chetlanib, o'rmonning bir burchagida yashar edi. Bu o'rmonda bir necha anjir daraxti bo'lib, ular faqat yozdagina hosil berar edilar. Maymun har kuni anjir qoqib to'ygunicha yer, qolganini quritib qishga g'amlab qo'yar edi.

Maymun bir kuni o'z odati bo'yicha anjir daraxtiga chiqib, anjir terayotganida tasodifan bir cho'chqa ovchidan qochib, bu yerga kelib qoldi. Maymunning ko'zi cho'chqaga tushib, kayfi uchib ketdi. Cho'chqa ham maymunni ko'rishi bilan, marhabo, deb salom berdi. Maymun esa istehzo bilan dedi:

– Agar ilgariroq odam yuborib xabar bersalar edi, ziyofat tayyorgarligini ko'rib qo'yar edik. Endi yaxshi kutib olmasak, aybga buyurmagaysiz.

Cho'chqa dedi: – Men uzoq yo'ldan kelyapman, nima bo'lsa ham ishtaha bilan yeyman. Takalluf qilmay, bor narsangni olib kel.

Maymun anjir qoqib berdi. Cho'chqa ishtaha bilan yeb oldi, lekin to'ymadi. U maymunga dedi: – Ey mezbon, qornim to'ymadi, nafsim qonmadi, boshqa daraxtni qoqib ber.

Maymun og'rina-og'rina yana bir daraxtni qoqib berdi. Cho'chqa hayal o'tmay hamma anjirni yeb tugatdi, keyin boshqa daraxtga ishora qildi.

Maymun dedi: – Ey aziz mehmon, insofni unutma. Bir oylik ovqatimni senga berdim. Bundan ortiq karam ko'rsata olmayman.

Cho'chqa g'azabga kelib dedi: – Sen necha yillardan beri bu o'rmonda yashab, mevalarni yeb kelasan. Endi o'rmondagi mevalarning barchasi mening nasibamdir.

Maymun dedi: – Birovning mulkini zo'rlik bilan olish shumlik hisoblanadi. Zo'ravonlikning oqibati yaxshi bo'lmaydi. Zaiflarga ozor berish, begunohlarni ranjitish yaxshi emas.

Cho'chqaning jahli chiqib: – Men seni hozir daraxtdan tushirib, jazongni beraman, – dedi va daraxtga tarmashdi. Bir shoxga oyoq qo'ygan edi, shox sinib, yiqilib tushdi va halok bo'ldi.

Bu masalni shuning uchun keltirdimki, sen ham cho'chqaga o'xshab, boshqalarning rizqini zo'rlik bilan tortib olsang, jamoat ochlikdan o'lsa, sen ham jazongni tortasan.

Sher bu so'zlarni eshitgandan so'ng meva yemoqni ham tark etdi, toat-ibodat bilan mashg'ul bo'ldi.

Insonlarga aziyat berib, qilgan ishining oqibatini tushunmagan, o'z boshiga falokat kelgandan keyingina xatosini anglab, zulmni tark etgan odam haqidagi afsona shundan iboratdir.

ZOHID VA MEHMON BOBI

Roja brahmanga dedi: – Boshqalarga zulm qilib, o‘ziga baxtsizlik yuzlangandan keyingina tavbasiga tayangan odam haqidagi masalni eshitdim. Endi shunday bir qissa aytib bersangki, unda o‘z hunarini qo‘yib boshqa bir hunarga yopishgan, so‘ngra bu yangi mashg‘ulotning uddasidan chiqa olmasdan o‘zining avvalgi hunariga qaytishni istagan, lekin uni ham eplay olmay arosatda qolgan odam haqida hikoya qilinsin.

Brahman dedi: – Har ishning o‘z odami bor. Kim o‘z qo‘lidan keladigan ishini tashlab, qo‘lidan kelmaydigan bir ishga yopishsa, albatta muvaffaqiyatsizlikka uchrab rasvo bo‘ladi, keyingi pushaymoni yordam bermaydi. Deydilarki: «Hunar yoddan chiqmasa-da, lekin nozik tomonlari unutiladi». Inson o‘z ishini yaxshilab o‘rganib, uni hech qachon qo‘ldan bermasligi kerak. Bo‘lmag‘ur xayollarga berilib shoxdan shoxga qo‘nmasligi, har qanday gulning go‘zalligiga uchmasligi kerak. Bunga misol qilib, quyidagi hikoyani keltirsa bo‘ladi.

Roja so‘radi: – U qanaqa hikoya?

Hikoyat: Brahman dedi: – Qinuch degan viloyatda toat-ibodat bilan mashg‘ul bo‘lgan bir zohid yashar edi. Bir kuni uning uyiga mehmon keldi, zohid uni samimiy kutib oldi. Hol-ahvol so‘rashgach, mehmonning qayerdan ekanligini va qayerga ketayotganligini surish-tirdi.

Mehmon javob berdi: – Sarguzashtlarim juda uzun. Sizga malol kelmasa, aytib beray.

Zohid dedi: – Kimki qissaga quloq solsa, albatta, uning har biridan o‘ziga hissa oladi. Ko‘rgan-bilganlaringizni va har bir safardan olgan foyda va zararingizni so‘zlab bering.

Mehmon dedi: – Mening aslim farangdir. O‘z yurtimda og‘ir mehnat bilan tirikchiligimni o‘tkazaman. Mening bir dehqon do‘stim bor edi. U menga yordam qilib, qarzga g‘alla berib turar, pulimni ber deb shoshirmas edi. Bir kuni meni o‘z bog‘iga chaqirib mehmon qildi va qizg‘in suhbat asnosida mendan so‘radi: – Sen o‘z kasbingdan qancha foyda olasan? Sarmoyang qancha-yu, foydang qancha?

Men o‘z ahvolimni qisqacha bayon qilib dedim: – Do‘konimdagi dastmoyam yigirma xarvar g‘alladir, undan oladigan foydam oilamga yetib turadi.

Dehqon dedi: – Yo‘g‘-e, foydang ko‘proq bo‘lsa kerak?

Men dedim: – Sening hunaring qancha foyda beradi?

U javob berdi: – Mening dastmoyam kam bo‘lmasa ham, foydasi benihoyadir. Ozgina urug‘ sepib ko‘p hosil olaman.

Men hayron bo‘ldim va dedim: – Qanaqa qilib?

Dehqon dedi: – Taajjub qilma, bir dona boshog‘ hech narsa emas, lekin undan ancha bug‘doy undirib olsa bo‘ladi. Kasbim juda foydali. – Dehqonning bu so‘zlarini eshitgandan so‘ng do‘konni berkitib dehqonchilik qilmoqchi bo‘ldim.

Buni mahallamizdagi bir shayx eshitib qolib, meni chaqirtirdi va dedi: – Sen o‘z kasb-koringga qanoat qil. Undan ortig‘ini istama. Xirs shumlik keltiradi.

Men dedim: – Ey shayx, men foydasi ko‘proq ish bilan shug‘ullanmoqchiman. Shunda tirikchiligim osonlik bilan o‘tadi deb o‘ylayman.

Shayx dedi: – Ko‘p muddatdan beri shu kasbing bilan kuning o‘tib turibdi. Dehqonchilik kuch va mehnat talab qiladi. Soddalik qilma va o‘z ishingni

tashlama. Kimki o'z kasbini tashlab, nomunosib ishga yopishsa, qarg'aning boshiga tushgan savdo uning ham boshiga tushadi.

Men so'radim: – Qarg'aning boshiga nima savdo tushibdi?

Hikoyat. Shayx dedi: – Bir kir yuvuvchi bor edi. U har kuni suv labida kir yuvar va o'sha suvda qurt-qumursqalarni tutib yeb yuradigan bir g'ozni ko'rar edi. Bir kuni bir lochin semiz kaklikni tutib kelib, go'shtidan biroz yedi-da, qolganini tashladi. Buni ko'rib g'oz o'ziga o'zi dedi: «Bu qush kichkina jussasi bilan katta qushlarni tutib yeydi, men bo'lsam shu shakl va haybatim bilan mayda-chuyda narsalarga qanoat qilib yuribman. Endi kattaroq kabutar, kakliklar tutishga harakat qilay».

Shu vaqt kabutar suv labiga qo'nmoqchi bo'lgan edi, g'oz uning ketidan quvdi. Ammo kabutar chap berib uchib ketdi. G'oz suv labiga yiqildi, oyog'i loyga botib qoldi. Qutulishga harakat qilib zo'r bergan sari battarroq bota boshladi, kir yuvuvchi yugurib kelib uni ushlab oldi-da, uyiga olib ketdi. Yo'lda uchragan bir do'sti undan so'radi:

– Qo'lingdagi nima?

Kir yuvuvchi dedi: – Bu lochin ishini qilmoqchi bo'lgan g'oz. O'z ehtiyojidan ortiqcha narsa ketidan yugurib o'z hayotini barbod qildi.

Bu masalni shuning uchun keltirdimki, bilib qo'y: o'z ishing bilan mashg'ul bo'lmay, senga to'g'ri kelmaydigan hunarga yopishmoqchi bo'lsang, oqibati xuddi shunday bo'ladi.

Shayx bu masalni aytib bergandan keyin, dehqonchilikni yana ham ortiqroq orzu qila boshladim. Uning so'zlarini quloqqa olmadim. O'z ishimni tashlab, dehqonchilik bilan shug'ullana boshladim. Don sepib, hosilini kutib o'tirdim. Bu orada ro'zg'orim

tang bo'lib qoldi, chunki do'kondan har kuni ozgina foyda qo'lga kiritib, uyga xarajat qilar edim, endi esa hosil olguncha yarim yil kutishim kerak bo'ldi. O'z o'zimga dedim: «Katta xato qildim. Ulug'lar so'ziga quloq solmadim. Yaxshisi birovdan ozroq pul qarz olib, avvalgi ishimni boshlab yuboray. Shundan keyin shaharda o'ziga to'q bir odamdan pul qarz olib, yana do'kon eshigini ochdim. Gumashta soldim. O'zim goh dehqonchilik bilan, goh do'kon ishi bilan shug'ullanar edim. Shu ahvolda ikki oy o'tdi. Bir kuni dalaga chiqib ketgan edim, gumashta xiyonat qilib dastmoyamni o'g'irlab ketibdi. Qo'limda qolgan pul qarzni to'lashga ham, kun kechirishga ham yetmas edi. Fursatni g'animat bilib, bir kun kechasi shahardan qochib ketdim. Ko'p ranj-u alamlar tortib uzoq joylarga bordim. Bir qancha vaqt o'tgandan keyin bola-chaqam o'lib ketganini eshitdim. Uy-joyim va qolgan bisotimni qarz berganlar bo'lishib olibdilar. Mana endi men Vatanga qaytmoqdan noumid bo'lib, manzilma-manzil sargardon bo'lib yuribman. Bu sarguzashtlarimning bir shingiliginadir.

Zohid dedi: – So'zlaring rostga o'xshaydi. Necha yillab Vatandan uzoqda – judolik dardini tortib, safar mashaqqatini chekibsan, achchiq-chuchukni totib, yaxshi tajribalar orttiribsan. Bundan keyin farog'at bilan yashagaysan.

Suhbatdan so'ng zohidning buyrug'i bilan keltirilgan xurmoni yeya boshladilar.

Mehmon dedi: – Bizning yerlarda juda shirin va lazzatli mevalar ko'p. Xurmo biroz badhazm bo'lsa ham, lekin g'oyat shirin mevadir. Afsuski bizning viloyatlarda o'smaydi.

Zohid dedi: – Xohlagan narsasiga muhtoj bo'lganni baxtli deb bo'lmaydi. Orzu qilgan narsasiga erishmagan odam saodatmand emas. Yolg'iz orzu qilish

bilangina qanoatlanib, unga erishish uchun harakat qilmaslik aqlga xilofdir.

Zohid o'tkir notiq edi. Aramiy tilini yaxshi bilar-di. Uning bu tilda juda chiroyli so'zlashi mehmonga yoqdi. Mehmon bu tilni bilmasa ham, ko'pincha shu tilda so'zlang, deb zohiddan iltimos qilar edi. Zohid fasohat va balog'at bilan mehmonga shu tilda gapirar edi. Oxiri mehmon uni o'rganishni orzu qilib qoldi.

Bir kuni u zohidga dedi: – Yomon ko'zdan asrasin, juda chiroyli gapirasiz. Men shu vaqtgacha bunday fasohatli bir so'z, bunday balog'atli bir jumla eshitmagan edim... Sizdan iltimos qilaman: menga shu tilni o'rgatsangiz.

Zohid dedi: – Jonim bilan. Bizning tilimizni o'rganishni xohlaganingiz uchun faxrlanaman, agar jazmingiz qat'iy bo'lsa, men mehnatimni ayamayman.

Mehmon uzoq muddat bu tilni o'rganish bilan mashg'ul bo'ldi. Ko'p vaqt sarf etdi, ko'p aziyat chekdi. Lekin hech narsa chiqmadi. Bir kuni zohid unga dedi: – Bu juda qiyin ish... Kuchi yetmagan ishga yopishgan va o'ziga yarashmagan kiyim kiygan odam kulgi bo'ladi. Kimki ona tilini unutib, ota-bobolarining odat va an'alarini tark etsa shunday bo'ladi.

Mehmon dedi: – Ajdodlarining zararli odatlariga taqlid etmoq ham nodonlikdir. Fazilat egalirning bilim va hunarlarini o'rganmoqqa intilish esa yetuklikdan dalolat beradi.

Zohid dedi: – Men o'z burchimni bajardim. Aytish mumkin bo'lgan gaplarning hammasini gapirib o'tdim. Siz tag'in kaklik yurishini o'rganmoqchi bo'lgan zog'ga o'xshab qolmang.

Mehmon so'radi: – Unga nima bo'lgan ekan?

Hikoyat. Zohid dedi: – Bir kun bir zog' bir kaklikni ko'rdi. Uning noz va g'amza bilan yurishi

zog'ga yoqib qoldi. U ham kaklikning yurishini o'rganmoqchi bo'lib, uning izidan qolmasdan butun harakatlariga taqlid qildi, lekin bundan hech narsa chiqmadi. U kaklikning yurishini ham o'rgana olmadi, o'z yurishini ham unutdi.

Bu masalni shuning uchun keltirdimki, yaxshilab bilib oling: bekorga o'zingizni o'zingiz qiynab yurmang, aramiy tilini ham o'rgana olmaysiz, o'z ona tilingizni ham unutasiz.

Aytibdurlar: eng nodon odamgina qo'lidan kelmaydigan ishga yopishadi. Bu masalada ayniqsa shohlar ehtiyot bo'lishlari kerak. Raiyat ahvolini yaxshilash, dushmanlarni tor-mor keltirish fikrida bo'lgan hukmdor iste'dodsiz, qo'lidan ish kelmaydigan shaxslarni o'zlariga munosib bo'lmagan vazifalarga qo'ymasligi va xizmatchilarning bir vazifadan ikkinchi vazifaga ko'chaverishlariga yo'l qo'ymasligi kerak. Davlat ishlarida har odamning o'z o'rnini to'g'ri belgilay olish buyuk mahorat talab qiladi.

Iste'dodsiz, nodon va razil odamlar yuksak mavqega chiqib olishga urinsalar, bu narsa odat shakliga kirsam, idora ishlarida buzg'unlik ro'y beradi, axloq buziladi va pastkash odamlar bilan iste'dodli odamlar orasida nizo boshlanadi. Natijada podshohlarga itoatsizlik kabi xatarli hodisalar yuz beradi.

O'z hunarini tashlab, qo'lidan kelmaydigan ishga yopishgan odamning qanday ahvolga tushishi haqidagi hikoya shundan iborat.

BILOR VA BRAHMANLAR BOBI

Roja dedi: – O‘z hunarini tashlab har maqomga yo‘rg‘alagan, natijada hech narsaga erisholmagan odam haqidagi hikoyani eshitdim. Endi menga mamlakatni idora etish va davlatni mustahkamlash uchun podshohlarning qanday xususiyatlarga ega bo‘lishini, beozorlik, saxovat va shijoatdan qaysi biri eng yaxshi fazilat ekanligini bayon qiluvchi hikoyani lutfan aytib bersang.

Brahman dedi: – Shohlarning qudrat va shavkatidan dalolat beruvchi narsa beozorlik va donolikdir. Ayni zamonda u xalqning osoyishta yashashligi ham davlatning mustahkamligi uchun eng zarur xosiyatdir... Chunki saxiylik bilan biror toifani rozi qilish mumkin, shijoat esa har doim kerak bo‘lavermaydi. Beozorlik va donolik esa hammavaqt, ham jamoat bilan muomalada, ham lashkarni va raiyatni idora etishda darkor bo‘ladi... Beozorlikning asosiy sharti aqlli va tajribali odamlar bilan maslahatlashmoq, nodon va johil odamlardan qochmoqdir... Chunki hech narsa insonga do‘stlik kabi kuchli ta‘sir eta olmaydi. Shuning uchun ham otalar debdurlar: «Sen do‘stingning kimligini aytib ber, men esa sening kimligingni so‘zlab beraman».

Saxiyligi bilan butun dunyoni oltinga to‘ldirgan, shijoat bilan urushlarda g‘olib chiqqan kishi beozorlik xislatidan mahrum bo‘lsa, bir nojo‘ya harakat bilan bularning hammasini yo‘qqa chiqarib yuborishi mumkin. Lekin saxiyligi va jasurligi bo‘lmasa ham, muloyim va dono bo‘lsa, shu bilan hammaning ko‘nglini olishi, hatto dushmanni ham bartaraf qilishi mumkin. Shunisi ham borki, birgina beozorlikning o‘zi yetmaydi, beozorlik iroda va qat‘iyat bilan birga bo‘lsa yaxshi, bu xislatlar bo‘lmasa beozorlikning o‘zi nuqson hisoblanadi. Agar shoh bu narsani nazaridan qochirsa, uning hayotdan olgan lazzati, mamlakatni

idora etish ishlarida qozongan muvaffaqiyatlari arzimagan bir g'azab tufayli yo'q bo'lib ketadi. Ma'lumki, shohlarning baxt-tolei ularning aql va kamoliga, vazirlarning tadbir va sadoqatiga bog'liqdir. Podshoh olim va beozor bo'lsa, uning vaziri ma'rifatli bo'lsa, u barcha murod-maqсадlariga erishib, har ishda g'alaba qozonadi. Qaysi tarafga yuz o'g'irsa, baxt va davlat uning ketidan yuradi. Butun quloqlar uning ovozig'a, ko'zlar uning ishorasiga muntazir bo'lib turadi. Agar podsho aqlli vazirning tadbir va maslahatlari asosida ish olib borsa, baxtsizlik va falokatdan omon qolishi mumkin. Bunga misol qilib hind shohi bilan brahmanlar orasidagi mojaroni bayon etuvchi hikoyani keltirish mumkin.

Roja so'radi: – U qanday hikoya?

Hikoyat. Brahman dedi: – Hind viloyatlaridan birida bir Hemlon nomli podshoh bo'lgan. Bir kuni kechasi u yetti marta yetti xil tush ko'rib, qo'rqib uyg'ondi, quyrug'i qirqilgan ilon kabi to'lg'anib, chayon chaqqan odamdek betoqat bo'lib chiqdi. Tong otgach, shoh brahmanlarni chaqirib, ko'rgan tushlarini ularga aytib berdi va ta'birini so'radi. Brahmanlar shohning so'zlarini diqqat bilan eshitib dedilar: – Juda dahshatli tushlar ko'ribsiz, agar ijozat bersangiz, biz biror soat xilvatga chekinib, kitoblarga murojaat qilsak, keyin tushlar ta'birini aytib, najot yo'llarini ko'rsatib bersak...

Shoh dedi: – Boring, ijozat!

Ular shohning huzuridan chiqqach, xilvat xonaga yig'ilishib, bir-birlariga dedilar: – Bu zolim shoh oz vaqt ichida bizlardan o'n ikki ming odamni o'ldirdi. Endi bu tushini bizga aytib berib, qo'limizga tushdi. Agar o'lkamizda tushni ta'bir qila oladigan birorta boshqa odam bo'lsa edi, u bizga murojaat qilmagan bo'lardi. Endi fursatni g'animat bilib, jadal bir tadbir ko'rmog'imiz, intiqom olmog'imiz lozim. Eng yaxshisi

shuki, bu tushga dahshatli ta'bir berib, uni shunday qo'rqitaylikki, so'zimizdan chiqmay, nima desak, shuni qilishga majbur bo'lsin. Biz unga shunday deyaalik: «Yaqin qarindoshlaring va vazirlaringdan ba'zilarini o'z ko'zing o'ngida qilichdan o'tkazmasang, falokatni boshingdan daf qilib bo'lmaydi». Agar kimlarni qatl etish zarurligini so'rasa, shunday deb javob beraylik: – «Aziz o'g'ling, xotining Erondux, vaziring Bilor, munshing Kamol, minadigan oq filing, eng sevimli ikki kulrang filing, so'ngra bir kechada mamlakatning bu boshidan kirib, u boshidan chiqib keta oladigan tuyang». U bularning hammasini qilichdan o'tkazgandan keyin, shu qilichni sindirib, ular bilan birga ko'mib tashlasin. So'ngra oqqan qonlarni bir chuqurga yig'ib, podshoh uning ichida bir soatcha o'tirsin. Chuqurdan chiqqanda bizlardan to'rt brahman to'rt tarafdin duo o'qib unga dam solishlari va badanini yuvib qondan tozalashlari kerak. Shundan keyin uni ko'tarib, sekin-asta o'z taxtiga o'tqazaylik. Agar u shu aytganlarimizning hammasini qilsa, tushida ko'rgan gunohlari yuviladi, agarda qilmasa, unga bir katta balo yuzlanadi: yo podshohlikdan mahrum bo'ladi, yo hayotidan. Agar u bizning shu so'zlarimizga amal qilsa, undan yaxshilab intiqom olgan bo'lamiz. U yolg'iz o'zi qoladi, keyin biz o'z ishimizni bilib qilamiz.

Ular so'zni bir yerga qo'ygandan so'ng, shohning yoniga keldilar va yuqoridagi so'zlarni aytdilar. Shoh ularning ta'birini eshitgandan keyin g'azabga kelib dedi: – Sizning so'zingizga kirgandan ko'ra o'lganim yaxshidir. O'z hayotimdek aziz va shirin bo'lgan farzandim va yaqin odamlarni o'ldirgandan so'ng, yashamog'imning nima foydasi bor? Ma'lumki, hayot abadiy emas, hammaning boshida o'lim bor. Mening ham ertami-kechmi o'lishim aniq. Siz bundan ko'ra yaxshiroq boshqa bir tadbir toping...

Brahmanlar dedilar: – Shohimiz sog‘-salomat bo‘lsinlar, haq so‘z achchiq va to‘g‘ri maslahat og‘ir bo‘ladi. Sadoqatli odamlarning nasihatiga quloq osing. Mashhur masalda debdurlar: «Kuldirib gapirganlar emas, achitib gapirganlar so‘ziga quloq sol». Shoh o‘z jonini va molini hamma narsadan ustun qo‘yishi, bu ishda taraddudlanmasdan tez harakat qilishi lozim... Agar shoh sog‘ bo‘lsa, unga xotin ham topiladi, farzandlar ham. Shuningdek, hokimiyat bo‘lsa, unga dono vazirlar ham topiladi.

Shoh bu so‘zlarni eshitib juda xafa bo‘lib ketdi. Ularning yonidan turib uyiga kirdi, yig‘isini to‘xtata olmay, quruqlikka otilgan baliqdek tipirchilab o‘z-o‘ziga der edi: «Agar aziz yoronlarimdan voz kechsam, rohat va farog‘atdan benasib bo‘laman. Umr bevafo, inson hayoti bebaqo, toj, davlat o‘tkinchi narsadir. Ko‘zimning nuri, yuragimning parchasi, belimning quvvati, o‘limimdan keyin davlatimning vorisi bo‘lgan o‘g‘limni halok qilsam, menga shohlikning nima keragi bor?! Davlatim dushman qo‘liga o‘tib ketadi. O‘g‘lim ham shunday bir o‘g‘ilki, uning aql va farosati ko‘zidan, baxt tolei esa peshonasidan ko‘rinib turadi.

Bolamning onasi, jamoli quyoshdek porloq, yuzi oydek nurafshon, suhbat shirin, nazokatli, sof vijdonli Eronduxtdan ajralsam, mening hayotim zaharga aylanadi-ku.

Insonlarning eng donosi, hunar egalarining eng iste’dodlisi, g‘addor falakning sirlaridan boxabar vazirim Bilor bo‘lmasa, kim davlat ishlari ni tartibga soladi, boj-xiroj yig‘ib, xazinani kim to‘ldiradi?

O‘z fasohat va balog‘ati bilan dunyoni hayratda qoldirgan, har so‘zi inju, har satri bir marvarid shodasi bo‘lgan kotib Mirzo Kamol bo‘lmasa dunyo hodisalarini kim qalamga oladi?!

Dunyoni ko'ruvchi ko'zim, bo'lib turgan gaplarni eshituvchi qulog'im bo'lgan bu ikki mulozimim bo'lmasa, mamlakatni qanday qilib idora etish mumkin?

Ohu kabi tez yuguradigan, tosh qal'a kabi mustahkam, kuchli oq filim bo'lmasa, men dushman oldiga qanday qilib chiqa olaman?

Bulut kabi bahaybat, yashindek tez, xartumlari tog' tepasidan tushib kelayotgan ajdahoga, kallasi dengiz to'lqinlari orasidan bosh chiqarib turgan nahangga o'xshagan, urush vaqtida qo'shinlarni sel kabi oldiga solib haydaydigan u ikki filim bo'lmasa, men jang kunlarida qanday qilib g'alaba qozona olaman?

Sabo yelidek uchqur u Xuroson tuyasi bo'lmasa, men mamlakat ishlaridan qanday qilib xabar topaman?

Sadafli dastasi osmondagi «Somon yo'li»dek porlagan, qayrilma tig'i qarshisida hech narsa bardosh bera olmagan, mamlakatimiz shon-sharafining himoyachisi, chaqmoq kabi kesgir qilichim bo'lmasa, men nima qila olaman?!

Men aziz, mehribon yordamchilarimni qo'ldan bergandan keyin bu davlat va noz-ne'matdan lazzat ola bilarmidim?! Yaqin odamlarning firoqi ichib bo'lmaydigan achchiq bir sharob, chidab bo'lmaydigan og'ir bir darddir. Yordamchilari va xizmatchilari bo'lmagan bir odam buyuk va mas'uliyatli ishlarni qanday qilib bajara oladi?!»

Xullas, shohning fikrga tolib, iztirob chekayotganini ko'rgan fuqaro: «Podshohimiz boshiga bir musibat tushganga o'xshaydi», deb gapira boshladi. Bu xabar podshohning vaziri Bilorga yetganda, u o'z-o'ziga dedi: «Shoh meni chaqirmadi, shuning uchun men o'zim uning yoniga borib hol so'rasam, yaxshi bo'lmaydi, mulozimlik rasm-odatlarini buzgan bo'laman. Berparvolik qilsam, vafosizlik bo'ladi».

Keyin u shohning xotini Eronduxtning qoshiga bordi va dedi:

– Ajib bir voqea yuz berganga o‘xshaydi. Shu vaqt-gacha shoh birorta sirni mendan yashirmagan edi. U men bilan maslahatlashmasdan hech ish boshlamas edi. Lekin oxirgi vaqtda u bir-ikki marta brahmanlarni o‘z huzuriga chaqirdi va ular bilan suhbat o‘tkazdi. Shundan keyin g‘amboda bo‘lib qoldi. Siz bu o‘lkaning malikasi, qo‘shin va xalqning umidisiz. Shohning saxo-vat va karamidan keyin hamma sizning marhamat va shafqatingizga ko‘z tutadi. Bu hiylakor brahmanlar bir ish qilib qo‘yib, uning oxiri rasvolik va pushaymonlik bilan tugamasa deb qo‘rqaman. Siz shohning yoniga borib, nima gap o‘tganligini bilib, menga xabar qiling, men shunga qarab tadbir ko‘ray.

Eronduxt dedi: – Shoh bilan oramizda bir gap o‘tgan edi. Shuning uchun men uning yoniga kira olmayman.

Bilor dedi: – Shoh shu qadar iztirob chekayot-ganida raiyatning gina saqlashiga haqqi yo‘qdir. Men aytgan narsani sizdan boshqa hech kim bajara ol-maydi. Men bir necha marta shohning: «Xafa bo‘lgan vaqtlarimda Eronduxt yonimga kelsa, xursand bo‘lib ketaman», deganini eshitganman. Boring, sirini bilib oling. Shu bilan butun saroy ahli, shoh mulozimi va mahramlari oldida katta ish qilgan bo‘lasiz.

Eronduxt rozi bo‘ldi. U shohning huzuriga kirib, ta‘zim qildi va dedi: – Nega bunchalik fikr daryosiga g‘arq bo‘libsiz, u mal’un brahmanlardan nimaiki eshit-gan bo‘lsangiz, hammasini aytib bering. Fuqarolar ham siz bilan hamdard bo‘lsinlar.

Shoh dedi: – Bu shunday narsaki, uni eshitsang dor-u dunyong qorong‘i bo‘lib ketadi, shuning uchun so‘ramay qo‘ya qol.

Eronduxt dedi: – Shohimni xafa qilgan bir sabab bor. Agar shunday sabab bor bo‘lsa, sizdan jonini aya-

maydigan do'stlaringiz bilan maslahatlashing. Sabr va sovuqqonlik insonning eng yaxshi fazilati ekanligini shohim biladi. Aytibdurlarki: «Musibat to'zimli odamga bir, to'zimsiz odamga esa ikki hissa og'ir tuyiladi». Sizning g'amgin bo'lishingizga hech bir asos yo'q. Nima istasangiz hammasi bor. Hamma sizning farmoningizga mute, amringizga tobe.

Katta hodisalar ro'y berganda aql bilan falokatning oldini olgan, sarosimaga tushmagan odam baxtiyordir. Inson ojiz qolgan vaqtda yaqinlari bilan maslahatlashishi kerak. Aql va irodaga tayanmagan odam bunday paytlarda najot topa olmaydi.

Shoh dedi: – Agar tog'ning qulog'i bo'lsa-yu, brahmanlar aytgan so'zlardan birini eshitsa, parchalanib ketardi, falak eshitsa, harakatdan to'xtardi, quyosh tutilar, oy qorayib ketardi... Sen ham eshitsang, diling pora-pora bo'lardi. Bu mal'un brahmanlar ko'rgan tushim ta'birini aytib, halokatdan xalos bo'lishim uchun seni, o'g'limni, butun sadoqatli xizmatchilarni, oq filni va yana boshqa ikki filni, Xuroson tuyasini, xullas, nimaiki yaxshi narsam bor bo'lsa, hammasini halok qilishimni taklif etdilar.

Eronduxt farosatli va hushyor ayol bo'lganidan o'zini yo'qotmasdan dedi: – Shohim shu gap uchun xafa bo'lib, iztirob chekmasliklari kerak. Bandalarining joni shohiga qurbon bo'lsin. Agar shohim sog' bo'lsa, xotin ham, farzand ham, davlat barqaror bo'lsa, qul ham, mulozim ham topiladi. Ammo nohaq qon to'kmoq og'ir gunohdir, shoshib qilingan ishning oqibati pushaymonlik bo'ladi. O'tmishni qaytarib, o'likni tiriltirib bo'lmaydi. Brahmanlarning shohga do'st bo'la olmasliklarini ham yodga solib o'tay. To'g'ri, ular ilmi odamlardir, lekin olim bo'lishning o'zi – sodiq bo'lish degani emasdir. Ilmi bor ekan deb brahmanlarga ishonmoq va ularga sir aytib, maslahat olmoq yaxshi natija bermaydi. Razil va chirkin odamlarni ilm

fazilatli qila olmaydi, davlatga erishib ular sadoqatli bo'lib qolmaydi. U murdor brahmanlar fursatdan foydalanib, shohdan qasos olish, yuraklaridagi kin va g'azab olovlarini so'ndirib o'z dardlariga shifo topish maqsadida tushni qasddan mana shunday ta'birlaganlar. Ular avvalo shohning ko'zini oq-u qorasi bo'lgan, manglayidan aql va kamol asari ko'rinib turgan yolg'iz o'g'lini halok qilishni istaydilar, so'ngra shohning sadoqatli xizmatchilarini halok etish, fili, tuyasi va otini yo'q qilish orzusidadirlar. Ammo mening unchalik ahamiyatim yo'q, chunki shoh xizmatida mendaqalar ko'p. Shoh brahmanlar taklifini qabul etib, bir zarba bilan o'z yaqinlari va mulozimlarining hammasini halok qilsa, yolg'iz o'zi qoladi, shundan keyin brahmanlar shohimdan istagancha qasos oladilar. Ko'rgan tushingizni va brahmanlar ta'birini sadoqatli, tajribali, dunyo ko'rgan, kelajakni tushunadigan Koridun hakimga aytib bersangiz yaxshi bo'lardi. U garchi brahmanlar toifasidan bo'lsa ham, o'zi yumshoq tabiatli va dono kimsadir. Bu ikki fazilat birlashsa dunyoda undan yuksak narsa bo'lmaydi... Agar uning ta'biri brahmanlarning aytganlariga to'g'ri kelsa, shak va shubha oradan ko'tariladi. Aksincha bo'lsa, shohning komil aqli yolg'on bilan rostni, haq bilan nohaqni ajrata biladi. Shundan keyin shoh farmonini amalga oshirishga to'siqlik qiladigan hech narsa qolmaydi.

Bu so'z shohga ma'qul tushdi. Shoh darhol otga minib, Koridun hakim qoshiga bordi. Unga salom berib, bosh egganicha turib qoldi. Koridun dedi: – Bu yerlarga shohning qadam ranjida qilishlarining boisi nima? Amr etganlarida men o'zim shohning xizmatlariga borar edim... Nima uchun shohimning muborak yuzida hayajon va tashvish alomatlari ko'rinadi?

Shoh ko'rgan tushini va brahmanlar ta'birini unga batafsil so'zlab berdi. Koridun shohning aytganlarini

oxirigacha tinglab dedi: – Bunda xatoga yo‘l qo‘yilibdi. Brahmanlar tushga noto‘g‘ri ta‘bir berganlar. Ularda na aql va ma‘rifat bor, na insof, na muruvvat. Shohim bu tushdan shod bo‘lishi kerak, shukur qilib sadaqa bersalar arziydigan tush. Tushning ta‘biri quyidagichadir: ikki qizil baliq – Nohovand shohining sizga yuborayotgan ikki elchisi va ustiga to‘rt sandiq yoqut yuklangan ikki filidir; podshohimning orqasidan uchib o‘tgan ikki o‘rdak Balx podshohining sizga in‘om qilgan ikki oq otidir; shohimning chap oyog‘iga chirmashgan ilon Chin xoqonining sizga yuboradigan qilichidir; shohimning o‘zini qonga belangan ko‘rgani – Kazrun viloyatidan yuborilayotgan, qimmtabaho toshlar bilan bezangan qizil rang libosdir; shohimning tushidagi oq tuya – Butxonagar shohining shohim xizmatiga yuborgan bir oq filidir; shohning boshida porlagan narsa Arzan shohining hadya qilib yuboradigan tojidir; shohimning boshini cho‘qigan qush nimaga ishora ekanligini bilish uchun biroz sabr qilish kerak. Lekin uning zarar va ziyoni deyarli yo‘q – bu shohning yaqin odamlaridan birining ba‘zi bir noroziligiga ishoradir. Shoh ko‘rgan tushlarining ta‘biri shundan iborat. Yetti marta tush ko‘rganingiz yuqoridagi hadyalarni keltirayotgan elchilarning yetti kunda shohim dargohlariga yetib kelishlarini ko‘rsatadi. Bundan buyon shoh noahil odamlarga sir aytmasligi kerak.

Shoh bu so‘zlarni eshitib, o‘zida yo‘q sevindi. Qo‘lini ko‘ksiga qo‘yib shukurlar qildi. Koridunga tashakkurlar aytib, shod-u xurram saroyga qaytdi. Yetti kundan keyin elchilar ketma-ket tuhfalalar bilan yetib keldilar... Shoh sevinib dedi: – Tushlarimni dushmanlarimga so‘zlab katta xato qildim. Eronduxtning nasihat va maslahatlari bo‘lmaganda, bu tushlarning oqibati dahshatli bo‘lar edi. Kimning aqli boshida bo‘lsa, samimiy do‘stlar, sadoqatli mulozimlarining maslahatlariga quloq soladi.

So'ngra yuzini o'g'liga, vaziriga va mirzosiga o'girib dedi:

– Bu hadyalar xazinaga olib borilmasin, ularni shu yerda bo'lashib olinglar, chunki siz juda katta bir tahlika ostida qolgan edingiz. Eng qimmatbaho hadyani Eronduxt oladi. Bu baloning oldini olishda u buyuk fidokorlik ko'rsatdi.

Bilor dedi: – Xizmatchilar biror hodisa ro'y berganda, o'zlarini baloga qalqon qilib, hukmdorlari uchun jon fido qilishga tayyor bo'lishlari va bu bilan faxrlanishlari kerak. Hamma narsa podshohning toleiga bog'liqdir; xizmatchilar o'z-o'zlaricha, hukmdorning dasturilamali va yordamlarisiz bir narsa qila olmaydilar. Lekin fidokorlik ko'rsatish kerak bo'lib qolganda, ular hammadan oldin o'zlarini maydonga tashlashlari kerak... Mulozimlardan birining baxti kulib, bunday fidokorlikdan keyin sog'-salomat qolsa, o'z boshlig'idan mukofot kutmasligi kerak. Lekin asrimiz malikasi Eronduxtning bu ishda xizmati juda katta bo'lganligi uchun yo javohirlar bilan bezalgan toj yoki qizil libos unga berilishi lozim.

Shoh bu ikki sovg'ani saroyga olib borishni buyurdi-da, o'zi ham o'sha yerga jo'nadi, uning orqasidan boshqalar ham ergashdilar. Shoh toj bilan qizil libosni Eronduxtning oldiga qo'yishlarini amr qildi va unga qarab dedi: «Qaysisini xohlasang, ol». Eronduxtning ko'ziga toj yaxshi ko'rindi, lekin taraddudlanib, Bilor menga qaysisini maslahat ko'rsa shuni olaman, deb unga qaradi. Bilor libosga ishorat qildi. Shoh Bilordan shubhalanib, unga qaradi. Eronduxt Bilor bilan o'zining orasidagi imo-ishorani shoh sezganini bilib, shohning shubhasini tarqatmoq uchun libosni emas, tojni oldi. Ana shundan keyin Bilor qirq yil umr kechirdi va har safar shohning huzuriga kirganda, shohning ko'nglidan shubhasini chiqarib yuborish uchun chetga boqar edi. Shun-

day qilib, vazirning aqli va Eronduxtning farosati bo'lmasa edi, ularning har ikkalasi halok etilgan bo'lardilar.

Shoh bir kechani Eronduxt bilan, bir kechani Bazmafruz bilan o'tkazar edi. Eronduxtning navbati edi, shoh uning xilvatiga bordi. Go'zal Eronduxt tojni o'zining boshiga kiyib, qo'lida zarrin tovoqda taom tutib shohning oldiga keldi, shoh uning qo'lidan ovqat yeya boshladi. Shu taxlitda ular shirin-shirin so'zlashib o'tirgan edilar, kundoshi Bazmafruz qirmizi rang libosni kiyib ularning yonidan o'tib ketdi. Shoh uni ko'rib, ovqatdan qo'l tortdi. U ko'zlariga ishonmay qoldi, ehtirosining shiddati uning ixtiyorini qo'lidan oldi, o'zini tuta olmay, Eronduxtga qarab dedi: – O'sha libosni tanlamasdan xato qilibsiz. – Kundoshiga shohning qiziqib boqqanligini ko'rgan Eronduxt rashk o'tida yonib, o'zini bosib ololmay, qo'lidagi tovoqni shohning boshiga otdi, uning yuz-ko'zini, ust-boshini bulg'atdi.

Koridunning ta'biri to'g'ri chiqdi.

Shoh g'azabga to'lib Bilorni chaqirtirdi va dedi: – Bu nodonning tarbiyasizligini qara. Zamon shohini, davron hukmdorini qanday ahvolga soldi-ya! Olib borib bo'ynini uz. Bu ahmoq bilib qo'ysinki, uning bunday jasorat qilishga haqqi yo'qdir.

Bilor Eronduxtning tashqariga olib chiqqandan keyin o'z-o'ziga dedi: – Bu ishda shoshilmaslik kerak. Bu misli yo'q dono, go'zal xotindir. Men ishonamanki, shoh uning hijroniga chiday olmaydi. Shuncha odam bu ayolning aql va farosati tufayli o'lim girdobidan qutulib qoldi. Men aniq bilamanki, ertaga shoh, biroz sabr qilsang bo'lmasmidi, deb g'azablanadi. Shuning uchun shohning qarori qat'iy bo'lmaguncha men uni o'ldirmay turay. Shoh pushaymon bo'lsa, xotin salomat qoladi, men tashakkur eshitaman: Eronduxtning o'ldirish qiyin emas. Shu

bilan uchta xayrli ish qilgan bo'laman: birinchidan, Eronduxtning hayotini saqlab qolaman; ikkinchidan, shohni xursand qilaman; uchinchidan, xalq ichida hurmat va shuhrat qozonaman.

Shundan keyin u Eronduxtni o'z uyiga olib kelib, uni podshoh haramxonasida ishlovchi sodiq mahramiga topshirdi. O'z uyidagilariga uni yaxshi hurmat qilib, xizmatida bo'lishlarini buyurdi. O'zi esa qilichini qonga bo'yab, g'amgin holda shohning huzuriga keldi va dedi: — Shohning amr-farmonlarini bajo keltirdim.

Shohning g'azabi biroz sovigan edi, bu so'zni eshitib, butun vujudi larzaga keldi. Eronduxtning aql va kamoli, go'zal jamoli uning ko'z o'ngida namoyon bo'ldi. Qalbini chuqur qayg'u qopladi, lekin o'z hayajon va iztirobini Bilordan yashirishga, pushaymon bo'lganini bildirmaslikka urindi. Amrining rostdan ham bajo keltirilganligini yo keltirilmaganligini so'rashdan uyalar edi. Shoh vazirning sabrli, dono, yumshoq ko'ngilli va tajribali ekanligini bilgani uchun Eronduxtning o'limi kechiktirilganligiga ko'nglida ishonar edi, lekin aksini eshitib qolishdan qo'rqib, uning nomini tilga olishga botinmas edi. Bu masalaning naqadar nozik ekanligini faqat oqil odamlargina emas, hatto nodonlar ham tushunardi.

Vazir shohning yuzida pushaymonlik alamlarini ko'rib, dedi: — Ey shohim, g'amnok bo'lmang, bekorga tashvish tortishning foydasi yo'q. Xafagarchilik badanni bo'shashtirib, aqlni zaiflashtiradi. Podshohning g'ambodaligini ko'rib, mulozimlar ham qayg'uradilar, dushmanlar xursand bo'ladilar. Sabr qiling, shohim. Agar istasalar men bu hodisaga o'xshagan bir hikoya so'zlab beray.

Shoh so'radi: — U qanday hikoya?

Hikoyat. Bilor dedi: — Bir juft kabutar bor edi. Ular uyalarini arpa-bug'doyga to'ldirib qo'ydilar.

Nar modaga dedi: – Hozir hammayoq o‘t bilan qoplangan. Yiqqan donlarimizni asrab qo‘ysak, qishda kunimizga yaraydi. – Moda uning gapini ma’qulladi. Donlar nam bo‘lgani uchun, uyaning ichi liq to‘lib ketgan edi. Yog‘ingarchilik o‘tib, yozning issiq kunlari boshlangandan keyin u qurib, kamayib qoldi. Nar kabutar uzoq safarga ketgandi. Qaytib kelganda donning kamayib qolganini ko‘rib, modaga dedi: – Axir buni qish uchun olib qo‘ygan edik-ku, nega yeding?! Moda «men yeganim yo‘q» deb qanchalik ont ichmasin, nar ishonmadi, g‘azablanib, modani shunday urdiki, bechora shu on jon berdi. Qish kelib, yog‘inlar boshlandi, havo namlanib, donlar yana bo‘rtib, avvalgidek bo‘lib qoldi. Buni ko‘rgan nar kabutar faryod qilib, g‘amgusor yori firoqida kuyib der edi: «Afsuski so‘nggi pushaymondan foyda yo‘q».

Aqlli odam nar kabutar kabi hijron o‘tida yonishni istamasa, odamlarga jazo berish va ularni qatl etish uchun shoshilmasligi kerak... Amalga oshiradigan tadbirning natijasini oldindan biladigan, atroflicha o‘ylab ish qiladigan adolatli, saxovatli va raiyatparvar shoh baxtiyor sanaladi. Shohning, albatta, bunday nasihatimiz so‘zlarga ehtiyoji yo‘q. Bu so‘zlarni aytishdan maqsadim shuki, shoh bir xotin uchun bu qadar alam chekib, g‘amgin bo‘lmasin. Saroyda o‘n ikki ming xotin bor...

Shoh vazirning bu so‘zlarini eshitib Eronduxt qatl qilinibdi, deb tashvishga tushdi va dedi: – Tasodifan og‘zimdan chiqqan bir so‘zni hukm deb bilib, bir odamni halok etding. Hikmat egalariga xos bo‘lgan sabr va toqatni unutding...

Vazir dedi: – Ikki toifa odamning boshi g‘amdan chiqmaydi: biri – hayotini yomon ishlarga sarf qiladigan; ikkinchisi – imkoniyati bo‘lsa ham yaxshilik qilmaydigan odamlar. Ularning hayotida xursandchilikdan ko‘ra xafagarchilik ko‘p.

Shoh dedi: – Sendan uzoq bo‘lmoq lozimdir.

Vazir dedi: – Ikki xil odamdan uzoq bo‘lmoq lozimdir: biri – qilgan ishining natijalarini hisobga olmaydigan, yaxshi bilan yomonni farq qilmaydiganlar; ikkinchisi – ko‘zlarini boshqalarning moliga tikkan, quloqlarini fisq-fasod va g‘iybatlarga o‘rgatgan, vaqtini aysh-ishrat bilan o‘tkazgan yomon nafsli odamlardan.

Shoh dedi: – Bilor, sen juda hozirjavobsan.

Bilor dedi: – Uch toifa odamda shunday xosiyat bo‘ladi: – o‘z mol va davlatini lashkar va xalq bilan baham ko‘rgan shohlarda; o‘z eriga loyiq bo‘lgan xotinlarda; ishi bilan so‘zi to‘g‘ri keladigan olimlarda.

Shoh dedi: – Ey Bilor, sening yonimdaliging meni asabiylashtirmoqda.

Bilor dedi: – Ikki toifa odam kishining asabini qo‘zg‘atadi: tili achchiq va iflos xotin; xotinini har doim so‘kadigan, uradigan jirkanch er.

Shoh dedi: – Sen nonko‘rlik qilib malikani o‘ldirding, menga shu vaqtga qadar qilgan xizmating zoye ketdi.

Bilor dedi: – Uch xil odamning mehnati zoye ketadi: oq kiyim kiyib iflos ish qilganlarning; go‘zal xotini va chiroyli bolalarini tashlab, ehtiyoji bo‘lmasa ham g‘urbatda umrini o‘tkazganlarning; yangi etik kiyib suvga tushib ko‘n yuvganlarning.

Shoh dedi: – Sen azob va iskanjaga loyiqsan.

Bilor dedi: – Azob va iskanjaga ikki xil odam loyiq: biri – xalqni sababsiz ranjitganlar; ikkinchisi – o‘rinsiz savollar bilan odamlarni tang qilib, berilgan javoblarga quloq osmaganlar.

Shoh dedi: – Hoy, borgan sari ahmoqlashib ketyapsan-a!

Bilor dedi: – Bu so‘zni eshitishga uch toifa odam loyiq; birinchisi – uyi kichik bo‘lsa ham, taxta yo‘nib, payraha va qirindini yig‘ishtirib olmagan, bu bilan

xotin, bola-chaqasiga uyi tor kelib qolgan duradgor; ikkinchisi – soch olishda mahorati bo'lmagan, tez-tez odamning boshini kesib yara qiladigan sartarosh; uchinchisi – g'urbatda yashab, mol-davlati xotiniga va bolalariga emas, dushmanlarga nasib bo'lgan savdogar.

Shoh dedi: – Eronduxtni ko'rgim kelyapti.

Bilor dedi: – Uch xil odam erishish mumkin bo'lmagan uch narsaga erishishni orzu qiladi: gunoh ish qilganlar – savobni; yomonlik qilganlar – yaxshilikni; umrini fosiqlik va dilozorlik bilan kechirganlar – jannatni.

Shoh dedi: – Men o'zimni o'zim jazoladim.

Bilor dedi: – Uch xil odam o'zini o'zi jazolasa bo'ladi: ehtiyot choralari ko'rmas, jangga kirib yarador bo'lganlar; vorisi bo'lmagan, sudxo'rlik bilan mol to'plagan, arzon olib, qimmatga sotadigan savdogarlar; yosh va axloqsiz xotin olib har kuni dakki yegan, xotini esa ersirab uning o'limini tilaydigan chollar.

Shoh dedi: – Qara, sening ko'z o'ngingda obro'yim naqadar tushib ketganki, menga shunchalik yaramas narsalarni so'zlashga jur'at etyapsan.

Bilor dedi: – Faqat uch toifa odamlar o'z xo'jalari ga haqorat ko'zi bilan qaraydilar: birinchisi – o'z hurmatini saqlamagan, suyuq hazillarni sevadigan, orqa-o'ngiga qaramasdan gapiradigan, kattalar bilan qanday so'zlashish qoidalaridan xabarsiz, og'ziga kelganini qaytarmagan, xo'jasi bilan o'tirib ichkilik ichishgan navkarlar.

Ikkinchisi – qisqa muddatda boylik orttirib, xo'jasidan kechgan, shuning uchun o'zini xo'jasidan yuqori tutgan nonko'r xizmatchilar.

Uchinchisi – o'zi loyiq bo'lmagan holda ishonch qozonib, xo'jasining yaqin odamlari qatoriga kirgan, suhbat vaqtida uning sirlaridan voqif bo'lgani uchun kerilgan mulozimlar.

Shoh dedi: – Sen juda ezma, o‘rinsiz so‘zlaydigan, og‘zi bo‘sh bir do‘st ekansan!

Bilor dedi: – Uch xil odamni bunday ayb bilan qoralasa bo‘ladi: birinchisi – nodonni to‘g‘ri yo‘lga solib, uni ilmga qiziqtirishni istagan, lekin mehnat qilib ba‘zi narsalarni o‘rgatgandan keyin tashakkur o‘rniga yaramas so‘zlar eshitgan, so‘ngra afsus yegan odamni;

ikkinchisi – ahmoqni ishiga emas, so‘ziga qarab yuksak vazifaga tayin etgan, unga ishonib yashirin topshiriq bergan, so‘ngra esa har daqiqa o‘zi haqida uning ming xil yolg‘on va uydirma tarqatayotganini eshitib pushaymon bo‘lgan odamni;

uchinchisi – o‘z sirini saqlay olmaydigan shaxsga sir aytgan odamni.

Shoh dedi: – Sen juda ham laqma ekansan-ku!

Bilor dedi: – Uch xil odamni laqma desa bo‘ladi;

birinchisi – tanimagan odamga qarz bergan, notanish odamni dushman bilan o‘zi o‘rtasida vositachi qilgan odamni;

ikkinchisi – shijoat, jasurlik, sabr, vazminlik, sadoqat, do‘stlik, maslak va e‘tiqoddan lof urib, urush kuni falokat yuz berganda, dushman hujumga o‘tib, Vatani tahlika ostida qolganda qochib yashiringan odamni;

uchinchisi – tilida o‘zini xudojo‘y qilib ko‘rsatib, butun kunini aysh-ishratda kechiradigan fosiq odamni.

Shoh dedi: – Sen menga mamlakatni boshqarish sabog‘ini berib, o‘zingni iste‘dodli va ishbilarmon vazir qilib ko‘rsatishni istayotganga o‘xshaysan.

Bilor dedi: – Layoqati bo‘lmagani holda uch toifa odam o‘zini iste‘dodli gumon qiladi: birinchisi – yuqori va quyi pardani ajrata olmagan, past va baland ovoznı farq qila olmagan, tor bilan kamonni aralashtiradigan bilimsiz mug‘anniy; ikkinchisi – rang berishni bilmagan, soya bilan nurnı ajratmaydigan tajribasiz rassom; uchinchisi she‘rdan lof urib, g‘azaldan so‘z ochgan, lekin o‘qiganda tutiladigan, g‘azal yozishga

majbur bo'lganda qo'l ostidagilardan qofiya so'ragan shoir.

Shoh dedi: – Ey Bilor, sen Eronduxtni nohaq o'ldirding.

Bilor dedi: – Uch toifa odam nohaq ish qiladi: birinchisi – bilib turib yolg'on gapirganlar, so'z berib ustidan chiqmaganlar; ikkinchisi – g'azablarini bosa olmagan hukmdorlar; uchinchisi – maqsadlarini, ayniqsa, muhim sirlarini duch kelgan odamga gapirgan shohlar.

Shoh dedi: – Ey Bilor, men sendan qo'rqaman.

Bilor dedi: – Yolg'iz to'rt xil jonivor sababsiz qo'rqadi: birinchisi – chittak, osmon yiqilib ketishidan qo'rqib, oyog'ini osmonga qilib yotadi; ikkinchisi – laylak, ikki oyog'ini qo'ysa yerga botib ketishidan qo'rqib, doim bittasini ko'tarib turadi; uchinchisi – chuvalchang, ko'p loy yesam tugab qoladi, deb qo'rqib, och yuradi; to'rtinchisi – ko'rshapalak, inson uning go'zalligiga maftun bo'lishidan va boshqa qushlar kabi tutib qafasga solishidan qo'rqib kunduzlari uyasidan chiqmaydi.

Shoh dedi: – Ey Bilor, sen marhamatni xiyonatdan ajrata olmayapsan!

Bilor dedi: – To'rt xil odam bularni bir-biridan ajrata olmaydi: birinchisi – og'ir, davosiz kasallikka muhtalo bo'lib, o'z shirin jonini qadrlamagan va boshqalar ham shunday deb o'ylagan bemor; ikkinchisi – shavkatli va kuchli xo'jasiga duch kelganda o'zini yo'qotib qo'ygan gunohkor qul; uchinchisi – jang maydonida dushmanga yuzma-yuz kelganda har narsani unutib qo'ygan askar; to'rtinchisi – o'zidan ham shafqatsiz bir jallodning qo'lga tushib o'limini kutgan zolim.

Shoh dedi: – Endi senga ishonib bo'lmaydi.

Bilor dedi: – Aqlli odam to'rt toifaga ishonmaydi: quyrug'i bosilgan ilonga, och qolgan yirtqich hayvonga, rahmsiz shohga va insofsiz hukmdorga.

Shoh dedi: – Ikkimizning fikrimiz bir-biriga to‘g‘ri kelmaydiganga o‘xshayapti.

Bilor dedi: – To‘rt xil narsa bir-biriga to‘g‘ri kelmaydi: go‘zallik bilan xunuklik; yaxshilik bilan yomonlik; yorug‘lik bilan qorong‘ilik; kunduz bilan kecha.

Shoh dedi: – Sening e‘tiboring qolmadi.

Bilor dedi: – To‘rt xil odam e‘tibordan qoladi: o‘g‘rilikda shuhrat qozonganlar; axloqsizlikda nom chiqarganlar; yolg‘onchilikda dong chiqarganlar; aqli kam, og‘zi bo‘shlar.

Shoh dedi: – Mening qalbimda shu choqqacha bo‘lmagan shunday bir cheksiz g‘am, shu darajada og‘ir bir dard borki, buning davosi yolg‘iz Eronduxtdir. Afsuski, u endi yo‘q.

Bilor dedi: – Besh xil ayollar uchun qayg‘u-hasrat cheksa arziydi: olijanob, pokiza va go‘zallar uchun; aqli, qanoatli, iffatli, vafolilar uchun; butun harakatlari o‘ylab qiladigan, erining borida ham, yo‘g‘ida ham hurmatlab, o‘zini va nomusini saqlaganlar uchun; yaxshi va yomon kunlarda fidokor bo‘lishni o‘zlariga shior qilib olganlar uchun; yuzidan kulgi arimaydigan, tili shirin, qo‘li barakali, qadami qutlug‘ bo‘lganlar uchun.

Shoh dedi: – Kimda-kim menga Eronduxtni topib keltirsa, unga istaganidan ham ko‘proq boylik baxshida qilib, yuksak mansablarga ko‘tarar edim.

Bilor dedi: – Faqat besh toifa odam dunyo molini o‘z jonidan aziz ko‘radi: g‘orat uchun urush ochganlar; qalin devor ostiga ko‘milgan xazinani qazib chiqarishga kirishganlar; foyda uchun dengiz sayohatiga chiqqan savdogarlar; mahbus ko‘payarmikin deb zoriqqan zindonchilar; poraxo‘r qozilar.

Shoh dedi: – Sen Eronduxtni o‘ldirib mening yuragimga shunday adovat o‘tini soldingki, uni hech narsa so‘ndira olmaydi.

Bilor dedi: – Yolg‘iz to‘rt maxluq o‘rtasidagina shunday adovat bo‘lishi mumkin: bo‘ri bilan qo‘yning,

mushuk bilan sichqonning, lochin bilan kaklikning, boyqush bilan qarg'aning.

Shoh dedi: – Sen butun umring bo'yi qilgan yaxshiliklaringni zoye ketkazding.

Bilor dedi: – Yetti xil odamning mehnati zoye ketadi: birovga ehson qilgandan so'ng unga minnat qilganlar; birovni kechirgandan so'ng unga aziyat berganlar; tuzalmas dangasa va yolg'onchi odamlarni tarbiyalamoqchi bo'lgan shohlar; qo'rsligi muloyimligidan, zulmi rahmidan ustun bo'lgan hokimlar, nonko'r farzandlariga haddan tashqari umid bog'lagan mehribon onalar; birovning haqidan qo'rqmaydigan odamlarni mo'tabar hisoblab ularga omonat bergan saxiy olijanoblar; o'rtoqlarining bema'ni suhbatlari bilan faxrlanadiganlar, to'g'ri va mo'min odamlarga inonmaganlar.

Shoh dedi: – Ey Bilor, bundan so'ng bizning oramizda do'stlik bo'lishi mumkin emas.

Bilor dedi: – Hikmat egalari olti xil odamlar bilan do'st tutunmaydilar: aqldan mahrum bo'lganlar ila maslahatlashganlar; buyuk ishlarda sabri tez tugaydigan, kam hafsasalilar bilan: o'zi aytgan so'zidan tongan yolg'onchilar; pulni hayotdan afzal ko'rgan ochko'zlar, uzoq safarga chiqishga qasd qilgan zaif odamlar; o'z muallimini va boshlig'ini tanimagan xudpisandalar bilan.

Shoh dedi: – Ey Bilor, axir sen sinovdan o'tgan eding-ku?

Bilor dedi: – Odamni yolg'iz o'n xil yo'l bilan sinovdan o'tkazish mumkin: yigitni – urushda; dehqonni – ekish-yig'ishda; xo'jani – g'azablanganida; savdogarni – hisobda; do'stni – ishing tushganda; qarindoshni baxtsizlik yuz berganda; zohidni – qanoatda; kambag'alni – sabrda; davlatmandni – saxovatda; xotini va davlati qo'ldan ketganni – toqatda.

Bilor shohning siymosidan g'azabi haddan oshganligini, sabr kosasining toshganligini ko'rib, so'z shu yerga kelganda jim qoldi va o'z-o'ziga dedi: «Endi xafagarchilikni xursandchilikka aylantirish, Eronduxtning salomatligini xabar qilish vaqti keldi. Shohning ehtirosi alangalandi. Visol havasi so'nggi darajaga yetdi. Shunisi ham borki, u yuqorida men aytgan achchiq va tahqiromiz so'zlarga chidadi, g'azabi qo'zisa ham, o'zini bosib o'tirdi. Bundan ortiq imtihon qilib bo'lmaydi». So'ngra shohga qarab dedi: – Shohning umri uzun, davlati abadiy bo'lsin. Unga teng keladigan shohni men dunyoda ko'rmaganman. Qaysi bir shohda shunday qudrat borki, u men kabi xokisor, vazifasi kichik bir bandasining qattiq va beibo so'zlariga, andozadan tamomila chiqib ketib, haddan oshganligiga uzoq chidab tura olsun? Holbuki, bizning shoh o'zini tutib g'azabning g'olib kelishiga yo'l qo'ymadi... Uning beozorligi hadsiz, ilmi hududsizdir. Shohning adolatli va rahmdil ekanligi tillarda doston, saxovati, muloyimligi dillarda muhabbat uyg'otgan, muloyimligi va yuragining kengligi olamga mashhurdir. Benihoya qudrat va iqtidorga ega bo'lgan shoh men kabi qulining sovuq va qattiq so'zlarini chidam bilan eshitib uni jazolashga jazm qilmadi. Qaysi qul bu minnatdorlikni unuta oladi. Axir o'tkir xanjari qo'lda yarqirab turgan shoh kesilishi kerak bo'lgan boshni tanidan judo qilmadi. Buni hukmdorning donoligi va beozorligidan boshqa narsa bilan izohlab bo'lmaydi. Men shoh oldida gunohkor ekanligimni e'tirof etaman. Agar shoh meni iskanjaga giriftor etib, jazoga mustahiq qilsa haqqi bordir. Men gunoh bo'lsa ham, shohning amrini bajo keltirishni kechiktirishni o'zimga ravo ko'rdim, aytgan gaplarimning hammasini qo'rqqanimdan gapirib o'tiribman. Endi esa, shohimga ta'zim qilib, dunyoning malikasi Eronduxt o'ldirilmaganligini e'lon etaman.

Shoh bu soʻzni eshitishi bilan qalbi shodlik bilan toʻlib, yuzi porlab ketdi, koʻzlarida sevinch uchquni chaqnadi. U Bilorga dedi: – Men sening samimiyat va sadoqatingga ishonar edim, sen gʻazab vaqtida berilgan bu amrni bajo keltirishda shoshilmasliging, masalani tubdan oʻrganib chiqqandan keyingina uni ijro etishingni bilar edim. Eronduxt katta ayb ish qilib qoʻydi. Lekin gunohidan oʻtib boʻlmaydigan jinoyat qilgani yoʻq. Vafodor yor, ishonchli sirdosh, qadami qutlugʻ boʻlgan Eronduxtning jonini saqlab, naqadar ulugʻ ish qilganing yana ham ravshan boʻldi. Yuqoridagi suhbatda aytgan soʻzlaring uchun seni gunohkor qilish mumkin emas. Chunki sen mening buyrugʻimni koʻr-koʻrona ijro qilmay, masalani tushunib yetganingdan keyin uni amalga oshirmoqchi boʻlibsan. Bu sening aql va kamoling yuksakligidan, ehtiyotkor va tajribang oʻtkirligidan dalolat beradi, bizning koʻz oʻngimizda sening qadr-qimmatingni, obroʻ va eʼtiboringni yanada orttiradi. Sen bu ishing bilan bizga katta xizmat qilding. Biz ham unga loyiq darajada yaxshiligingni qaytaramiz. Shohlar oʻzlariga nihoyatda ehtiyotkor va tajribali, sabrli va ishbilarmon xizmatchilar topmoqlari lozimdir. Debdurlarki: «Ishni istaganga emas, bilganga topshirish kerak». Endi bizning bu suhbatimizni, orzu va istagimizni, uzr va pushaymonimizni borib Eronduxtga yetkazmoq sening burching.

Eronduxtga ayt, tez kelsin, yangidan joʻsh urgan sevgi va shodligimiz avjiga yetsin. Biz ham firoq zindonidan chiqib, visol ayyomiga yetishaylik, majlis qurib kayf-safo suraylik.

Bilor dedi: – Rost aytasiz, endi visol damini ortiq kechiktirib boʻlmaydi. – Soʻngra Eronduxtning yoniga kelib, podsho bilan boʻlib oʻtgan hamma voqeani gapirib berdi va uni taklif etayotganini bildirdi.

Eronduxt bu xabarni eshitgach, bir zumda yasandi. Bilor bilan birga shohning huzuriga keldi, ta'zim qilib, dedi:

– Men shohning bu olijanobligiga qanday qilib tashakkur etishimni ham bilmayman. Bilor shohning marhamat va karamiga, adl va saxovatiga qattiq ishonmaganda edi, buyruqni kechiktirishga jur'at eta olmagan bo'lardi.

Shoh Bilorga dedi: – Sen bizni qarzdor qilib qo'yding. Men sening xayrixoh ekanligingga hech vaqt shubha qilmagan edim, lekin shu bugun xayrixohliging yana bir marta isbot qilindi. Bundan keyin sening martabang yana ham ulug', huquqing boshqalarnikidan yana ham ortiq bo'ladi. Bundan buyon hech bir katta-kichik masala sening maslahatingsiz hal qilinmaydi.

Bilor dedi: – Shohning davlati abadiy, qudrati mustahkam, umri uzoq bo'lsin. Uning barcha bandalari sidqidillik bilan xizmat qilishga, qo'llaridan kelganicha yaxshilik qilishga majburlilar. Ular ming yil umr ko'rib, ming yil kamarbasta bo'lsalar-da, xizmatlari shohning ko'rgazgan lutf va marhamatining mingdan biriga ham teng bo'la olmaydi. Men shohdan faqat bir narsani so'rardim, u ham shundan iboratki, shoh bundan keyin amr qilish, hukm chiqarishda hech vaqt shoshilmasin, hovliqmasin, g'azab vaqtida odamning taqdirini hal etmasin.

Shoh dedi: – Sening nasihatingni qabul qilaman. Bundan keyin o'ylamasdan sendek mulozimlarning maslahatini olmasdan, o'lchab-bichmasdan turib amr-farmon bermayman.

Shoh vazirga va Eronduxtga qimmatbaho liboslar in'om qildi. Ularning ikkovlari unga tashakkur aytdilar. Ertasi kun shoh tushini noto'g'ri ta'bir qilgan brahmanlar to'g'risida maslahatlashib, ularning

ba'zilarini qatl qildirdi, ba'zilarini zindonga soldirdi, ba'zilarini dorga ostirdi.

Shoh Koridun hakimni saroyga chaqirtirib kelib, unga bosh-oyoq qimmatbaho sarpo hadya qildi, brahmanlarning jazolanganini aytdi.

Koridun uning qilgan ishini ma'qullab dedi: – Zolim va g'addor xoinlarning jazosi shunday bo'ladi.

Koridun ketgandan keyin shoh Bilorga dedi: – Sen ham borib dam ol, biz ham Eronduxt bilan o'zimiz mahramona suhbat qilaylik...

Shohlarning eng yaxshi xosiyati bo'lgan donolik, beozorlikning afzalligi haqidagi hikoya mana shundan iborat.

SAYYOH VA ZARGAR BOBI

Roja brahmanga dedi: – Shohlarning boshqa xosiyatlariga nisbatan beozorligi, donoligining ustunligi va fazilati haqidagi hikoyani eshitdim. Endi menga bir qissa aytib bersang, unda sultonlar xizmatchilarni qanday tanlashi va qandaylarini ustun qo'yib, o'z lutf-karami bilan sarafroz qilishi bayon qilinsin...

Brahman dedi: – Podshohlar qanday odamni, qay vaqt va qanday ishga tayin etishni bilishi kerak. Shoh xizmatchilarni tanlashda ularni mahak toshiga surtib olishi, turli sinovlardan o'tkazishi, ularning har birining qo'lidan nima kelishini, nimaga qobil ekanligini, aql va idrokning darajasini, sadoqati va fidokorligini bilib olishi kerak... Chunki shoh xizmatida bo'ladigan odamdan har narsadan oldin to'g'rilik va sadoqat talab etiladi. Xizmatchilar e'tiborli va vafoli bo'lganlaridagina ularning iste'dodi foydali bo'ladi. Bir odamning to'g'riligi va sadoqatli ekanligini aniq bilib olish uchun har narsadan oldin, uning ajdodi, ota-bobolari kim ekanligini bilish kerak. Ular to'g'ri, sadoqatli, qattiq

kunda sabotli, og'ir vaqtlarda chidamli bo'lishlari kerak. Ota-bobolari mana shunday xislatlarga ega bo'lib, ularning avlodlariga shu yaxshi xususiyatlar o'tgan bo'lsa, ularni shoh xizmatiga tayyorlash lozim. Agar bu masalada ishtiboh bo'lsa, unday odamlarni aslo yaqinlashtirmaslik, shohga sirdosh qilmaslik kerak. Ulardan hech qanday xayrli ish kutib bo'lmaydi.

Yaxshi xususiyatli odamlar tanlanib olingandan keyin, ularni to'g'ri so'zlash va sadoqatli bo'lish ruhida tarbiya qilmoq lozim. Yolg'onchilik katta gunohdir, shoh atrofida bo'lgan odamlar o'zlarini yolg'on gapirishdan saqlashlari kerak. Yolg'onchi deb nom chiqargan odamga hech kim ishonmaydi, uni hech kim hurmatlamaydi. Hech bir aqlli shoh odamning qanchalik sadoqatli ekanligini sinovdan o'tkazmasdan turib, unga muhim ish topshirmaydi. Pastkash va razil odamlar yaxshilikning qadrini bilmaydilar. Ular shamol qaysi tomonga essa, o'sha tarafga qarab ketaveradilar. Oliyjanob odamlar, ulug'san'atkorlar bunday xosiyatga ega bo'lishdan o'limni afzal ko'radilar.

Eng to'g'ri yo'l shuki, shohlar xizmatchi tanlashda, uning sha'n-shavkatiga, boyligi va davlatiga emas, iste'dod va qobiliyatiga, axloq va tarbiyasiga qarashlari kerak. Chunki shoh xizmatida bo'lganlar uchun aql va kamol, sha'n-shavkat, ilm va iste'dod buyuk davlatdir. Ilmli va hikmatli odamlar nazarida boylikning qimmati bo'lmaydi. Shoh xizmatiga loyiq topilgan odam ilmli, to'g'ri, nafsini tiya biluvchi bo'lmog'i kerak. Shohning vazifasi, o'zi tarbiyat qilgan xizmatchilarga vazifa topshirib, o'lkani idora etish ishida ularga ishonch bildirishdan iboratdir. Xizmatchi fidokorlik ko'rsatganda shoh mukofot berib uni rag'batlantirsin, uning vazifasi qancha kichik bo'lsa, shoh unga shuncha katta marhamat ko'rsatsin. Ammo xizmatchining to'g'ri, sadoqatli, aqlli va yetuk ekanligi aniq ma'lum bo'lgandan

keyin uni mukofotga sazovor etmoq kerak. Xullas, podshohlar o'z xizmatchilarining kim ekanliklarini va nimaga yaray olishliklarini bilmoqlari lozim. Aks holda, agar ular o'ylamasdan, tasodifiy odamlarga ish topshirib qo'ysalar, keyin pushaymon bo'ladilar. Bunga misol qilib, zargar haqidagi hikoyani keltirish mumkin.

Roja so'radi: – U qanday hikoya?

Hikoyat. Brahman dedi: – Ovchilar hayvonlarni tutish uchun cho'lda bir quduq qazib, ustini berkitib qo'ygan edilar. Bir kuni bars, maymun, ilon, ulardan keyin bir zargar haligi quduqqa tushib ketdi. Hayvonlar o'zlari bilan ovora bo'lib, zargarga zarar yetkazmadilar.

Bu hodisadan bir necha kun o'tgandan so'ng u yerdan bir sayyoh o'tib qoldi. Zargarining ahvolini ko'rib, «bu kishini chohdan qutqarishdan ham ortiq savob ish bo'lmasa kerak», deb arqon keltirib quduqqa soldi. Birinchi bo'lib maymun, ikkinchi bo'lib ilon, uchinchi bo'lib bars yuqoriga chiqdilar. Ularning har uchasi sayyohga qarab dedilar: – Har birimizning bo'yimizda qarzing bor. Sen bizga juda katta yaxshilik qilding. Lekin afsuski, bizlar hozir yaxshiligingni qaytara olmaymiz.

Maymun dedi: – Mening Vatanim shahar chekkasidagi tog'dadir.

Bars dedi: – Men shu yaqin oradagi o'rmonda yashayman.

Ilon dedi: – Mening uyam shu shahar qo'rg'onining tagidadir. Yordamga muhtoj bo'lsang, bizga xabar et, balki bizga qilgan xizmatimg evaziga yaxshilik qaytararmiz. Endi esa bir maslahatimiz bor: u kishini quduqdan chiqarma. U yolg'onchi, yaxshilikka yomonlik qiluvchi, vafosiz odam. Vajohatiga aldanma, xulq-atvori juda-juda yomon. Bir necha kun birga bo'lib, uning xususiyatlarini bilib oldik. Hech kimning qadrini bilmaydi. Aytganimizni qilmasang, oxirida pushaymon bo'lasan...

Sayyoh ularning soʻziga qaramay arqon tushirib, zargarni quduqdan tortib oldi. Zargar minnatdorchilik bildirdi va dedi:

– Agar yoʻlingiz falon yerga tushsa, hamisha xiz-matingizga tayyorman.

Soʻngra vidolashib har qaysilari oʻz uylariga ket-dilar.

Oradan bir necha vaqt oʻtgach, sayyohning yoʻli haligi shaharga tushdi. Maymun uni uzoqdan koʻrib, yugurganicha oldiga keldi va dedi: – Maymunlarda seni xursand qiladigan hech narsa yoʻq, bir nafas kutib oʻtirgin, meva keltiraman.

Ozgina vaqt oʻtgandan keyin maymun meva olib keldi. Sayyoh undan toʻyib yeb, yoʻlga ravona boʻldi. Uzoqdan uni bars kuzatib turar edi. Sayyoh uni koʻrib qoʻrqib ketdi, qochmoqchi boʻlib turganda, bars kelib salom berdi va dedi: – Qoʻrqma, biz hali sening yax-shiligingni unutganimiz yoʻq. Bir nafas sabr qil, hozir kelaman.

Bars saroy bogʻiga kirib amirning qizini oʻldirdi va uning marjonini olib kelib sayyohga berdi. Sayyoh tashakkur bildirib, shaharga joʻnadi. Birdan uning yodiga zargar tushib, oʻz-oʻziga dedi: «Hayvonlar ahdlariga vafo qilib, meni shunchalik hurmat bilan kutib oldilar. Zargar qanday izzat-hurmat bilan meh-mon qilar ekan? Menga hadyalar taqdim etib, sovgʻai salom bilan kuzatsa kerak, chunki u zargar hayvon emas, odam-ku».

Shunday qilib, sayyoh shaharda zargarning uyini axtarib topdi. Zargar sayyohni koʻrishi bilan gʻoyat sevinib, mehribonlik bilan qarshi oldi. Ular bir soatcha u yoq-bu yoqdan gaplashib oʻtirishdi, oʻtgan kunlarini eslab dardlashishdi. Soʻngra sayyoh marjon haqida soʻz ochdi. Uni sotish fikrida ekanligini, bu ishda zargar-ning yordamiga muhtoj ekanligini aytdi-da, marjonni yonidan chiqarib koʻrsatdi. Zargar tasalli berib, dedi: –

Hech tashvish tortma, buni sotmoq menga suv ichishdek oson gap. Bir nafas sabr qil, hozir kelaman.

Zargar chiqib ketdi. U marjonni ko'rish bilan oq tanigan edi – uni zargardan amirning o'zi qizi uchun sotib olgan edi. Zargar o'z-o'ziga dedi: «Qo'limga nozik narsa tushdi, agar fursatdan foydalana olmasam, meni odamlar ahmoq deydilar, zo'r davlat, sarpo va in'omdan mahrum bo'laman».

Xiyonat qilish qaroriga kelib, u saroy tomon yo'l oldi va amirga qizini o'ldirib, marjonini o'g'irlagan odamni tutganligini xabar qildi. Amir bir odam yuborib sayyohni saroyga keltirdi.

Shoh sayyohni shaharda sazoyi qilib aylantirib, so'ngra zindonga solishni, ertasiga ertalab esa dorga osishni amr etdi. Shahar devori yonidan o'tayotganlarida ularni ilon ko'rib qolib dedi: – Vafosiz odamga yaxshilik qilsang, yomonlik qiladi, deb aytmabmidim?.. Kimki razil, pastkash va nonko'r odamdan mardlik kutsa, uning oqibati mana shu bo'ladi. Men seni bu ahvoldan qutqarmoq uchun bir tadbir ko'rayin. Borib amirning o'g'lini chaqib olay, butun shahar uni muolaja qilolmay seni maslahatga chaqirsinlar. Sen avval o'z boshingdan o'tganlarni gapirib ber, so'ngra mana bu o'tni kasalga ber, u yesin, o'sha soat shifo topadi, balki sen mana shu yo'l bilan najot toparsan.

Sayyoh tashakkur aytib dedi: – Men o'z sirimni nomardga aytib, katta xato qilibman.

Ilon dedi: – Pushaymon yeb o'tirishning vaqti emas. O'tgan ishga salovat derlar. Oxiri xayrli bo'lsin.

Ilon saroyga yo'l oldi va u yerga borib, amirning o'g'lini chaqdi. So'ngra hammaga eshittirib: «Shahzodani ilon chaqdi, davosini faqat qamalgan sayyohgina biladi», dedi-da, sudralganicha iniga kirib ketdi, uni hech kim ko'rmay qoldi.

Sayyohni zindondan chiqarib, amir yoniga olib bordilar. U avval boshidan o'tganlarni gapirib berdi,

soʻngra shahzodani muolaja qila boshladi. Shahzoda sogʻaydi. Sayyohning gunohsiz va toʻgʻri odam ekanligi amirga ayon boʻldi. Sayyohga qimmatbaho libos va yaxshi inʼomlar berib, uning oʻrniga zargarni dorga osdilar. Xoinning qismati dor yogʻochi boʻldi. Kimiki birovga quduq qazisa, oʻzi yiqiladi, yaxshilik hech vaqt unutilmaydi, yomonlik esa jazosiz qolmaydi, deb bekorga aytmaganlar.

Aqlli odamlar birovga jabr qilishdan qochib, yaxshilik qiladilar, shu bilan ham bu dunyoning, ham u dunyoning noz-neʼmatlarini qoʻlga kiritadilar.

Shohlarning xizmatchilar tanlash, raiyatning xususiyatini oʻrganish, tasodifiy odamlarga vazifa va mansab topshirib boʻlmaslik haqidagi hikoya mana shundan iboratdir...

SHAHZODA VA UNING OʻRTOQLARI HAQIDAGI BOB

Roja brahmanga dedi: – Shohlarning xizmatchi tanlashi, pastkash, razil va nonkoʻr odamlarni vazifaga tayin etmaslik haqidagi hikoyani eshitdim. Endi shunday bir hikoya aytib bersangki, unda aqlli, ishbilarmon, beozor bir odamning balo zanjiriga duchor boʻlib, undan qanday qilib qutulgani, ahmoq, qoʻlidan ish kelmaydigan, johil bir odamning farogʻat va rohatda hayot kechirishi va yuksak mavqega yetishib, keyin zavol koʻrishi tasvir etilsin.

Brahman dedi: – Aql barcha ezgu ishlarning asosi, saodat darvozalarining kalitidir. Bu xislat kimda boʻlsa, unga ilm va muloyimlik fazilati qoʻshilsa, u odam shaʼn va shavkatga, izzat va hurmatga sazovor boʻladi. Lekin uning bu mavqega erishish-erishmasligi taqdirning qoʻlida. Bir shahzoda Nastur shahrining darvozasiga shunday deb yozib qoʻygan edi: «Asl saodat qismat va tolega bogʻliqdir...» Bu haqda bir hikoya ham bor.

Shoh so‘radi: – U qanday hikoya ekan?

Hikoyat. Brahman dedi: – Bir kuni to‘rt kishi yo‘lda keta turib bir-birlari bilan do‘stlashib qoldilar. Ulardan biri – shahzoda; ikkinchisi – zodagonning o‘g‘li; uchinchisi – savdogarning o‘g‘li; to‘rtinchisi – dehqonning o‘g‘li edi... Ularning hammalarining boshiga og‘ir kunlar tushib, ustlaridagi kiyimlaridan bo‘lak hech narsalari qolmadi.

Bir kuni shahzoda dedi: – Bu dunyoning butun ishlari taqdirning qo‘lidadir. O‘zingni o‘tga-suvga urganingdan biror narsa chiqmaydi.

Zodagonning o‘g‘li dedi: – Baxt-saodatning asosi go‘zallik va asl nasabdir.

Savdogarning o‘g‘li dedi: – Yaxshi o‘ylab to‘g‘ri tadbir ko‘rish saodatning kalitidir. Baxtsizlik yuz berganda odamga aqldan boshqa hech narsa yordam bera olmaydi.

Dehqonning o‘g‘li dedi: – Har narsaga sa’y-harakat orqali erishiladi. Zahmat chekib mehnat qilish insonlarni orzulariga yetkazadi, ularga sevinch va shodlik libosini kiydiradi. Qat’iyat bilan ishga bel bog‘laganlar erta yo kech o‘z maqsadlariga yetadilar; mabodo mag‘lubiyatga uchrasalar ham, hech kim ulardan kulmaydi.

To‘rttala o‘rtoq uzoq yo‘l yurib, Nastur degan shaharga keldilar va bir yer topib istiqomat qila boshladilar. Birinchi kun dehqon o‘g‘liga dedilar: – Hammamiz juda charchadik, butun umidimiz sening sa’y-harakatingga bog‘liq bo‘lib qoldi. Bor, bugunga yetadigan biror ovqat topib kel. Damimizni olib, ertaga bizlar ham navbat bilan biron narsa topib kelarmiz.

Dehqon o‘g‘li shaharga bordi va shaharliklardan, nima ish qilsam ko‘p pul topa olaman, deb so‘radi.

– Hozir o‘tin pul,– deb javob berdilar.

Dehqon o‘g‘li darhol toqqa chiqib o‘tin kesdi, shaharga keltirib sotdi, puliga ovqat olib, jo‘ralari yoniga

jo'nadi. Ketayotganida shaharning darvozasiga: «Bir kunlik mehnat to'rt odamning ovqatiga barobardir», deb yozib qo'ydi.

Ertasi kun zodagonning o'g'liga dedilar: – Qani bor, bugun sen o'z go'zalliging bilan bir narsa topib keltir, biz esa biroz dam olaylik.

Zodagonning o'g'li keta turib o'z-o'ziga dedi: «Qo'limdan hech qanday ish kelmaydi, o'rtoqlarim oldiga qo'lim bo'sh qaytsam, sharmanda bo'lamanku». O'ylab-o'ylab shaharga yetib keldi va g'amgin holda bir daraxtga suyanib, nima qilsam ekan, deb fikr daryosiga cho'mdi. Shu vaqtda bir badavlat xotin uning yonidan o'tib qoldi. Yigitni ko'rish bilan unga oshiq-u beqaror bo'ldi va dedi: «Yo rabbiy, shunday ham go'zal odam bo'larkan-a?!» Birozdan keyin cho'risini yuborib, uni uyiga taklif etdi. Yigit ham, xonimning xizmatiga hozirman, deb ravona bo'ldi. Ikkovlari butun kunni aysh-ishrat bilan o'tkazdilar. Kechqurun xotin unga besh yuz dinor berib jo'natdi. Zodagon o'g'li bu pulga ovqat olib, shahar darvozasiga: «Go'zallikning bir kunlik bahosi besh yuz dinordir», deb yozib, o'rtoqlari yoniga keldi.

Ertasi kuni yoronlar savdogarning o'g'liga dedilar: – Bu kunni sening aqling va ishbilarmonliging keltiradigan narsa bilan o'tkazmoqchimiz.

Savdogarning o'g'li yo'lga tushdi. Lekin sal yurmay, daryo bo'yidagi katta kemaga ko'zi tushdi va uning oldiga bordi. Shahar aholisi, mollarning egasi bahosini pasaytirar, degan maqsadda hech narsa xarid qilmay kutib turgan edi. Savdogarning o'g'li yashirinchaga kemaga chiqib, undagi hamma molni nasiyaga oldi. Keyin u xuddi shu yerning o'zidayoq mollarni sotib, yuz ming dinor foyda qildi. So'ngra o'rtoqlari yoniga ketayotib, darvoza: «Aqlning bir kunlik bahosi yuz ming dinor», deb yozib qo'ydi.

To'rtinchi kuni o'rtoqlari shahzodaga dedilar: – Bor, agar toleing yor bo'lsa, bugungi xarajatimizni sen qilib kel.

Shahzoda tavakkal qilib shaharga yo'l oldi. Shu kuni tasodifan shaharning amiri qazo qilib, jamoat motam ichida edi. Shahzoda tevarak-atrofga qarab, saroy darvozasi yoniga borib o'tirdi. Darvozabon uni ko'rib, ta'ziyada ishtirok etmayotganligi uchun koyidi. Hamma amirni dafn etishga ketib, saroy bo'sh qoldi, lekin shahzoda o'tirgan yeridan qimirlamadi. Darvoza-bon shubhalanib, uni josus gumon qildi va hibsonaga qamab qo'ydi.

Ertasi kun saroy ahllari yig'ilib, mamlakat muqaddaratini kimga topshirish – kimni podshoh ko'tarish haqida so'zlasha boshladilar. Amirning vorisi yo'q edi. Bahs juda qizib ketdi. Shu zamon darvozabon dedi: – Baland ovoz bilan bahslashmang, men bir josus tutganman, agar u sizlarning orangizdagi ixtilofdan xabardor bo'lib qolsa, yaxshi bo'lmas. – So'ngra bor gapning hammasini aytib berdi. Yig'ilganlar yakdillik bilan, josusning kim ekanligini oydinlashtirish kerak, degan qarorga keldilar. Shahzodani hibsonadan chiqarib keltirdilar. Uning kim ekanligini, qayerdan kelib, qayerga ketayotganligini surishtirdilar. Shahzoda o'zini bardam tutib, juda dono javoblar berdi. Uning dadil, hushyor, jasoratli va shijoatli ekanligini ko'rgan a'yonlar shahzodaning tug'ilgan yeri va asl nasabi bilan qiziqdilar.

Shahzoda dedi: – Otam bu dorilfanodan dorilbaqoga rixlat qilishi bilanoq, birodarim toj-taxtga ega bo'lib, saltanatni zabt etdi. Men hayotimni saqlash maqsadida Vatanni tark etib, sizning mamlakatingizga keldim.

U yerda hozir bo'lgan savdogarlar shahzodani tanidilar, uning ajdodi, ota-bobolarining sha'n va shavkatidan so'z ochdilar. A'yon va ashroflar shahzodaning bu yerlarga kelib qolganidan juda sevinib,

dedilar: – U bu shaharning amiri bo‘lishga loyiqdir. Tomirida shoh qoni bor. Mamlakatni idora etishda o‘z ota-bobolarining yaxshi va xayrli rasm-rusmlari va odatlarini bu yerda ham joriy qilishi aniqdir...

Shu soatdayoq shahzoda nomiga xutba o‘qittirib uni o‘zlariga shoh ko‘tardilar. Mamlakat shahzoda qo‘liga o‘tdi. Bu shahar aholisining shunday odatlari bor edi: birinchi kuni yangi shohni oq filga mindirib, butun shaharni aylantirib chiqar edilar. Shahzodani ham filga mindirib shahar kezdira boshladilar. U shahar darvozasi yoniga kelganda do‘stlarining yozuvlarini o‘qidi va ularning ostiga: «Sa’y-harakat, mehnat, go‘zallik, aql, omad kelgandagina samarali bo‘ladi... Mening bir kunlik toleim bunga misol bo‘la oladi», deb yozdirib qo‘ydi.

So‘ngra shoh saroyga kelib taxtga o‘tirdi va do‘stlarini chaqirtirib keldi. Aql egasini vazir qilib tayinladi, hamma narsa sa’y-harakatga bog‘liq, degan o‘rtog‘ini mamlakatning barcha xo‘jalik ishlariga bosh qilib qo‘ydi, chiroyiga ishongan o‘rtog‘iga ko‘p davlat baxsh etib, unga bu shahardan chiqib ketishlikni maslahat qildi va dedi: – Shunday qilmasak, xotinlar senga maftun bo‘lib fisq-fasod ko‘payadi.

Shoh shaharning olimlari va ulug‘larini yig‘ib dedi: – Sizlarning ko‘plaringiz mendan aqlli, shijoatli, iste’dodli va ishbilarmon ekanligingizni bilaman. Lekin taqdirning taqozosi bo‘lmasa, podshohlikka yetishib bo‘lmaydi. Mening do‘stlarimning har birisining bir fazilati bor. Ular bir narsani qo‘lga kiritish umidida edilar. Men esa na o‘z bilimim kuchiga ishonar, na o‘zganing yordam berishiga, birodarim meni yurtimdan quvgandan keyin bu darajaga yetisha olishligimga aqlim yetmas edi...

O‘tirganlar orasida juda ko‘pni ko‘rgan bir sayyoh bor edi, u o‘rnidan turib dedi: – Shoh tajribali, zakoli, adolatli hukmdorlarga loyiq so‘zlarni aytdi. Omad bilan

ilm va donolik birga qo'shilsa, shoh baxtiyor, fuqaro saodatmand bo'ladi. Sizni bizga tolening o'zi yubordi... Sayyoh so'zini tugatishi bilan yana boshqasi turib dedi: – Men shohning fazilatlari haqida bo'lak vaqtda fursat topib gapirishni istardim... Shohim ijozat bersa, hozir yodinga tushgan va meni hayron qoldirgan bir hodisani aytib berar edim.

Shoh ijozat berdi.

U dedi: – Men bir zamonlar buyuk bir odamning xizmatini qilar edim. Falak ko'p shohlarni mahv etganligini, ko'p oshiqlarni sargardon qilganligini ko'rib, bu dunyoga hirs qo'ymay, savob ish bilan mashg'ul bo'lishga qaror qildim. Xo'jayinim bilan xayrlashdim, u qo'limga ikki dinor berdi. Bir kun bozorda ikkita kabutar ko'tarib, sotmoqchi bo'lib turgan ovchining yoniga keldim. Savob uchun ularning ikkalasini ham sotib olib, azobdan qutqarmoqchi bo'ldim. Ovchi ikki dinor so'radi. Tavakkalga takya qilib, qushlarning ikkalasini ikki dinorga sotib oldim. Ularni shahardan tashqaridagi o'rmonga olib borib, qo'yib yubordim. Ular parillab uchib borib daraxtga qo'ndilar va menga tashakkur bildirib dedilar: – Sen bizgayaxshilik qilding. Biz ham yaxshiligingni qaytarishimiz kerak. Mana shu daraxtning tagida ko'milgan pul to'la ko'zacha bor. Uni kovlab ol.

Men ularning bu so'zlariga taajjublanib dedim: – Qiziq, osmonda uchib yurib, yerning tagidagi ko'zachani ko'ribsizlar, qanday qilib shunday katta ovchining domiga tushdinglar?

Ular javob berdilar: – Qazo yuz berganda hech narsani ko'rib bo'lmaydi, aql shoshib, ko'z ko'rmay, quloq eshitmay qoladi.

Men yerni kovlab ko'zachani chiqarib oldim. Iltimos qilaman: shoh amr bersin – uni xazinasiga keltirib qo'ysinlar. Menga biroz narsa bersalar kifoya.

Shoh dedi: – Yaxshilik urug‘ini sepib, bahra topibsan. Menga hech narsa kerak emas. Hammasini o‘zingga baxsh etdim.

Brahman bu bobni tugatib shohga qaradi. Roja indamay o‘tirib qoldi. U boshqa savol bermadi...

XOTIMA

Rojaning sukut etib turganini ko‘rgan brahman dedi: – Imkonim boricha men shohning butun savollariga javob berib, o‘z vazifamni o‘tadim. Bu kitob haqida juda chuqur o‘ylab, undagi hikmatli so‘zlardan xulosalar chiqara olgan zot taqdir yordami bilan buyuk ishlar qiladi, ulug‘ darajaga erishadi.

Bu kitob hukmdorning avvalgi shohlardan ustun bo‘lishini ta‘min etadi, unga hikmatdan dars berib, jahl-g‘azab o‘tini so‘ndiradi, aql fonusi bilan tabiatini ravshan qiladi. Bu kitob shohning dovrug‘ini olamga yoyib, nomini abadiy qoldiradi.

Har so‘zning avvali-yu oxiri bor,
Bu noyob asar – bizdan yodgor.

ILOVALAR

I

Kabutar, tulki, laylak yoki birovlariga yo‘l ko‘rsatib, o‘zlarini falokatdan qutqara olmaganlar haqidagi bob

Roja brahmanga dedi: – Endi boshqalarga yo‘l ko‘rsatib, o‘zi yo‘l topolmagan odam haqida bir hikoya so‘zlab bersang.

Brahman dedi: – Bunga kabutar, tulki va laylak haqidagi hikoya yaqqol misol bo‘la oladi.

Roja so‘radi: – U qanday hikoya ekan?

Hikoyat. Brahman dedi: – Bir kabutar juda baland bir xurmo daraxti ustiga zo‘r mashaqqatlar bilan uya solgan edi. Bolalari tuxumdan chiqib uchirma bo‘lish vaqtida bir tulki kelib, bolalaringni tashlamasang, hozir chiqib hammangizni yeyman, der edi. Undan qo‘rqqan kabutar bolasini yerga tashlardi. Kabutarning ikki bolasi uchirma bo‘lishiga yaqin qolganida bir laylak uchib kelib, o‘sha xurmo daraxtiga qo‘ndi. Kabutarni g‘amgin ko‘rib, hol so‘radi: – Kabutar, singlim, senga nima bo‘ldi, nega buncha xafa ko‘rinasan? – Kabutar dedi: – Ey aziz laylak, nima qilay? Bir tulki meni hol-u jonimga qo‘ymayapti. Qay vaqt bola ochsam, u meni qo‘rqitib bolalarimni olib ketadi.

Laylak dedi: – Bu safar tulki kelganida unga, men endi senga bolalarimni bermayman. Qo‘lingdan kelsa daraxtga chirmashib chiq, u vaqt bolalarim seniki, o‘zimga hech narsa qila olmaysan – uchib ketaman, degin.

Laylak kabutarga bu soʻzlarni uqtirgach, oʻzi uchib borib suv qirgʻogʻiga qoʻndi. Tulki daraxtning ostiga keldi va oʻz odati boʻyicha qichqirib, doʻq qila boshladi. Kabutar laylak oʻrgatganidek javob berdi. Bunday javobni kutmagan tulki soʻradi: – Buni senga kim oʻrgatdi?

Kabutar dedi: – Laylak.

Tulki darhol daryo qirgʻogʻiga, laylakning yoniga keldi. Unga qarab dedi: – Ey laylakjon, shamol oʻng tomondan esganda, sen boshingni qayoqqa oʻgirasan?

Laylak dedi: – Soʻl tomonga oʻgiraman.

Tulki soʻradi: – Soʻldan esganda-chi?

Laylak javob berdi: – Oʻng tomonga.

Tulki dedi: – Agar shamol har tomondan essa, nima qilasan?

Laylak dedi: – U vaqtda boshimni qanotim ostiga berkitaman.

Tulki dedi: – Bunday qilish mumkin emas, men ishonmayman. Sen boshingni qanoting ostiga olol-maysan.

Laylak dedi: – Olaman.

Tulki dedi: – Boʻlmasa koʻrsat. Agar shunday boʻlsa, Olloh qushlarni bizdan afzal qilib yaratgan ekan. Siz bir soatda qiladigan ishni biz bir yilda ham bajara olmaymiz, siz shunday ishlar qilasizki, unga bizning sira aqlimiz yetmaydi. Aytishingcha, siz boshingizni qanotlaringiz ostiga olib, sovuqdan va shamoldan saqlana olasiz. Ofarin, sizlarga. Qani koʻrsat, sen buni qanday qilasan?

Laylak boshini qanoti ostiga olgan ham ediki, tulki bir sapchib, uni tutib oldi va shunday siqdiki, bechoraning umurtqa suyagi sinib ketdi. Qanot va dumlarini yula turib tulki dedi: – Ey, boshqalarga norin qilib berib, oʻziga atala ham pishira olmagan ahmoq! Sen kabutarga yoʻl koʻrsatib hiyla oʻrgatding-u, lekin

o‘z jonigni dushmandan qutqara olmading. – Tulki shu so‘zlarni aytib, bir zumda laylakni yedi-qo‘ydi.

II

Sichqonlar podshohi va uning vazirlari

Hind rojasi brahman Beydaboga dedi: – Bu masalni ham eshitdim. Lekin men istar edimki, sen inson qanday qilib sadoqatli, dono va halol kengashchilarni topa oladi va ulardan qanday qilib foydalana oladi, shu haqda hikoya qilib bersang.

Brahman dedi: – Kimki sadoqatli va dono kengashchi topib olib, uning maslahatlariga quloq solsa, u sichqonlar podshohi o‘zining sadoqatli vaziri bilan maslahatlashib, o‘zini va butun sichqonlarni falokatdan qutqarib qolgandek, falokatdan xalos bo‘ladi.

Roja so‘radi: – U qanday hikoya?

Hikoyat. Brahman dedi: – Brahmanlar yashaydigan mamlakatda Duran degan bir viloyat bo‘lgan. Bu viloyatning o‘rtasida maxsuldor dalalar bilan qurshalgan Idozinun degan bir shahar bor edi. Bu shaharda Mehroz nomli bir sichqon bo‘lib, u shu shahardagi va shahar atrofidagi sichqonlarning podshohi edi. Uning uch vaziri bor bo‘lib, shoh har ishda ular bilan maslahatlashar va aytganlariga amal qilar edi. Ulardan birining oti Zuzama edi. U aql va kamolda boshqalardan ustun edi. Ikkinchisining oti Shira, uchinchisining oti Bog‘doz edi.

Kunlardan bir kuni ularning uchalasi ham podshoh huzurida bahslashib qolishdi. So‘z sichqonlarga va ularning ota-bobolariga dushman bo‘lgan mushukdan xalos bo‘lish ustida borar edi. Birinchi bo‘lib shoh so‘z boshladi: – Men hikmat egalaridan eshitganman, ular aytadurlarki, inson ishonchli va nomusli maslahatchi tanlay bilishi, farzandlariga

ikki narsani tushuntirishi lozim. Ulardan birinchisi shuki, inson o'tmishda ko'rgan foyda va ziyon haqida o'ylamasligi, bu haqda qayg'urmasligi kerak; ikkinchisi – qo'lda mavjud bo'lgan ne'matlarni muhofaza etishi, ro'y berishi mumkin bo'lgan zararlarning oldini olishga harakat qilishi kerak. Biz ota-bobolarimizning sa'y-harakati soyasida eson-omon yaxshi kun kechirdik. Endi bizning zo'r bir tashvishimiz bor, u ham bo'lsa mushuklardan bizga yetadigan ozordir. Endilikda biz ota-bobolarimiz ko'p mashaqqat chekib xalos bo'la olmagan bu og'ir vaziyatdan qutulish yo'lini topishimiz kerak. Bizning vazifamiz bu baloni daf qilish uchun bir vosita topmoqdan iborat bo'lib qoldi. Noz-u ne'matlar ichida yaxshi kun kechirishimizga qaramasdan, bu balo tufayli, bu noz-ne'matlar tati-mayapti. Donishmandlar: «Vatanni, bola-chaqasini, xotinini tashlab, sarson-u sargardon bo'lgan, tunash-ga joy topolmay, qo'rquv va dahshat ichida yashagan odamning hayotidan o'lim yaxshidir», deganlar.

Shoh so'zini tugallagandan keyin Shira va Bog'doz dedilar: – Shohim, bizning farovonlikda yashashimizning boisi sensan, sen har jihatdan komil, aqli raso podshohsan, mashoyixlar debdurlarki: «Ahmoq navkarning xojasi aqli va bahodir bo'lsa, uning ko'rsatgan qahramonligi va jasorati tufayli qozongan shuhratiga navkar ham sherik bo'ladi». Biz sening donishmandligingga ishonamiz, bu ishda tole senga yor bo'lsin, butun orzularing ro'yobga chiqsin, biz esa sening amringga hozirmiz. Shohimizning mangu nom qozonishiga biz aminmiz. Uning sharofati bilan bizni ham ba'zan yod etarlar, chunki shohning bu istagini amalga oshirish uchun biz jonimizni ham, qonimizni ham fido qilishga tayyormiz.

Bu ikki vazir so'zlarini tugatganlarida shoh uchinchi vaziriga nazar tashladi. U so'z boshlamayotganini ko'rib shoh g'azab bilan qichqirdi:

– Hoy, menga qara, inson jamiyatida ishonchli, sadoqatli do‘stlari bo‘lgan shohlar turli masalalarni muhokamaga qo‘yib, bunda aytilgan fikrlarning qaysisi to‘g‘ri, qaysisini amalga oshirish mumkin-u, qaysisi mumkin emasligi haqida o‘z mulohazalarini bildiradilar. Agar hozir muhokama qilinayotgan masalani hal etib bo‘lmasa, sen tosh kabi qotib indamay o‘tirmasdan o‘z mulohazalaringni bizga aytishing kerak.

Vazir dedi: – Shu paytgacha indamay o‘tirganim uchun shoh meni koyimasin. Men faqat do‘stlarimning gaplarini bo‘lmay, ular aytgan ajoyib fikrlarni diqqat bilan tinglay, deb jim o‘tirdim. Avval o‘ylab, so‘ngra o‘z bilimim doirasida mulohazalarimni aytmoqchi edim.

Shoh dedi: – Yaxshi, gapir, ko‘raylik-chi, sen nima fikrdasan?

Vazir dedi: – Men shunday fikrdaman: shoh maqsadga yetishish uchun nima qilish zarurligini yo biladi, yoki bilmaydi. Agar bilmasa u vaqtda bunday maqsadga erishishni orzu qilish va u haqda o‘ylashning foydasi yo‘q. Biz ota-bobolarimiz sinovlaridan o‘tma-gan, ko‘p mehnat sarf etilmay qo‘lga kiritilgan biror narsani meros olganimiz yo‘q. Jonivorlarning xosiyati Olloh tomonidan yaratiladi. Hech kim, hech qanday shoh hayvonlarning tabiatini, xosiyatini o‘zgartirish qudratiga molik emas.

Shoh dedi: – Bu yerda gap yolg‘iz avlod-dan avlod-ga o‘tadigan irsiy xususiyatlar ustida ketayotgani yo‘q, hech bir ish, xoh katta bo‘lsin, xoh kichik, tashqaridan ta’sir bo‘lmasa, amalga oshmaydi.

Vazir dedi: – Shohning aytganlari to‘g‘ridir. Lekin ota-bobolardan meros bo‘lib o‘tgan irsiy xususiyatlar bilan kurashish og‘ir va imkonsiz bo‘lsa, u vaqtda bunday ishga kirishmaslik kerak, zotan, kimki, irsiy xususiyatlarga qarshi kurash ochsa, u keskin qarshiliklarga duch keladi. Unday odam o‘z o‘jizligini sezgach, bosh-

lagan ishidan voz kechishga majbur bo'lib, sekin-asta avvalgi mavqeiga qaytadi. Ba'zi hollarda buning natijasi dahshatli bo'lib, o'lim bilan yakunlanishi mumkin, bunday holda avvalgi mavqe ham qo'lidan ketadi. Ba'zan ko'p zahmat chekib mehnat sarf qilgandan keyin bunday odam bir shohning boshiga tushgan ahvolga tushadi.

Shoh so'radi: – U qanday ahvolga tushgan ekan?

Hikoyat. Vazir dedi: – Nil bo'yidagi viloyatlarning biriga bir shoh hukmron edi. U yerda serbuloq va qalin mevali daraxtlar bilan qoplangan boy, g'oyat baland bir tog' bor edi. Bu tog'da yirtqich, vahshiy hayvonlar yashar edi. Shu tog'ning bir yoriq joyi bo'lib, yetti iqlimdan esgan shamolning hammasi shu yerdan o'tar edi. Bu yoriqning yaqinida dunyoda misli ko'rilmagan daraja go'zal bir uy bor edi. Shohning o'zi ota-bobosi yashagan shu uyda turar edi. Ularning ba'zilari dahshatli shamol va bo'ronlar natijasida halok bo'lib ketar edilar, lekin muhtasham binoni, mevalarni va ona yurti tashlab boshqa yerlarga ko'chib ketishni istamas edilar. Shohning bir maslahatchi vaziri bor edi. Bir kuni shoh unga dedi: – Bizning ajdodlarimiz sa'y-harakati bilan baxtli kunlarga yetishganligimizni sen yaxshi bilasan. Agar shamol bo'lmasa, bu yer xuddi jannatning o'zi. Dahshatli shamollar esadigan bu yoriqni berkitish uchun bir chora topish zarur. Shunday qilsak hozirgi va kelajak avlodlarimizni falokatlardan qutqargan, bu dunyoda ham bir jannat paydo qilgan bo'lur edik.

Vazir dedi: – Men shohning amriga muntazir bo'lgan quliman.

Shoh dedi: – Bu mening so'zlarimga javob bo'lmadi.

Vazir dedi: – Mening boshqa javobim yo'qdir. Chunki shoh har jihatdan bizdan ko'ra bilimli va aqllidir. Shoh yer yuzining hukmdoridir, lekin u aytgan ishini qilishi odamning qo'lidan kelmaydi, uni amalga

oshirish uchun ilohiy kuch-quvvat kerak. Kichiklar ulug'larga qarshi turolmaydilar.

Shoh dedi: – Odamlarning bir-birlari bilan musobaqalashib qo'lga kiritishga uringan noz-ne'matlari samodan beriladi, lekin shunday bo'lsa-da, ularning qanday kun kechirishlari, o'zlarining harakatlariga bog'liq. Bu narsa qudrati ilohiy emas, odamning o'ziga bog'liq. Qani, bu haqda nima deysan?

Vazir dedi: – Mening o'ylashimcha, shoh qilmoqchi bo'lgan ishga diqqat bilan qarashi kerak, so'zning esa ahamiyati ozdir. Bu ishdan keladigan foyda va zararga kelganimizda, ularni oldindan bilib bo'lmaydi, bunga insonning aqli yetmaydi. Shuning uchun ham shoh ehtiyot bo'lishi kerak, tag'in o'ziga shoh axtarib ketgan eshakning vaziyatiga tushib qolmasin.

Shoh so'radi: – Eshak qanday ahvolga tushibdi?

Hikoyat. Vazir dedi: – Bir kishining bir eshagi bo'lgan. Uni egasi nuqul arpa bilan boqar edi, eshak semirib ketib qutura boshladi. Bir kuni uni egasi sug'ormoqqa olib ketayotgan edi, u uzoqdan moda eshakni ko'rib qoldi. U hangrab, egasining qo'lidan chiqib ketmoqchi bo'ldi. Egasi eshakni zo'rg'a bir daraxtga bog'lab, o'zi moda eshak egasining yoniga bordi va dedi: – Mochangni chetroqqa ol, tag'in mening eshagim unga zarar yetkazib qo'ymasin.

U kishi moda eshakni chetga oldi.

Nar eshak hamon hangrar va arqonni uzib ketishga tirishar edi. Boshini siltab no'xtasidan chiqarib olmoqchi bo'lib, yerga engashgan edi, bir tayoqqa ko'zi tushdi va o'z-o'ziga dedi: «Bu yog'och yordamila odamlar bilan urishib bo'lmaydi, buning ustiga men yog'och bilan jang qilish qoidalarini bilmayman, lekin har holda duch kelganlarni, ayniqsa, bunday qurol bilan urishishni bilmaganlarni savalab g'olib kelaman. Agar qo'limga nayza tushib qolsa, nimalar qilmas edim? Unda men osonlikcha yuz otliqni yerga

qulatardim. Demak, albatta, bir nayza topishim kerak. Agar ota-bobolarim shunday bir narsaning hozirligini ko'rib ketganlarida edi, meni bu og'ir vazifadan ozod qilgan bo'lar edilar».

Shu payt bir kishi uzun shoxli echkini yetaklab suv tomon o'tib qoldi. Eshak echkini, unda o'zi orzu qilayotgan narsani – uchi ingichka shoxlarini ko'rib hayron qoldi, keyin o'z-o'ziga dedi: «Bu echkinining nayza, o'q va boshqa aslahalari bo'lmasa edi, bunday mag'rur yurmas edi. Shubhasiz, u urishish qoidalarini ham yaxshi biladi. Bu yerdan qochib, echkinining yoniga borishga muvaffaq bo'la olsam, unga biroz xizmat qilib, hamma narsani o'rganib olar edim. Keyin xizmatlarim evaziga aslahalaridan ba'zilarini menga berardi».

Echki esa eshakning xatti-harakatlaridan quturganini bilib, turgan joyida qotib qoldi. Suv ichish ham yodidan ko'tarildi. Eshak ham echkinining suv ichmay, ag'rayib turganini ko'rib, o'ylay ketdi: «Uning suv ichmayotganidan ko'rinib turibdiki, mening miyamdagilarni bilib olgan. U menga qarab sevinmoqda. Ulug' Olloh bu ishda menga madad berdi, bu xayol ko'nglimga kelishi bilanoq orzuimga yetishdim. Mening yulduzim qaysi yulduz ekanligini, peshanamga nimalar yozilganini, boshimga nimalar kelishligini bilsaydim, qanday yaxshi bo'lar edi! Agar menga baxt-saodat yuz bersa, unda oddiy maxluq emas ekanman, yer yuzidagi hamma hayvonlarning shubhasiz, eng afzali ekanman».

Echkinining egasi uning suv ichmaganini ko'rib uyiga qaytarib olib ketdi. Uning uyi shu yaqin orada edi. Eshak echkini kuzatib, qaysi hovliga kirib ketganini bilib oldi. Birozdan keyin eshakning egasi ham uni qaytarib olib ketdi, oxurga bog'lab, yem to'kdi. Lekin echkinining oldiga borish orzusi bilan o'rtanayotgan eshakni na yem, na suv qiziqtirmasdi. U o'ylab tadbir axtara

boshladi va nihoyat, o'z-o'ziga dedi: «Men kechasi qochib, echki yoniga borishim mumkin...»

Kechasi hamma uxlaganidan keyin eshak eshikni buzib echkinining yoniga ketdi. Borib qarasa, eshik qulf ekan. Eshik tirqishidan mo'ralab echkinining bog'siz turganini ko'rdi va ertalabgacha bir burchakda yashirinib turdi. Ertalab egasi echkini uzun arqonga bog'lab sug'organi olib ketdi, egasi oldinda, echki ancha orqada ketar edi. Eshak echkiga yaqinlashib o'z tilida unga gapira boshladi. Echki bu tilni bilmaganligi uchun tushunmay qo'rqib ketdi. Eshak yaqinlashgani sari u hurkib qochar edi. Buni sezgan echkinining egasi eshakni tutib olmoqchi bo'ldi, keyin o'z-o'ziga dedi: «Agar eshakni olib ketsam, bular bir yerda tura olmay urishadilar. Yaxshisi, uni quvib yubora qolay». U qo'lidagi yog'och bilan eshakni urdi. Eshak qochdi. Lekin echki egasi yo'lga tushishi bilan u yana kelib echkiga gapira boshladi. Echki uni suzmoqchi bo'lib shoxlarini ko'rsatdi. Buni sezib qolgan echki egasi eshakni urdi, eshak qochdi, keyin yana echkiga yaqinlashdi, kishi yana uni urdi. Shunday qilib, eshak uch martaba echkiga yaqinlashishga harakat qildi, har gal kaltak yedi. Shunda eshak o'z-o'ziga dedi: «Echkiga yaqinlashib o'z maqsadimni unga tushuntirishga xalal berayotgan birgina shu kishidir». Ushbu so'zlarni aytib kishi ustiga tashlandi va yelkasiga tishlari bilan shunday qattiq yopishib oldiki, bechora o'z jonini eshakdan zo'rg'a qutqarib qoldi.

Kishi eshakning quturayotganini ko'rib dedi: «Uni ushlab bog'lab qo'ysam, mening boshimga bir falokat solishi mumkin. Yaxshisi, unda bir nishon qoldiray, egasini ko'rganimda eshagi yetkazgan zararni to'lashni undan talab qilay». Aytganini qilib, pichog'ini chiqardi va eshakning ikki qulog'ini shart kesib oldi. Eshak uyiga qaytib keldi. Egasidan shunday kaltak yediki,

bu qulog'ining kesilishidan va quloqsiz qolishdan ko'ra og'irroq tuyildi. Shundan keyin eshak dedi: «Mening ajdodlarim ishning oqibati bunday xunuk bo'lishini bilganlaridan, azob-uqubatga chidab insonga xizmat qilishni afzal ko'rgan ekanlar-da!»

Shoh dedi: – Men aytganlaringni eshitdim, ammo sen nega bu ishdan qo'rqasan? Xudo ko'rsatmasin, agar bu ishning uddasidan chiqa olmasak, sen zarar ko'rmaysan-ku. Biz hamisha o'zimizni uning ziyonli natijalaridan saqlay olamiz.

Shohning o'z fikrida qattiq turib olganligini ko'rgan vazir ortiqcha qarshilik qilmay, rozilik berdi.

So'ngra shoh farmon berib butun mamlakatga jar soldirdi: «Har bir yosh-u qari tog'dan bir bog' o'tin ke-sib, falon kuni, falon soatda saroyga kelsin». Odamlar zo'r qiziqish bilan bu ishga kirishdilar. Shoh shamol pasayib turgan paytni poylab, o'tinlarni teshik og'ziga qalashni, ustini tosh bilan bostirishni, ro'parasida katta devor qurishni buyurdi. Jamoat bu ishni ham ortig'i bilan bajardi. Yoriqdan esadigan shamol butunlay to'xtab, o'lka yelsiz, shamolsiz qoldi. Bir yil o'tmasdan tog'dagi o'tlar, daraxtlar quriy boshladi. Yirtqich, vahshiy va boshqa hayvonlar qirilib ketdi, ariq va buloqlar quridi. Dahshatli qurg'oqchilik boshlandi. Vabo ko'p odamlarni halok qildi. Mamlakat aholisi qanchalik urinib harakat qilmasin, falokat va musibatdan o'zini xalos eta olmadi. Nihoyat, tirik qolganlar qo'lga qurol olib isyon ko'tardilar, saroyga borib shohni, uning vazirini, xotini, bola-chaqasini o'ldirdilar. Keyin yoriqqa borib devorni buzib tashladilar, toshlarni uloqtirdilar, bostirilgan o'tinga o't qo'yib yubordilar. Yoriq ochildi. Ko'pdan beri o'tishga yo'l topa olmay turgan shamol birdan guvillab o'sha ochilgan yoriqdan otilib chiqdi va olovni butun mamlakatga yoyib yubordi, har yerda yong'in boshlandi. Bu yong'in ikki ke-

cha-yu ikki kunduz davom etib, barcha shahar va qishloqlar, daraxtlar, hayvonlarning kulini ko'kka sovurdi...

Sichqonlar shohi dedi: – Aytib bergan hikoyangni eshitdim. Lekin otalar debdurlarki: «Ayagan ko'zga cho'p tushar». Manfaati ko'p bo'lgan ishni boshlashni istagan, lekin biror xato, zarar ro'y berishi mumkinligidan qo'rqib bu ishdan qo'l tortgan odam yuksak martabalarga yetisha olmaydi. Bunday odamlar yolg'iz tasodifdan yuksak darajaga ko'tarilishlari mumkin. Odam uchun mardlik va qahramonlik buyuk baxtdir. Bu dunyodan ketayotganida inson yaxshi nomdan bo'lak hech narsani o'zi bilan olib keta olmaydi.

Vazir dedi: – Shohim, sen haqsan. Lekin har bir ishning oqibati yaxshi bo'lavermaydi. Aqlli odamlar aytadurlarki, «qasddan o'zlarining boshiga balo keltiruvchilar xalos etilishga loyiq emasdir. O'z o'limiga sababchi bo'lganlarga jannatda joy bo'lmaydi».

Shoh dedi: – Mening fikrimcha: «Bunday aqlli maslahat bera olar ekansan, demak, g'alaba muqarrardir». Albatta sen bizning zafar qozonishimizga yordam etishing kerak.

Bu masala ustida avvaldan reja tuzib qo'ygan vazir shohning bu ishga butun vujudi bilan berilganligini ko'rib, dedi: – Men faqatgina qo'limdan kelgan maslahatni berishim mumkin. Men shohning aql va zakoda bebadal ekanligini bilganim uchun yuqoridagi gaplarni aytishga jur'at etdim. Mening o'zimga kelganda esa, shoh biladi, unchalik ilmim zo'r emas, rejalarimning muvaffaqiyatli bo'lishi yolg'iz shohning baxti va toleiga bog'liqdir. Olimlar ham, johillar ham aqlli odam ahmoq bilan maslahatlashishi kerak, deyдилar. Chunki ahmoqning aytganining aksi qilinsa, foydali bo'ladi. Lekin aqlli odam ahmoqqa faqat ikki holdagina murojaat qiladi: birinchi – boshqalarning sirini o'rganish va o'z siri boshqalarga oshkor bo'lgan yoki bo'lmaganini

bilishni istaganda; ikkinchi – ahmoqning tabiatida ishga foydasi tegadigan xususiyat bo‘lgan taqdirda. Men bu haqda gapirar ekanman, shohning aql va zakosiga suyanib, uning g‘azablanmay, so‘zlarimni sabr bilan tinglashiga ishonardim.

Shoh dedi: – So‘zlaringning barchasi to‘g‘ri, ammo ilming yetarli emasligi haqida aytganlaring o‘rinli emas. Mening fikrimcha, sen hammadan har sohada ustunsan...

Shundan keyin shoh uchala vaziri bilan maslahatlasha boshladi. U eng kichik vaziriga murojaat qildi. Vazir dedi: – Meningcha, biz juda ko‘p qo‘ng‘iroqchalar tayyorlab, uni har bir mushukning bo‘yniga ilib qo‘yaylik. Ular yurganda qo‘ng‘iroqchalar ovozini eshitib, bizlar o‘z inlarimizga berkinib olamiz va shunday qilib, jonimizni saqlab qolamiz.

Shoh ikkinchi vaziridan so‘radi: – Sen bunga nima deysan?

U dedi: – Men bu fikrga qo‘shilmayman. Aytaylik, qo‘ng‘iroqchalar tayyor bo‘ldi, lekin kim uni hatto eng kichik mushuklarning bo‘yniga taqishga jur‘at eta oladi? Meningcha, hammamiz bir yilga sahroga chiqib ketsak. Biz g‘oyib bo‘lgandan keyin odamlarning mushuklarga ehtiyojlari qolmaydi, behuda boqishdan tinkalari qurib, ularni qirib tashlaydilar. Qochib qutulganlari esa, har tomonga to‘zib ketadilar, sahrolarda yovvoyilashib, shaharga kelmaydigan bo‘ladilar. Ana shundan keyin biz shaharga qaytib kelib, mushuklarsiz tinch hayot kechirishimiz mumkin.

Shoh katta vaziridan so‘radi: – Sherigingning bu aytganlariga nima deysan?

U dedi: – Mening fikrimcha, bu reja ham to‘g‘ri emas. Avvalo, bir yilda odamlar mushuklarni boshqa yerlarga ko‘chirib, yo‘q qilib yuborishlariga ishonmayman. Ikkinchidan, sahroda boshimizga shunday azob-uqubatlار tushishi mumkinki, ularning oldi-

da mushuklarning zulmi holva bo'lib qoladi. Axir sahroda mushukdan ham yomon ilon, qo'shoyoq, kalxatlar bor.

Shoh dedi: – Rost aytding. Qani, sen nima tadbir ko'rishga maslahat berasan?

Vazir dedi: – Men faqat birgina tadbirni ma'qul deb topaman. U ham bo'lsa quyidagidir: shoh amr etsinlarki, saroyda yashaydigan, shaharda in qurgan, atrofga yoyilgan barcha sichqonlar bu yerga to'plansinlar; har bir sichqon o'zi yashaydigan joyida butun sichqonlarni sig'dira oladigan bir uya qursin va unga o'n kunga yetadigan oziq-ovqat g'amlasin, undan tashqariga chiqadigan yettita teshik va gilam, mato saqlanadigan omborga uchta teshik ochsin. Ana shundan keyin hammamiz bittagina mushugi bor biron davlatmand odamning omboriga to'planib borib, uning matolari, gilamlari, kiyim-boshlarini chaynab, tit-pitisini chiqara boshlaylik, lekin don, oziq-ovqat va boshqa ozuqalarga tegmaylik. Buni ko'rgan uy xo'jayini bir mushuk sichqonlarning uddasidan chiqa olmayapti shekilli, deb ikkinchi mushukni ham olib keladi. Shundan keyin biz ishga yana ham qattiq kirishib, yana ham ko'proq ziyon yetkaza boshlaymiz. Uchinchi mushukni keltirgandan keyin biz avvalgidan ko'proq harakat qilib, yolg'iz to'qilgan va tikilgan mollarnigina emas, barcha oziq-ovqatlarning ham pes-moxovini chiqara boshlaymiz. Uy egasi mushuklar sonini orttirgan sari biz ham ko'proq zarar yetkazaveramiz... Shundan keyin uy egasi o'ylab, «men mushuklar sonini orttirganim sari sichqonlar mollarimni shuncha ko'p xarob qilmoqdalar, endi mushuklarni ozaytirib ko'ray-chi, nima bo'lar ekan», deb o'ylab qoladi. U mushukning birini quvib yuboradi, shunda biz ham biroz o'zimizni tiyamiz. Buni ko'rib mushukning nima foyda, nima ziyoni bor ekanligini tezda fahm qilgan xo'jayin ik-

kinchi mushukni ham haydaydi, shundan keyin biz ham unga zarar berishni to'xtatamiz. Buni ko'rgan xo'jayin mushukning uchinchisini ham quvib yuborishga majbur bo'ladi. Shundan keyin biz ham uning uyini butunlay tark etamiz. Uy egasi unga berilgan zararlarning boisi mushuklar ekanligi, ularning bizlarga qilgan jabr-zulmi tufayli qasos olish uchun bu ishlarni qilayotganimizni tushunadi va ularni uyidan quva boshlaydi. Natijada mushuklar bu uyga mutlaqo kelmaydigan bo'ladilar. Shundan keyin biz o'z ishimizni davom ettirib, boshqa uyga boramiz, undan yana boshqasiga va hokazo. Xullas, shunday qilamizki, oxirida hamma odamlar mushuklarning zararli ekanligini tushunadilar va xonaki mushuklarnigina emas, yovvoyilarini ham qirib tashlaydilar. Shunday yo'l bilan biz mushuklar balosidan xalos bo'lamiz.

Shoh vazirning bu tadbirini ma'qulladi va uni amalga oshirishga kirishishni amr etdi. Olti oy o'tar-o'tmas odamlar sichqonlardan keladigan zararning hammasini mushuklardan ko'radigan bo'ldilar. Ularni uylaridan quvib, o'ldira boshladilar. Oz vaqt ichida shahardagi barcha mushuklarni qirib yubordilar yoki uzoq-uzoq yerlarga olib borib tashladilar. Oxirida shunday ahvolga yetib kelindiki, agar biror odam birovning kiyimi yoki palosi teshilganini ko'rgudek bo'lsa, «bu shahar yonidan mushuk o'tib ketibdi shekilli», deydi, odamlar va hayvonlar orasida kasallik tarqalsa, «bu shaharga mushuk kelibdimi», deydi bo'lib qoldilar. Sichqonlar mana shu hiyla bilan mushuklardan qutulib, rohat-farog'atda yashadilar.

Jisman zaif kichkina bir hayvon o'z dushmanidan xalos bo'lish chorasini topa olar ekan, o'zining bilimdonligi va tadbirchanligi bilan butun jonivorlardan yuksak bo'lgan inson o'z dushmanidan xalos bo'lishga kirishsa, nima ishlar qilmasligi mumkin?

III

Ko'r va ko'zi ochiq

Rivoyat. Dimna dedi: – Bir zamonda bir zohid bor edi. U uzlatga chekinib kecha-kunduz toat-ibodat bilan mashg'ul bo'lardi.

O'sha viloyatning dindor bir podshohi bor edi. U qari zohidning ta'rifini eshitgan zamoniyoq darhol o'tlanib uni ziyorat qilgani keldi, zohidning achinarli ahvolini ko'rib, ko'zidan yosh chiqib ketdi. So'ngra zohiddan duo olib, bir necha kun uning qoshida qolishga ijozat so'radi. Zohid duodan so'ng dunyo va oxiratdan gap ochdi, shohning oldiga faqirona bir dasturxon yozdi. Podshoh bir necha kundan keyin qaytishda zohidni ham o'zi bilan birga saroyga olib keldi.

Sal o'tmay zohid har masalada shohning eng yaqin maslahatchisi bo'lib oldi. Uning roziligisiz hech bir jiddiy tadbir ko'rilmas, hech bir farmon berilmas, hech bir hukm chiqarilmas edi. Mol-davlat, sha'n-shavkat zohidning tabiatini o'zgartirdi. U ibodatdan yuz o'girib, xiyonatga qo'l cho'zdi, hokimiyatni qo'lga kiritish xayoliga tushdi.

Podshoh zohidning boshida o'zga bir savdo borligini, mamlakatga shoh bo'lish orzusida ekanligini payqab qoldi. Ilgarilari bir burda nonning tashvishini yegan zohid endilikda bir mamlakatni qo'lga kiritish haqida fikr yuritmoqda!

Tasodifan shu vaqtda zohidning qadimgi tanishlaridan bo'lgan bir darvish unikiga mehmon bo'lib keldi. U zohidning tamomila o'zgarib ketganligini, muomalasini ko'rib hayron bo'ldi.

Zohid darvishni ko'rib o'zini tanimaganga soldi va unga e'tibor qilmadi. Darvish dedi: – E, zohid, bu nima qilganing? O'zingdan xabaring yo'q, takabbur

va g'urur sharobi seni mast qilibdi. Sening ishing ko'r haqidagi masalga o'xshaydi.

Zohid dedi: – Ko'rga nima qilibdi?

Darvish dedi: – Bir ko'r bilan ko'zi ochiq kishi hamroh bo'lib safarga chiqibdilar. Ko'rning qo'lidagi qamchisi tushib ketdi, u otidan tushib, qamchini qidira boshladi. Bir zaharli ilon tun sovug'i ta'siridan Musoning hassasi kabi yerda karaxt bo'lib qotib yotardi. Ko'r uni o'z qamchisi deb o'ylab qo'lga oldi va otga mindi. Ko'zi ochiq uning qo'lidagi ilonni ko'rgach, qichqirdi:

– Do'stim, qamchi xayol qilib olganing zaharli ilon-ku! Tashla!

«Do'stim qamchini ko'rdi, mendan olmoqchi», deb o'yladi ko'r. Shuning uchun ham dedi: – Do'stim, Oллоh menga eski qamchi o'rniga yangisini baxsh etdi. Uni mendan tortib olmoqchimisan?

Ko'zi ochiq dedi: – Ey, aziz do'stim, sendan qamchi tama qilayotganim yo'q. Ammo hamrohlikning shartlaridan biri, yo'ldoshi xatarda bo'lsa uni xabardor qilishdir.

U gapini qizg'anchiq ko'rga ma'qullata olmadi. Birozdan keyin havo qizidi, ilon jonlanib, ko'rning qo'lini chaqdi va uni halok qildi. Bu masalni shuning uchun keltirdimki, ko'r tutganini qo'ymagandek, sen ham dunyo moliga hirs qo'yma!

ABADIYATGA DAXLDOR YODGORLIK

«Kalila va Dimna» rivoyatlarga ko'ra aslida qadim zamonlarda hind faylasuf olimlari tarafidan yozilgan. U hind folklori asosida yaratilgan bo'lib, «Panchatantra», «Xitopadeshe» va boshqa asarlar bilan ildizi birdir.

«Kalila va Dimna» Eron shohi Anushiravon (531–579) davrida Hindistondan saroy fuzalolaridan bo'lgan Barzuya hakim tomonidan yashirincha Eronga keltirilib, pahlaviy tiliga tarjima qilingan. Bu tarjima yo'qolib ketgan, lekin pahlaviy tilidan suriya tiliga qilingan tarjima (taxminan 570-yillar, mutarjim Bud nomli shaxs) adabiyotga nodir yodgorlik sifatida qo'shildi. «Kalila va Dimna»ning Abbosiylar xalifaligi davrida o'sha zamonning eng donishmand olimlaridan bo'lmish kotib Abdulla ibn-al Muqaffa (721–757) tomonidan arab tiliga qilingan tarjimasining butun dunyo bo'ylab tarqalishiga sabab bo'ldi.

Eski sharq an'anasiga ko'ra, Ibn-al Muqaffa «Kalila va Dimna»ni tarjima etish asnosida faqat muqaddima yozibgina qolmay, asarning asosiy matniga ham birmuncha o'zgarishlar kiritgan. Masalan, u «Dimna ishining tekshirilishi» faslini o'zidan qo'shgan.

X–XI asrlarda «Kalila va Dimna» Ibn-al Muqaffa tarjimasida asosida yana suriya tiliga, XI asrning oxirlarida yunon tiliga, XII asrda yunonchadan slavyan tiliga, XIII asr o'rtalarida yahudiy tiliga, bir necha o'n yillardan keyin esa lotin tiliga tarjima qilingan. Ana shu oxirgi tarjima fransuz, italyan, nemis va boshqa g'arb tillariga qilingan tarjimalarga asos bo'lib xizmat qilgan.

1889-yilda mashhur rus sharqshunoslari M.Attaye va M.Ryabinin «Kalila va Dimna»ni rus tiliga tarjima qildilar. Rus olimi I.Yu.Krachkovskiy o'zining yosh iste'dodli shogirdi I.P.Kuzminga «Kalila va Dimna»ni arabchadan rus tiliga tarjima qilishni topshiradi.

I.P. Kuzmin mashhur arabshunos L.Shayxo tomonidan 1905-yil Bayrutda nashr qilingan, 1923-yilda esa qaytadan tahrir qilinib tuzatilgan variantini asos qilib oladi. I.P.Kuzminning bevaqt vafoti tarjimaning tugallanmay qolishiga sabab bo'ladi. I.Yu.Krachkovskiy uni tugatib, L.Shayxoning matniga moslashtirib qayta ishlab chiqadi. Bu tarjima Ye.E. Bertels so'zboshisi bilan 1957-yilda Moskvada ikkinchi daf'a nashr etiladi.

Arab va suriya tillariga qilingan tarjimalardan keyin tojik adabiyotining otasi, mashhur shoir Rudakiy (940–941-yilda vafot etdi) «Kalila va Dimna»ni fors-tojik tiliga nazm bilan, 1143–44-yilda esa Nizomiddin Abul Maoliy Nasrulloh nasr bilan tarjima qiladilar.

XVI asrga kelib «Kalila va Dimna»ni Husayn Boyqaro farmoni bilan hirotlik shoir Husayn Voiz Koshifiy fors tiliga qaytadan tarjima qiladi, asarga «Anvori Suhayliy» deb nom beradi va uni Sulton Husayn Boyqaroga bag'ishlaydi.

Nihoyat, Hindistonda boburiylar davrida Akbarshohning (1556–1605) vaziri Abul Fazl bin Muborakshoh «Anvori Suhayliy»ni qaytadan ishlaydi, uning tili, uslubini birmuncha soddalashtiradi va uni «Iyyori donish» deb ataydi. XVI asrda bu noyob yodgorlikning fors tilidan turkiy tilga «Humoyunnoma» nomi ostida qilingan tarjimasi keng shuhrat qozonadi.

XIX asr oxirlarida Qozonda Gabbalgallam Fayzxon o'g'li bu asarni arabcha asliyatdan tatarchaga tarjima qilib topografiya usulida bosmadan chiqartirdi.

Bu yerda quyidagilarni aytib o'tmoq lozim.

G'arbda tarjima qilishda asl matnni mumkin qadar o'z holicha saqlab qolishga intilish, sharqda esa aksari

asl matnni erkin tarjima qilish an'anasi kuchlidir, sharqda tarjimon asl matnni qisman bo'lsa-da, o'z dunyoqarashi va davri talablariga ko'ra talqin etish va shu bilan birga, hatto o'zidan qo'shishga harakat qiladi, bu an'ana tusiga kirgan. Sharq xalqlari tillariga qilingan tarjimalarga yondoshishda shuni ko'zda tutmoq lozim. Arab, fors va boshqa sharq tillariga qilingan tarjimalar shundan dalolat beradi. Bu narsa «Kalila va Dimna»ning o'zbek tiliga qilingan tarjimalariga ham oiddir.

Uning o'zbekchaga qilingan birinchi tarjimasi taxminan XIII asrga to'g'ri keladi. Bu tarjimaning yagona nusxasi Londonda «India office» kutubxonasi-da saqlanmoqda. Mutarjimi Iftixoriddin Muhammad Bakriy. Ingliz sharqshunosi Ete o'z katalogida mazkur nusxasiga qisqacha sharh beradi.

1131 (1718–19)-yillarda «Kalila va Dimna» Qashqarda Mulla Temur tomonidan «Anvori Suhayliy» asosida tarjima qilinadi va unga «Osori Imomiya» deb nom beriladi.

1253 (1837–38)-yillarda «Kalila va Dimna» Xivada Xorazm xonlaridan Olloqulixon hukmronligi davrida Mulla Muhammad Niyoz tomonidan forschadan o'zbek tiliga tarjima qilinadi. Mutarjimning tarjimaga yozgan muqaddimasida asarning O'rta Osiyoda keng tarqalganligi, sevilib o'qilganligi, avval ham bir necha bor tarjima qilinganligi aytiladi.

«Kalila va Dimna»ning o'zbek tilidagi tarjimalari orasida xalq ichida eng mashhuri 1898-yilda Toshkentda litografiya usulida nashr etilgan Qori Fazlulloh (taxallusi Almaiy) tomonidan bajarilgan tarjimadir. Boshqa sharq tarjimonlari kabi Almaiy ham asliyatni juda erkin tarjima qiladi, ma'lum darajada asarga o'z hissasini ham qo'shadi. Bu masalaning bir muhim tomonidir. Masalaning ikkinchi tomoni shuki, uning (Almaiyning) o'ziga xos tarjima tili va uslubi bor.

Almaiylar tarjimasini qisqa muddat – 1901–1913-yillar ichida uch marta toshbosmada nashr etiladi.

OʻzFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qoʻlyozmalari fondida «Kalila va Dimna»ning 1131 (1718–19)- yillarda Mulla Temur tomonidan Qashqarda bajarilgan uchta qoʻlyozma nusxasi (inv. № 7451, 5807, 1321), Almaiylar tarjimasining 1318 (1900) da koʻchirilgan nusxasi ham saqlanadi.

Bulardan tashqari, shu fondga bu nodir asarning bir necha forsiy qoʻlyozma nusxalari va talaygina toshbosma nashrlari ham mavjud.

Shuni qayd etmoq lozimki, Almaiylar tarjima qilishda, yuqorida aytganimizdek, asl matnga juda erkin munosabatda boʻlgan. Buning ustiga, uning tili ogʻir, forsiy-arabiy iboralar bilan toʻlgan, keng oʻquvchilar ommasi aksar ularni tushuna olmaydi.

1960-yilda «Kalila va Dimna»ning R. Sultonov tomonidan ozarbayjonchaga qilingan tarjimasini nashr etildi. U oʻz davrining mashhur olimi, adibi Abulmaoliy matnini asos qilib olgan. 1962-yilda mazkur tarjimaning mukammallashtirilgan ikkinchi nashri chiqdi. Bu hozirga qadar turkiy tillarda boʻlgan va chop etilganlar orasida eng eʼtiborlisidir. Kitobxonlarga taqdim etilayotgan bu asarni tarjima qilishda biz Eronda 1938-yili Abdulazim Gʻarib tomonidan nashr etilgan matn va ozarbayjon tarjimasini asos qilib oldik.

Asarni tarjima etish va nashrga tayyorlashda quyidagi jihatlarga eʼtibor qilingan:

1. Mumkin qadar mukammalroq matnni oʻquvchilarga taqdim etish. Shu maqsadda, yuqorida aytilganidek, asosan oxirgi ozarbayjon nashrini olib, unga Almaiylardan baʼzi hikoyatlar qoʻshilgan.

2. Asos qilib olgan matnda keraksiz qaytariqlar, haddan ortiq tafsilotlar qisqartirilgan. Shu bilan birga, asliyatdagi tarbiyaga, odobga xilof, gʻoyat behayo parcha yo jumlar ham qisqartirildi. Buni amalga

oshirishda ham asarning umumiy xususiyatiga putur yetkazmaslik koʻzda tutildi.

3. Asarning ayrim parchalari erkin tarjima qilinib, ularning muxtasar bayoni berildi, shuning uchun bu kitobga «Kalila va Dimna»ning akademik nashri emas, ommabop nashri deb qarash kerak.

4. Maʼlumki, «Kalila va Dimna»ning tili va uslubi folklor tili va uslubiga monanddir. Shuning uchun ham tarixiy haqiqatga va asliyatga zid ish koʻrmaslik maqsadida shu narsaga rioya qilingan. Shu bilan birga, jonli xalq tilining xususiyatlari va boyliklaridan foydalanishga harakat boʻlgan.

5. Asardagi baʼzi personajlar nomi turli nashrlarda har xildir. Bunda Almaiy nusxasida berilgan nomlar olingan.

«Kalila va Dimna» uzoq vaqtlardan beri oʻzbek xalqiga maʼlum, uning koʻp hikmatli soʻzlari, ajoyib hikoyalari har xil yoʻllar bilan xalq orasiga keng yoyilib, ogʻizdan ogʻizga oʻtib kelmoqda. Asarning oʻzbek xalq ijodi va yozma adabiyotiga ham taʼsiri katta. Buning izlarini mashhur adabiy yodgorliklarimizda yaqqol koʻrish mumkin. Asarning XIX asrda oʻzbek tilida, toshbosmada uch dafʼa nashr etilishi adabiy-maʼnaviy hayotimizda gʻoyat muhim hodisa boʻldi. Natijada, bu shoh asar oʻzbek xalqining ham mulkiga aylanib qoldi.

Suyima Gʻaniyeva

MUNDARIJA

Ibn-ash-Shoh al-Forsiy nomi bilan mashhur bo'lgan Behnud ibn Sahvoning muqaddimasi.....	3
Ibn Muqaffa tartib etgan kitobdagi muqaddima.....	26
Buzurjmehr Buxteqoning «Kalila va Dimna» kitobiga yozgan muqaddimasi.....	34
Barzuya hakim haqidagi bob.....	38
Sher va ho'kiz bobi.....	50
Dimna ishining tekshirilishi.....	102
Chinkabutar, qarg'a, sichqon, toshbaqa va ohu bobi.....	125
Boyqush va qarg'a bobi.....	150
Maymun va toshbaqa bobi.....	181
Zohid va lacha bobi.....	192
Mushuk va kalamush bobi.....	196
Shahzoda va qubbara qush bobi.....	203
Sher va shoqol bobi.....	213
Ona sher, shoqol va ovchi bobi.....	226
Zohid va mehmon bobi.....	232
Bilor va brahmanlar bobi.....	238
Sayyoh va zargar bobi.....	260
Shahzoda va uning o'rtoqlari haqidagi bob.....	265
Xotima.....	272

Ilovalar

I. Kabutar, tulki, laylak yoki birovlariga yo'l ko'rsatib, o'zlarini falokatdan qutqara olmaganlar haqidagi bob.....	273
II. Sichqonlar podshohi va uning vazirlari.....	275
III. Ko'r va ko'zi ochiq.....	287
Abadiyatga daxldor yodgorlik (S.G'aniyeva).....	289

Adabiy-badiiy nashr

KALILA VA DIMNA

Muharrir	<i>Gulnoz Mo'minova</i>
Badiiy muharrir	<i>Oloviddin Sobir o'g'li</i>
Texnik muharrir	<i>Dilmurod Jalilov</i>
Sahifalovchi	<i>Madina Abdullayeva</i>
Musahhih	<i>Rayxon Ibragimova</i>

Nashriyot litsenziyasi AI № 315. 24.11.2017.
2018-yil 15-martda bosishga ruxsat etildi.
Bichimi 84x108 $\frac{1}{32}$, Times New Roman garniturası.
Ofset bosma. 25,30 shartli bosma toboq. 23,45 nashr tobog'i.
Adadi 10000 nusxa. raqamli buyurtma.
Bahosi shartnoma asosida

Yoshlar nashriyot uyi. Shayxontohur tumani,
Navoiy ko'chasi, 11-uy.